

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадиий, илмий-публицистик журнал

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 10(137)

2008 йил, октябр

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН

МАТБУОТ ВА АХБОРОТ

АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН

ЁЗУВЧИЛАР

УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА

МАЊНАВИЯТ ВА МАЊРИФАТ

КЕНГАШИ

М У Н Д А Р И Ж А

Ислом КАРИМОВ. **Энг буюк жасорат**.....3
Фатхулла ЭРГАШЕВ. **Маънавият сарчашмаси**.....7

НАСР

Ўрхон ПАМУҚ. **Истанбул. Хотиралар ва шаҳар**.....11
Жеймс ЖОЙС. **Улисс саргузаштлари. Роман**.....44
Барбара КАРТЛЕНД. **Ройиш рафиқа. Роман**.....121

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Озарбайжон шеъриятидан. **Шоирнинг юраги илҳомсиз бўлмас**.....37

ПУБЛИЦИСТИКА

Станислав ГОВОРУХИН. **Халқни эҳтиётлаш**.....169

ДРАМА

Уильям ШЕКСПИР. **Макбет**.....175

МОЗИЙДАН САДОЛАР

Зухра СОБИРОВА. **Кушон салтанатидаги ислохотлар**.....195
Шерали ТУРДИЕВ. **Муштарак тақдирлар**.....200

АДАБИЙ ТАНҚИД

Хуршида ҲАМРОҚУЛОВА. **Кўҳна муаммонинг замонавий талқинлари**.....204

ТОШКЕНТ

ОКтябр

**Бош муҳаррир
ўринбосари:**

Мирпўлат МИРЗО

Таҳрир ҳайъати:

Файзи ШОҲИСМОИЛ
(масъул котиб)
Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ
Амир ФАЙЗУЛЛА
Азиз САИД
Гулчеҳра МУҲАММАДЖОН

Жамоатчилик кенгаши:

Бобур АЛИМОВ
Эркин ВОҲИДОВ
Одил ЁҚУБОВ
Туробжон ЖЎРАЕВ
Минҳожиддин МИРЗО
Абдурахим МАННОНОВ
Абдулла ОРИПОВ
Азимжон ПАРПИЕВ
Файрат ШОУМАРОВ
Тўлепберген ҚАИПБЕРГЕНОВ
Рустам ҚОСИМОВ
Рустам ҚУРБОНОВ

Навбатчи муҳаррир А.ФАЙЗУЛЛАЕВ
Рассом А.БОБРОВ
Техник муҳаррир М.НИЗОМОВА
Мусаҳҳиҳ Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи З.МАННОПОВА

Жаҳон адабиёти, 10. 2008.

ИНДЕКС 828, 829

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №172

Уч босма тобоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

«Жаҳон адабиёти» журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.

Босишга рухсат этилди 26.10. 2008 й. Бичими 70x108 1/16. Газета қоғози. Офсет босма.
Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.
Жами 1200 нусха. рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компютерерида терилиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Гафур Гулом номидаги НМИУда чоп этилди.
100128, Тошкент, Шайхонтоҳур кўчаси, 86.

© **Жаҳон адабиёти, 2008 й.**

Ислом КАРИМОВ

«Юксак маънавият – енгилмас куч»
КИТОБИДАН

Энг буюк жасорат

Буюк цивилизация ва маданият бешиги бўлган, кўҳна ва ҳайратомуз тарихни ўзида мужассам этган Ватанимиздаги бебаҳо ёдгорликлар, осори атиқалар ҳақида сўз юритар эканмиз, шу заминда яшаётган барча инсонлар уларни аввало халқимиз даҳосининг ёрқин намунаси, таъбир жоиз бўлса, унинг юксак маънавиятига қўйилган муаззам ҳайкаллар деб қабул қилади.

Ер юзидаги барча ўлмас обидалар, инсоният ҳаётини тубдан ўзгартириб юборган жамики улуғ кашфиёт ва ихтиролар, мумтоз санъат ва адабиёт дурдоналари, мардлик ва қаҳрамонлик намуналари одамзотнинг ақл-тафаккури, салоҳияти ва маънавий жасорати маҳсулидир. Шунинг учун ҳам **бу ёруғ оламда энг буюк жасорат нима, деган саволга, ҳеч иккиланмасдан, энг буюк жасорат – бу маънавий жасорат, деб жавоб берсак, ўйлайманки, янглишмаган бўламиз.**

Жаҳон тарихига назар ташлайдиган бўлсак, қалбида, юрагида ана шундай жасорат ҳисси ниҳоятда кучли бўлган инсонлар ҳар қандай мураккаб вазиятда ҳам адолат ва ҳақиқат йўлида ўзини аямай, эл-юрт учун, Ватан учун қандай ибратли ишларни амалга оширганини кўриш мумкин. Айнан ана шундай одамларнинг маънавий фазилатлари туфайли эзгу ҳис-туйғулар, муқаддас ва улуғ тушунчалар дунёда ҳануз барқарор бўлиб келмоқда. Бундай беназир зотларнинг барча халқлар ва миллатлар орасида кўплаб топилиши – маънавий жасорат туйғуси бутун башариятга хос хусусият эканидан далолат беради.

Масалан, неча асрлардан буён юксак тафаккур ва ақл-заковат тимсоли бўлиб келаётган антик даврга мансуб юнон файласуфи Платоннинг ҳаёт йўлини ўзимизга бир тасаввур қилиб кўрайлик. Маълумки, Платон бутун умрини илму маърифатга бағишлаган улуғ донишманд – Сократнинг муносиб шогирди эди. Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Сократнинг ўлиmidан кейин юнон фалсафасининг тақдири хавф остида қолади.

Фақатгина Платоннинг фидойилиги ва беқиёс хизматлари эвазига бу фан янги босқичга кўтарилади. Унинг қанчадан-қанча қийинчилик, сарсон-саргардонликдан сўнг бор мол-мулкани сарфлаб, Афина шаҳри яқинидан махсус ер сотиб олиб, олимлар тўпланиб, баҳс-мунозара олиб борадиган жой – академия ташкил этиши чинакам жасорат намунаси эди. Платон асос солган бу илмий маскан минг йил давомида нафақат юнон, балки бутун Шарқу Фарб оламининг ривожига кучли таъсир ўтказди, инсоният тафаккур тараққиётининг истиқболини белгилаб беради. Шу боис ҳам Платон Шарқ илм-

фанида “устоди аввал”, яъни биринчи муаллим деган шарафли ном билан шуҳрат қозонади.

Бундай мисолларни юртимиз заминидан етишиб чиққан, Бағдоддаги “Байтул-ҳикма” ва Хоразм Маъмун академиясида фаолият олиб борган, илм-фан соҳасидаги тенгсиз кашфиётлари, маънавий жасорати билан тарихда ўчмас из қолдирган буюк мутафаккир аждодларимиз ҳақида ҳам қўплаб келтириш мумкин.

Хусусан, Хоразм Маъмун академияси фаолиятини оладиган бўлсак, бу мўтабар илмий масканда Шарқ ва Ғарб ўлкаларидан келган, турли миллат ва динга мансуб бўлган олимлар фаолият кўрсатган бўлса-да, унинг негизини Абу Наср ибн Ироқ, Абу Райҳон Беруний ва Ибн Сино, Маҳмуд Хўжандий, Аҳмад ибн Муҳаммад Хоразмий ва Аҳмад ибн Ҳамид Найсабурий каби мана шу бизнинг минтақамизда туғилиб, камол топган етук алломалар ташкил этгани барчамизга гурур ва ифтихор бағишлайди.

Улкан маънавий жасорат соҳиблари бўлган бундай аллома зотлар дунёнинг қаерида яшамасин, эзгулик ва маърифат йўлида доимо одамларга ибрат бўлиб келган. Чунончи, ўрта асрларда астрономия соҳасидаги илмий кашфиётлари учун тазйиқ ва таъқибларга учраган Николай Коперник ҳамда кейинчалик унинг изидан бориб, жоҳил ва ақидапараст руҳонийлар томонидан ўтга ташланган Жордано Бруно, қанчадан-қанча таъна ва маломатларга гирифтор этилган Галилео Галилей каби алломаларнинг жасоратида ҳам ҳақиқатга садоқат, эътиқод учун курашнинг ёрқин намунаси яққол намоеън бўлганини кўрамиз.

XX аср тарихида ҳам бундай улуғ сиймоларни қўплаб учратиш мумкин. Масалан, Ҳиндистон миллий озодлик курашининг етакчиси бўлиб майдонга чиққан, халқ орасида “Маҳатма”, яъни буюк қалб эгаси деб шуҳрат қозонган улкан мутафаккир ва давлат арбоби Маҳатма Ганди ана шундай шахслардан бири эди. У асос солган гандизм таълимотида ҳинд халқининг дилига беҳад яқин бўлган ғоя ва тушунчалар мужассам топган. Айниқса, ўз юртини мустамлакачилардан озод қилиш, ягона Ҳиндистон бирлиги, мустақил давлат барпо этиш масаласи Маҳатма Ганди ҳаёти ва фаолиятининг маъно-мазмунини ташкил этади.

Бутун умр оддий ва камтарона, лекин эзгу ғоялар йўлида тинимсиз курашиб яшаган бу зотнинг фалсафий-сиёсий қарашларида инсоният учун ибратли жиҳатлар кўп. Жумладан, унинг турли муаммо ва зиддиятларни куч ишлатмасдан, тинч йўл билан ҳал қилишга оид фикрлари дунё давлатлари ўртасидаги муносабатларда, ижтимоий ҳамкорлик масаласида бугун ҳам ўз аҳамияти ва долзарблигини йўқотмасдан келмоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, халқимиз тарихнинг ҳар қандай тўфон ва суронларига қарамасдан, миллий ўзлиги ва азалий қадриятларини сақлаб қолиб, бугунги дориломон замонларга безавол етиб келишида унинг қон-қони, суяк-суягида бўлган маънавий жасорат туйғуси, ҳеч шубҳасиз, ҳал қилувчи таъсир ўтказиб келмоқда.

Чунки, ўзбек халқи дунё майдонида куни кеча тасодифан пайдо бўлиб қолгани йўқ. Биз — бой тарих, юксак маданият, буюк маънавийт ворисларимиз. Қадимий тарихимизни ҳар томонлама ўрганиб, шундай хулосага келиш мумкинки, энг қалтис ва таҳликали даврларда миллатимизга умид ва ишонч берган, уни ёвларга қарши курашга ундаган, аждодларимизни илмий кашфиётлар, ҳарбий зафарларга, маърифат машъалини баланд кўтариб жаҳолатга қарши чиқишга чорлаган беқиёс куч ҳам айнан маънавий жасорат туйғусидир.

Шу нуқтаи назардан қараганда, Урганчни босқинчилардан ҳимоя қилишда байроқ тутиб жон берган Нажмиддин Кубронинг қаҳра-

монлигида, дунёни тўфондек босган Чингизхон қўшинига қарши ўн бир йил мутгасил мардона кураш олиб борган Жалололдин Мангубердиннинг жанговар руҳида, юртимизни истилочилардан озод қилиб, буюк давлат барпо этган Амир Темур бобомизнинг бунёдкорлик салоҳиятида ҳам маънавий жасорат туйғуси буюк ва устувор аҳамият касб этгани шубҳасиз, албатта.

Ўтган аср бошларида, тарихимизнинг оғир ва мураккаб даврида майдонга чиққан жадид боболаримизнинг фидойилиги замирида ҳам ана шундай жасорат намунаси мужассам эди, десак, ҳеч қандай муболаға бўлмайди.

Менинг назаримда, авваламбор Яратганимизнинг ўзи ҳар бир мавжудотга жасорат кўрсатиш имконини беради ва онг-тафаккур соҳиби бўлган инсонлар бундан ибрат олиб яшайди. Мисол учун, эрта баҳорда табиатнинг қандай уйғонишига эътибор беринг — тош қотиб ухлаб ётган дарахт новдаларига бир кечада жон кириб, куртак чиқара бошлайди, ерга ташланган уруғ тупроқни ёриб чиқади. Ҳатто бир қарашда ҳаёт аломати йўқдек туюладиган тоғу тошларда ҳам ям-яшил майсалар кўкаради, қирмизи лолалар алвон гиламдек очила бошлайди. Буларнинг барчаси табиат бағридаги кўзга кўринмас мислсиз қудрат — энергиянинг ажиб бир тарзда намоён бўлиши билан боғлиқдир.

Еру кўкдаги бундай буюк ўзгаришларни сезиш, ҳис қилиш ва улардан сабоқ чиқариш, ўрнак олиш учун одамзот ўзининг ён-атрофига уйғоқ нигоҳ, қалб кўзи билан қараши лозим, деб ўйлайман. Шундагина ҳаётнинг маъноси тинимсиз кураш, қийинчиликларни енгиб ўтиш, бир сўз билан айтганда, доимий жасорат, азму шижоат билан яшашдан иборат экани аён бўлади.

Ҳақиқатан ҳам, табиат ва тарих қонунларини, унинг тараққиёт жараёнларини чуқур тушунадиган одамгина ўз ҳаётини маънавий жасорат асосига қуришга қодир бўлади. Шу маънода, шахсан мен заҳматкаш ва бунёдкор халқимизнинг ҳаётини, айниқса қиш қаҳратони ва ёз жазирасида ҳам, баҳор ва кузнинг ёгин-сочинли кунларида ҳам ердан ризқ ундириш мақсадида кунни кунга, тунни тунга улаб меҳнат қиладиган деҳқонларимиз ҳаётини том маънода жасорат намунаси, деб биламан.

Кўпчилик қаторида, фақат вазият тақозо этган тақдирда майдонга отилиб чиқиш, қаҳрамонлик кўрсатиш — албатта, бу ҳам осон эмас. Бунинг учун ҳам инсонда катта юрак, ғайрат-шижоат, энг муҳими, ўзига, ўзининг куч-қудратига мустаҳкам ишонч бўлиши керак.

Лекин менга буюрса, **ҳар куни, ҳар соатда фидойи бўлиш, ўзини томчи ва томчи, заррама-зарра буюк мақсадлар сари чарчамай, толиқмай тинимсиз сафарбар этиб бориш, бу фазилатни доимий, кундалик фаолият мезонига айлантириш — ҳақиқий қаҳрамонлик аслида мана шу**, деб айтган бўлар эдим.

Нега деганда, кундалик ҳаётда жонкуяр бўлиш, ҳар куни фидойилик кўрсатиш, руҳан ҳеч қачон букилмай, бу фазилатни ҳаёт қоидаси даражасига кўтариш, очиқ айтиш лозимки, бу ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди. Бунинг учун инсонга буюк қалб ва метин ирода керак, десам, ўйлайманки, янглишмаган бўламан.

Мен ўз ҳаётим, иш фаолиятим давомида маънавий жасорат соҳиби бўлган, ҳар томонлама етук шахслар билан мулоқотда бўлганим, замондош бўлиб яшаганимдан доимо фахрланиб юраман.

Ана шундай ватандошларимиздан бири машҳур археолог олим, академик Яҳё Фуломов эди. Ўз даврининг фидойи алломаси бўлган бу инсонни мен яхши билардим. У ўзининг мустақил фикрига эга, керак бўлса, юқори лавозим эгаларига ёқмайдиган тўғри гапларни ҳам дадил айта оладиган улкан олим эди.

Тарихчилар яхши билади, одатда тепаликлар қаърида тарихий обидалар, бутун бир шаҳар қолдиқлари ястанган бўлади. Шўро даврида, фақат томлардагина пахта экилмай қолган бир пайтда ана шундай қадимий тепаликларни ҳам текислаб, пахта даласига айлантиришдек бемаъни сиёсат авж олган эди. Бундай номаъқул ишга жасур олим Яҳё Ғуломов қарши чиққанини мен яхши эслайман. Унинг ана шу фазилати туфайли тазйиқ кўрганини ҳам эшитганман. Лекин бу инсон ўзининг қалбидаги маънавий жасорат ҳисси туфайли ҳаётий ва илмий қарашларида собит турганини маданий жамоатчилигимиз яхши билади.

Мен ўйлайманки, адолатни ҳамма нарсадан устун деб биладиган, тарих ва келажак олдидаги масъулиятни ҳис этадиган, ҳақиқий ватанпарвар одамгина шундай мардликка қодир бўлади.

Нафақат ўз шеърлари, балки бутун ҳаёти билан ўзбек аёлининг маънавий қиёфасини намоён этган атоқли шоирамиз Зулфияxonимни ҳам мен ана шундай фидойи инсонлар қаторига қўшган бўлардим. Унинг жаҳон минбарларидан янграган шеърлари Шарқ аёлининг ақлу закоси, фазлу камолининг ёрқин ифодаси сифатида миллионлаб шеърият мухлисларига одамийлик, муҳаббат ва садоқатдан сабоқ берган десак, муболаға бўлмайди.

Лекин бу мураккаб ҳаёт қалби ўз халқи ва Ватанига меҳр-муҳаббат билан тўлиб-тошган, дунёдан эзгулик ва гўзаллик излаб яшаган бу аёлни ҳамма вақт ҳам аягани йўқ. Аслида, бу дунёда айрилиқ ва ҳижрон азоби барчанинг ҳам бошида бор. Аммо ғам-андух ва ҳасратларни матонат билан енгиб, тоғдек бардоши билан вафо ва садоқат рамзига айланган Зулфия опа сингари аёллар ҳар қандай юксак ҳурмат ва эҳтиромга муносибдир.

Мен билган ва ҳурмат қиладиган маънавий жасорат соҳибларидан яна бири атоқли олим ва жамоат арбоби Озод Шарафиддинов эди.

Бу ажойиб инсоннинг номини кўпдан буён эшитиб юрган бўлсамда, мен у киши билан истиқлол йилларида яқиндан танишдим. Унинг фақатгина илмий-педагогик фаолият билан чекланиб қолмасдан, ижтимоий-маънавий соҳада ҳам беқиёс фаоллик кўрсатгани олимга бўлган ҳурматимни янада зиёда қилди.

Кўплаб юртдошларимиз қаторида мен ҳам, айниқса, Озод аканинг иродаси қандай бақувват эканига, унинг қалб жасоратига қойил қолганман.

1997 йилнинг ёз ойларида қанд касаллиги зўрайиб, домла оғир операцияни бошидан ўтказди, врачлар унинг ҳаётини сақлаб қолиш учун бир оёғини кесишга мажбур бўлади. Аммо бу одам шунчалик матонатли эканки, шунда ҳам тушкунликка тушмади, илмий ва ижодий фаолиятдан бир зум бўлсин, тўхтамади.

Кейинчалик касаллик янада кучайиб, Озод ака иккинчи оёғидан ҳам жудо бўлди. Бу ҳам етмагандек, кўриш қуввати ҳам ниҳоятда заифлашиб қолади. Домланинг ҳаётини сақлаб қолиш, соғлигини тиклаш учун барчамиз кўп саъй-ҳаракат қилдик, ҳатто хориждан ҳам шифокорлар таклиф этдик.

Ана шундай оғир шароитда ҳам бу инсон “Жаҳон адабиёти” журнаlining бош муҳаррири сифатида ўз бурчига, эътиқодига содиқ қолиб, лупа ёрдамида журнал материалларини таҳрир қилиб бориш билан бирга, қирқдан ортиқ йирик роман ва қиссаларни ўзбек тилига таржима қилгани, албатта, ҳар қандай одамни ҳам ҳайратга солиши табиий. Озод ака бу билан ҳам кифояланмасдан, республикамиздаги матбуот нашрларида, радио-телевидениеда, турли тадбир ва анжуманларда миллий маънавиятимизнинг ўзига хос жиҳатлари, буюк аждодларимизнинг бебаҳо

мероси, мустақилликнинг маънавий асосларини мустаҳкамлаш ҳақида кўплаб чиқишлар қилди. Ўнга яқин салмоқли китоблар ёзди.

Ҳаётининг аксарият қисми шифокорлар назоратида, оғир, тинкани қуритадиган муолажалар остида ўтадиган одамнинг шундай улкан жасорат кўрсатиб яшагани, эҳтимол, кимгадир афсона бўлиб туюлиши мумкин. Лекин бу кишининг соғлиги ва кайфиятидан доимо хабардор бўлиб, бу йўлда қўлидан келган ёрдамни аямаган барча инсонлар бунинг афсона эмас, ҳақиқат эканини, бизнинг орамизда бутун борлигини маънавият ва маърифатга бағишлаган ана шундай мард ва жасур бир шахс яшаб ўтганини яхши билади.

Озод Шарафиддинов мамлакатимизнинг маънавий юксалиши йўлидаги буюк хизматлари учун ҳақли равишда давлатимизнинг олий мукофоти – “Ўзбекистон Қаҳрамони” унвонига сазовор бўлганини халқимиз, жамоатчилигимиз яхши билади, албатта.

Ўйлайманки, ўзини ўзбек халқининг фарзанди деган ҳар қайси инсон ва шундай фидойи юртдошларимиз билан чексиз фахрланади, униб-ўсиб келаётган болалари, шогирдларига маънавий жасорат тимсоли сифатида айнан мана шундай одамларни намуна қилиб кўрсатади. Ва ҳеч шубҳасиз, умр бўйи эл-юрт манфаати, Ватан истиқболи учун курашиб яшайдиган шундай қаҳрамон фарзандлари бор халқ ҳеч қачон кам бўлмайди.

Мухтасар қилиб айтганда, олис ва яқин тарихимиз шуни кўрсатаёеёе, **халқимиз доимо маънавий жасорат ҳисси билан яшаган ва бу улуг туйғу унинг ҳаётида йиллар, асрлар ўтгани сайин тобора кучайиб, юксалиб бормоқда. Чунки халқ маънавияти шундай бир буюк уммонки, ҳар қайси авлод ундан куч-қудрат, ғайрат ва илҳом олиб, ўзининг нақадар улкан ишларга қодир эканини намоян этади.**

Шу маънода, 1991 йил 31 август санасида қўлга киритилган миллий мустақиллик – ХХ асрда халқимиз томонидан амалга оширилган буюк маънавий жасорат намунасидир, десак, айтиш мумкин айтган бўламиз.

Маънавият сарчашмаси

Муҳтарам Президентимиз Илом Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарини ўқир эканман, беихтиёр дунё ва инсон, жамият ҳақида ўйлаб кетаман. Инсон онги ҳозирги тараққиётга эришиши учун қанча замонлар ўтди? Дунё бугунги маданиятга етиб келгунча қанча тамаддунлар юзага келди, тараққий этди, юксалди ва барҳам топди? Бугунги жаҳон тарихида қанчадан-қанча жараёнлар, воқеа-ҳодисалар мавжуд? Дунё давлатларининг шаклланишида не-не қайғули қувончли дамлар бор? Давлатлар томонидан олиб борилаётган сиёсат ер юзидаги халқлар манфаатларини қанчалик акс эттиради, уларнинг орзу-интилишларини

қанчалик ифодалайди? Бугунга келганда инсон ҳуқуқлари неча асрлик тарихий тажрибалар асосида ўз такомиллини топганикин? Охир-оқибатда, инсониятни ҳозирги тараққиётга олиб келган бу ўзгаришларнинг бош сабаби унинг маънавий дунёсида юз берган буюк ўзгаришлар натижаси эмасмикин ва агар бу тараққиёт таназзулга юз татадиган бўлса, у ҳам маънавий таназзулдан бошланмасмикин? Китобнинг номи, менимча, мана шу масалаларнинг барчасини умумлаштиригандек туюлади. У бевосита халқимизга мурожаат тарзида ёзилган бўлса-да, бу мурожаат биринчи навбатда ёшларга қаратилган ва улар маънавият асосларини

айнан шу китоб асосида чуқурроқ ўрганишлари керак бўлади.

Китобда миллатимизга хос масалалар: тарих, маданият, маънавий қадриятлар, урф-одатлар, анъаналар, халқимизнинг турмуш тарзи, ўзига хос фазилатлари, оила ва унга муносабат, илм-маърифат, фарзандлар тарбияси, дин, эътиқод, Ватан ва давлатчилик тарихи, халқаро муносабатлар, сиёсат, ҳуқуқ, иқтисод ва бошқа жуда кўплаб масалалар тилга олинган. Муҳтарам Ислам Каримов буларнинг барчасига маънавият дарёсининг ирмоқлари сифатида ёндашади, бу ирмоқлар бугунги ҳамда келажак авлодларни асраб-авайлаб ва уларни комил инсонларга айлантириб боришга хизмат этишини таъкидлайди. Тарихнинг гувоҳлик беришича, маънавият дарёсини тўсиб бўлмайди, у ҳар қандай тўғонни ўз йўлидан суғуриб ташлайдиган энгилмас кучдир. Бизнинг вазифамиз эса ана шу ҳайқирган дарё ирмоқларини лойқаланишлардан асрашдир. Президентимизнинг таъбири билан айтганда: “Биз халқимизнинг дунёда ҳеч кимдан кам бўлмаслиги, фарзандларимизнинг биздан кўра кучли, билимли, доно ва, албатта, бахтли бўлиб яшаши учун бор куч ва имкониятларимизни сафарбар этаётган эканмиз, бу борада маънавий тарбия масаласи, ҳеч шубҳасиз, беқиёс аҳамият касб этади. Агар биз бу масалада ҳушёрлик ва сезгирлигимизни, қатъият ва масъулиятимизни йўқотсак, бу ўта муҳим ишни ўз ҳолига, ўзибўларчиликка ташлаб қўядиган бўлсак, муқаддас қадриятларимизга йўғрилган ва улардан озиқланган маънавиятимиздан, тарихий хотирамиздан айрилиб, охир-оқибатда ўзимиз интилган умумбашарий тараққиёт йўлидан четга чиқиб қолишимиз мумкин”.

Маънавиятнинг дастлабки ирмоқларидан бири сифатида Ислам Каримов миллат, Ватан тарихига эътибор қаратади. Зотан, ҳар бир инсоннинг шахс бўлиб шаклланишида унинг миллати, Ватани катта аҳамият касб этади. Миллат ва Ватан тарихини пухта билиш ҳар бир шахснинг гурури, ор-номуси, муҳаббати, қатъияти, ватанпарварлик, миллатсеварлик, фидокорлик, поклик туйғуларини мустаҳкамлашдаги асосий омиллардан саналади. Айнан миллат, Ватан тарихидан, унинг қонли ва шонли кунларидан хабардор бўлган шахсда шу миллат ва Ватан тараққиё-

ти учун курашиш ҳисси кучли бўлади: “Ўз тарихини билмайдиган, кечаги кунини унутган миллатнинг келажаги йўқ”, дейиш билан муҳтарам Юртбошимиз миллатни ўз тарихини пухта билиши бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири эканини алоҳида таъкидлайди. Президент яқин ўтмишимизда “миллатимиз”, “ажлодларимиз”, “эркимиз”, “тилимиз”, “динимиз”, “миллий гуруримиз”, “буюк сиймоларимиз”, “инсонлик шаънимиз”, “урф-одатларимиз”, “мўътабар заминимиз”, “миллий меросимиз”, “беқиёс бойликларимиз”, “миллий ифтихоримиз”ни камситишга йўналтирилган ҳаракатлар ва халқимиз бошидан кечирган азоб-уқубатларни қисқа ва тушунарли тарзда шарҳлаб ўтади. Бу масалада у “адолатни қарор топтириш, янги жамият қуриш йўлида халқимизнинг маънавий юксалишини ўз олдимизга қўйган олижаноб мақсадларга етишда ҳал қилувчи мезон, деб қарашни” тавсия этади. Юртбошимиз ўз китобида халқимизга хос “эзгу фазилат ва интилишлар”, “миллий тафаккур, турмуш тарзи, маънавий қарашлар”, “жамоа бўлиб яшаш туйғуси”, “меҳр-оқибат, қадрқиммат”, “минтақа табиатидан келиб чиқувчи ўзаро қўмаклашиш ҳисси” каби тушунчаларни шарҳлар экан, маънавият сарчашмалари қаерлардан бошланишини чуқур асослаб беради. Бу масалалар мазкур асарнинг саҳифаларида мавзуга оид ҳаётий мисоллар билан кенг қўламда ёритиладики, китобхон маънавиятнинг худди жамият, миллат, Ватан каби барча масалаларга бирдек тегишли яхлит тушунча эканлигини, унинг юксаклиги халқнинг юксалишига, саёзлашуви эса халқнинг таназзулига сабаб бўлишини англаб олади.

Маънавият фақат ҳар бир онгли инсонгагина эмас, бутун бир халққа ҳам хос тушунчадир. Бу масалага ўз вақтида эътибор қаратган аллома ажлодимиз Форобий давлат ва жамият тараққиёти ҳақида фикр юритар экан, бошқарув тизими фозил одамлардан иборат бўлса-да, жамият — аҳоли фозил бўлмаса, бундай жамият, давлат тараққий этмайди, деган хулосага келган эди. Шу маънода Юртбошимиз мамлакат тараққиёти жамият маънавиятининг нақадар юксаклиги билан чамбарчас боғлиқ масала эканлигини

алоҳида таъкидлайди ва асарда мамлакатимиз бошидан кечган тарихий жараёнлар, маънавиятимизни шакллантирадиган асосий мезонлар, айниқса, Ватанимизнинг юксалиши ва жаҳонга танилишида ўз ютуқ ва муваффақиятлари билан буюк ном қолдирган ватандошларимизнинг фаолияти, қарашларини кенг таҳлил этиб, зарур сабоқлар, ибратли хулосалар чиқаради.

Бугун дунёда мафкуралар кураши авж олган, жамиятлар интеграцияси кучаяётган, глобал муаммолар ўз ечимини кутаётган бир шароитда миллатимизга хос маънавий қадриятларни асраб-авайлаш ҳамда уни келгуси авлодларга етказиб бериш энг муҳим масалалардан бирига айланиб бормоқда. Маънавий қадриятларни асраш, уни авлодларга мерос қолдиришда бугунги Ғарб мамлакатларида кўп нарсалар бой берилди. Сир эмаски, бугунги кунда Ғарб халқларининг минг йиллар давомида яшаб келган жуда кўп яхши маънавий қадриятлари “эркинлик”, “демократия” тушунчаларини ҳаддан ташқари жўн тушуниш ва талқин қилиш натижасида шу жамиятдаги ёш авлодлар томонидан инкор қилинаёпти. Ҳатто, минг йиллар давомида маънавиятсизлик, ахлоқсизлик сифатида эътироф этиб келинган айрим ҳаракатларга бугун баъзи ғарб давлатлари томонидан қонуний эркинлик берилмоқда, улар маънавий яроқли ҳаракат, ҳодиса, дея эътироф этилмоқда. Инсон ҳаётига маънавий қадриятларига бундай бевфарқ қараш ачинарли оқибатларга олиб келиши мумкин. Натижада инсон ўз-ўзи билан, ўз ўтмиши билан курашаёпти, ҳатто ўз маънавий илдизларига болта уряпти. Буни биз биргина табиатга ваҳшийларча муносабатда ҳам кузатишимиз мумкин. Ер юзи ҳозирги кунда бир замонлардаги каби битмас-туганмас бойликларга эга, деб ҳеч ким айта олмайди, аксинча аллақачон у қанча одамни боқиши ва моддий захиралар қанча вақтга етиши мумкинлиги ҳисоб-китоб қилиб бўлинди. Ҳозир яқин келажакда яна қанча одам дунёга келишини ҳам бемалол ҳисоблаб беришяпти. Аммо маънавиятсизликнинг чегарасини белгилаш, унинг кенг тарқалишига йўл қўймаслик ҳамон долзарб муаммолигича қолмоқда. Кеча бир мамлакатда урф бўлган ҳаёсиз

кийиниш, ахлоқсиз муносабатлар, андишасизлик, беҳаё нашрлар ва теленамойишлар, радио-эшиттиришлар, ҳаёт тарзи, тийиқсизлик, мантиқсизлик тарғиботи бугун бутун дунё бўйлаб тарқалмоқда. Бундай маънавий таназзул оғир оқибатларга олиб келиши мумкин. Бугунги кунда уларнинг аксарияти бутун жаҳон муаммоларига айланиб бўлди. Хўш, жаҳон аҳлини қамраб олаётган бундай нохуш ҳолатлар бизга таъсир қилмайдими? Ундан ўзимизни асраш учун қандай чоралар кўришимиз керак?

Бу тўғрида Юртбошимиз: “...миллий ғоямиз шу юртда яшаётган барча одамларнинг олижаноб ниятларини, ҳаётий манфаатларини мужассам этадиган юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги деган юксак тушунчаларни ўз ичига олади” деб ёзади ҳамда “...шу юксак тушунчалар билан бирга миллий ғоямизнинг узвий таркибий қисмларини ташкил қиладиган комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тоғувлик, динлараро бағрикенглик каби тамойилларнинг маъно-моҳиятини бугунги кунда мамлакатимизда олиб борилаётган маънавий-маърифий, таълим-тарбия ишларининг марказига қўйиш, уларни янги босқичга кўтариш” энг муҳим вазифаларимиздан бири дея алоҳида таъкидлайди. Мустақилликнинг илк даврлариданоқ мамлакатимиз ёшлари (улар умумий аҳолимизнинг 60 фоизга яқинини ташкил этади) онгини хориждан кириб келаётган турли оқимлардан асраш мақсадида жуда кўп тадбирлар амалга оширилгани маълум. Ҳозирги вақтда, айниқса маънавий ва мафкуравий хуружлардан ҳимоя масаласи давлат миқёсидаги муаммолар қаторидан жой олди. Бу энг тўғри ва истиқболли йўлдир. Шу нуқтаи назардан биз ёшларимиз онгига миллий маънавият, ватанпарварлик, ота-боболарга ҳурмат, тараққиётга интилиш ҳисларини сингдириб, буларни мафкура даражасига кўтара олсак, шу мақсадда белгилаган ғояларимизни амалга ошира олсак, келажак авлод мисли қўрилмаган ютуқларни қўлга киритиши шак-шубҳасиздир.

Муҳтарам Юртбошимиз “глобаллашув жараёнлари”да мафкуралар ва ахборотлар кураши авж олиб боришини бир неча бор таъкидлаганлар. Биноба-

рин, маънавият таназзули молиявий муносабатлар заминиди ҳам юзага келиши мумкин. Унинг мафкура билан боғлиқ жойи шундаки, маълум бир ҳудуддаги молиявий, иқтисодий барқарорлик ва тараққиётни издан чиқаришни истовчилар ўз ниятларини айнан молиявий ёки сиёсий чораларсиз, тафаккур, турмуш, маданият, ҳаёт тарзининг бирор турига таъсир кўрсатиш орқали ҳам амалга оширишлари мумкин. Масаланинг асл моҳияти мана шундай долзарб муаммоларга бориб тақалишини бугун ёшларимиз яхши англаб олишлари лозим.

Хуллас, ёшларимиз, умуман халқимизнинг маънавияти масаласига чуқур эътибор қаратмоғимиз зарур. Буни Юртбошимиз алоҳида қайд этади: “Бугунги кунда маънавият дунёсига нисбатан мавжуд бўлган хавф-хатарлардан

албатта кўз юмиб бўлмайди, лекин бизнинг ишончимиз комилки, халқимиз тарихнинг мураккаб жараёнларида иродаси чиниқиб, ҳар қандай ҳужум ва тазйиқларга қарамасдан, маънавий олами кучайиб ва юксалиб бораётгани, бизни кўролмайдиган кучлар ҳам бу ҳақиқатни тан олаётганини мамнуният билан қайд этамиз. Чунки халқ — бамисоли улуг ва шарафли йўлдан илгарилаб бораётган улкан карвон. Уни йўлдан чалғитишга уринувчилар, пайт пойлаб орқасидан ҳамла қилувчилар ҳамиша бўлган, бундан кейин ҳам бўлиши мумкин. Карвон бехатар бўлмас, деган гап бежиз айтилмаган. Аммо халқ карвонини ҳеч қандай куч ортга қайтара олмайди. Нега деганда, халқнинг қалбида не-не авлодлардан мерос енгилмас куч — маънавият бор”.

*Фатхулла ЭРГАШЕВ,
тарих фанлари доктори,
профессор*

Ўрхон ПАМУҚ

Истанбул

Хотиралар ва шаҳар

Отам Гундуз Памуққа
(1925-2002)

Манзаранинг гўзаллиги ҳузунда ётади
Аҳмад РАСИМ

1

БОШҚА ЎРХОН

Истанбул кўчаларининг ичкарасидаги бир ерда, бизникига ўхшаган бир бошқа уйда қош-кўзидан тортиб оғзи-бурнигача ҳамма аъзоси билан менинг ўхшашим, эгизим, ҳатто худди ўзимдай бир бошқа Ўрхон яшашига болаликдан бошлаб узоқ йиллар ақлимнинг бир чеккасида инониб юрдим. Бу фикр илк бора қаердан ва қандай қилиб менга келиб қолганини эслаёлмайман. Эҳтимолки, янглиш тахминлар, тасодифий учрашувлар, ўйинлар ва қўрқувлар билан бир-бирига ўрилган узун жараён сўнгида шу хулосага келгандирман. Шу хаёл калламда йилтирай бошлаганда, нималар ҳис қилганимни бир амаллаб англиш учун илк бор буни энг яққол ҳис этган онларимдан бирини ҳикоя қилиб беришим керак.

Кунлардан бир кун беш ёшдалигимда бошқа уйга жўнатилгандим. Онам билан отам қарашларининг ҳар хиллиги натижасида бир-бирлари билан гижиллаша-гижиллаша охири бир кун Парижда ажрашган, Истанбулда қолган мен билан акамни ҳам бир-биримиздан айиргандилар. Акам Памуқ Апартаменти¹да Нишонтоши²да Памуқ Апартаментиде бўвим ва бошқа оила аъзолари ила бирга қолишганди. Мени эса Жаҳонгирга (Истанбулдаги бошқа бир даҳа), холамнинг уйига йўллагандилар. Аммо мени Нишонтошида катта меҳр билан ва фақат кулимсаб кутиб олишарди ва бу уйнинг деворида оқ бир чорчўп ичида кичкина бир бола расми осибди эди. Ора-сира холам ёки поччам девордаги расмни кўрсатиб: “Қара, бу сенсан”, дея жилмайишарди.

¹ А п а р т м а н — Бир уруғнинг бир қанча оилалари учун мўлжаллаб қурилган кўп қаватли уй-жой биноси.

² Н и ш о н т о ш и — Истанбулдаги даҳалардан бири.

2008 йилда «Жаҳон адабиёти» журнали саҳифаларида эълон қилинган турк ёзувчиларининг асарларини танлаш ва таржума қилишда яқиндан ёрдам берган Туркия ҳамкорлик ва таваққулет идораси — «ТИКА» нинг Ўзбекистондаги ваколатхонасига самимий миннатдорчилигимизни изҳор қиламиз.

Расмдаги йирик кўзли бу севимли бола, бироз менга ўхшарди. Унинг ҳам бошида мен кўчага чиққан пайтларимда киядиганим шапкалардан бири бор эди. Аммо шунда ҳам у менинг расмим эмас деб ўйлардим. (Аслида расм Оврупода қилдириб келинган kitsch, яъни дидсиз ишланган бир репродукция, севимли бола ҳисобланмиш менинг суратим эди.) Ҳар доим бир бошқа уйда яшайдиган ўша Ўрхон бу Ўрхон, яъни мен бўлиши мумкинми? — деган ўй хаёлимдан кетмасди.

Аммо энди мен ҳам ўша бошқа уйда яшай бошлагандим. Гўё Истанбулда бир бошқа уйда яшаётган ўхшашим билан келгувсида топишиб кетишим учун мен бошқа уйга кетишим керакмиди, деб ўйлардим. Лекин мен бундай айрилик орқали топишувдан ҳеч мамнун эмасдим. Асил уйимга, Памуқ Апартаментига қайтиб боргим келарди. Девордаги расм менлигимни айтганларида, бироз эсим оғиб қолар, мен, менинг расмим, менга ўхшаган расм, ўхшашим, бир бошқа уй хаёллари бир-бирига қоришиб кетар, Нишонтошидаги уйга қайтиб кетгим, доим ўша ерда барча қариндош оилалар билан бирга яшагим келарди.

Бу хоҳишларим рўёбга чиқди ва орадан кўп вақт ўтмай, мен Памуқ Апартаментига қайтдим. Истанбулда бошқа уйда яшаган бошқа Ўрхон хаёли эса мени ҳеч тарк этмади. Болалигимда, илк ёшлигимда, бу сеҳрловчи фикр ақлимнинг осонгина етишиш мумкин бўлган бир четда доим ҳозир у нозир эди. Қиш оқшомлари Истанбул кўчаларида юрарканман, тўқ-сарик ранглари кўрганамда ва бахтли-хотиржам одамларнинг маза қилиб яшашларини ўйлаганимда ва ичкарисини кўришга уринганим баъзи уйларда ўша Ўрхон яшаётган бўлиши мумкин, дея бир зум сесканиш билан хаёлдан ўтказардим. Ёшим улғайган сари бу хаёл бир фантазияга, фантазия эса бир туш саҳнасига айланди. Тушларимда баъзи бир лаҳзаларда бир босинқираш билан бақариб, ўша Ўрхон билан — доим бошқа уйда — юзма-юз келардим ёки ҳайратомиз ва аёвсиз бир совуққонлик билан, икки Ўрхон, бир-биримизга овоз чиқармай тикилардик. Шундай чоғларда ёстигимга, уйимга, кўчамга, яшаётган жойимга, уйку ила уйғоқлик орасида, қаттиқроқ ёпишардим. Умидсизлик онларимда эса, бир бошқа уйга, бир бошқа ҳаётга, ўша Ўрхон яшаган жойга кетиб қолажа-

*Туркчадан
Миразиз АЪЗАМ
таржимаси*

Ўрхон ПАМУҚ 1952 йилда Туркиянинг Истанбул шаҳрида туғилган. Шу ердаги Роберт коллежида рассомликка, Техника университетида меъморликка ўқиди. Аммо рассом ҳам, меъмор ҳам бўлолмаслигига ишонч ҳосил қилгач, Истанбул университетининг журналистика институтига ўтди.

1979 йилда Меҳмет Эрўғли билан ҳамкорликда ёзган «Зулмат ва нур» романи «Миллий романлар» танловида биринчи ўринни олди. 1982 йилда бу романи кенгайтириб, қайта ишлаб, «Жавдат бей ва ўғиллари» номи билан чоп эттирди. Бу сафар китоб Ўрхон Камол мукофотига лойиқ деб топилди. Сўнгра Ўрхон Памуқнинг бирин-кетин «Сассиз уй» (1983), «Оқ қалъа» (1985), «Қора китоб» (1990), «Янги ҳаёт» (1994), «Мени Қизил дейдилар» (1998), «Қор» (2002) романлари чоп этилди ва уларнинг ҳар бири турли миллий ва халқаро мукофотларга сазовор бўлди.

1999 йилда нашр этилган «Бошқача ранглар» (1999) номли мақола, кундалик дафтар, суҳбатлар сайланмасида китобхонлар билан ўзининг 25 йиллик насрий тажрибалари, тутган дафтарлари, репортажлари ҳамда «Дераза орти манзаралари» ҳикояси билан ўртоқлашди.

Ёзувчининг 2006 йилда Нобел мукофоти олган «Истанбул. Хотиралар ва шаҳар» асари ўзбек тилида илк бор қисқаришлар ила эълон қилинмоқда.

гимни ўйлай бошлар, бамисоли ўша Ўрхон менлигимга бироз инонар, бунинг хурсанд қиладиган хаёллари билан ўзимни овутардим. Бу тушлар мени шундай севинтирардики, энди бошқа бир уйга кетишнинг кераги ҳам бўлмай қоларди.

Мана ниҳоят мақсадга етиб келдик: туғилган кунимдан эътиборан, яшаганим уйларни, кўчаларни, маҳаллаларни ҳеч тарк этмадим. Эллик йил кейин (орада Истанбулнинг бошқа ерларида яшаганимга қарамай) яна Памуқ Апартаманида, онамнинг мени кучоғига олиб, дунёни илк бора кўрсатган ва илк суратларим олинган ерда яшамоқнинг, Истанбулнинг бошқа еридаги ўша Ўрхон фикри билан, шу тасалли билан бир алоқаси бўлганлигини биламан. Ҳикоямни менга ва шу сабабли Истанбулга шахсан алоқадор қилган нарса ҳам шу эканлигини ҳис қиламан, яъни кўч-кўчларнинг кўплиги ва кўчганларнинг ижодий дид билан бир жойни саришта ҳолга келтириш чоғларида мен доим бир ерда, ҳатто эллик йил бўйи бир уйда яшагандай сезаман ўзимни... Онам: “Бироз кўчага чиқ, бир жойларга бор, айланиб кел”, дерди қайгуриб.

Конрад (1857-1924 йилларда яшаб ўтган асли поляк бўлган инглиз ёзувчиси), Набоков (1899-1977 йилларда яшаб ўтган асли рус муҳожирларидан бўлган Америка ёзувчиси), Найпол (Nai paul-Видиадхар Суражпрасад, асли ҳинд бўлган инглиз ёзувчиси, 1932 йил туғилган, 2001 йил Нобел мукофоти олган)лар каби муваффақият билан тил, миллат, маданият, мамлакат, қитъа, ҳатто тамаддунини ўзгартириб ёзган ёзувчилар бор. Уларнинг ижодкорлик шахсиятлари сургундан ёки кўчишдан қандай куч олган бўлса, менинг доим бир уйга, бир кўчага, бир манзарага ва бир шаҳарга боғланиб қолишимнинг ҳам мени шакллантирганини биламан. Истанбулга бу боғлиқлик, шаҳар қайғусининг инсон сажиясига ўтиши демакдир.

Мен туғилишдан икки юз йил олдин Истанбулга келганида шаҳарнинг тикилинчилиги ва ўзгариб кетганлигидан таъсирланган Флобер (Flaubert –Гюстав Флобер – 1821-80 йилларда яшаб ўтган француз ёзувчиси), бир мактубида Константинополис яна юз йил ўтгандан кейин бутун дунёнинг бошкенти бўлажагига ишонишини ёзган эди. Усмонлилар салтанати чўкиб йўқ бўлганда, бу башоратнинг бутунлай тескараси юз берди. Мен туғилганимда Истанбул, дунёдаги ўрни жиҳатдан икки минг йиллик тарихининг энг заиф, энг йўқсул, энг четда қолган ва энг чекланган кунларини бошидан кечираётган эди. Усмонли салтанатининг емирланганлик туйғуси, йўқсуллик ва шаҳарда авж олган буз-бузларнинг одамга берадиган ҳузни, бутун ҳаётим давомида, Истанбулнинг ҳолини кўрсатувчи ҳодисалар бўлди. Ҳаётим ана шу ҳазинлик билан олиша-олиша ёнги уни, барча истанбулликлар каби энг охирида таниш билан ўтди.

Ҳаётга бир маъно беришга интилувчи ҳар бир одам, умрида энг камида бир марта туғилган жойи ва даврининг маъносини ҳам билгиси келади. Дунёнинг шу гўшасида, шу тарихда туғилишимизнинг маъноси нимакин? Бизга, лотореядан чиққандай берилган, севишимиз қутилган ва охири самимият билан севишга муваффақ бўлган бу оила, бу ўлка, бу шаҳар одил бир танловмиди? Қулаган бир императорликнинг чўка-чўка ўзи ортида қолдирган излари, куллари остида, тушкунлик, фақирлик ва ҳузун билан сўлиб эскиётган Истанбулда туғилганим учун баъзан ўзимни толесиз деб ҳисоблайман. (Аммо ичимдан бир овоз, ҳақиқий толе шу-ку, дейди менга.) Гап агар бойликда бўлса, Истанбулда моддий аҳволи яхши бўлган бир оилада туғилганим учун толели бўлганимни ҳам баъзан ўйлайман. (Бунинг

тескариси эса юқорида айтилди.) Кўпинча худди шикоят қилишимнинг кераклигига ўзимни инонтирган гавдам (бироз йўғонроқ устихонли ва ёқимтой бўлсайдим) ва жинсиятим (ажабо, хотин бўлсам жинсим кичикроқ бир дард бўларми эди?) каби тугма ва бутун ҳаётим ўтган Истанбулнинг ҳам мен учун шак-шубҳасиз бир қайғу бўлганлигини англаб қоламан. Бу китоб, ана шу қайғу ҳақида...

Мен 1952 йилнинг 7 июнида, кеча ярмидан бироз кейин Истанбулда Модалар Уйи ёнидаги кичик бир хусусий туғуруқхонада дунёга келдим. Кеча минглаб хоналарни бирлаштирган кўпдан-кўп йўлақларга ўхшар ва дунё сокин эди. Сайёрамизда, икки кун олдин Италияда Стамболини Ёнартоғининг тўсатдан пуркай бошлаган оловларидан ва кулларидан бошқа одамни ҳаяжонлантирувчи бирон воқеа йўқ эди. Газеталарда Шимолий Корейда урушаётган турк аскарлари ҳақидаги баъзи бир қайдлар билан бирга, шимоллиларнинг биологик қурол ишлатишга тайёргарлиги йўлидаги Американ манбали айрим гумонлар, кичик хабарларни ёзишаётган эди. Мени туғишдан бир неча соат олдин, Истанбулли кўпчилик одамлар каби, онам диққат билан ўқийдиган асл хабарлар эса “шаҳримиз” ҳақидаги хабарлар эди: икки кеча бурун юзида кўрқинчли бир ниқоб билан, Лангада бир уйга деразадан ичкарига киришга уринаётгани сезилган, қорувуларнинг ва Кўня Талабалар юртининг “жасур” ўқувчилари кўчаларда қувғинга олинаётган пайтда бир тахта омборида сиқувга олинган ва полициячиларни бошлаб сўккандан кейин ўзини осган босқинчи ўғрининг кеча жасадини экспертиза қилдирган газлама тижоратчиси, ўтган йили Ҳарбиядаги дўконини қурол таҳдиди билан куппакундузи айнан шу ўғри талаганини тасдиқлаганди. Онам туғуруқхонада, ҳеч ким билан иши бўлмай, бир ўзи шу хабарларни ўқирди, чунки бир неча йилдан кейин бироз ғазаб ва ҳасрат билан менга тушунтиришига қараганда, уни туғуруқхонага ётқизганларидан сўнг отам, туғилиш кечикаётганидан сиқилиб, ўртоқлари билан гаплашиб ўтиргани кетиб қолган экан. Туғуруқхонанинг махсус бир палатасида онамнинг ёнида, кеч соатда ҳовли деворидан сакраб ичкари кира олган холам бор экан биргина. Онам мени илк бора кўрганида мендан икки ёш катта акамга нисбатан заифроқ, кичикроқ ва ориқроқлигимни ўйлаган экан.

Аслида “ўйлаган экан” демаслигим керак эди. Турк тилидаги тушларни, эртақларни ва кўрмаган нарсаларимизни билдириш учун ишлатадиган ва жуда яхши кўрадиган “экан”ли ўтган замон феълимиз бешикдалигимизда, ғилдиракли аравада ётганимизда ёки илк дафъа юрганимизда бошдан ўтказганларимизни англатиш учун ҳам жуда уйғун келади. Чунки бу илк ҳаёт тажрибаларимизни бизга кўп йиллар ўтгандан кейин онамиз, отамиз айтиб беради, биз эса бошқа бировнинг илк калималарини талаффуз қилишларини эшитгандай, илк одимлашларини кўргандай ўз ҳикоямизни тинглашдан титраб завқ оламиз. Ўзимизни тушда кўришнинг завқларини хотирлатувчи бир ширин туйғу, кейинроқ бутун ҳаётимиз бўйи бизни заҳарлайдиган бир одатни ҳам руҳимизга жойлаштирамиз: ҳаётда бошимиздан ўтган нарсаларнинг — ҳатто энг теран завқларнинг ҳам — баёнини бошқалардан билиб олишга одатланамиз. Худди бошқалардан эшитиб ҳавас билан ўзлаштирганимиз ва кейинроқ эслаб қолгандай ҳисоблай бошлаб ишонч билан бошқаларга ҳикоя қилганимиз бу илк чақалоқлик “хотиралари” каби, ҳаётда қилганимиз турли-туман нарса ҳақида бошқалар нима деганлари бир мунча вақтдан кейин ёлғиз ўз фикримиз бўлмайди, бошдан ўтказган нарсамизнинг ўзидан ҳам

муҳим бир хотирага айланади. Бошдан ўтказган кунларимиз каби, ўзимиз яшаган шахримизнинг баёнини ҳам кўпинча бошқалардан ўрганамиз.

Бошқаларнинг мен тўғримида ва Истанбул тўғрисида айтганларини ўз хотирам каби ўзлаштирган пайтларимда ўзим ҳам ичимда шундай дегим келади: “Бир пайтлар расм соларканман, Истанбулда туғилиб, Истанбулда улғайиб, яхши-ёмон бола бўлган эканман, кейинроқ йигирма икки ёшимда, билмадим, нима учундир роман ёза бошладим.” Бутун бир ҳаётни, бошқа бировнинг ҳаётини яшагандай ҳикоя қилишни ҳамда инсон ўз овозини ва иродасини хира тортган ширин бир тушга ўхшатгани учун бу китобни ҳам шундай тил ва услубда ёзгим келарди. Аммо тушдан кейинги ҳаёт анча бошқача бўлгани ва бизни тушдан кейинги иккинчи ҳаётга яхши тайёрлай олмагани учун бу чиройли эртак тили менга инонтирувчи бўлиб кўринмади ва мен янада табиий, янада ёруғ бир иккинчи ҳаётга тайёргарлик бошқача бўлиши кераклигини ўйлаб ўзгача йўлни танладим. Чунки мен кабиларнинг кейинроқ яшайбилажаги иккинчи ҳаёт, қўлингиздаги бу китобдан бошқа бир нарса эмасдир. У эса сизнинг диққатингга боғлиқ, эй ўқувчи. Мен сизга ҳаққониятни кўрсатай, сиз эса менга шафқат қилинг.

2

ҚОРОНҒИ МУЗЕЙ УЙНИНГ ФОТОСУВРАТЛАРИ

Онам, отам, акам, бувим (отамнинг онаси), амакиларим, аммаларим, янгалар беш қаватли бир апартаментнинг турли қаватларида яшардик. Мен туғилишимдан бир йил аввалга қадар бир каттагина Усмонлилар оиласидай доим биргаликда бошқа-бошқа хона ва уй-жойларда яшаганлари ёндаги катта тош қаср тарк этилиб, хусусий бир бошланғич мактабга ижарага берилган, 1951 йилда бир-бирига туташ майдонга энди бизнинг тўртинчи қаватда ўтирганимиз “модерн” апартамент қурилганди, кўча эшик устига эса ўша вақтдаги русумга мослашиб гурур билан “Pamuk Apt.” деб ёзилганди. Илк йилларда онамнинг кучоғидан чиқиб юра бошлаганим бу қаватларнинг ҳар бирида битта-иккитадан пианино бор эди. Доим газета ўқийдиган ҳолда хотирамга келадиган амаким, хонадонимизда энг сўнгги уйланган киши эди, ўшанда биринчи қаватга кейинча ярим аср кўчадан ўтганларни деразадан томоша қилиб яшаган янгам ва унинг пианиноси жойлаштирилганди. Ҳеч бири ҳеч қачон чалинмаган бу пианинолар менда ҳазинлик ва ғусса уйготарди.

Фақат пианиноларнинг чалинмаслиги эмас, ичлари қатор-қатор хитой чинчилари, финжонлар, кумуш асбоблар, қанддонлар, пардоз қутилари, биллур бордоқлар, гултуваклар, лаганлар, атирпуркагичлар (ва бир кун ораларига қўйиб сақланган кичик бир ўйинчоқ арава) тўла жавонларнинг доим қулфлоқ ҳолда туриши, садаф шокилалли лавҳаларнинг, деворга осиб қўйилган телпак жавонларининг ҳеч қачон керак бўлмаслиги, Янги Зеландия ва Япония санъати таъсирида ясалган параваналарнинг (паравана — тўртбурчак шаклдаги икки қаватли, очилиб-ёпиладиган ва йиғиладиган, кўтариб юрса ва бўлма қилиб фойдаланса бўладиган тахта парда) ортида ҳеч нарсани яшириб бўлмаслиги, Америкага кўчиб кетган амакимнинг йигирма йиллик чанг босган жилд-жилд тиб китоблари терилган кутубхонасининг ойна эшикчалари ҳеч вақт очилмаслиги, ҳар қават меҳмон-

хоналарини тўлдирган барча бу ашёлар менда ҳаёт учун эмас, ўлим учун ясашиб қўйилгандай туйғу уйғотарди. (Баъзан уч оёқли стол — мольберт ёинки ўйма нақшли сандиқ сирли бир тарзда бир меҳмонхонадан бошқасига синган ҳолда чиқарди).

Садаф шокилалли, кумуш сим нақшли оромкурсиларга баъзан шартта ўзимизни ташласак, бувим “секинроқ, тўғри ўтиринглар” деб бизга бақариб берарди. Меҳмон кутиш хоналари уй эгаларининг вақтларини ҳузур билан ўтказадиган оромбахш жой сифатида эмас, қачон келиши маълум бўлмаган зиёратчиларга мўлжаллаб қурилган бир кичик музейдай бўлиб қолганлигининг орқасида. албатта, ғарблашиш иштиёқи бор эди. (Рамазонда рўза тутмаган кимса, буфетлар ва пианинолар орасида, кенг диванларда, ёнбошида ёстиқлар билан чордона қуриб ўтирганча яшайдиган бизнинг уйдагилардан озроқ виждон азоби тортади.) Ғарблашиш диннинг талабларидан қутулишга яради, бундан бошқа яна нималарга яраганлиги унчалик билинмас эди, ғарблашиш ва бойиш рамзлари жуда оз сезилганлиги учун, меҳмонхонадан ундаги гамгин (ва баъзан шеърий) бир қўшимча руҳи билан кўз-кўз қилинган макон сифатида фойдаланилди, бундай одат кейинги эллик йилда ёлғиз Истанбулга эмас, бутун Туркияга ёйилди ва бу, теленамойишларнинг уйларига кириб бориши билан 1970 йилларнинг охирига келиб унутила бошлади. Экрани қаршисига биргаликда йиғилиб, бир филмни ёки хабарни томоша қиларкан, гурунглашиб кулишиб ўтириш завқи меҳмонхоналарни музейликдан қутқариб, кинотеатр салонига айлантди, аммо бу йилларда ҳам телевизорни ичкаридаги жавонга ўхшаш бир ерга жойлаштириб, музей меҳмонхонанинг калитли эшигини фақат байрамларда ёинки кўпинча махсус меҳмонлар учун очадиган эскича оилаларни учратганларимни ҳам хотирлайман.

Қаватлар орасида, бир катта оила биносининг уй-жойлари орасида бўлгани каби, узлуксиз кирди-чиқдилар бўлиб тургани учун, Памуқ Апартаментининг ҳамма уй-жой эшиклари деярли доимо очиқ бўларди. Акам мактабда ўқий бошлаган йилларда баъзан онамдан илтимос қилиб, гоҳо-гоҳо онам иккимиз бирга юқори қаватга чиқар, эрталаб бувим ҳали ётоғидан чиқмасидан олдин, турли тўр пардалар тўсиб турганлиги ва кўчанинг нариги тарафидаги бизга яқин апартаментларнинг сояси тушиб турганлиги туфайли, айниқса тонг пайтлари ярим қоронғи эскичи (антиқачи) дўконига ўхшаган меҳмонхонада, оғир ва катта гиламлар устида ўз-ўзимча бир нималар ўйнаб ўтирардим. Овруподан келтирилган кичик-кичик машиначаларни қайсарлик билан қарама-қарши сафга тизиб, керакли жойда тўхтатиб, сўнг бир-бири билан “уруш-уруш” қилдириб ўйнардим ёки йўлакларга ҳам чўзилиб давом этган гиламларни денгиз, оромкурсилар, столларни эса бу денгиздан юқорига туртиб чиқиб қолган оролчалар дея хаёл қилар, оёғим ерга тегмасдан бир ашёдан иккинчисига сакраб (худди италян ёзувчиси Калвинонинг “Дарахтдаги Барон” романидаги оёғини ҳеч ерга тегдирмасдан дарахтдан дарахтга сакрайдиган Барони каби) “ердан узилдим” ўйнашдан ёки Ҳайбалиядаги от аравалардан илҳомланиб, оромкурсининг “қўл”ига отга мингандай ўтириб арава сурришдан гавдам чарчаб қайишиб кетганда, кейинча бутун ҳаётим бўйи мени тарк этмаган сиқилиш бу ерни (бу хонани, бу салонни, бу дарсхонани, бу ҳарбий госпитални, бу касалхонани, бу давлат арбоблари турадиган манзилни) бошқа бир жой сифатида

ўйлашдан хаёл кучим толган пайтларда, атрофимдаги уч оёқли курсиларга, масо¹ларга, деворларга умидсизлик билан бир эрмакка қарагандай қарар, фотосувратлардан бошқа ўзимни овутадиган ҳеч бир нарсани кўрмасдим.

Пастки қаватларда ҳам худди шу мақсад учун қўлланганлигидан, пианиноларнинг рамкага (тўртгўпга, чорчавага) солиб қўйилган фотосувратлари фақат кўз-кўз қилишга ярашини ўйлардим ўша пайтлар. Бувимнинг ётоғи ва меҳмонхонасида барча бу горизонтал сатҳлар рамкаланган катта-кичик фотосувратлар билан қопланган эди. Асосий бурчакда, ҳеч қачон ёқилмаган камин тепасидаги деворда 1934 йилда ўлган бобом ила бувимнинг ретушлаб ранг берилган катта-катта фотосувратлари айри-айри тўртгўпларга солиб осилганди. Музей-меҳмонхонага кирган кимса, бу катта-катта фотосувратларнинг ўрнига қараб бу бувим билан бувамнинг у вақтларда ҳамон Оврупо давлатларининг пулларида кўрганим қирол ва қироличалар каби, бир-бирларига орқа ўгириб туришларига қарамай, камерага боқишларидан, ҳаёт ҳикояси улардан бошланишини англарди.

Икковлари ҳам Маниса яқинларидаги Гўрдес қасабасидан эдилар, бу ерда тани ва сочлари ўта оппоқ бўлгани учун Памуқлар (яъни Пахталар) деб аталган бир оиладан эдилар. Бувимда Усмонлилар ҳарамига юз йилларча илгари келтирилган узун бўйли гўзал черкас қизининг қони бор эди. Отаси 1877-78 йиллардаги Туркия — Русия уруши даврида Онадўлига кўчиб келган, оила кейинроқ Измирга ўтган (гоҳо оилада Измирда қолдирилган бўш уйдан гап очардилар), бувам қурилиш муҳандислигига ўқишга киргандан кейин у ердан Истанбулга келгандилар. Бувам 1930 йилларда Туркия Жумҳурияти катта-катта маблағлар ажратган темирйўл иншоотларида кўп пул топиб, Бўғозга (Босфорга) қўйилувчи Кўксув дарёсининг қирғоғида тамаки қуритишга керак бўладиган ип, арқоқдан тортиб арқонга қадар жуда кўп нарса ишлаб чиқарадиган катта бир фабрика қургандан кейин 1934 йилда 52 ёшида вафот этган ва отам билан амакимга жуда катта бойлик қолдирган, улар неча-неча йиллар давомида турли ишларга киришиб синган бўлсалар-да, у бойликни битира олмаганлар.

Меҳмонхонага очилувчи ёзувхона деворларида эса ўша-ўша ретуш ишқибози фотосувратчининг пастел рангларга бўяб кетган янги авлоднинг фотосувратлари рамкаланиб, ҳафсала билан бир симметрик шаклда жойлаштирилганди. Тиббий маълумот олган, Америкага кўчиб кетган ва ҳарбий хизматдан бўйин товлагани учун қайта Туркияга келолмаган ва шу тариқа бувимга битмас-туганмас аза ва мотам муҳотида яшашга сабабчи бўлган доктор амаким (Ўзхон) семиз ва соғлом эди. Ундан кейинги ва энг паст қаватга жойлашган Ойдин амаким кўзойнак тақарди ва отам каби у ҳам қурилиш муҳандислигига ўқиган, ҳали ёшлигидаёқ амалга ошириб бўлмайдиган катта иншоот ишларига бош урганди. Йилларча пианино таълими олиб, Парижда ҳам бу ишида давом этгандан кейин, турмушга чиққан ва пианинони ташлаб кетган аммам эса, ҳуқуқ факултетида ассистент эри билан бирга, бир неча йиллардан сўнг мен кўчиб келажагим ва шу китобни ёзган пайтлари яшаганим бир-бирига туташ қаватдаги уй-жойда турарди.

Ёзувхонадан биллур лампалар янада ғамгин қилиб ёритган асосий салонга ўтганимда ретушсиз қора-оқ ва кичикроқ фотосувратлар-

¹ М а с о — арабча сўз бўлиб, “стол” маъносида ишлатилади.

нинг қатламлари орасида ҳаёт бирдан тезлашаверарди: барча қариндошларимнинг унашилиш, тўй маросимларидаги фотолари (жумладан ўша кунларда чақирилган суратчилар қаршисида гавдани керакли ҳолатда тутиб ўтиришлар), Америкадаги амакимдан келган дастлабки рангли фотосувратлар, Истанбулнинг истироҳат боғлари, Бўғоз соҳиллари ва Тақсим Майдонида ҳамма қариндошлар бирга ўтирган байрам зиёфатида, онам, отам, акам ва мен бирга борганимиз тўйда, ёндаги эски уйнинг боғида, бувам ва амакимнинг шахсий машиналарида апартамент эшиги олдида олинган фотосувратлар. Америкадаги амакимнинг биринчи хотини ва унинг ўрнига иккинчи хотинининг фотосувратлари қўйилиши каби фавқулодда ҳоллардан ташқари, бамисоли тамомланиб битган эски тарз бир музейдаги каби ҳеч бири ўзгармаган бу сувратларни, ҳаммасини бирма-бир юзларча карра кўрган бўлишимга қарамай, у тикилинч салонга ҳар киришимда янгитдан кўра бошлардим.

Сувратларга ҳар янги қараш менга ўша яшалган ҳаётни, унинг ичидан айириб кўрсатган, замонлар оша асралган ва бир рамканинг ичига қўйилиб эътибор беришга чақирилгандай, ўша дақиқаларнинг аҳамиятини, муҳим бўлганлигини ўргатарди. Акамдан бир математик масалани сўраётган амакимни кузатарканман, айни чоғда унинг ўттиз йил аввал олинган бир сувратини кўрмак ва ёки бир томондан газетасини варақларкан, иккинчи томондан сувратларга тўла хонадаги ҳангомалардан қулоқ узмаётганини юзидаги кулимсирашидан англаганим бувамни томоша қиларканман, айни чоғда унинг ҳам мен каби, беш ёшида қизлардай сочи ўсиқ бир сувратига қараганимда, менда ҳаёт рамка ичига қўйилган шу махсус онларни қайта яшамоқ учун бизларга берилган бир фурсат экан-да, деган фикрни уйғотарди. Бу орада бувим худди бир давлат қурувчисидан гап очгандай, ёш ўлиб кетган бувамдан гап очиб, столлардаги ва деворлардаги бу рамкали расмларни қўли билан кўрсатиб, бу ҳаёт – жуфтсиз яшган йиллар, иккига бўлиниш ҳолларига диққатимизни тортарди. Замоннинг оқишига, инсонларнинг қаришига ва ашёларнинг эскишига асосланган ва рамка ичида сақланган бу ўзига хос онларнинг аҳамиятини ва маъносини ҳушу (итоаткорлик, ҳурмат, камтарлик) билан англаатаркан, бир жиҳатдан мен бу ҳоллардан ҳам сиқилардим.

Бутун оила аъзолари биргаликда ҳангомалашиб зиёфатга йиғилган оқшомларни, Шакар Байрами (Рамазондан кейинги ҳайит) ва Қурбон байрамида берилган тушлик зиёфатларини ва ҳаёт олдинлаган сари ҳар гал “энди келаси йил келмайман” деб яна келганим йилбоши зиёфатларини ва сўнгра ҳамма бирга лото ўйнайдиган онларни болалигимнинг илк йилларида жуда яхши кўрардим. Бу, ҳамма қариндошлар йиғилган катта зиёфатлар, ҳазил-ҳузуллар, амакимнинг роқи ёки “водка”¹, бувимнинг ҳам озгина ичиб олган пивосининг таъсирида чақчақлашишлари менга бир томондан рамкалардан ташқарида қолган ҳаётнинг янада хушчақчақ бўлганлигини ҳис эттирар, бошқа томондан эса хурсандчилик бир оила билан, бир тўпланиш билан бўлишиб олинган бир аминлик туйғуси, биргина ҳазил-ҳузулнинг ўзи одамнинг кўнглини қанчалар хотиржам қилади деган хомхаёлга олиб борарди. Яна бир жиҳатдан доим бирга қулишадиган, хурсандчилик қиладиган, узоқ давом этадиган байрам зиёфатларида ўтирган қариндош-ақраболаримнинг, ора-сира бир оловланган мол-мулк гов-

¹ Туркларнинг бугдойдан қилинган ароғи.

² Рус арағи.

галарида бир-бирларига нақадар аёвсиз ташланишларини ҳам ўзимни танигандан буён кўриб келган эдим. Онам бизлар ўзимиз ёлғиз қолганимизда “аммангиз”, “амакингиз”, “бувингиз” дея кимнинг бизларга, яъни катта оила ичидаги бизнинг тўрт кишилик уруғ оиламизга, ёмонлик қилганини менга ва акамга газаб билан изҳор қиларди. Қайсидир молларнинг, банкрот бўлган фабрикасининг улуш векселларининг ёинки бир бинонинг бир қаватининг ўзаро тақсимланишида ҳар доим узоқ давом этган тортишувларга, жанжалларга ва зардаларга сабабчи бўларди. Нозик ойнали рамкаларга солиниб пианинонинг устига қўйилган хурсандчилик фотосуратларининг устидаги дарзларга ўхшаш бу қоронғилик ҳикояларини бувимнинг қаватидаги оммавий ҳазил-хузуллар ичида бир мунча вақт унутардим балки, аммо жуда кичик ёшимда ҳам бу ҳазил-хузулларнинг ортида яширин ҳисоблашишлар, имолар бор бўлганини сезардим. Катта оилани ташкил этган кичик уруғ оилачаларининг ҳар бирининг хизматчисининг ҳам (масалан, бизнинг Асмо Хонимнинг) наригининг хизматчиси (масалан, аммамнинг хизматчиси Иқбол) билан шундай жанг руҳида тортишишни ўз устидаги вазифа деб билишларини ҳам кўрардим.

“Кўрдингми, Ойдин нима деганига қара”, дерди кейинроқ онам эртасига эрталаб нонушта устида.

“Нима депти?” дерди отам аввалига катта қизиқиш билан. Ҳикояни эшитгандан кейин “худоба сол” дея мавзуга чек қўйиб, газетасига кўмиларди.

Ҳар кишининг шундай ёғоч уйда яшайдиган анъанавий буюк Усмонли-Истанбул оиласининг ҳали-ҳозир изларини омон сақлаб келаётган оиланинг аста-аста чириб тарқалиб кетаётганини юз бераётган тортишувлардан ҳис этмасам-да, отам билан амакимнинг нуқул банкрот бўлишларидан, иккида бир янги иш бошлашларидан ва отам борган сари тез-тез йўқ бўлиб кетишларидан сезардим. Онам орасира бизни “бувимникига” (онамнинг онасиникига) зиёратга олиб борганида афсоналарга тўла Шишлидаги уйнинг хоналарида акам билан иккимиз ўйнаб, ўйинга овунаётган пайтларимизда ишлар ёмонликка қараб кетаётганини онасига тушунтирар, бувим эса унга совуққонлик билан ундай қил, бундай қил деб алланималарни ўргатар, онамнинг бу ерга кўчиб келиш эҳтимолига қарши ёлғиз ўзи яшаётган уч қаватли чанг уйнинг сира уйлиги қолмаганлигини бизларга сездирарди.

Баъзан ўткинчи бир зардаларини ҳисобга олмаганда, отам ҳаётидан, ўзидан, ёқимтойлигидан, ақлу закосидан ва толеидан мамнун бир инсон эди ва юзларидан ҳеч кетмайдиган болаларга хос самимийлиги ва севимлилиги билан бу бахтиёрлигини яширмасди. Уй ичида тинмай хуштак чалишларини, ойнада ўзини мамнунлик билан кўздан кечириб, кафтининг ичига лимон сиқиб сочларига брилянтиндай суришларини хотирлайман. Ҳазиллар, сўз ўйинлари, ўртага жумбоқ ташлашлар, ёдаки шеър ўқиш, закосини кўз-кўз қилишдан, учоқларга миниб узоқларга кетишдан хушланарди. Озорловчи, тақиқловчи, жазоловчи оталардан эмасди ҳеч. Айниқса болалигимнинг илк йилларида у билан обдан кезиб айланган чоғларда, биз билан апоқчапоқ бўлиб юраркан, дунё инсонни бахтли қилиш учун яралган кўнгилочар жой эканлигини ҳис этардим.

Отам ёмонликнинг, душманликнинг ёки ҳаётни очикдан-очик зерикарли қилувчиларнинг муҳитидан индамай четланаркан, онам бу таҳликаларга қарши бизни уйғотаркан, тақиқлар қўяр, қошлари-

ни чимириб ҳаётнинг қоронғи жиҳатларига қарши курашларга киришарди. Бу уни отамнинг олдида кулгилироқ кўрсатарди, аммо бир фурсат топди дегунча уйдан қочадиган отамдан кўп вақт айиргани учун, онамнинг севгисига, шафқатига қаттиқ қарам эдим. Акам билан бу севги учун рақобат қилишга мажбурлигим, ҳаётимнинг ўзимни билар-билмас ўрганган энг асосий ҳақиқати эди.

Онамнинг севгиси учун акам билан олиб борган шиддатли олишув ва рақобат, отамнинг менга ҳис эттиролмаган обрў-нуфузининг, кучи ва иқтидорининг руҳимда яратиши мумкин бўлган задалашларнинг ортиғи билан ўрнини эгаллади. У пайтлар буни ҳозир англаганимдай қамрай олмасдим. Чунки акам билан рақобат айниқса бошланғичда ҳеч қачон яланғоч тарзда кўринмас, фақат бир томошанинг парчаси бўлиб ва бир ўйиннинг ичида ўзимизни бир бошқаси сифатида тасаввур қилганда ҳис этиларди. Кўпинча биз Ўрхон ила Шавкат бўлганимиз ҳолда, мен, Ўрхон, ўзимни Ўрхон эмас, бир футболчи ёки қаҳрамон деб билган ҳолда, акам ўзини Шавкат эмас, бошқа бир футболчи ё қаҳрамон деб ҳис қилган ҳолда солишардик. Гўё бизнинг ўрнимизга курашаётган, олишаётган бу хаёлий ёки ҳаққоний кишиларни жонлантираркан, охири қон ва кўзёши билан тугаган ўйин ва машамашамизга ўзимизни бутунлай бағишлаганимиз учун аслида ғовға кўтарганининг ва рашк билан бир-бирини яралаган, пастга урган ва эзганининг икки ака-ука эканлигини унутардик. Барча муваффақиятларини бутун тафсилотлари билан умр бўйи ҳисобга олиб юрадиган акамнинг айтишича, мен билан ўйнаган ўйинларининг юздан тўқсон фоизида у ғалаба қилар экан.

Ичимга чироқ ёқса ёримайдиган, умидсиз чоғларимда, жоним сиқилганда ҳеч кимга бир оғиз ҳам гапирмай, қаватимиздан чиқар, ё пастга аммамнинг ўғли билан ўйнагани, ёинки кўпинча бувимнинг қаватига кўтарилдим. (“Болалигингда бир марта ҳам бошқа болалар каби зеркиб кетяпман, сиқилиб кетяпман, демадинг” деганди бир марта онам.) Ичлари, кўнгиллари бир-бирига шу қадар ўхшашига, тушлик товоқларидан тортиб қанддонларигача, оромкурсилардан тортиб кулдонларигача деярли ҳамма ашёлари бир хил бўлишига қарамай ҳар қават бутунлай бошқача бир олам, бутунлай бошқача бир мамлакат экан, каби фикрлар келарди менга. Ашёлар билан тўла бу ғамгин ҳолига қарамай, эҳтимолки, шу туфайли, бувимнинг меҳмонхонасига кириб ўша ерда ўйнашдан, музейсимон меҳмонхонанинг, вазаларнинг, фотосуврат рамкаларининг, уч оёқли курсиларнинг соясида хаёл суришдан, бу ер бошқа бир ер эканлигини ўйлашдан мароқланардим.

Оқшомлари, лампаларнинг шуълалари остида бутун оила у ерда тўпланган вақт ўйлаганим хаёлда бувимнинг уй-жойини катта кеманинг капитани кўшкига ўхшатардим. Бизлар пўртанада олға бораётган бу кеманинг капитани ва сардори ҳамда йўлчилари эдик ва тўлқинлар кучайган сари турли андишаларга борардик. Кечалари ётогимда ётаркан, Бўғоздан ўтган катта кемаларнинг ғамгин-ғамгин инграган дудук¹садоларини эшитаркан, сурган ўйларимдан кўп хулосалар чиқарган бу хаёлда кеманинг, бизларнинг, ҳаммамизнинг қайғуларимиз менга боғлиқлигини гурур-ла ҳис этардим.

Акамнинг расмли романларининг қаҳрамонларини ҳам хотирлатган бу хаёлга қарамай, худди Оллоҳни ўйлаганда ҳис этганим каби, шаҳарни бино қилган одамлар билан бизларга тегишли бу қайғулар,

¹ Д у д у к – гудок.

фақатгина бизлар бой бўлганимиз учун бизларни қамрамаганини сезардим. Аммо ундан кейинги йилларда отамнинг ва амакимнинг синишлари, мол-мулк тақсимотлари ва онам билан отамнинг ғовғалари билан катта оила ва бизнинг кичик оила чок-чокидан сўкилиб, парчаланиб, камбағаллашиб йўқ бўлиш сари тезлаб кетаркан, бунимнинг уй-жойини ҳар зиёрат қилишимда ичимда бир маъюслик уйғонарди. Усмонли Давлати йиқилишининг Истанбулга берган босими, йўқотиш ва ҳазинлик туйғуси бир бошқа баҳона билан ва бир оз кечиккан бўлса-да, энг сўнгида бизларни ҳам излаб топди.

3

“МЕН”

Вақтичоғ пайтларимда — болалигимда бундай дамлар жуда кўп бўлган — ўз борлигимни эмас, дунёнинг яхши, гўзал, ёқимли, серқуёш эканлигини ҳис этаман. Ёқтирмаган овқатим, бемаза нарсалар, қўлимга санчилган игна, бола нарса у ёқ-бу ёққа эмаклаб қочиб кетмасин дея мени тахта қафасга солиб қўйганларида (бу каравотни “туроқ” дейишарди, “турадиган жой” маъносида бўлса керак), аччиқланиб, бу қафаснинг тахталарини тишлашларим ёки энг қўрқинч болалик хотираларимдан бирида бўлгани каби, бармоғимни амакимнинг машинаси эшигида қолдириб, соатларча йиғлаганим (рентгенга етаклаб кирган доктордан қўрқиб қалт-қалт титраганларим), ўз “мен”имни эмас, юз бериши муқаррар бўлган бир ёмонлик ва қайғу фикрини ўргатарди менга. Аммо ўз онгимнинг уйғонишлари ва ғойиб бўлишлари, хаёлларим, ақлимдаги тарангликлар орасида ўзимнинг борлигим, бир «мен»им борлиги туйғуси ҳам айбдорлик туйғуси каби оғир ботарди.

Мендан икки ёш катта акам мактабда ўқий бошлагани учун тўрт-олти ёшларим орасида ўртамаздаги оға-инилик ва тенглик туйғусидан узоқ қолдим. Унинг кучидан, рақобат туйғусидан қутулганим ва Памуқлар Апартмани ва онамнинг меҳри ва эркалатишлари куннинг кўп қисмида бутунлай менга қолганидан ўзимни жуда яхши ҳис қилганим бу икки ўқув йилида, ёлғиз қолиш нималигини кашф этдим ҳамда ҳеч ёдимдан чиқмайдиган илк ҳаяжонли хотираларимни тўпладим.

Акам сотиб олиб ўқийдиган расмий романлардан пуфаклар суҳбатини олдин унга ўқитар, сўнг у мактабдалигида очиб, ундан эшитиб олганларимни эслаб, ўзим “ўқирдим”. Бир куни пешинда мени ухлаш учун ётоғимга ётқизганларида, тез ухлай қолмай “Томмикс” (“Аскар Х”- инглизча болалар нашри) журналининг саҳифаларини кўриб ўтирганим ширин ва иссиқ бир чошгоҳда онам “булбулча” дейдиган қантак туршакдай чуқимнинг қаттиқлашганини сездим. Ярим яланғоч бир қизилтанлининг расмига қараган пайтимда юз берганди бу. Белида ип-ингичка бир тизимчадан бошқа бир нарсаси бўлмаган қизилтанлининг “булбул”ини яшириш учун қоринларидан пастга байроқдай силлиқ бир бўз парчаси осилиб турарди, бўзнинг ўртасига эса бир думалоқ нарса чизилганди.

Бошқа бир кун яна туш уйқуси учун пижамаларим кийдирилган ҳолда кўрпанинг остида узанганча, ўзимнинг доим миниб ўйнайдиган айиғим билан гаплашаётганимда яна ўшандоқ қаттиқлашишни ҳис этдим. Сеҳри мен учун тушунарсиз бўлган ёқимли, аммо бошқалар кўришини хоҳламаганим бу ўзгариш мен айиққа айнан “Мен

сени ейман!” деган пайтимда юз берганди. Бошқа пайтларда ҳам, мен ҳеч қандай муносабатсиз ҳолда айиғимни тутиб айнан ўша сўзлар билан таҳдид қилганимда бу ғалати қаттиқлашиш яна рўй берди. “Мен сени ейман!” деган гапни энг кўп онам айтган эртақларнинг қўрқинчли жойларида эшитгандим. Мумтоз Эрон адабиётида шайтонларнинг, жинларнинг ака-укаси бўлгани ва улар тўрт юз йил олдин сеҳрбозлик билан қисқа бўйли, думли қўрқинч ажиналарга ўхшатиб расм қилинганларини бир неча йиллардан кейин фарқлагандим. Форсчадан Истанбул туркчасига ва эртақларига ўтириларкан, нашрларда “дев”ларнинг расмлари жуда кўпайиб кетган эди. Дев нималигига алоқадор фикримни яна “Дада Қўрқут ҳикоялари”дан териб тайёрланган бир кичик «Сайланма»нинг муқовасидан олгандим. Бу «Сайланма»да ҳам, худди қизилтанлилар каби, ярим яланғоч, кучли ва бир оз қўзғатувчи ажина расми дунё подшоҳидай эди.

“Мен сени ейман!” деган жумла онамдан эшитганим эртақларда фақат еб ютиб юбориш эмас, ўлдириш, йўқ қилиш маъносидан ҳам келарди. Ўша йилларда амаким кичик бир проекция аппарати (тасвирни нур воситаси билан экранга туширадиган аппарат) олган ва Нишонтошидаги бир фотография дўконидан ўн-ўн икки дақиқалик қисқа фильмлар (Шарло, Вальт Дисней, Лорел ва Харди)ни ижарага олиб, байрамларда, йилбошиларда шўмина (камин) тепасидаги оқ деворда (бобом ва бувимнинг фотосуратлари маросимда олиб қўйилди) бутун оила йиғинида кўрсатила бошлаганди. Амакимнинг темирбош кичик фильм коллекционидидаги бир қисқа Вальт Дисней фильми эса менга салбий таъсири сабабли икки мартадан ортиқ кўрсатилмади. Бу филмда ақли паст, оғир ва бир апартаман катталигидаги ибтидоий бир дев, кичик Сичқон Микини қувади, сичқон қудуқнинг тагига бекинади, дев, бир ҳамла билан қудуқни тупроғи билан кўпориб олиб бир бордоқ сувдай ичганда, кичик сичқон девнинг оғзига тушади, шунда Ўрхон (яъни мен) бор кучи билан йиғлай бошлайди. Гойянинг Пралдо музейидаги бир расми - девнинг ердан бир кичик одамни тутиб олиб, оғзига тикаётгани тасвирланган “Зухал болаларидан бирини еркан” номли расмини кўрсам, ҳозир ҳам қўрқиб кетаман.

Бир чошгоҳ уйқу соатимда яна айиқчамга таҳдид қилиб ва бир ёндан унга ғалати бир шафқат кўрсатарканман, бирдан эшик очилди ва ҳафсаласи пир бўлган отам билан дағаллашган аммамининг менга кўзлари тушди. Эшик очилиши одатдагига қараганда бироз оҳистароқ, аммо ўша онда ҳис қилганим бир бир эҳтиром билан ёпилди. Ҳолбуки тушки дам олиш пайтларида уйга кетиб, овқатланиб, бироз мизғиб олгандан кейин отам ишга жўнашдан олдин ичкари кириб мени ўпарди. Янглиш бир нарса қилганим, энг ёмони буни лаззат учун қилганим туйғуси аста-аста ичимда лаззат деган тушунчани ҳам бир четидан заҳарлар эди.

Бошқа сафар онам билан отамнинг ҳеч тугамайдиган говғаларидан кейин, онам уйни тарк этганда уйга келтирилган энага ишқалагич билан мени чўмилтираркан, яна ўша нарса юз берди қутилмаганда. Хотин шафқатдан узоқ бир овоз билан мени “кўппакларга ўхшаб қолибсан” дея силтаб ташлаганини хотирлайман, аммо менда лаззат уйғотган нарса сув, совуннинг сирғалиши ва иссиқлик каби нарсалар эди.

Бу барча тажрибаларимни ҳайрон қолдирувчи, уялтирувчи қилган нарса фақатгина гавдамнинг бу таъсирчанлиги нималигини билиб олмаганлигим эмасди. Ундан ҳам ёмони қаттиқлашиш деган ҳодиса фақатгина менинг бошимга тушган бир ҳайратланарли ҳодиса эканли-

гидир, деб ўйлардим. Фақат олти-етти йилдан кейин, ўрта мактабда, қизлар билан ўғил болалар айри-айри синфларда ўқитила бошлаганда ва “меники турди” қабилидаги бола суҳбатларига қулоқ берганимда қаттиқлашиш ёлғиз менга хос бир нарса эмаслигини англадим.

Қаттиқлашиш ва ёмонлик ёлғиз менгагина хос хусусиятдир, деган кўрқувдан, ичимдаги “ёмонликни” яширишим керак, деб хулоса чиқардим. Бу эса менга кўпчилик эришолмайдиган бошқаларга берк бир иккинчи дунёда яшаш одатини қўлга киритиш имконини берди. Кўп ва тез-тез бўлмайдиган қаттиқлашишдан ташқари ичимдаги ёмонликнинг асл манбаининг бемавруд хаёлларга берилиш эканлигини ҳис этар, музейга айланган қаватларнинг хоналарида яшарканман, кўпинча очикдан-очик сиқилишлардан, бошқа бир жойда яшаганимни ва мен бошқа биров бўлганимни хаёлдан ўтказардим. Миямнинг ичиди бир сир каби яширганим бу иккинчи дунёга қочиш жуда осон бир ҳол эди: бувимнинг меҳмонхонасида ўтираркан, масалан, бир денгиз остида сузиб юрганимни хаёл қила бошлардим. Ўша кунларда ҳаётимда илк бора кинотеатрларимизга келтирилган “Денгизлар остида йигирма минг фарсаҳ” номли сукунатлари мени кўрқитган бир Жюль Верн романи талқинини Бейўелида, чанг босган Сарой кинотеатрида томоша қилгандим. Қора-оқ филмнинг ярим қоронғи саҳналари, камеранинг негадир ташқарига чиқаролмаётган кўлкали ич маконлари зотан бизнинг уйни хотирлатарди. Ҳали остки ёзувларни ўқиёлмаганим учун жуда кўп нарсалардан қуруқ қолардим, аммо акамнинг расмли романларини ҳам шундай ўқимасмидим ахир? Тушуниб улгурмаганим жойларини хаёл кучим билан тўлдириб олиш бир мунча қулайроқ эди. (Мен учун китоб ўқиганимда муҳим бўлган жойларини англашдан ҳам кўра, тушунмаган жойларини хаёлан тўлатиш маъқулроқ эди.) Ўзимнинг ҳам бир чеккадан танлаб-танлаб ва ақлни ишлатиб рўёга кирадигандай тартибга солганим бу хаёллар “қаттиқлашиш” каби, менинг кўлимда бўлмаган кўпишлар эмас, мен осонлик билан тажриба қила оладиганим оламлар эди. Катта қандил остидаги усти кенг, садаф кунгурали, ўймакор гулли масонинг қандайдир Барокко услубидаги ишлов ва нақшларини хаёлим кучи билан бир он сийпалар ва буларнинг бари “ўқиганим” расмли романдаги катта бир тоғ эканлигини тасаввур қилар, худди бу улғувор ва ғалати тоғ каби булар ҳам маданият эканлиги тўғрисида ўйлардим. Бамисоли хонадаги барча ашёларни бирор тоғ каби кўрар ва мен ораларида учган бир учоқ бўлиб, тезлигимни оширардим.

“Оёқларингни ҳадеб чайқатаверма, бошим айланади,” дерди қаршимда ўтирган бувим.

Чайқатмасдим, аммо хаёлимдаги учоқ бувимнинг кўлидаги “Келинчак” сигаретасининг ичига сўрмай пуфлаётган тутунига шўнғиб ғойиб бўлар, кўзларим гиламлардаги тасвирлар орасида бундан олдин аниқлаб кашф этганим турли-турли қуёнлар, япроқлар, илонлар ва арслонлар юрган ўрмонга кирар, у ердан расмли романларда дуч келган олишувлар ичига кириб қолгандай бўлар, хаёлимда уларнинг ичидан ёмонларини бир ёндан чиқариб, бир қанча кишини ўлдираар, отга минар, акамнинг зўлдирларини у мактабдалигида қандай сочиб юборганимни эслар, ақлимнинг бир чеккаси апартаментдан эшитилувчи овозларга очик бўлгани учун соқчи Исмоилнинг бизнинг қаватга ўтганини лифт эшигининг шарақлашидан билиб олар, бамисоли ярим яланғоч қизилтанлилар орасида янги бир уруш-жанжалга аралашиб кетардим. Уйларни ёқишдан, ёнаётган уйдан чиқмай

инсонларга ўқ ёғдиришдан ёки ёнаётган уй ичидалигимда бир лаҳм қазиб қутулиб кетганимни ўйлашдан, сигарета ҳиди ўрнашиб қолган тўр парда билан дераза ойнаси орасига қамаб олганим бир пашшани аста-аста эзиб ўлдиришдан, жон учун талашаётган пашша иссиқ сув радиаторининг устидаги ковакли тахтага тушаркан, у жазосини топган бир босқинчи эканлигини хаёл қилишдан роҳатланардим. Қирқ беш ёшимгача уйқу билан уйғоқлик орасидаги ўша тотли даҳада, буларни ўйлаш менга яхши бўлишини билганим учун одамлардан анчасини ўлдирдим. Бир қисми яқин ақрабо, ҳатто акамдай жуда яқин кишилар, бир қисми сиёсатчи, адабиётчи, бир қисми ҳунарманд, кўпчилиги эса зотан хаёлий бу кишилардан узр сўрайман. Мушукларни меҳр билан, дўстона яхши кўриб, ишончсизлик, умидсизлик ва бекорчилик пайтида ҳеч кимга билдирмай гугурт чақиб уларни таҳқирлаганим, кейин уялганим, ичим мушукка нисбатан шафқат билан тўлган чоғлари ҳам кўп бўлди. Йигирма беш йил кейин ҳарбий хизматдалигимда тушлик оўқатдан кейин бутун бўлинма биргаликда сигарета чекиб гурунглашар эканмиз, курсиларда ўтирган ва узоқдан бари бир-бирига ўхшаган етти юз эллик аскарнинг ҳаммасининг калласи бўйнидан боғланганлигини, ҳарбий тушлик сигналларининг, сигарета тутунларининг ёқимли ва шаффоф бир мовийликка бўягани катта ҳовузда аста-аста ҳаракатланишларини хаёл қиларканман, “Оёқларингни чайқатаверма, ўғлим, етар, мен чарчадим,” дерди аскар дўстлардан бири.

Худди болалигимдаги қаттиқлашиш каби сир тутганим, сир тутсам ҳеч кимга зарар етмаслигига инонганим бу иккинчи дунёнинг борлигидан биргина отам хабардордай кўринарди.

Бир аччиқланиб ҳаяжонланган чоғимда бир кўзини ўйиб олиб, қорнидаги тешиқдан озгина сомонини чиқариб ташлаб бўшаштирган айиқчамни ўйларканман ёинки ошиқча севги ва ҳаяжондан икки марта синдирганим учун, учинчи марта олинган ўйинчоқни (миясидаги тугмага битта урганда дабдаласи чиққан бармоқдай келадиган футболчини) ҳам учинчи бора синдирилгандан кейин, ярадор гавдасини эҳтиётлаб кўйганим жойда балки жон таслим қилганини хаёл қиларканман ёки бизнинг қаватдаги хизматчи Асмохонимнинг Оллоҳдан сўзлаётгандаги имони билан қўшнилари уйда ўғрилар юрган экан дейишларидан кўрқа-кўрқа барини хаёлдан ўтказарканман, бирдан отам: “Нималарни ўйлаяпсан, айт, айтганингга йигирма беш қуруш!” дерди.

Ўйлаганимни айтсаммикин ёки бироз ўзгартириб айтайми, ё бўлмасам, бир ёлғон тўқисаммикин, деб бир қарорга келолмай жим туриб қолганимда, кулимсираб кўшимча қиларди: “Вақт ўтди, дарров айтолганингда...”

Отам ҳам шу иккинчи дунёда яшаётган бўлиши мумкинмиди? “Орзу қилиш” жумласи билан кўпдан қонунийлаштирилган, фақат неча йиллар ўтгандан кейин англаб етадиганим ўша ҳаёт тарзимизни у пайтларда фақат менинг ақлимнинг ғаройиб-ғалатилиги деб тушунганим қанчалик тўғри эди? Ақлим фақатгина отам айтган нарсанинг андишасига қўшилганим учун эмас, бизни нотинч қилувчи нарсаларни, яхши ният билан унута олиш қобилиятим бўлганлиги учун ҳам бу саволни ўзимдан сўрамай хаёлимдан ҳайдардим.

Хаёл дунёсида яшашни ёлғиз ўз ғалатилигим дея идрок қилиб, ақлимдан ўтганларни ичимга ютишимнинг бир бошқа сабаби эса, бу иккинчи дунёнинг менга ҳеч бир орқага қайтиш мажбурияти юкламаслиги эди. Бувим билан юзма-юз ўтираркан, пардалар орасидан хонанинг ичига худди кечалари Бўғоз кемаларининг мароқли про-

жектор шуълалари каби урилган қуёш шуълаларига кўзларимни тикиб киприкларимни пирпиратсам, бир онда кўз ўнгимдан худди истаганимдай қизил фазо кемалари ўта бошлашса, айнан шу шаклда хоҳлаганим хаёлга истаганим тарзда берилаверар, сўнгра хонадан чиқаркан, лампани ўчирган бирон кимса каби (“чироқларни ўчир”, болалигимда энг кўп эшитадиган сўзларимдан бири) хаёлимни ўчириб, бемалол одатий дунёмизга қайта олишим мумкин бўларди.

Наполеон лашкарини узлуксиз хаёл қилишдан зақланадиган одам билан ўзини Наполеон ҳисоблаган одам орасидаги фарқ, бахтиёр халпараст билан бебахт шизофреник — руҳий хомхаёллик касалига дучор бўлган одам орасидаги фарқдир. Бир бошқа дунёни хаёл қилишдан, бир бошқача бўлмасдан яшаёлмаган шизофреник кишини жуда яхши тушунаман, аммо иккинчи оламга асир бўлган, ортга қайтиб бахтли ва соғлом бир “асл” дунёси бўлмагани учун шизофренларга ачинаман ва уларни (ичимда) сал-пал менсимайман. Мени иккинчи оламга югуртирган ёки Истанбулда бир бошқа уйда бир бошқа Ўрхон борлигини, мен унинг ўрнини эгаллашим мумкинлиги тўғрисида мени ўйлатган нарсаси, ҳаётнинг, музей уйнинг меҳмонхона ва дахлизларининг, гиламларнинг (гиламлардан нафратланаман) ва математика билан топишмоқларга қизиқувчи позитивист (аниқ фанларга асосланувчи) эркалар аҳлининг жуда зерикарли бўлиши, маънавиятсизлик, севгисизлик, расмсизлик (тасвирий санъатсиз яшаш) ва адабиётсизлик (эртаксизлик) белгиларининг кўпроқлиги (қариганда буни инкор этдилар) ва уйнинг тикилиб кетган ашё билан тўла, қоронғи ва ғамгин бир жой эканлиги эди, ўз бахтсизлигим эмас.

Чунки болалигимда, айниқса мактабга боришимдан олдинги икки йил давомида ўзимни жуда бахтли ҳис қилардим. Фашингизга тегиб айтиб қўяй: ёлғиз оила ичида, ёр-дўст орасида эмас, ҳар бир кимса томонидан жуда “ширин”, “ёқимтой” деб эркалатилган, мўл-мўл ўпилиб қучоқдан-қучоққа ўтадиган, ақлли, беозор бир бола эдим. Ўпишлар, эркалатишлар, ширин сўзлар ва дўкончи текинга берган олма билан (“ювмасдан ема” дерди дарҳол онам), қовурилган қаҳва сотувчи киши ҳадя қилган анжир қоқи (“тушликдан кейин ерсан” дерди онам, сотувчи кишига киборларча табассум йўлларкан) ва кўчада учратганимиз бир қариндош холамизнинг бергани конфет (“раҳмат де” дерди онам) бошқа жуда кўп нарсаси каби менга хаёлимдаги иккинчи оламнинг қўрқинчилигини, ғаройиблигини, ноқулайлигини ичимда сақлашим кераклигини ҳис эттирарди.

Болаликдан шикоятим деворларнинг нарёгини кўролмаслик, деразадан қараганда кўчани, ҳатто қаршидаги бинони эмас, ёлғизгина кўк юзини томоша қила олиш, полициянинг шундоқ қаршисидаги сассиқ ҳидли гўшт маҳсулотлари дўконига (сал кейинроқ сассиқ ҳидини унутасан, аммо сарин кўчага чиққанда яна ёдинга тушади) онам билан борганимизда, қассобларнинг ҳар бири менинг оёғимдай келадиган узун пичоғи билан пештахтада гўштни қандай кесишини кўра олмаслик, музқаймоқ қутиларининг ичларига, қийма тахта ва темир столларнинг устларига қарай олмаслик ва лифтнинг ҳамда эшикнинг тугмаларига бўйим етмаслиги билан боғлиқ эди. Кўчада кичик бир ҳалоқат юз берганида ёки туйқусдан отлиқ полициячилар ўтаётганини пайқганимда, имкон борича бўйнимни чўзар, шунда ҳам бўлиб ўтган воқеанинг ярмини кўрмай қолардим. Отам жуда ёшлигида бизни футбол ўйинларига олиб борар, ўшанда ҳам бирданига қизгин ҳолатлар юз бериши билан олд томонимизда ўтирган

одамлар қатори бараварига сакраб турар ва мен голлар қандай урилганини кўрмай қолардим. Аммо ўйинларда диққатим тўпда эмас, отам олиб берган пейнир¹ ли кулча нонларда, пишлоқли булочкаларда, юлдузли қоғозларга ўралган шоколадларда бўлгани учун акамчалик диққат бўлмасдим бундан. Энг ёмон кўрган нарсам ўйиндан кейин ташқарига чиқишларда, бир-бирларини итара-итара олдинга ўтаётган эркаклар оломонининг оёқлари орасида сиқилиб қамалиб қолиш, у ерда нафас ололмасдан, бутун дунёни — эзилган шимлар ва чанглой бўлиб кетган туфлилардан яралган қоронғилик ва ҳавосиз бир эркак оёқлари ўрмони сифатида кўриш эди. Онамга ўхшаган чиройли хотинларни ҳисобга олмаганда, энди етилган қизларни у қадар кўп севардим деб айтолмайман. Улар менга хунук, пахмоқ ва кўпол кўринишарди. Жуда ачимсиқ, жуда оғир ва жуда тўрсиллаган тўғрисўз эдилар. Дунёнинг ичида яширин иккинчи дунё борлигини қачондир кўриб қолишган-у, эндиликда ҳайратланиш ва ҳаёл қилиш қобилиятларини йўқотган эдилар. Мени сеvimли деб билишлари, “мунча ширин болайкан” деб гап отиб қўйишлари ё мени кўрганда мулоғим кулимсирашлари, менга ҳадялар бериб эркалатишлари жуда ёқимли эди, аммо иккида бир ўпаверишларидан тинчимни йўқотардим. Нафасларидаги сигарета ёинки ўткир упа-эликларнинг ҳиди мени улардан нари итарар, юзларидаги туклар, холларидан чиқиб турган соқоллар ботарди. Эркаклар бармоқларининг уст қисмидаги, бўйинларидаги соқоллардан ва қулоқларидан, бурунларининг ичидан чиқиб турган туклардан хушланмас, уларнинг ёмонгина, ифлосгина махлуқлар эканлиги тўқрисида ўйлардим. Бу барча шикоятлар мавзунини уйдан ташқаридаги ҳаётга, кўчаларга ва Истанбулга етаклар эди.

4

ЙИҚИЛГАН ПОШО ҚЎНОҚЛАРИНИНГ ҲУЗНИ:² КЎЧАЛАРНИ КАШФ ЭТИШИМ

Памуқ Апартмани Нишонтошида, бир пайтлар катта бир пошо қўноғининг боғи бўлган кенг майдоннинг чеккасига қурилганди. Ун саккизинчи юзйилнинг охири билан ўн тўққизинчи юзйилнинг бошида ислоҳотчи ва ғарблашишни бошлаган подшоҳлар (Учинчи Салим, Иккинчи Маҳмуд) спорт бўлсин, кайф бўлсин дея баъзан бўш ётган тепаликларга камондан ўқ отишар ва ўша ўқ тушган жойга белги қўйишар, баъзан турли тепаликларнинг ҳар жой-ҳар жойига бўш кўзачалар қўйиб, уларга милтиқдан ўқ узишар ва кўзачалар синган ерни белгилаб қўйишарди; белгиланган жойларга тошлар ўрнатиб, устига бўлган воқеани баён этувчи бир-икки мисра шеър ёзиб қўйилар, сўнгра ўша белгили жойларда пошолар учун қўноқлар қуриларди. Нишонтоши даҳаси ўз номини ўша тошлардан олган эди. Усмонли подшоҳлари ғарбча роҳатбахш ҳаёт қуриш ва ўзгаришлар қилиш фикри билан ва айни чоғда сил касалига йўлиқишдан хавфсираган-

¹ П е й н и р — сутни махсус бир моя билан қаттиқлаштириш орқали тайёрланадиган егулик, бринза.

² Усмонли салтанати даврида халқ ва давлат олдида катта хизмат кўрсатган шахсларга «пошо» деган фуқаролик ва ҳарбий унвон берилар ва уларнинг ўз данғиллама тоқ-равоқлари, ҳовлили иморатлари бўларди, уларни «пошо қўноқлари» дейишарди, Туркия Жумҳурияти даврида ўтган асрнинг 50-йилларигача ўша данғиллама иморатлар бирин-кетин қайта қурилиб, бошқача тус олиб кетди. Биз ўз таржимамизда турклардаги «пошо» ва «қўноқ» истилоҳларини сақлаб қолишни маъқул топдик. (*Таржимон.*)

лари туфайли Тўпқопи Саройини тарк этиб, Дўлмабоғча ва Юлдузда қурганлари янги саройларга жойлашганларида, бу ерларга яқин бўлган Нишонтоши тепасида вазирлар, бош вазирлар, шахзодалар тахтадан катта-катта қўноқлар қурдиргандилар. Мен бошланғич маълумотни шахзода Юсуф Иззадин Пошо қўноғида (Ишиқ лицейида) бошлаган ва Садраъзам Халил Рифат Пошо қўноғида (Шишли Тараққида) давом эттирган эдим. Бу икки қўноқ ҳам мен у ерда ўқиётган пайтларимда, бир куни боғда футбол ўйнаётганимизда ёниб, қулади. Қаршимиздаги апартаман подшоҳ яқинларидан Фоиқ Бей қўноғининг вайроналари устига ёпилиб қолди. Теваракдаги омон қолган биргина эски қўноқ ўн тўққизинчи юзйилнинг охирида қурилган, бир замонларнинг бош вазирлари ўтирган ва Усмонли давлати йиқилиб бошкент Анқарага кўчирилганда ҳам валиларга насиб қилган тош иморат эди. Бошқа бир Усмонли пошосининг қўноғига қаймақомлик (бир ёки бир неча туманнинг бошлиғи идораси) жойлаштирилган эди. Бир куни мен ўзимни чечакка қарши эмлатиш учун ўша ерга кетаётган эдим. Бир замонлар Усмонли Давлати томонидан гарбли меҳмонлар ҳурмати учун қурдирилган хорижия қўноғи, Абдулҳамид (Усмонли давлатининг сўнгги ҳукмдори) қизларининг қўноқлари ё ёнган, ёинки йиқилган қўноқ қолдиқлари — гишт деворлар, ойна синиқлари, бир-икки айланма зиналарнинг поғоналари ва қирққулоқлар ўралган анжир дарахтларидан бўлган ва менда ҳамон теран бир маҳзунлик ва болалик фикри уйғонтирувчи манзаралар — апартаман бинолари томонидан ҳали бутунлай йўқ қилинмаганди.

Ташвиқия Шоҳқўчаси ёқасидаги бизнинг апартаманимизнинг орқа деразалари қараган боғдаги сарв ва арғувон дарахтларининг орасида вайроналари ётган қўноқ 1877-78 йиллари Туркия Русия уруши асносида қисқа бир муддат бош вазирлик қилган Тунуслу Хайриддин Пошо тарафидан қурдирилганди. Кавказда туғилган бир черкас эди бу пошо; Флобер Истанбулга жойлашиб, “ўзимга бир қул сотиб олмоқчиман” дея ёзганидан ўн йил олдин 1830 йили болалигида қул бўлиб Истанбулга, у ердан Тунус волийсига сотилган, ёшлигини Францияда ўтказиб, сўнг араб тили ва маданияти таъсирида вояга етган, Тунусда ҳарбий хизматга қўшилиб тез юксалган, қўмондонлик, волийлик, дипломатлик, молиявий мутахассис каби энг юқори вазифаларда бўлиб, ҳаётининг охирида Парижга жойлашганди. Ёши олтмишларга борганда пошони, Абдулҳамид, Тунусли Шайх Зафийрининг тавсияси билан, Истанбулга чақириб олган, қисқа муддат молиявий ишларга бошлиқ қилиб қўйгандан кейин бош вазирликка кўтарганди. Қарзга ботган мамлакатни қутқарсин дея эндиликда бир бўлаги бўлиб қолган бир Ҳарб мамлакатидан ислоҳот хаёллари билан чақирилган қутқарувчи молия раҳбарларининг Туркиядаги (ва бошқа фақир ўлкалардаги) дастлабки катта вакилларидан бўлган бу пошога — худди кейинроқ чақирилган бошқалари каби усмонли, маҳаллий, турк бўлмагани, бор-йўғи бир гарбча каллага эга бўлгани учун — катта умидлар боғланди ва айни шу важга кўра, яъни турк ва маҳаллий бўлмагани учун ҳам — етти қават ерга ботириб юборилди. Миш-мишларга қараганда, Тунусли Хайриддин пошо саройидаги учрашувларни қайтишда минган от аравасида арабча қайд қилиб қўяр, сўнгра француз котибига французча ёздираркан. Мухолифлари Хайриддин пошо туркчани яхши билмайди дейишлари ва асл мақсади бир араб давлати қуриш эканлигини айтиб ёзган чақувлари асосида (Абдулҳамид ҳақиқат эканлиги у қадар исботланмаган маълумот-

ларни ҳам жиддий қабул қиларди) уни бош вазирликдан четлаштирди. Назардан қолган Усмонли Садраъзамининг қаттиқ яхши кўрган Франциясига қайтиши ҳақидаги гап шунчаки бир сиёсий шарҳ бўлган эди, аслида у, ҳаётининг қолган қисмида, қишнинг охирларида биз унинг боғига апартаман қуришимиз керак бўлган кўноғида, ёзда эса Бўғоз соҳилида, Куруқчашмадаги дала-ҳовлисида ҳазинлик билан ярим ҳибсада умрини ўтказиб, Абдулҳамидга тушунтириш хатлари ёзиб, французча хотираларини қаламга олди. Туркчаси фақат саксон йил кейин нашр этилган ва пошога мазах туйғусидан кўпроқ, бурч туйғуси бўлганини далилламоқчи бўлган бу хотиралари ўғилларига бағишланганди. Йигирма йил кейин, бу ўғилларидан бири, Маҳмуд Шавкат Пошога уюштирилган суиқасдга аралашгани керагича исботлашиб қатлга ҳукм қилинганда кўноқ Абдулҳамид томонидан аллақачон сотиб олиниб, қизи Шодия Султонга ҳадя этилганди.

Ҳар бири дали бир шахзода, нашаванд бир саройли, болохоналарга қамаб қўйилган бир авлод, хиёнатга дучор бўлган бир подшоҳ қизи, сургунга жўнатилган ёки отилган бир пошонинг хотиралари билан ва Усмонли Давлатининг чириб, парчаланиб кетиши билан ақлимизда айнан шундай ўрнашиб қолган бу ёнаётган ва йиқилаётган кўноқлар бизнинг апартаманимизда ҳам жимгина содир этилаётган эди. Бизлар Нишонтошига, 1930 йилларда, барча бу Усмонли пошолар, шахзодалари, баланд мартабали арбоблари Жумҳурият билан бирликда бир шаклга келтирилгандан сўнг ва сарой маҳсули бўлган кўноқлар қаровсизликдан бўшаб қолаётган, ёниб йиқилаётган замонларда келгандик.

Бошқа жиҳатдан бу ўлган маданиятнинг, қулаган императорликнинг ҳузни, инсон қалбида уйғотувчи ҳазинлиги ҳар ерда шундоқ намоён эди. Фарблашишга уриниш, модернлашиш истаги катта эди, аммо бу менга йиқилган императорликдан қолган ҳасратга ботирувчи, аччиқ хотиралар ва оғир ашёлардан қутулмоқликка шошилишга ўхшаб кўринарди: худди бирдан ўлган гўзал севгилининг юракни ўртовчи ёдидан қутулиш учун либослари, тақинчоқлари, пардоз ашёлари ва фотосувратларини шоша-пиша йўқотилиши каби... Ўрнига ўрин кучли, қувватли янги бир нарса, фарблик ёки маҳаллий, модерн бир дунё қуриш қўлларидан келмагани учун барча бу уринишлар кўпроқ ўтмишни унутишга яради; кўноқларнинг ёқилиб йиқитилишига, маданиятнинг оддийлаштирилиб комиллигини йўқотишига, уй ичлари ҳеч ким яшамайдиган бир маданиятнинг музейлари каби тартиб олишига йўл очди. Йиллар ўтиб ичимда яшаган ва коримга яраган бу ғалатилик ва ҳазинлик туфайли мен болалигимда қайғу ва ҳасрат билан яшадим. Шаҳарнинг замирига сингиб кетган ва қандайдир ундан айрилмайдиган ҳузун туйғуси, худди бувимнинг нима қилаётганини сезмаган ҳолда шиппагининг учи билан қўйиб “Олатурка” мусиқасини эшитаркан, баъзан ҳис қилганимдай, одамни ўлдириб ташлайдиган бир қайғу-ҳасратга кўмилишни истамасам, хаёлга берилишим кераклигини эслатарди менга.

Ҳазинлик ва қайғуга кўмилмай яшашнинг иккинчи йўли онам билан кўчаларга чиқиш эди. Бизда болаларни истироҳат боғларига, гулзорларга, ҳаво олсинлар дея бир ерларга олиб бориш каби бир кўникма бўлмагани учун, кўчага чиқарилганим бу кунларнинг мен учун муҳим бир аҳамияти бўларди. “Эртага мен кўчага чиқаман!” дердим аммамнинг мендан уч ёш кичик ўғлига гурур билан. Доира зиналардан айлана-айлана тушиларди, кўпчилиги ер остида бўлган эшикбонларнинг эшикка қарайдиган (уйга кирган-чиққанлар аниқлансин дея) кичик деразаси олдидан ўтаётганимда уст-бошим, туг-

маларим яна бир карра кўздан ўтказилар ва ниҳоят кўчага чиққанимизда “кўча!” дея минғирлаб қўярдим маҳлиёлик билан.

Қуёш, тоза ҳаво, ёғдулар... Уй баъзан шу қадар қоронғи бўлардики, ёз куни пардалар очилганда бўлганидай, кўчага чиққанда ёғдулардан кўзларим қамашарди. Илк онда тошкўчаларда юриш жуда хуш ёқарди. Онам қўлимни ушлаб оларкан, дўкон витриналарига диққат билан боқардим: гулчиларнинг буғланган ойналари орқасидаги тоғ бинафшалари (цикламенлар)ни узун бурунли рангдор куртларга ўхшатар, пайпоқчилар витринасидаги учаётган тўпиқли пайпоқнинг яширин ипларини излар, дафтарчилар витринасида акамнинг “Синф билгиси” дарслигининг айнан ўзи ёйиб қўйилганлигини кўрганимда кўчалар берган биринчи маълумотнинг ва бошқаларининг ҳам бизнинг апартаментимиздагига ўхшаш ҳаётлари бўлишига оид бир дастлабки далил бўлганини сезардим. Акам борадиган ва бир йил кейин мен ҳам боражгим бошланғич мактаб, жанозадан кейин ҳар кимнинг тобути кўтариб ўтиладиган Ташвиқия шоҳкўчасига тутах эди. Акам уйда “Ўқитувчим, ўқитувчим” дея завқ билан гапирришларини кўриб, худди инсоннинг бир энагаси бўлгани каби, ҳар ўқувчининг ҳам бир шахсий ўқитувчиси бўлса керак, деб ўйлардим. Келаси йили айнан ўша мактабда ўқий бошлаганимда тиқилинч бир синфда ўттиз икки болага бир ўқитувчи текканини кўриш одамга алам қиларди; уйдаги тинчлик-хотиржамликдан ва онамдан узоқда бўлиш бир ҳазинлик берса, бу ерда шунча боланинг ичида вергулдай суқилиб ўтириш ҳам одамнинг ҳафсаласини пир қиларди. Орада биз дуч келганимиз ва худди гулчилардай буғ таратиб турган бошқа бир жой, отамнинг қўйлақлари охорланиб дазмолланадиган дазмолхона эди. Онам Иш Банкига кирганда, сабабини олдин ҳеч айтмадим, аммо олти поғона зинадан ўтиб, кассага унинг ёнига бормасдим, чунки тахта поғоналар орасидаги очиқ жойлардан тушиб кетаман деган хаёл келарди ақлимга. “Нега келавермайсан бу ерга?” дея овоз берарди онам юқоридан, касса этагида мени кутаркан. Мен жавоб бермас, дардимни айтиб, ғариб кўринмаслик дардида, бир он ўзимни бошқа биров деб ҳисоблар, онамни орада бир бор йўқлаб, хаёллар аро айланардим: бу ер бир сарой эди ёинки бир қудуқнинг туби... Усмонбейнинг Ҳарбия тарафга юргани ва бурчакдаги Мобил Бензоколонканинг бутун бир апартаментнинг ён жабҳасини қоплаган учқур оти бу хаёлларимга аралашиб кетарди. Отларнинг, бўриларнинг, қўрқинчли жониворларнинг оғизлари, бурунлари кўз ўнгимга келар, у ердаги бир тешикдан тушиб кетиб ғойиб бўлажгимни ўйлардим. Бир томонда нейлон пайпоқларни ямаётган хотинлар, иккинчи томонда тугма, камар сотаётган қари бир рум кампир бор эди, локланган бир қутидан жавоҳир каби дона-дона қилиб чиқарган “қўй қумалоқлари”ни махсус ажойиб нарсалардай сотарди. Унинг дўконидаги кичкина аквариумда оғир-оғир лапанглаётган қизил балиқлар ойнага қўйган бармоқларимни емоқчи бўлиб, кичик, аммо қўрқинчли оғизларини хотиржам ва ўзимга хуш ёқадиган бир телбалик ила ўйнатардилар. Йўлда учратганимиз бошқа бир дўкон Ёқуб ила Восилнинг мўъжаз тамакихонаси, ундан кейин газета-журналлар ва ёзув ашёлари дўкони келарди, аммо у шу қадар кичик эдики, бу ерда кўпинча ичкари кириб бўлмас, кирганлар тиқилинчда қоларди. Худди бир пайтлар Лотин Америкасида араблар турк дейилгани каби, Истанбулда ҳам бир ҳовуч занжилар араб дейилгани учун “Араб дўкони” дея танилган қуруқ қаҳвачининг дўконидаги белбоғли каттакон қаҳва эзиш аппарати гуруллаб, худди уйдаги кир ювиш машинаси

каби титрай-титрай ишлай бошлаганда бироз узоқлашардим, шунда “араб” ҳам менинг қўрқоқлигимга меҳр билан кулимсираганини ҳис этардим. Ундан ҳам кейинги йилларда ҳар бири модалар, ўткинчи истаклар натижасида бирма-бир бекилган, ўрнига бошқалари очилиб янгитдан ёпилган бу дўконларнинг қирқ йиллик тарихини, акам иккимиз ўтмишни соғингандай эмас, ҳофизамизни машқ қилдираётгандай қайд қилиб борардик; мисол учун, кечқурун Қизлар лицейи қаршисидаги дўконга ачинганимизни мана бундай ёзардик: 1) Румлик мадамнинг қандолат дўкони; 2) гулчи; 3) сумкалар дўкони; 4) соатчи; 5) бир муддат спорт ўйинлари гаровхонаси бўлди; 6) расмлар галереяси ва китобчи; 7) дорихона.

Элик йилдирки, айнан ўша ерда турган Аловидиннинг мўъжазгина сигареталар-ўйинчоқлар-газета-журналлар-ёзув ашёлари дўконининг форга ўхшаш қоронғилигига кирмасдан олдин режалоштириб қўйганимдай, онамдан менга бир сурнайча ёки бир неча зўлдири ёки бир бўяма китоби ва ёки қўлга олиб эсангиз “йўқ-йўқ” дейдиган қўғирчоқ олиб беришини истардим. Ҳади онамнинг чўнтагига кирар-кирмас уйга қайтиш истаги ичимда гимирлай бошларди.

“Бекатгача юрайлик”, дерди онам.

Тўсатдан оёқларимда, бутун гавдамда галати бир оғриқ бошланар, истаксизлик гавдамдан руҳимга ёйиларди. Орадан йиллар ўтиб айни ўша ёшлардаги қизимни айни ўша кўчаларда айлантиришга олиб чиққанымда унинг ҳам айни мендай шикоят қилганини эшитганимда ва бир доктор билан гаплашганимдан кейин, ирсий ҳорғинлик ва зерикешнинг оёқлардаги сеҳрли оғриғи билан галдаги ҳорғинлик орасида бир нарса бўлишига ўзимни инонтиришга ҳаракат қилгандим. Ҳорғинлик ва сиқилиш ичимга яхшигина ўрнаша бошлаганда барча кўчалар, ортиқ кўргим келмаган витриналар аста-аста рангини йўқотар, шаҳарни қора-оқ бир жой сифатида кўра бошлардим.

– Ойи, мени кўтариб олинг.

– Мачкагача юрайлик, – дерди онам, – кейин трамвайга чиқамиз.

1914 йилдан бери бизнинг кўчадан ўтган, Мачкани, Нишонтошини Тақсим майдонига, Туннелга, Галата Кўпригига, шаҳарнинг менга у замонлар бошқа бир ўлкадай кўринувчи йўқсул, эскиган ва тарихий бурчакларига боғловчи трамвайни севардим. Эрта ётганим кечалар қулоғимга ҳазин бир мусиқадай эшитиладиган овозини эшитарканман, ёғоч эшикли ичини, “маҳаллий” ҳайдовчини ҳамда юк қўлтиқлаб олган йўловчилар, сурилиб очиладиган ва ёпиладиган эшикнинг кўкимтир ойнасини ва сўнгги тўхтамда, бир онам иккимиз силкиниш онини кутарканмиз, темир дастасини ўйнашимга рухсат берган кондукторини кўз олдимга келтираман... Қайтиш йўлида, кўчалар, апартаментлар, ҳатто дарахтлар қора-оқдай кўринадди менга.

5

ҚОРА-ОҚ

Болалигимнинг Истанбулини умр бўйи қора-оқ фотосувратлар каби, икки рангли, ярим қоронғилик, кўрғошин тус бир жой ўлароқ идрок қилиб яшадим ва шундай хотирлайман. Одамнинг юрагини сиқадиган музей уйнинг ярим қоронғилигида вояга етган бўлсамда, уй ичларига нисбатан забун муносабатда бўлишимнинг бунда ҳам ўз улуши бор. Кўчалар, проспектлар, узоқ маҳаллалар менга, худди қора-оқ гангстер филмларида бўлгани каби таҳликали ерлар

бўлиб кўринарди. Ҳаммавақт Истанбулнинг ёзидан кўра қишини кўпроқ севдим. Кўёш эрта ботадиган паллаларни, шимоли-шарқдан эсаётган совуқ шамолларда титраган япроқсиз дарахтларни, кузни қишга боғлаган кунларда қора палто ва куртқалари билан ярим қоронгилик кўчаларидан тез-тез уйларига қайтаётган инсонларни кузатиб ўтиришни яхши кўраман.. Эски апартаментларнинг, йиқилган ёғоч кўноқларнинг қаровсизликдан ва бўёқсизликдан ўзига хос бир Истанбул рангига кирган деворлари ҳам менда хушёқадиган бир ғусса ва томоша завқини уйғотади.

Қиш кунлари, кўёш эрта ботиб, тушган қоронгиликдан сўнг шошила-шошила уйларига қайтаётган одамларнинг қора-оқ ранглари менга ўзимнинг ҳам шу шаҳарга даҳлдорлигим, бу одамлар билан бир нарсаларни бўлишаётганлигим туйғусини беради. Ҳаётим, кўчаларнинг ва ашёларнинг йўқсуллигини тун қоронгилиги гўё ўраб оладиган ва ҳаммамиз уй ичларида, хоналарда, ётоқларда нафас оларканмиз, Истанбулнинг жуда узоқ-узоқларида қолган эски ҳашаматидан, бойлигидан, йўқ бўлган иморатларидан ва афсоналаридан қурилган тушлар билан, хаёллар билан хашр қилинажагимизни ҳис этаман. Совуқ қиш оқшомларининг, танҳо чет маҳаллаларга, сўник кўча чироқларига қарамай, шеър каби тўкилган қоронгилигини, бегона, ғарбли кўзларнинг боқишларидан узоқда эканлигимиз, шаҳарнинг уят билан кўздан йироқ тутишни истаганимиз йўқсиллигини бекитгани учун ҳам севаман.

Кимсасиз орқа кўчаларда, бетон апартаментлар билан тахта уйларнинг менинг болалигимдаги каби таъсир кўрсатиши (сўнгра секин-аста тахта уйлар йиқилди ва менга бир тарзда уларнинг давомидай кўринган апартаментлар айнан ўша кўчада, айнан ўша ерда, айнан ўша туйғуни беришда давом этди), кўча чироқларининг сўник шуъласи ҳеч бир нарсани ёритмаслиги ва мен учун Истанбулни Истанбул қилган “кечқурунги қора-оқ” туйғусини жуда яхши акс эттиргани учун истанбуллик машҳур фотограф Ора Гуларнинг бир фотосуврати баъзан хаёлимга келади. Менинг болалик йилларимдан қолган қуйма тошлар, албанча тош йўллар, деразаларнинг темир қопқоқлари, ичлари бўшаб қолган, қирилиб кетган тахта уйларчалик мени бу фотосувратга боғлаган нарса, ҳали тўла қоронгилик тушмаган бўлишига қарамай, кўчада кечқурун ҳам соатнинг ишлаб туриши ва олдидарида соялари кетиб бораётган икки киши уйига қайтар экан, гўёки ўзлари билан бирга шаҳарга кечани ҳам олиб келаётгандай кўринишлари эди.

1950 йилларда, 1960 йилларда шаҳарнинг ҳар бурчагида бир четга қўйилган бир филм ширкати минибуси, генератор ёрдамида ёнадиган икки йирикчироқ, ролларини ёдлай олмаган афти ҳаддан зиёд бўёқли аёл билан ёқимтой йигитга ёрдам бераркан, генераторнинг гуриллашини пасайтириш учун бор овози билан бақираётган бир суфлёр ва уларни томоша қилаётган синчков кишилар ва болаларни уриб-тепиб камеранинг кўриш майдонидан узоқлаштирган махсус ишчилардан иборат кичик “филм жамоалари” билан тўқнашар, мен ҳам ҳамма каби бўлаётган воқеаларга узоқ-узоқ қараб қолардим. Қирқ йил кейин Турк Филм Саноати кўпроқ ўз сценарийчилари, артист ва режиссёрларининг уқувсизликлари туфайли, бир оз бўлса-да, тақлид этишга ҳам пуллари етмаслиги боис Ҳолливуднинг босқини билан чўкиб қолган ТВларда бари янгитдан кўрсатилган бу қора-оқ филмлардаги кўча саҳналарини, эски истироҳат боғларини, Бўғоз соҳилларини, йиқилган кўноқ ва апартаментлар, улар билан бирга яшага-

ним ва хотирлаганим каби қора-оқ ҳолида кўрганимда, баъзи бир пайтлар кўрганларимнинг ҳаммаси филм эмас, хотираларим эканлиги туйғусига чўмиб, бир он ҳазинликдан эсанкирардим.

Шаҳарнинг бу қора-оқ каштасининг айрилмас бир парчаси, бу эски филмларда ҳар кўришимда мени ҳаяжонлантирган кўчалардаги қуйма тошларидир. Ўзимни Истанбул кўчаларининг изланимчи (импрессионист) рассоми сифатида хаёл қилганим ўн беш-ўн олти ёшларимда қуйма тошларни битта-битта чизишдан бир изтироб завқи олардим. Кўриниши ғайратли муниципалитет¹ ходимларига хос аёвсиз равишда асфальт билан қопланишидан олдин, машиналарни жуда тез шалдирашиб қўяётир деган далилларни рўкач қилаётган ҳайдовчилар ва такси шофёрлари тош йўллардан тинимсиз шикоят қилардилар. Шофёрларнинг муштарийларига бир бало-қазодай кўринаётган бу тош ётқизилган йўлларда яна тагин канализация, электр ўтказиш сингариларнинг таъмири ҳам дард устига чипқондай кўринарди. Бу турдаги таъмирот учун ётқизилган тошларнинг битта-битта бузиб олинишини кузатишдан ва янада кўпроқ ҳеч битмайдигандай кўринган бу қазув чоғларида баъзан Византия даҳлизига тўқнаш келиб қолиш ва охири иш тамомлангандан кейин ишчиларнинг қуйма тошларни менга сеҳрли кўринган бир қўл хунари билан бир гилам каби тўшашларини томоша қилишдан жуда зақланардим.

Шаҳарни менга қора-оқ қилиб кўрсатган бошқа бир нарса болалигимнинг ёғоч кўноқлари, кўноқ деб бўлмайдиган, аммо катта ва қулаш ҳолидаги эски тахта уйлари эди. Йўқсиллик ва эҳтиёт қилмаслик туфайли бу уйларнинг ҳеч бири бўялмаганлиги, совуқдан, намдан, кирдан ва эскиликдан тахталари аста-аста рангини йўқотгани, қорайгани учун юзага келган у махсус асл ранги ва қурилмаси, қора билан оқнинг бу қалбни қорайтирувчи, аммо кўрқинчли бир шаклда гўзал рангини ташиган жуда кўп ёғоч уйларни орқа маҳаллаларда ёнма-ён кўрганим учун, бола чоғимдаги бу биноларнинг илк рангларининг ҳам шундай бўлганини тасаввур қилардим. Балки энг йўқсул кўчаларда, қурилгандан кейин ҳеч бўялмаган бир неча донаси, бу қора билан оқ ораси, унда-бунда қаҳва рангига ўхшаб кетадиган ранги ҳам аввал-бошдан шундоқ бўлиб келгандир. Аммо Истанбулга ўн тўққизинчи асрнинг ўртасида ёки олдинроқ келган ғарблик сайёҳларнинг ёзган хотиралари, айниқса бой кўноқларнинг рангларининг кўз қамаштирувчи ёрқин ҳавоси шаҳарга кучли, тўкин, бой бир гўзаллик бағишлаганидан гувоҳлик беради. Мен эса, баъзан болалигимда, барча бу ёғоч бинолар бўялсайди, деган хаёлларга берилардим, аммо қорайган эски ёғоч уйларнинг бу жуда ўзига хос қурилмасини, ҳавосини тақдир мени шаҳардан ва ҳаётимдан бошқа ёққа тортиб кетгандан кейин ҳасрат билан соғиндим. Ёз кунлари бекордан-бекорга арраланиб қуюқ қаҳва рангига айланган ёки синф тахтаси каби жилосиз бир нарсага айлантирилган ва шатир-шутур қуруқлигидан бир онда гугурт каби ёниб туташ мумкинлиги ҳис этилган бу эски уйларнинг ёғочлари, қишлари узун давом этган совуқлардан, қордан ва ёмғирлардан сўнг ўзига хос бир рутубат, пўпанак ва тахта ҳиди таратарди. Жумҳуриятнинг қонунлари туфайли ичларида ҳеч қандай бир диний фаолият юритилмаётган, эгалари тарқатиб юборилган ва йиллар бўйи қулоқсиз болалар, важоҳатли жинлар ва эски асар изловчилардан бошқа кимса кирмайдиган ёғоч така бинолари ҳам менда айни ўшандоқ кўрқув,

¹ Муниципалитет – Туркияда миллий ўз-ўзини бошқариш тизимидаги сайланган бошқарув идораси.

мароқ ва жозоба аралаш туйғулар уйғотади, ярим йиқик боғларнинг деворлари билан ҳўл дарахтлар орасидан синик ойналари кўриниб турувчи бу биноларга бир оз хуркиб, бир оз хоҳиш билан қарардим.

Шаҳарнинг бу қора-оқ руҳи билан мени дарҳол юзма-юз қилгани учун, Ле Корбюзье¹ каби мароқли шарқ йўлчиларининг қора қалам билан чизган расмларига боқмоқдан, воқеалари Истанбулда бўлиб ўтган, қўлда чизилган қора-оқ расми романларни ўқимоқдан завқ оламан. (Болалигимда “Тантаннинг Истанбул можаролари”га муаллиф Ҳергенинг ўзи расм чизсин дея узоқ йиллар кутиб юрдим-у, ҳеч бундай бўлмади, аммо биринчи “Тантан” филми Истанбулда сувратга олинди. 1962 йилда сувратга олинган бу муваффақиятсиз филмнинг айрим квадратларининг расмлаштирилиши билан ва бошқа Тантан можароларидан қирқиб олинган квадратларининг монтажи билан, истанбуллик сценарийчи бир плагиатор ношир нашр этган китобига асосланиб “Тантан Истанбулда” номи билан тақдим этган асари туфайли юз берган қора-оқ бир можаро бўлганди.) Эски газеталардаги (ҳаммаси қора-оқ эди) жиноят, ўз жонига суиқасд қилишлар, ўғрилиқ хабарларини ҳам, болалигимдаги каби, даҳшатга тушиб, аммо кўпроқ ўтмишга соғинч ва ҳазинлик билан ўқирдим.

Тепабошининг, Жаҳонгирнинг, Галата, Фотиҳ ва Зайрак²нинг баъзи Бўғоз қишлоқларининг, Ускударнинг орқа кўчалари ҳалиҳануз, англитишга уринаётганим қора-оқ руҳ кезиб юрган жойлардир. Тутунли, туманли тонглар, ёмғирли, изғириқли кечалар, жомеъ қуббаларига ин қуриб олган чағалай галалари, ҳаво ифлослиги, уйлардан кўчаларга тўп минаси каби отилиб, қора тутунларни уфлаган улкан ўчоқ мўрилари, занглаб ётган тунука ахлат қутилари, қиш кунлари бўм-бўш ва қаровсиз қолган деполар ва истироҳат боғлари ва қиш оқшомлари қорда-ёмғирда уйларига қайтаётган одамларнинг ташвишлари, хавотирлари ичимда бир бахтиёрлик ва қайғудай ғимирлаётган бу қора-оқ туйғуларга бир акс-садо беради: асрлар бўйи сув оқмаётган унда-бунда кўзга ташланувчи эски қувурлар, чекка маҳаллалардаги эски масжидларнинг ёки энди қаровсиз ётган катта жомеъларнинг теварагида ўз-ўзидан, тартибсиз қурилиб қолган хилма-хил паст-баланд дўконлар, қора этакли, оқ ёқали бошланғич синф ўқувчиларининг кўчаларга бир онда ёйилувчи оломонлари, кўмир ортилган ҳорғин ва эски юк машиналари, ичлари эскиликдан, иши йўқлигидан ва чанг-тўзондан қоронғилашиб кетган боққоллик дўконлари, ғамгин ишсизларга тўла кичик маҳалла қаҳвахоналари, тушишли-чиқишли, эгри-бугри лой ва шилта тошйўллар, менга қуюқ қорамтил-яшил эмас, қорайгандай кўринувчи сарв дарахтлари, тепаларга ёйилган эски қабристонлар, тикка кўтарилиб кетган депо дарвозали кўчаларга ўхшаб кўринувчи йиқик шаҳар деворлари, вақт ўтиб ҳаммаси бир хил бир-бирига ўхшаб кетган кино қорхоналарининг кириш эшиклари, муҳаллабий қилиб (муҳаллабий — гуруч уни билан судган қилинувчи кисел-қиём) сотувчи дўконлар, тош йўлкаларда газета сотаётган одамлар, ярим кечаси кўчаларда гандираклаб юрган сархушлар, хира кўча чироқлари, Бўғозда баъзан кўп, баъзан оз шаҳарнинг турли ерларига қатновчи шаҳар кемалари ва уларнинг мўриларидан чиққан тутунлар ва шаҳарнинг қор остидаги манзаралари менга айнан шу қора-оқ руҳнинг белгилари бўлиб туюлади.

¹ Ле Корбюзье, Карл Эдуар (1887–1965) — француз меъмори, рассоми, меъморчилик назариятчиси.

² Истанбул даҳаларининг номлари

Қор болагим Истанбулининг айрилмас бир қисми эди. Айрим болалар ёз таътилини саёҳатда ўтказмоқчи бўлиб ўша кунларни сабр-сизлик билан кутишлари каби, мен ҳам болагимда қор ёгсин деб кутганим-кутган эди. Ташқарига кўчаларга чиқиб қорда ўйнаяжгим учун эмас, қор остида шаҳар менга “гўзалроқ” кўрингани учун. Бу ерда гўзаллик деганда шаҳар лойининг, ифлослигининг, шалтоқлигининг ва қаровсиз жойларининг қор остида қолиб, оқ рўмолга ўралиши ва ёшариши, янгиланиши ёинки унинг инсонга берувчи ҳаяжонли туйғусини ва бундан ҳам кўпроқ қорнинг шаҳарга келтирган ваҳима ва ҳатто фалокат ҳавосини назарда тутаман. Ҳар йили уч-беш кун ёғишига, шаҳар бир ҳафта-ўн кун қор остида қолишига қарамай, қор ҳар гал истанбулликларни биринчи бора ёғаётгандай тайёргарлик йўғида келиб доғда қолдиради; йўллар бекилади, уруш ва офат пайтларида бўлганидай, нон заводининг печкалари олдида дарҳол узун-узун навбатлар пайдо бўлар ва энг муҳими бутун шаҳар шу масала, қор мавзуи атрофида бир жамоат туйғуси билан бирлашарди. Шаҳар ва унинг одамлари дунёнинг ортда қолганларидан эканликларини англаган кўйи ўз дардларига ўралашиб қолганлари учун қорли қиш кунларида Истанбул, ҳам янада танҳолашган, ҳамда эр-таклардаги эски кунларига бир оз яқинлашгандай туюларди менга.

Болагимдан ёдимда қолган ва шаҳарни бирлаштирган, йиллар бўйи қайта-қайта айтилган бу тур фавқулодда об-ҳаво ҳодисалардан яна бири Дунайдан Қора денгизга оққан музларнинг шимолдан қуйига иниб келаркан, Бўғозга кириб қолиши эди. Бутун Истанбулни, охир-оқибатда у бир Оқ денгиз¹ шаҳри бўлгани учун, ҳам гайритабийлиги билан чўчитган, эсанкиратган, ҳамда ҳеч унутилмайдиган бир хотира бўлгани учун болалардай севинтирган бу ҳодиса ҳақида неча-неча йиллардан кейин ҳам ҳамон ҳикоя қилувчилар бор эди.

Бу қора-оқ туйғусининг бир жиҳати, албатта, шаҳарнинг йўқсиллиги, тарихий ва гўзал бўлганини кўрсатолмай, эскиган, сўлган, кўздан-назардан қолган ва бир четга отилган эканлиги билан боғлиқдир. Бир бошқа жиҳати эса, энг кўз-кўз қилса арзийдиган, даб-дабали пайтида ҳам Усмонли меъморчилигининг камтарин соддалиги билан алоқадордир. Бу буюк салтанат, бу буюк императорликдан орқада қолишнинг ҳазинлиги билан жўғрофий ўлароқ ҳеч узоқда бўлмаган Оврупога нисбатан истанбулликларнинг бир тур азалий йўқсилликка, тузалмас бир касалликка учрагандай маҳқумликлари ҳам шаҳарнинг бу одамовилик руҳини сақлайди.

Шаҳарнинг айрилмас бир парчаси бўлган ҳазинлик туйғусини урғу бериб кўрсатадиган ва бу истанбулликлар томонидан бир тақдир каби ҳазм қилингани учун, янгитдан, янгидан кўпайтирилган бу қора-оқ ҳавосини янада яхшироқ тушуниш учун бой бир Ғарб шаҳридан Истанбулга учоқда келиш ва дарҳол тиқилинч кўчаларга кўмилиш ёинки бир қиш куни шаҳарнинг қалби Галата Кўпригига чиқиб оломоннинг ҳар қандай ҳолга ҳам парво қилмай, сўлгин, бўм-бўш, кўримсиз кийимларда айланиб юришини кўриш керак бўлади. Бой ва мағрур ота-боболарига зид ўлароқ ялтироқ рангларни, қизилларни, товланувчи малла рангларни, яшилларни камдан-кам кийган менинг ёшимдаги истанбулликлар, ташқаридан келган сайёҳга, аввалбошданоқ сирли бир ахлоққа риоя қилмаса бўлмайдиган, кийиниш тарзи камтарона бўлишига эътибор берадиган бўлиб кўринади. Бунда бир сирли ахлоқ йўқ, албатта, аммо камтарлик ахлоқини таклиф

¹ О қ д е н г и з – Ўрта денгиз.

этувчи қуюққина бир ҳазинлик туйғуси бор. Мана, юз эллик йилдирки, шаҳарга оғир-оғир сингиб келаётган энгилиш ва йўқотиш туйғуси, йўқсиллик ва емирилиш изларини қора-оқ манзаралардан истанбулликларнинг энгил-бошларига қадар ҳар нарсада кўриниб туради.

Ламартин (Lamartine, Альфонс, 1790-1869, француз романтик ёзувчиси ва сиёсий арбоби) дан тортиб Нервал (Nerval, Жерар де, 1808-1855, француз романтик шоири) ёки Марк Твен (Twain, Марк, 1835-1910, АҚШ ёзувчиси) гача ўн тўққизинчи асрда шаҳарга келган барча ғарблик саёҳатчи-ларнинг бир хил ҳаяжон билан ёзган мақолаларида таърифлаган кўчалардаги ит галалари ҳам мендаги қора-оқ туйғусини, бир таранглик билан бойитиб асрайди. Ҳаммаси бир-бирига ўхшаган ёки ҳеч бирининг ўзига хос бир ранги бўлмаган, бўз ранг кулранг, рангсиз ёки бетайин рангли бўлган ва шаҳарда бемалол эмин-эркин айланиб юрадиган бу итлар барча ғарблашиш ва янгилашиш ишларига, тўсатдан отилишларига, давлат, мактаб интизоми ҳақидаги гапларга қарамай, Истанбулнинг сирли асабларида давлатнинг кучидан ҳам кўра кўпроқ бир беҳудалик, ташлаб қўйилганлик ва шафқат туйғуси у ёқдан-бу ёққа кўчаётган миналарнинг сакрашларини хоғирлатади.

Қора-оқ туйғусининг янада ҳеч кетмайдиган қилувчи бир бошқа нарса эса, шаҳарнинг ўтмишида қолган музаффар ва оромбахш рангларнинг шаҳарнинг ичидан чиққан кўзларни адаштирувчи, дилларни лол қилувчилигидир. Бугунги кўз завқимизни бемалал қондира оладиган Усмонли салтанати давридаги расм санъати энди йўқ. Усмонли расмига ва унга ўрнак бўлган Эрон расмига кўз завқимизни машқ қилдира оладиган, яқинлаштира оладиган бир бадий асар ва бошқача асар бугун дунёнинг ҳеч бир жойида йўқ. Эрон миниатюрасидан қандайдир бир даражада таъсир олган Усмонли наққошлари Истанбулни (худди Девон шоирларининг шаҳарни ҳақиқий бир макон эмас, бир калима сифатида мақташлари, севишлари каби) бир ҳажм ёки манзара сифатида эмас, бир сатҳ ва бир харита сифатида кўрдилар (бунинг энг яхши ўрнаги Матроқчи Носуҳдир). Шаҳар деворлари ҳақида ёзиб қолдирилган номаларда бўлгани каби, диққатлари подшоҳнинг қулларига, устахоналарига, қуролларининг, ҳунарларининг ва ашёларининг муҳташам ва бойлигига йўналганида, шаҳар кундалик ҳаёт ўтаётган бир жой сифатида эмас, бир расмий маросим саҳнаси ёки бамисоли бутун филм давомида керакли нуқтага ўрнатилган бир камеранинг кўра оладиган муҳим бир гўшаси сифатида сувратланди.

Шундай қилиб, озми-кўпми фотосуврат ва очиқ хат(откритка)-лардан завқланувчи миллион-миллион одамларимиз учун газеталарга, журналларга, дарсликларга Истанбулнинг ўтмиш манзараларини бериш зарур бўлиб қолганда ғарблик сайёҳларнинг, рассомларнинг қора-оқлаштирилган гравюраларидан фойдаланилди. Меллинг мисолида қуйроқда баён этажагимдай, шаҳарнинг энг саодатли даврлари, камтарона гуаш бўёқлари билан расм қилинди. Расм қилинди-ю, аммо истанбулликлар ўз саодатли кечмишларини у рангларда ҳам кўриш завқини тота олмадилар ва шаҳарларини, ортиқча исён қилмаган ва бир тақдир каби қабул қилинган техник сабаблар билан ҳар замонда бир қора-оқ туйғуси билан яшадилар. Бир етишмовчилик уларнинг ҳузни билан тўла бир уйғунлик ҳолида эди. Болалигимда, шаҳар йўқсиллигича тун қўйнига қандай ғарқ бўлгани менга тушунарсиз эди ҳамда одамни ҳолдан толдирувчи ҳавоси — худди қор

каби — ҳаммаёқни қоплагани ва бу, шеърлаштирилгани учун гўзал эди. Истанбул кечаси менинг болалигимда шаҳарда баланд иморатлар оз бўлгани учун ҳам уйларга, дарахтларнинг, шох-бутоқларнинг орасига, ёзги киноларига, балконларга, очиқ қолган деразаларга нотекис сатҳ каби эмас, шаҳарнинг жингала-жингала қурилишига, тепаларига, тушишларига уйғун бир зарифлик билан сингиб кетарди. Томас Алломнинг бир саёҳатнома китоби учун 1839 йилда чизилган гравюрасини қоронғиликни сирли бир эртак унсури сифатида кўрсатгани учун севаман. Кечани кўр қоронғи бўлишдан қутқарган тўлинойни, бутун Истанбулнинг ҳиссасига тушган ойдин маданиятини, янада кўпроқ қоронғиликнинг сирли кучини бир ёмонлик манбаи ўлароқ кўрсатишга ярагани учун, яримой ҳам бу расмда бўлгани учун, уни булутлар билан кесилган ҳолда, худди жиноят қилинсин дея сиқилиб қолган бир чироқ каби заифлатилган ой нурини севаман.

Кеча, шаҳарга бир туш ва эртак ҳавоси бергани, сирли бир ёмонлик манбаи бўлгани учун ҳам Истанбулнинг қора-оқ руҳини кучайтиради. Ҳарблик сайёҳнинг кечани сирли қилган ва қамраган, шаҳарнинг тагига етиб бўлмас галатилигини яширган ва қоронғилиги билан янги ёмонликлар қилинишига имкон яратган бир нарса сифатида кўриши билан, саройларнинг ичкарасида ғилофлар ичра айланаётган соат ё ҳарф териладиган тахтакачлар нималигини англаёлмаган истанбулликнинг қарашлари бир-бирига ўхшайди. Саройда қатл этилган бир ҳарам жорияси ёки бир гуноҳкорнинг жасади қаср деворидан Ҳоличга очилувчи эшикдан ўтказилиб, тобути билан денгизга итқитилиши ҳам сайёҳлар ҳамда истанбулликлар севиб айтиб юрадиган бир ҳикоядир.

Ўқиш-ёзишни ўрганганимдан илгариги 1958 йил ёзида содир этилган ва кеча, қайиқ, Бўғознинг сувлари каби ҳар бирига бошқача бир боғлиқлик туйғумга ўхшаш ҳолатлардан иборат бўлган Салоник Жинояти фақат миямдаги қора-оқ Бўғоз сувлари белгиларини бойитиш билангина кифояланмади, ҳаётим бўйи кўрқинчли бир хаёл бўлиб ичимда доим яшади. Уйдаги гап-сўзлардан илк бора эшитганим ва бутун Истанбулнинг ва газеталарнинг такрор-такрор афсоналаштирган бу воқеанинг қаҳрамони ёш, камбағал ва маст бир балиқчи эди. Болаларини сайр қилдириш учун қайиғига минган бир онанинг номусига тегмоқ мақсадида икки боласини ҳамда дўстларини денгизга улоқтириб чўктирган “Салоник йиртқичи”нинг кўрқинчилиги туйфайли, бир ўзи Ҳайбали оролида ёзлик уйида балиқчилар билан тўротишга чиқиш каби кўнгил ёзишлар эмас, уйнинг боғида ёлғиз кезиб юришларимиз ҳам бир мунча вақт тақиқланганди. Балиқчи долғали денгизга улоқтирган болаларнинг қайиқ четларини бармоқлари ва тирноқлари билан ушлаб қолишга уринишлари, онанинг фарёдлари, болаларнинг ва оналарининг каллаларига эшқак билан урган балиқчининг хаёли орадан йиллар ўтгандан сўнг, Истанбул газеталарида жиноят хабарларини ўқиркан (яхши кўрган ишларимдан бири), қора-оқ бир рўё сифатида шундоққина хаёлимдан ўтаверади.

Давоми бор

Шоирнинг юраги илҳомсиз бўлмас

Озарбайжон шеъриятидан

БАХТИЁР ВАҲОБЗОДА

САМАНДАР

Ўт-олов қушидир самандар қуши,
У на кўк қушидир, на-да ер қуши.
Оловлар ичида ёниб яшар у,
Ёниб-ёқилмоқни ҳаёт санар у.
Яшар ўт ичида кўз каби ва ё
Ўлар у ёнмоқдан безгандай гўё...
Ичидан ўт олиб ёнмаса агар,
Ҳаёт маҳв бўлмасми ерда муқаррар.
Эй кўнгил, сен-да ён мисли самандар,
Ёндиргин ишқимни қиёмат қадар!

СЎРАМА

Сўрама, мен сени нечун севмишам,
Нечун яралибдир, нечун бу олам?
Сўрагил, булутлар нечун эврилур,
Нечун у гоҳ ёмғир, гоҳ булут эрур?
Сўрагил, сўрагил, нечун дод солар,
Ўзини соҳилга уриб долғалар?
Сўрагил, эсганда сархуш шаббода
Нега пичирлашар гул-чечак боғда?
Нечун севганимни билмадим ман-да.
Севарман, севарман... инсон севганда
Ёлғиз ўз кўнглидан тинглайди бир сас,
Нечун севганини севганлар билмас.
Нечун севганини билса гар юрак,
Севмайди демак,
Севмайди демак!

ҲАЙФ

Ҳайф у кўзларга, у боқишларга,
Ўзга бир кишига боқажак ҳамон.
Ҳайф у илоҳий кўзу қошларга,
Бу ўтли боқишдан ким қолгай омон.

Ҳайф у оловли ўтган чоғларга,
Учган ёт булоққа тез қўнар, ишон.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

37

Ҳайф гул мисоли у дудоқларга,
Ўзга бир дудоққа туташар бу он.
Гулим, ҳайф сенга, ҳайфдир менга,
Мен асрай билмадим муҳаббатимни.
Ўзим била туриб берурман яна
Ўзга бир кишига саодатимни.

ИШҚИНГ БИР ОЛАМ

Умрим давомида севдим, севилдим,
Ўйлай билурманки, илк баҳорман мен.
Ортингда суриган соянгман сенинг,
Қайда қарор тутсанг, унда борман мен.

Май бўлсанг, ёнингда пайдо қадаҳман,
Гул бўлсанг, атрингни ўпган сабоҳман.
Гарчи сен бир майса, танангда шохман,
Тоғ бўлсанг, чўққингга ёққан қорман мен.

Бошимни қўярман кунда юз карра
Бир бор оёғингни босганинг ерга.
Ишқингдир учирган мени кўкларга,
Бу ишқинг кучидан миннатдорман мен.

Севгига ҳад қўймоқ тузук гуноҳдир,
Жоҳилнинг ҳар иши, сўзи гуноҳдир,
Ишқни гуноҳ демак ўзи гуноҳдир,
Ким айтар, ишқим-ла гуноҳқорман мен?

Ўзинг бир оламсан, ишқинг бир олам,
Сен бўлган кўнгилда на қадар, на гам!
Сенсиз бу дунёнинг бадбахти бўлсам —
Сенинг-ла дунёда бахтиёрман мен.

НАБИ ҲАЗРИЙ

ЭЪТИРОФ

— Севмадим дунёда олтин-кумушни,
Дедимки, виқорим — эътиборимдир.
Гўзал севгилимнинг ширин кулиши
Маним давлатимдир, маним боримдир.

Севмадим дунёда шону шуҳратни,
Уларни ҳаётда афсона сондим.¹
Боқ, қанча деганим бору давлатни
Ўз юрак қоним-ла ўзим қозондим.

Кезарман, изларман сирдошларимни,
Умримнинг баҳори каби ахтариб.
Истаса севгилим кўз ёшларимни
Тизарман бўйнига мисли марварид.

Зоҳид қулоқ оссин бир яхши-яхши,
Севги севинчимдир, севги гамимдир.

¹ С о н д и м — билдим.

Бир шаҳло кўзlining ўтли боқиши
Маним жаннатимдир, жаҳаннамимдир.
Улкан бир тоғманки, боши қорлиман,
Дема, чўққимдаги у туман надир?
Бутун борлилардан яна борлиман,
Давлатим – муҳаббат, борим – севгидир.

ФУЗУЛИЙ ИЛА СУҲБАТ

Танҳо ўтирмишдим не вақтдан бери,
Ўйлардим, сўнмишдир илҳомнинг ўти.
Сокин юрагимнинг депсинишлари
Яна аҳён-аҳён бузар сукутни.

Йўл олиб сийнамдан минг бир сўз кечар,
Фақат уни шеърга лойиқ кўрмасман.
Кўзимдан ям-яшил дарё-дуз кечар,
Неча чечак териб гултож ўрмасман.

Тингладим қушларнинг таронасини,
Гулшанда шаббода бир майин эсди.
Эшитдим кимсанинг оёқ сасини,
Гўё илиқ бир қўл сочимда кезди.

Меҳрибон боқишлар булоқдек эрур,
Қуюқ қошлар эса бургут қаноти.
Нуроний юзинда ҳикматнинг нури –
Танидим, танидим буюк устодни.

У деди: “Кўраман, қачонлардан сан
Қоғозлар ичида оввора, сарсон.
У надир, шеърларми ёзганинг дерман,
Сен ҳам шоирмисан, навқирон ўғлон?”

Боқдилар кўзларим тубига шоир,
Сўзладим аста мен, юрагимда ғам:
– Шоир дегандики, ахир не шоир,
Минг шеър ёзганнинг бири-да мен ҳам.

– Балли, мен биламан шоирлик надир,
Қимдир тўғри ёзар, ким эса ёлғон.
Сўнг сўзни халқ айтар, вақт кўрсатур,
Шоир аталмайди ҳар бир шеър ёзгон.

Кимки ўз элининг дардини билди,
Эл унинг умрини узайтажакдир.
Кимки ўз эли-ла йиғлади, кулди,
Эл уни қалбида яшатажакдир.

Бу тупроқдан айри тушибдир кўнгил,
Шоирнинг юраги илҳомсиз бўлмас...
Шеър айта олмадим роса тўрт юз йил,
Юрагим тўладир, мен айтай, сен ёз.

Мендан узоқ бўлди туққан Ватаним,
Тошини лаъл билдим, тупроғини дур.
Дема, мисраларим дардлидир маним,
Юрак кулмаганда шеър-да кулмаюр.

...У деди, сирлашди... Туташди қошлар...
У деди, у боқди, мен эса ёздим.
У деди, эриди чўққиларда қор...
У деди, кун чиқди...
Мен эса ёздим...

ҚИЗ ҚАЛЪАСИ

Йиллар кечди еллар каби бош устидан,
Неча дафъа ёгин ёғди, бўлди бўрон.
Отдинг қачон юзингдаги ниқобни сан,
Жамолингни еллар кўриб бўлди ҳайрон.

Асрларнинг мағрур саси, Қиз қалъаси,
Эй гўзаллик нишонаси, Қиз қалъаси.

Ул Ҳазардин еллар эсар сарин-сарин,
Еллар дема, асрларнинг саволидир.
Бу кун учиб унга қўнган оқ гўгарчин¹
Шундай билки, ел қизининг хаёлидир.

Еру кўкнинг кўзи сенда, Қиз қалъаси,
Тарихларнинг сўзи сенда, Қиз қалъаси.

Сўлмас асти асл ишқнинг таровати,
Келар дўстлар қучоқ очиб, юзи кулар.
Фақат сендан ўрганмоқ-чун садоқатни
Бу кун бунда учрашади севгилилар.

Севги қадар навқиронсан, Қиз қалъаси,
Сен на қадар меҳрибонсан, Қиз қалъаси!

ДЕНГИЗ, КЎК, МУҲАББАТ

1

— Ҳа, денгизни ҳады қиламан сенга...
Мен дедим, сен боқдинг, сен кулумсадинг.
Осмоннинг шафағи тушди юзинга.
— Мен эса... осмонни бераман, — дединг...

Айрилдик
Фариба ҳадылар ила,
Осмон ишқим каби менга азиздир.
Айрилдик денгиз-ла, оқ тўлқинлари-ла,
Қандай олиб боргунг?... Денгиз — денгиздир.

Денгизни қилдим мен сен учун ҳады,
Келган соҳилинга келасан яна.

¹ Г ў г а р ч и н — кабутар.

Мени кўрмаганда — у маним — дея,
Маним-ла сирлашиб қуласан яна.

Агар кўришмасак бизга доғ ўлар,
Дедим. Неча дафъа шундай дедим мен.
Денгиз соҳилига қайтмоқ бўлар,
Осмонинг соҳили борми, келдим мен?!

Тушундим, айрилиқ келгандан бери,
Сен менинг ишқимга чироқ бўласан.
Шунинг-чун бердингми менга кўкларни,
Мендан осмон қадар йироқ бўласан?!

2

Мен бир денгизманки, ишқим саҳардир,
Сени тушунаман, азизим, яна.
Менинг долғаларим хотиралардир,
Кўк етсин қалбимнинг

соҳилларига.

Асл муҳаббатки, буюк ҳунардир,
Жўшар уммон каби тоза орзулар.

Менинг долғаларим

хотиралардир,

Унда тўфон-да бор, гирдибод-да бор.

Денгизман, ишқимдан қочмоқ хатардир,
Мен-ку кезолгайман чўлу чаманни.

Менинг долғаларим

хотиралардир,

Кеча-да, кундуз-да топажак сани.

3

Истасанг, уйқунгга келарман сенинг,
келарман денгиз каби.

Юзингга инжулар сочарман сенинг,
сочарман денгиз каби.

Йўлингга шафақлар сепарман ҳар дам,
сепарман денгиз каби,

Истасанг, юзингдан ўпарман ҳар дам,
ўпарман денгиз каби.

Исмингни қалбимнинг соҳилларига
ёзарман денгиз каби,

“Севмайман” — сўйласанг бир оқшом менга,
тинарман денгиз каби,
тинарман денгиз каби...

4

Мен сенга сокинлик тиламадим ҳеч,
Қуёш каби порла,

саҳар каби кел.

Осмондек уйқумга келмоқ истасанг,
Сен ойли, юлдузли кўклар каби кел.

Номини атагил ҳур тўфонларни,
Мен боққан оқшому саҳарлар кабир.
Атагил оқ йўлли қаҳқашонларни,
Порласин ҳар юлдуз хотира каби.

Келгин қиш кечаси,
ёз саҳарида –
Денгизни осмондан айириб бўлмас!
Сўнгсиз коинотнинг уфқларида
Учрашиш вақтини чақмоқлар-ла ёз!

Мен керак нағмадек
Сени тинглайман,
Сен менинг ишқим-ла, юрагим-ласан.
На қадар осмон бор, ман санинг-ламан,
На қадар денгиз бор, сан маним-ласан.

ШАКАР АСЛАНОВ

ҚИШЛОҚДА БАҲОР

Йўлинг яна гўзал юртимга тушди,
Маним қишлоғимга ярашган баҳор.
Кўзларим чечак-ла, гул-ла ўпишди,
Сийнамда гул каби орзуларим бор.

Кўксингга таққанча тар бинафшани,
Келдинг қалдирғочнинг қанотида сан.
Ҳар бир қадамингда кўрдим гулшанни,
Чўлларга гул тушди қадамларингдан.

Боғча гўзал бўлди, боғ гўзал бўлди,
Япроқлар минг нағма пичирлашдилар.
Атроф гўзал бўлди, тоғ гўзал бўлди,
Ирмоқлар севинчдан ошиб-тошдилар.

Кеткиздинг бор дўлу туманни, чангни,
Инжа порлагайдир чаманда баҳор.
Гўёки илк дафъа кўрурам сени
Ҳар йил қишлоғимга келсанг-да баҳор.

БОЛАЛИК

Болалик чоғимни унугай нега?
Хаёлда у билан кўп кўришарман.
Ҳар кун болаликдан узоқ кетганда
Ҳар кун кексаликка яқин тушарман.

“Беркинмачоқ” ўйнардим дўстларим-ла ман,
Ким қайга беркинса топарди илдам.
Болалик, қай ерга беркинмишсан сан,
Сени топиб бўлмас йиллар юзидан?

ТОШ УСТИДА

Соҳилдаги ул тошни
Бу кун кўрдим қайтадан.
Гўёки бошим узра
Тушди, гулим, тоза тонг.
Бир вақтлар тош узра
Ўлтирардик юзма-юз,
Бир муҳаббат куйини
Чаларди бизга денгиз.
Ёнимда йўқсан энди.
Орада тоғ ва денгиз...
Сўрайман, ул куйингни
Бир пичирла, эй денгиз.
Денгиз яна куйлайди,
Куйлайди чин юракдан.
Ўлтириб тош устида
Тинглагаймиз денгизни —
Бир хаёлинг ва бир ман...

КЕЛ, СОҲИЛГА БОРАЙЛИК

Сайр этмоқ-чун денгизни,
Кел, соҳилга борайлик.
Тинглайди қалбимизни —
Кел, соҳилга борайлик.

Юлдузлар қатор-қатор,
Денгиз тўлқинлаб ётар,
Чорлайди гармон-ла тор,
Кел, соҳилга борайлик.

Фавворалар нур сочар,
Ҳаво атирдир, атир.
Қалбингда нағма келтир,
Кел, соҳилга борайлик.

Бу оқшом соҳилда ёр,
Бир севинч денгизи бор.
Кўнглимизда орзулар,
Кел, соҳилга борайлик.

*Озарбайжончадан
Гулбаҳор САИД ҒАНИ
таржималари*

Жеймс ЖОЙС

Улисс

саргузаштлари

Романдан боблар

9-ВОҚЕА

Муҳиб-кутубхоначи уларни назокат билан тинчлантириб, овозини пастлатиб вирди забон қиларди:

– Ахир бизда бор-ку, «Вилгелм Мейстер»нинг ўша бебаҳо саҳифалари, тўғри эмасми? Улуғ шоирнинг – ўз санъаткор биродари ҳақида ёзганлари. Кулфатлар уммонига қарши беомон жангга кирган, жонли ҳаётдаги каби шубҳа-гумонлар ва қарама-қаршилиқлар ичида ўртаниб-куйган, иккиланган ҳаросон кўнгил.

У саҳтиён бошмоғини бал рақсига тушаётгандай гижирлатиб бир қадам олдинга чиқди ва яна рақсни адо этаётгандай ярақлаган паркет узра бир қадам ортга ташлади.

Индамас ёрдамчиси оҳиста эшикни очиб, унга сассиз бир ишора қилди.

– Бир зум, – деди муҳиб-кутубхоначи гижирлатиб қадам ташларкан, яна одимларини секинлатиб. – Ҳаётга сира мослашолмаган гўзал хаёлпараст шафқатсиз борлиқ билан азобли тўқнашувларда. Ҳаётнинг муҳокамалари қанчалар ҳақиқат бўлганлигига доим имон келтирасан киши. Уларнинг ҳақиқати янада теранроқ таҳлилларда аён бўлади.

У сарой залида рақс этаётгандай оёқ остини икки бора гижирлатиб таҳлилини ўзи билан олиб кетди. У ялтироқ бошини камоли эҳтиром билан эгиб, эшик олдида ёрдамчисининг сўзларига камоли диққат билан катта қулоқларини тутди, сўзларни тинглади, кириб кетди.

Икковлон қолдилар.

– Мсё де ла Паллис, – заҳарханда кулимсади Стивен, – ўлимидан чорак соат илгари ҳали тирик эди.

– Сиз олтита валломат табобатчиларни топдингизми? – мияси ачиган чолларга ўхшатиб сўради Жон Эглинтон. – Улар сиз айтиб турсангиз, «Йўқолган Жаннат»ни ёзиб олишардими? Бунини у «Шайтоннинг надоматлари» деб ҳам атайди.

Тиржайгил. Крэнли тиржайиши бирлан тиржайгил.

Аввал кўксига босди
Кейин силтади силаб
Қизчага у негадир
Найча қўйди уқалаб.
Бўлмаса ўзи дўхтир
Шўх йигит тенги йўқдир...

Охири. Боши ўтган сонларда.

– Менимча, «Ҳамлет» учун сизга яна битта ошиқча керак бўлади. Етти рақами фасиҳлар учун жуда қимматли. В. Б. ибораси билан айтганда, Порлоқ еттилик.

Столдаги кўк чироқ ёнида ўтирган олов сочли йилтиркўз ўзидан наридаги зумрад қоронғуликдан юзини соқол босган, оллаб, қуддускўзни қидиради.

У секин кулди: Расмий Тринити коллежи толибининг кулгиси. Жавоб олинмаган кулги.

Серовоз иблис тинмай ҳўнграбон
Фариштадай йиғлади оқиб кўзёши.
Ed egli avea delcui fatto trombetta¹.

Менинг телбаликларим унга гаровга қўйилган.

Аждодларнинг ерларини озод қилиш учун Крэнлига Уиклоудан ўн битта азамат керак.

Тўрт зумрад яйлов эгаси чўтир Кэтлинни² унинг уйига бегона³ кирган. Уни қутлайдиган яна кимдир бўлиши керак: аве, равви:

Тайнахилидан келган ўн икки валломат у водийда сояда гув-гув сайраб уларни чорлайди. Кўнгил ёшлигини унга берганман: кечама-кеча. Худо мададкор. Овингиз бароридан келсин.

Менинг телеграммам Маллиганда.

Телбалик. Қаттиқ тургаймиз телбаликда.

– Бизнинг ёш ирланд бахшиларига, – оғир ҳукм ўқигандай давом этди Жон Эглинтон, – англосакс Шекспирнинг Ҳамлети ёнида туришга сазовор сиймони яратишга ҳали вақт бор; гарчи мен худди мўйсафид Бен сингари унга қойил қоламану лекин асло санам қилиб сизинмайман.

– Булар ҳаммаси соф илмий масалалар, – овоз чиқарди Рассел ўзи ўтирган қоронғу бурчакдан, – Ҳамлетнинг кимлигини ё Шекспирнинг ўзи, Яков Биринчи, ё Эссекс айтсин. Черков намояндалари Иисуснинг тарихийлиги ҳақида баҳслашганлар. Санъат бизга шаклдан маҳрум бўлган гоёлар, руҳоният моҳиятларини очиб беришга чорланган. Санъат асарининг асос масаласи – уни дунёга келтирган ҳаётнинг қанчалар теранлигини кўрсатиш. Гюстав Моронинг рангасвири – бу – гоёлар рангасвири. Ҳамлетнинг нутқлари, Шеллининг бениҳоя теран шеърлари онгимизга мангу донишмандликка, Афлотун гоёлари оламига ошно бўлишимизга имкон беради. Шулардан бошқа ҳаммаси шогирдларнинг шогирдларининг бекорчи ўй-хаёлларидир.

А.Э. америкалик аллакимга берган суҳбатида шундай бир гапни орага қистириб ўтган: Х-ўўп, қотирдингиз-да Худо урсин проф!

– Ҳамма олимлар ҳам аввалда шогирд бўлишган, – деди Стивен ҳаддан зиёда одоб билан. – Аристотел ўз вақтида Платоннинг шогирди эди.

– Ишончим комилки, у кейин ҳам шундай бўлиб қолмиш, – такасалтанганиб деди Жон Эглинтон. – У одамнинг кўзига қўлтигига мақтов ёрлигини қистириб юрган, ҳаммага ўрناق бўладиган ўқувчи бўлиб кўринади.

У соқолдор Зотнинг башарасига қараб кулди, жавобига ҳам кулги бўлди.

¹ Орқасини кувур қилиб кўрсатди (*итал.*) Данте. Дўзах. XXI.

² Йейтснинг «Кэтлин» пьесасида Кэтлин эзилган, аммо гўзал Ирландия тимсоли. Тўрт зумрад ўтлоқ – Ирландиянинг тўрт вилояти.

³ Б е г о н а – инглиз мустамлакачиси.

Шаклдан маҳрум руҳоният. Падар Калом ва Муқаддас Нафас. Умумпарвар, самовий инсон, Иёсос Кростос, гўзаллик афсунгари. Логос (калом) ҳар дамда биз учун изтироб чекур. Бу ҳақиқатан ҳам ўша. Мен меҳроб узра нур. Мен мойман қурбонлиқ учун.

Данлоп, Жаж, румолик эса ҳаммадан ортиқ олижаноб эди, А. Э., Арвал, Айтилмаган Исм, Олийшон самоларда: К.Х., уларнинг муршиди, унинг кимлиги бохабарлар учун сир эмас. Буюк оқ такянинг биродарлари бизнинг ёрдам керакмасми деб, кеча-кундуз кўз юммайдилар. Христос ҳамшира-қаллиқ билан бирга, дунё шабнами, бокира қиздан янгиланмиш қалб бирла дунёга келган, тавба-тавалло айлагувчи оқила, Будда томон йўл тутмиш. Эзотерий ҳаёт оддий одми одамга тўғри келмас. О. Ч. аввало ўзининг паст толейидан халос бўлмоғи жойиз. Бир куни миссис Купер Оукли бизнинг улугвор ҳамширамиз Е. П. Б. нинг юлдузини бир зум кўришга муяссар бўлмиш.

Уф-ф, намуноча бемаза! Pfuiteufel!¹ Рост, яхшимас, ойимқиз, жуда ҳам яхши эмас хонимнинг юлдузи кўзга чалинганда унга нигоҳназар ташламоқ.

Мистер Супер кириб келди – ёш, дароз, енгил ва назокатли. Унинг қўли нафосат ила дафтарча тутиб турарди – катта, чиройли, тоза ва саранжом.

– Ана ўша ўрнак бўладиган шогирд. – деди Стивен, – у Ҳамлетнинг ўз мунир қалбининг келажак ҳаёти борасидаги ҳаёлларини – шу нотабий, нокарак, нотамом сўз шовваларини – худди Платон ёзувларидай сийқа – деб ҳисобласа, ажабмас.

Жон Эглинтон қовоғини солганча дарғазаб жўш урди:

– Мен онт ичаманки, Аристотелни Платон билан таққослаганларида томирларимда қоним қайнаб кетади.

– Айтинг-чи, улардан қайси бири, – сўради Стивен, – мени ўз Давлатидан қувғин қиларди?

Таърифларнинг ханжарлари – қинлардан чиқарилсин!

Байталилик бу – умумбайталнинг нимавийлиги. Улар эонлар ҳамда майлларнинг мавжларига сиғинурлар. Худо – кўча шовқини: перипатетиклар руҳига тўғри келади. Макон – сенинг истайсанми, истамайсанми, кўз ўнгингдаги нарса. Инсон қонининг кичик қизил қон таначалари Блэйкнинг икки думбаси билан изма-из маконлар оша абадиятга сизғиб ўтдилар, бунинг ушбу ўсимлик дунёси – фақат соя, холос. Шу ерда ва ҳозирни маҳкам тут, зеро мана шулар оралаб келажак ўтмишга қараб ботади.

Дўстона ҳиссиётларга тўла мистер Супер ўз ҳамкасбига ёндашди.

– Хейнс эса кетди, – маълум қилди у.

– Э шундайми?

– Мен унга Жюбенвилнинг анов китобини кўрсатган эдим. Биласизми, у Хайднинг «Коннахтнинг ишқий кўшиқлари» китобидан қаттиқ ҳайратга тушди. Уни бу ердаги мубоҳасани тинглашга олиб келолмадим. У Гилнинг дўконига чошиб кетди ўша китобни сотиб олгани.

Димоғдор ўқувчи ҳукмига
Китобим, сени йўлладим.
Ожиз ушбу инглиз тили
Чекинга тушганин ўйладим.

– Торф ботқоқларимизнинг уфунати унинг бошини айлантириб қўймиш, – тахминлади Жон Эглинтон.

¹ Ёмон уят! (нем.)

Бизким, англизлар, англаймиз – Тавба қилаётган ўғри. Кетди. Мен эса унинг тамакисига шерик бўлдим. Живирлаган кўк тош. Денгиз кўзига қўйилмиш зумрад.

– Ишқий қўшиқлар қанчалар хавфли бўлиши мумкинлигини одамлар билмайдилар, – Расселнинг тухумсимон шуълалари буни хурофан огоҳлантирмиш. Дунё тўнтаришларини келтириб чиқарадиган ҳаракатлар қандайдир бир деҳқоннинг қалбидаги орзу-хаёллари ва рўеларидан тепа ёнбағрида туғилади. Улар учун замин зироат экиладиган ер эмас, тирик онадир. Академиянинг ва саҳнанинг диққинафас ҳавоси икки чақалик роману кафешантан қўшиғинигина дунёга келтиради. Франция Малларме тимсолида бузуқликнинг бениҳоя нафис гулини яратади, аммо Ҳомер феак¹лари яшайдиган орзу-аъмолдаги ҳаёт фақат бизнинг руҳиятимиз томонидан кашф этилур.

Шу сўзларни айтиб, мистер Супер Стивенга мураса назари билан боқди.

– Биласизми, – деди у, – Малларменинг ажойиб насрий шеърлари бор, Стивен Маккенна уларни менга Парижда ўқиб бермиш эди.

Уларнинг бири «Ҳамлет» ҳақида. У: «Il se promene, lisant au Livre de Lui-meme²» – дейди. Тушундингизми, ўзи ҳақида ўзи китобни ўқиб.

У француз вилоят шаҳарчасида «Ҳамлет»ни қандай қўйганларини тасвирлайди, тушундингизми, чекка бир шаҳарча. У ерда шундай афиша чиқаришган.

У бўш турган қўли билан ҳавода майда нафис белгилар чизди.

HAMLET
ou
LE DISTRAIT
Piese de Shakespeare³

У яна бир карра тиришган Жон Эглинтоннинг манглайига қараб деди:

– Piese de Shakespeare, тушундингизми. Французлар шундай бўлишади, худди уларнинг руҳида. Hamlet ou...

– Беташвиш гадо, – тугатди Стивен.

Жон Эглинтон кулиб юборди.

– Ҳа, бу жуда тўғри келади, – рози бўлди у. – Ҳеч шак-шубҳасиз ажойиб одамлар, лекин баъзи бир масалаларда ҳайрон қоласан, ҳеч узоқни кўришмайди.

Қотилликларнинг тантанали-тўпори ғарами.

– Роберт Грин уни юрак жаллоди деб атаган, – сўзлади Стивен. – У болтасини силкиб, қўлига туфлаб турган қассобнинг ўғли бўлгани бежиз эмас. Унинг отасининг битта ҳаёти учун – бошқа тўққизта ҳаёт қурбон бўлган. Арафотда Бузрук Падар бор бўлмай. Хаки кийган ҳамлетлар ҳеч иккиланмай отади. Бешинчи саҳнадаги қонли қирғин – Суинберн куйлаган конслагернинг башорати.

Крэнли, мен унинг гунг жиловбардори, жанглари кузатар йироқдан.

¹ Ф е а к л а р – Одиссей ўз саргузаштларида дуч келган қавм. Улар тинч, бахтиёр умр кечирганлар, ажойиб-ғаройиб Схерия деган оролда яшаганлар, ажойиб-ғаройиб кемаларда денгизларда сузишган.

² У ўзи ҳақида ўзи китобни ўқиб кезинур (фр.).

³ Ҳамлет ёки паришон Шекспир пьесаси (фр.).

Оналари ва болалари ганимнинг
Биздан ўзга шафқат қилмас уларга...

Сақс табассуми ва ёки янки қиҳқиҳи. Сцилла ва Харибда.

– У: «Ҳамлет» бу – шарпалар воқеаси деб исботлашга уринади, – деб пшанг берди Жон Эглинтон мистер Суперга қарата. – У «Пиквик клуби»даги семиз йигитга ўхшаб бизнинг жисмимиз даҳшатдан қотиб қолишини истайди.

О, тингла, тингла, тингла!

Жисмим унга қулоқ тутар: тек қотиб эшитар.

Ва агарда сен...

– Шарпа ўзи нима дегани? – деб сўради Стивен шахд билан, тўлқинланиб. – Ўлим боис ёки хулқларнинг йўқолиши ва ё ўзгариши туфайли сезилмас бўлган алланимабаломи? Бузук Париж маъсум Дублиндан қанча узоқ бўлса, Елизавета даврининг Лондони ҳам Стратсфорддан шунчалар йироқ. Limbo patrum¹дан бўлган, уни унутиб қолдирган дунёга қайтаётган ўша шарпа ким ўзи? Ким қирол Ҳамлет?

Жон Эглинтоннинг жиккак жисми қимирлаб тебранди ва чамасига етолмай ўзини орқага тортди.

Чўқиди.

– Июннинг ўртаси, кундузги мана шу вақт, – деб бошлади Стивен диққат қилишни сўраб нигоҳини тез югуртириб. – Дарё бўйидаги театрнинг томида байроқ илинган. Нарироқда, Париж боғида айиқ Саккерсон ўз ўрасида бўкириб ётади. Илгари замонларда Дрэйк билан уммонларда бўлган қари денгизчилар одамлар ичида тикка туриб колбасаларини чайнашади.

Маҳаллий ўзига хослик. Нима билсанг, жағиллайвер. Иштирок этиш шарафини уйғот.

– Шекспир Силвер-стритдаги гутенотлар уйидан чиқиб келди. Мана у оққушлар боғчалари ёнидан ўтиб боряпти. Лекин у қамишлар орасига полапонларини ҳайдаётган она оққушни боқиш учун тўхтамайди. Оққуш Эйвоннинг эса хаёллари бошқа.

Жой тасвири. Муқаддас Игнатий Лойола, тез ёрдамга кел!

– Томоша бошланади. Ярим қоронғуда сарой олифтасининг эски сипарини кийган, овози паст, бақувват бир эр актёр пайдо бўлади. Бу – шарпа, бу қирол, қирол ва қирол эмас, актёр – бу Шекспир, беҳуда ўтмаган бутун умрининг йилларини «Ҳамлет»ни ўрганишга, шарпа ролини ўйнашга бағишлаган Шекспир. У ўз ролининг сўзларини айтиб, унинг олдида ўлим пардасининг орқасида турган ёш актёр Бербежга мурожаат этади ва унинг исмини тилга олади:

Ҳамлет, мен ўз отангнинг руҳи бўламан

ва унинг гапига қулоқ беришни талаб қилади. У ўз ўғлига, дилбандига, навқирон шахзода Ҳамлетга, пуштикамаридан бўлган фарзандига мурожаат қилади. Стратфордда ўлган. Ҳамлет Шекспирга, унинг номини ўзига олган мангу яшайди деб, мурожаат қилади.

Наҳотки, актёр Шекспир, ўзи бўлмагани боис шарпа, кўмилган Дания подшосининг либосларини кийган, ўлим боис шарпа, ўзига

¹ Оталар диёри (*лот.*).

мансуб сўзларни ўзига мансуб ўғилнинг (агар Ҳамлет Шекспир тирик бўлганда, у шаҳзода Ҳамлетнинг эгизаги бўларди) номини кўтариб юрган кимсага айтаётганда, наҳотки, деб сўрайман мен, наҳотки мана шу сабаблардан келиб чиқиб у мантиқий хулосалар чиқармаса ёки бунга назарда тутмаса, яъники: сен тахтдан жудо қилинган ўғил — мен ўлдирилган ота — сенинг онанг жинояткор қиролича, яъники, қизлик номи Хэтуэй бўлмиш Энн Шекспир, — наҳотки, наҳотки шундай бўлмоғи мумкин?

— Аммо бу буюк инсоннинг шахсий ҳаётини титкилаш, — сабрсизлик билан орага қўшилди Рассел.

Ўху, қария, ҳали сен ҳамми?

— Бу фақат маҳкама котибига қизиқ туюлиши мумкин. Бизнинг пьесаларимиз бор. Бизнинг олдимизда «Қирол Лир»нинг поэзияси турганда, шоирнинг қандай яшагани билан нима ишимиз бор? Вилъе де Лил айтгандай, одми ҳаётни биз учун бизнинг хизматкорларимиз яшаса ҳам бўлаверади. Нима кераги бор исқаб топишни: шоир ичарди, шоир қарзга ботганди. Бизнинг қўлимизда «Қирол Лир» мавжуд ва у абадийдир.

Сўзлар аталган кимса — мистер Супернинг юзи розилик аломатини билдирди.

Сенга тобе сувларни оқизгил бошимиздан
Мананаан, Мананаан, Мак-Лир...

Ҳой, омон бўлгур, сен оч қолганда, у бир фунт берган эди, ўша нима бўлди?

О, бўлмасам-чи, мен ёмон муҳтож бўлмиш эдим.

Шу тилла танга сеники, ол.

Валдирашни қўй! Сен уни кашишнинг қизи Жоржина Жонсоннинг тўшагида қолдириб келгандинг. Кўнгил патоси.

Сен қарзингни тўламоқчимисан?

О, ҳеч шубҳасиз.

Қачон ахир? Ҳозирми?

Ҳўп... Ҳозир эмас.

Унда қачон?

Мен ҳеч кимдан қарз эмасман. Қарз эмасман.

Тинчлан. У Бойннинг нариги қирғоғидан. Шимоли шарқдан. Қарз эса елканда.

Йўқ, шошма. Беш ой бўлди. Молекулалар бари ўзгаради. Мен энди бошқа менман. Қарз олганда бошқа эдим.

Наҳотки? Оҳ-оҳ-оҳ!

Аммо мен энтелеҳия¹ман, шаклларнинг шакли, хотирам туфайли сақлайман, зотан шакллар тўхтовсиз ўзгариб туради.

Мен, ўша гуноҳ қилган, ибодатга турган, рўза тутган менман.

Ота Конми саваланишдан қутқарган бола.

Мен, мен ва мен. Мен.

А.Э. Мен сиздан қарздорман.

— Сиз уч юз йиллик анъанага қарши чиқмоқчимисиз? — заҳарханда қилиб сўради Жон Эглинтон. — Хонимнинг шарпаси ҳеч кимни ҳеч

¹ Ички ҳаёт қуввати. Мисол учун, жон, дил табиий тананинг ҳаёт кучи, энтелеҳияси.

қачон безовта қилмаган. У адабиёт учун – тамом бўлган – ҳар ҳолда ўзи шуғулланмасдан бурун.

– Хоним ўлган, – қайтарди Стивен, – ўзи туғилгандан олтмиш етти йил кейин. Хоним унинг ҳаётга кириб келаётгани ва ундан чиқиб кетаётганини кўрган. Хоним унинг илк маъшуқаси эди. У ўлим тўшагида ётганда хоним қовоқларига чақалар қўйиб, унинг кўзларини ёпган.

Ўлим тўшагида ётган онам. Шағам. Парда тортилган кўзгу. Менга ҳаёт ато этган хилқат кўзларига чақалар босилганча, арзон гуллар кучоғида ётадир бунда. *Liliata rutilantum*.

Мен ёлғиз йиғладим.

Жон Эглинтон ўз чироғи олдидаги жизғинак бўлган парвонага тикилиб турарди.

– Шекспир хато қилган деб ҳисоблашади, – сўзлади у, – лекин хатосини иложи борича тезроқ тузатиш пайида бўлган.

– Бекор гап! – кескин гапирди Стивен. – Даҳо хато қилмайди. Унинг тентирашлари атайин, улар кашфиётларнинг дарвозаси.

Кашфиёт дарвозаси гирчилламай очилди ва сочи тўкилган, шалпангқулоқ, кордон муҳиб-кутубхоначи ичкарига кирди.

– Қайсар хотинни, – деб қайсарона эътироз билдирди Жон Эглинтон, – кашфиётлар дарвозаси деб тасаввур қилиш жуда қийин. Қизиқ, Сократ қандай кашфиёт қилган экан. Ксантиппа туфайли?

– Диалектикани ихтиро қилган, – жавоб берди Стивен, – волидаси туфайли эса тафаккурнинг туғилиши санъатини. У ўзининг бошқа хотини Миртодан (*absit nomen!*), Эпипсихидион Сократидидиондан нимани ўрганганлигини на биронта эркак ва на биронта аёл киши билади. Бироқ на доясининг ақл-фаросати ва жаҳл аралаш айтилган ўғит-насихатлар уни Шинн Фейн архонт²ларидан ва на гулкосада тutilган заҳар цикута³дан қутқара олди.

– Аммо ҳар қалай Энн Хэтуэй? – янгради мистер Супернинг паст муросасиз овози. – Чамаси, биз уни унутиб қўяётирмиз худди илгари Шекспир уни унутгандай.

У нигоҳини хаёл чуллаган соқолдан оғудай йилтираган сочсиз бошга олди, самимий эслатиб қўйгиси ва танбеҳ бергиси келди, кейин назари бегуноҳ тақир тепада тўхтади.

– Чақага чақса унинг ақли анча-мунча қиммат турарди, – деди Стивен, – хотираси ҳам унчалар илма-тешик эмасди. У «Ташлаб келдим маъшуқамни» куйини ҳуштак чалиб пойтахт шаҳарга кириб келган маҳалда, ўз хотираларини ўзи билан бирга олиб келганди. Вақтини ер қимирлаган кунга қараб айтмаганда ҳам, буларнинг бари қаерда бўлиб ўтганлигини биз билишимиз керак эди – кучуклар тинмай акиллайди, шўрлик қуёнча кавакда биқиниб қалт-қалт титрайди, рўпарада эса рангоранг от жилови ва араванинг икки мовий дарчаси. Мана шу эсдаликлар, «Венера билан Адонис» ҳар бир лондонлик ойимқиз хобхонасининг қўли етадиган жойда турарди. Ахир, ҳақиқатан ҳам, қайсар Катарина шунчалар кўримсизми? Хортензио уни навнихол ва гўзал деб атайди. Ёки сиз «Антоний ва Клеопатра»нинг муаллифи, эҳтиросли сайёр, бутун Уорикширдаги энг палакат мегажинни ўз ёстиқдоши қилиб танлаб, бирдан бутунлай кўр бўлиб қолди, деб ўйлайсизми? Тан олайлик: у эркаклар дунёсини

¹ Номини тушириб қолдирамиз! (*лот.*).

² Олий мансабдор шахс.

³ Сократга ичирилган заҳар.

бўйсундириш учун хонимдан юз ўгирди. Аммо унинг йигитчалар ўйнаган аёл қаҳрамонлари — булар йигитчаларнинг аёл қаҳрамонларидир. Бу аёлларнинг ҳаёти, уларнинг фикри, сўзлари — булар ҳаммаси эркак тасаввурининг маҳсулларидир. У яхши қизни танламабдими? Менинг назаримда, у танламаган, уни танлашган. Бизнинг Вилл ўзи эрқалатиб юрган бошқа қизларни, лекин фақат Энн бўйнига солган арқон. Бас бойлашаманки, айб фақат қизнинг ўзида. Йигирма олти ёшли шўх-шан қиз уни бошлаб ўзига боғлаб олган. Йигитча Адонис узра эгилган кўк кўзли илоҳа қўйи тушар эгалламоқлик учун, бўлиб бу юксалмоқнинг бир дебочаси, худди мана шу Стратфордлик оймқизнинг ўзгинаси, у ўзидан анча ёш ошиқни буғдойзорда ерга босиб...

Менинг навбатим келдими? Қачон?

Кел-эй!

— Жавдарзор эди, — дея тўғрилади мистер Супер ўзининг янги дафтарини тепага чароғон ва шодумон кўтариб чароғон ва шодумон ҳолда.

Кейин ҳамманинг эътиборига қарата оқпарона кўнгилхушлик билан овозини пасайтириб эслатди:

Жавдарзорда лаблар ёпишди,
Кўкраклар ҳам маҳкам қапишди.

Парис: кўнгил овловчи, кўнглини ҳўб овладилар.

Дағал жун либосли давангир қоронгидан қад кўтарди-да, ўзининг ясама соатини чиқарди.

— Афсус, мен «Хомстед»га боришим керак.

Қаёққа дейди? Ишлов берилгувчи тупроқ.

— Сиз кетяпсизми? — сўроқланиб кўтарилди Жон Эглинтоннинг ўйноқи қошлари. — Оқшом Мурникида кўришармиз? У ерга Пайпер келади.

— Пайпер? — қайта сўради мистер Супер. — Пайпер қайтиб келдими?

Питер Пайпер масту мустағриқ бўлиб, тўкди шафтолилар узра ковулларни.

— Қайдам, улгурмасман. Пайшанба. Мажлисимиз бор. Агар вақтлироқ кетишнинг иложини қилсам.

Йогилоҳшир Доусоннинг мебелли хоналарида экан-да. «Чодирсиз изида». Уларнинг пали тилида ёзилган муқаддас китобини биз қандай бўлмасин беркитиб қўйишга уриндик. Дангалига пул тикиб соябон остида оёқларин чордона қуриб ацтек малики ўлтирар, ул Логос аниқлаб буржларнинг даражаларин, олийшон жон, маҳамаҳатма. Мусаддиқларнинг биродарлари, шогирд тушмоқлик учун етилган герметистлар унинг теграсида қўшиқ айтиб ўйинга тушдилар, нур ёғилишини кутадилар. Луис Х. Виктори, Т. Колфилд Ирвин¹. Нилуфар қизлари² асиру мафтун бўлишиб уларнинг кўзларига термуладилар, уларнинг гуддасимон ишқ безлари алангаи оташ бўлиб ёнади. У эса ўз илоҳига фарқ бўлиб, шоҳлик қилади, бамисоли банан соясидаги Будда. Кўнгилларни ўз комига тортгувчи ва гирифтор этгувчи. Эркакларнинг кўнгиллари, хотинларнинг кўнгиллари, кўнгиллардан кўнгил озурда. Куюн чирпирак қилиб учуриб кетаётиб, фарёдлари ер-кўкни тутаётиб, улар чарх уриб нола-афгон чекаётирлар.

¹ Луис Х. Виктори, Г. Колфилд Ирвин — XIX аср ирланд адабиётчилари.

² Нилуфар қизлари — ҳинд асотирларида парилар.

Мағизнинг хилват ичкарисига
Кўнгил қулар нафс зиндонига

— Адабиёт оламида бизни бир гаройиб воқеа кутаётганини айтишяпти, — дўстона ва жиддий оҳангда сўз қотди муҳиб-кутубхоначи. — Овозаларга қараганда, мистер Рассел бизнинг ёш шоирларимизнинг мажмуасини тайёрлаган эмиш. Биз жуда қизиқиб кутяпмиз.

У чироқнинг шуълалари ёритган, йилтираб турган уч башарага ҳам катта қизиқиш билан қараб қўйди.

Кўргил ҳам эсингда турсин.

Стивен тиззаси орасида таёқча учида қимирлаб турган ҳали каллага кўнмаган таъвия шляпага бошини эгиб нигоҳ ташлади. Менинг дубулгам ва шамширим. Кўрсаткич бармоқ учи билан аста тегиниб қўйлик. Аристотел тажрибаси. Биттами иккитами? Нарсаларга бошқача бўлишнинг сира имкони бўлмаган ҳол бу — зарурат. Мавжуд битта шляпа, демак, бу — битта шляпа.

Диққат қилгил.

Ёш Кодем билан Старки Жорж Робертс савдо билан боғлиқ ташвишларни ўз устига олибди. Лонгворт «Экспресс»да бу ҳақда бошлаб жар солади. О, чинданми? Менга Кодемнинг «Сорбон»и ёқди. Афтидан, унда мана шу даҳоликнинг гаройиботлари ҳа, борга ўхшайди, ҳа. Нима сиз унда даҳонинг учқунлари бор деб ҳисоблайсизми? Йейтс унинг бир сатрига қойил қолиб юрарди: «Шундай ернинг қора қаърида гоҳо антик мрамор порлайди». Чинданам шундайми? Умид қиламанки, сиз ҳам бугун борасиз. Мэйлахи Маллиган ҳам келади. Мур ундан Хейнсни олиб келишни сўради. Сиз Мур ҳамда Мартин ҳақидаги Митчелл хонимнинг ҳазилини эшитгандирсиз? У Мур бу — Мартиннинг ёшлик чоғларидаги гуноҳлари, дебди? Жуда топиб айтган, тўғрими? Улар икковлон Дон Кихот билан Санчо Пансага ўхшашади. Доктор Сигерсон кўп такрорлагандай, бизнинг миллий эпосимиз ҳали яратилмаган. Мур бунга қобил одам. Дублиннинг маънос тамизлик валломати. У заъфарон этак-кўйлақдами? О, Нил Рассел? У қадим улуг лаҳжада сўзлаши керак-ку. Ахир унинг Дулсинейси-чи? Жеймс Стивенснинг ёзаётган очерклари ёмон эмас. Ҳар қалай, биз маълум даражада салмоққа эга бўлиб боряпмиз.

Корделия. Cordog Lio¹. Лирнинг қизлари ичида энг ёлғизи.

Овлоқ. Энди эса ўзингнинг Парижда орттирган ялтир-юлтирларингни кўрсат.

— Сиздан гофта миннатдорман, мистер Рассел, — деди Стивен ўрнидан қўзғаларкан. — Агар сиз ўша хатни мистер Норманга бериб қўя олсангиз эди...

— О, албатта. Зарур деб топса, чиқаради. Биласизми, хатларимиз шу қадар кўпки.

— Тушунаман, — деди Стивен. — Раҳмат. Худо етказсин. Хинзиртахлит газетча. Ҳаддан ортиқ буқасевар.

Синг ҳам менга «Дан» учун мақола ваъда қилди. Лекин бизни ўқишармикин? Назаримда, ўқишар. Гэлл лигаси ҳам ирландча ёзилган нарса сўраяпти. Кечқурун келарсиз деб умид қиламан. Старкини ҳам ола келинг.

Стивен яна ўтирди.

¹ Фам-қайғу (итал.).

Хайрлашаётганлардан қутулиб муҳиб-кутубхоначи қайтиб келди. Қизаринқираган қиёфада деди:

– Мистер Дедал, сизнинг мулоҳазаларингиз буларнинг ҳаммасига ажойиб тарзда равшанлик бағишлади.

У оёқ учини гичир-гичир қилиб у ёқдан-бу ёққа кўтариб босар, пошна баландлиги даражасида кўкларга интиларкан, узоқлашиб бораётган қадам товушларига қоришиқ ҳолда секингина сўради:

– Демак, сизнинг фикрингизча, хоним шоирга вафосизлик қилганми?

Қаршимда ташвишли нигоҳ. Нега у яна қайтиб келди? Одоб сақлаганими бу ёки ички бир интилишми?

– Муроса бўлган ерда, – оғиз очди Стивен, – ундан аввалроқ айрилиқ бўлиши тайин эди.

– Тўғри айтасиз.

Дағал сахтиён шим кийган Лис Христов, қувғинди, таъқибдан тезак ҳиди сасиган уяларда қочиб юрибди. Маҳрами йўқ, таъқиб этувчилардан бир ўзи қочиб боради. У ўзига хотинларни, майин жинс эгаларини, Бобул бузуқларини, ҳакамларнинг хонимларини, кўрс қовоқхоначиларнинг хотинларини оғдирган. Ҳозлар ва тулки ўйини. Мана энди Нью-Плэйсда – куч-қуввати кетган, шон-шавкатидан айрилган бир хилқат, бир маҳаллар у худди навниҳол каби шунчалар мунис, шунчалар тоза ва шунчалар кўркама ва дилбар эди, энди эса барча барглари битта қолмай тўкилган, қоронғу гўр азобидан ваҳимага тушган, кечириб бўлмас бир зот.

– Тўғри. Демак, сизнингча...

Кетган кимса ортидан эшик ёпилди.

Хилват, кошинкор хужрага бирдан жимлик чўкди, бу тинчлик ва илиқлик хаёл суришга ундарди.

Маъшуқа ёққан шам.

Шунда у юзага чиқмаган бир воқеани ўйлайди: агар Сезар башоратчи фолбинга ишонганда, қандай яшаган бўларди, деб хаёл суради: ўшанда нималар бўлиши мумкин эди, бўлиши мумкин бўлган нарсаларнинг қандайдир имконлари – номаълум ноаён нарсалар – Ахилл хотинлар орасида яшаган вақтларда уни қандай ном билан қақиришгани ҳақида ўйларди.

Менинг теграмда тобутлар, мақбараларга солинган, хушбўй сўзлар билан мўмиёланган хаёллар кезади. Илоҳ Тот, кутубхоналар ҳомийси, бошига ой қўндирилган худо-тайр. Ва мен Миср бош қоҳинининг сасин эшитдим. Сопол китоблар уюлиб ётар нақшинкор қасрларда.

Улар қимир этмасди. Бир замонлар қайнар эди одамларнинг ақлларида. Энди тек қотган: Лек ўлим васвасаси кемирар уларни ҳамон: Ҳиқиллаб қулоғимга шивирлар ўз зарбулмасалларин, иродасин зўрлаб ўтказар менга.

– Шак-шубҳасизки, – фалсафа сўқади Жон Эглинтон, – барча улуг одамлар ичида у энг сирли бўлиб кўринади. Биз у ҳақда ҳеч нарса билмаймиз, яшаганию азоб чекканини биламиз, холос. Тўғрироғи шуни ҳам билмаймиз. Бошқалар беришар саволимизга жавоб, қолган барчаси қоронғуликка чўмган.

– Аммо ахир «Ҳамлет» – шахсий нарсалар унда шунчалар кўп, сизга шундай туюлмайдими? – Тилга кирди мистер Супер. – Мен демоқчиманки, бу худди кундаликка ўхшайди, тушундингизми, шахсий ҳаёт кундалиги. Мен демоқчиманки, мени унда ким жинояткор эканлиги ёки ким ўлдирилганлиги сира қизиқтирмайди, тушундингизми...

У стол қирғоғига гард юқмаган оппоқ дафтарини қўйди ва кескин сўзларини кулимсаб юмшатди. Шахсий кундаликнинг асли нусхаси. Та an bad ar an tir. Taim in mo shagart¹. Болакай Жон, сен бунга инглиз тузидан сеп. Кичкинтой Жон Эглинтон сўз айтади:

– Мэйлахи Маллиган бизга айтиб бермиш ҳикоядан сўнг, мен кутилмаган нарсаларни кутгандим. Бироқ мен сизни огоҳлантириб қўяй: мабодо сиз Шекспир бу – Ҳамлет деган менинг ишончимга путур етказмоқчи бўлсангиз, бу оғир вазифа, қўлингиздан келмайди.

Андак сабр-тоқат сўрайман. Стивен чимрилган қошлар остидаги заҳарли йилтираган кўзларнинг ҳеч нарсага ишонмовчи оғир нигоҳига дош берди-да, «аждаҳо, калтакесак» деб ўйлабди. E quando vede L, uomo L, attosca². Мессир Брунетто, керакли сўзни топиб берганинг учун ташаккур.

– Худди биз, ёки – Даннинг онасими? – деди Стивен, – молекулалар кечаю кундуз у ёқдан-бу ёққа ҳаракат қилувчи жисмоний вужудимизни тўхтовсиз тўқиб борганимиз каби ижодкор ҳам тиним билмай ўз асарини тўқиб ёзади. Худди кўксимдаги хол туғилган чоғимда қандай бўлса, ҳозир ҳам ўнг ёғимда шундай турганидек, бутун танам бу пайт ичида кўп марталаб янги тўқималардан қайта тўқилиб чиққанига қарамасдан, худди шунингдек, руҳи безовта отанинг шарпасида марҳум ўғилнинг сиймоси жонланади. Олий завқу илҳом онларида, Шелли сўзлари билан айтганда, бизнинг руҳимиз худди лангиллаб турган чўғ каби, илгари ким бўлганим ва эндиликда кимга айланганим ва ниҳоят келажакда кимга эврилишим ҳаммаси бирлашиб жам бўлади. Шундай қилиб, ўтмишнинг дояси бўлмиш келажак замонда мен эҳтимол, ўзимни яна бир карра шу ерда ўтиргандай кўра биларман, лекин буни ўшанда ким эсам, унинг кўзи билан кўражакман.

Болохонадор услубга доир бу ўхшатма – Хоториденлик Драммонд ёрдамида амалга оширилди.

– Э-ҳа-ҳа, – мистер Супернинг навқирон саси жаранглаб чиқди. – Ҳамлет менга жуда ёш бўлиб кўринади. Эҳтимолдирки, аламлари унга отасидан ўтгандир, бироқ Офелия билан кечган воқеалар – ҳеч шаксиз ўғилнинг ўзидандир.

Осмонга нуқилмиш бармоқ. У менинг отамда. Мен унинг ўғлида.

– Мана бу қора хол ҳаммадан кейин йўқолади, – дея садо берди Стивен кула-кула.

Жон Эглинтон норози бўлиб афти-башарасини буриштиради.

– Агарда бу даҳонинг белгиси бўлганда, – деди у, – даҳолар бозорда жуда арзонга сотиларди. Шекспирнинг Ренанни ҳайратга солган кейинги асарлари бошқача руҳ билан суғорилган.

– Муроса руҳи билан денг, – шивирлади тўлиқиб муҳиб-кутубхоначи.

– Муроса мумкин эмас, – деди Стивен, – агар аввалда айрилиқ бўлмаса.

Бу олдинроқда айтилмиш эди.

– Агарда сиз «Қирол Лир», «Отелло», «Ҳамлет», «Троил ва Крессида»нинг кўрқинчли замонларида қандай воқеа-ҳодисаларнинг шарпа-соялари ётганлигини билмоқчи бўлсангиз, – у ҳолда ушбу соялар қачон ва қандай тарқалишини фаҳмлашга ҳаракат қилиб кўрингиз. Дунёнинг бўронларида далва-далва бўлиб кетган, худди

¹ Кема соҳилга келди. Мен қоҳинман (*ирл.*).

² Одамга нигоҳ ташласа, уни заҳарлайди (*итал.*).

Одиссей каби кўп нарсани кўрган, Периклдай Тир шаҳари князи бўлган кимса юрагини нима билан юмшата олади?

Чўққи қизил қалпоқ кийган, қулоқчинлари туширилган, кўз ёшлари шашқатор калла.

– Болакай, қизалоқ унинг қўлида, Марина.

– Сўфистоияларнинг апокриф¹ларнинг холи сўқмоқларига ишқивозлиги бу – ўзгармас миқдор, – дея кашфиётини баён этди Жон Эглингтон. – Катта йўллар зерикарли, аммо айна улар шаҳарга олиб боради.

Мўйсафид Бэкон: бутунлай моғор босган. Шекспир – Бэконнинг ёшликдаги гуноҳлари. Рақамлар ва тамгаларни кўзбойлоғич қилиб ўйновчилар катта карвон йўлларида одим отарлар. Синчков ақлар буюк изланишда.

Шаҳарингизнинг оти нима, муҳтарам алломалар? Номларга бурканмиш: А.Э. – Эон²; Сеҳргарлар – Жон Эглингтон. Куёшнинг шарқроғи, ойнанинг ғарброғи. Тиг на n-og³. Иккаласи этик кийган, асо кўтарган жуфт⁴.

Дублингача неча мил?
Уч мартаба бешу беш
Қийинми кечга етиш?

– Жаноб Брандеснинг фикрича, – деди Стивен, – бу охириги даврнинг илк пьесаларидан.

– Йўғ-е? Бу ҳақда Сидней Ли, баъзи бировларнинг гапича, Симон Лазар нима дейди?

– Марина, – давом этди Стивен, – бўрон фарзанди. Миранда – мўъжиза, Пердита – қўлдан кетган. Нима қўлдан кетган бўлса, унга қайтиб келди: қизининг боласи. Перикл айтган: «Менинг азиз завжам шу қизга ўхшарди». Сўраш мумкинмики, одам онасини севмаса, қизини сева оладими?

– Бобо бўлиш санъати, – гўлдиради мистер Супер. – L“art d“etre grandp...⁵

– Бу хотин сиймосида ўзга бир тимсол ҳамда шу билан бирга ўз ёшлигининг ёди қайта тирилганини кўрмаяптимикин?

Нима ҳақида гапираётганингни биласанми? Ҳа, севги. Бу сўзни ҳамма билади. Amor vero aliquid alicni bonum vult unde et ea quae concupiscimus...⁶

– Кўксиди мана шу даҳолик деган ғаройиб нарса бўлган ҳар бир киши учун ҳар қандай руҳий ҳамда амалий тажрибанинг мезони фақат унинг ўз сиймоси ҳисобланади. Бундай турдаги ўхшашлик уни тўлқинлантиради. Лекин унга қондош бўлган бошқа кишиларнинг қиёфалари унга таъсир қилмайди. Табиат менга ўхшаш одамларни дунёга келтириш учун бекорга зўриқяпти, деб ўйлайди.

Муҳиб-кутубхоначининг хайрихоҳ чехраси умиднинг пушти ранглари билан ёришди:

¹ Черков тан олмайдиган диний адабиётлар, маноқиблар.

² Э о н – аср, давр (юнон.).

³ Ёшлик диёри. Бу ерда Ғарбий Ирландия маъносида (ирл.).

⁴ Рассел ва Эглингтоннинг либосларига ишора.

⁵ «Бобо бўлиш санъати» (фр.). Виктор Хюго шеъри.

⁶ Севги ҳар кимга яхшилик тилайди, нима учун биз қаттиқ истаган нарсалар... (лот.).

– Умид қиламанки, мистер Дедал омманинг маърифати учун ўз назариясини янада ривожлантиради. Шу билан бирга биз яна бир ирланд шарҳчисининг ҳам номини эслаб ўтишимиз жойиз – у ҳам бўлса Жорж Бернард Шоу. Бу ўринда Фрэнк Харрисни ҳам эсламай илож йўқ: «Сатердей ревью»да унинг чиройли мақолалари чиқди. Қизиқ, жойи шундаки, у ҳам сонетларда тилга олинмиш қорача хоним билан бахтсиз роман бўлиб ўтганлигини қайд этади. Вилиям Херберт, граф Пембрук – бахтли рақиб. Лекин мен аминманки, шоир мабодо рад этилган бўлса ҳам, бу – нима деб айтсам тўғрироқ бўларкин – бизнинг рўй бермаслиги керак бўлган нарсалар ҳақидаги тасаввурларимизга кўпроқ мос келади.

У мамнун ҳолда жим бўлди, тақир бошини маъсумона тарзда олдинга чўзди, баайни оқ чарлоқнинг тухуми, баҳсада ютиб чиққанга бериладиган соврин. Мабодо у эрлик вазифалари тўғрисида сўйласа эди, бу инжилона ғоятда жиддий янграган бўларди. Сен шу завжни севарсанми, Мариам? Уни сенга Раббинг етказди.

– Шу билан бирга бу мустасно эмас, – давом этди яна Стивен, – Ҳётенинг мистер Маги мисол келтиришни яхши кўрадиган ҳикматли сўзи бор. Ёшлик чоғларингда интиладиган нарсаларингдан эҳтиёт бўл, зеро, сен уларга камолга етган пайтингда тўла эришсан. Нега у эл-юртга отнинг қашқасидай маълум *buonagoba*¹ ҳузурига аллақандай майда лорд зотни менинг ўрнимга сиз унга меҳрибонлик қилинг деб, жўнатади? – бу соҳилга кўп эркаклар лангар ташлашган эди-ку ва бу хотин ҳали қизлик чоғларидаёқ ёмон донг чиқарганди-ку? Ахир унинг ўзи нафис адабиётнинг лордига айланмаганмиди, азамат йигит бўлиб етишмаганмиди, «Ромео ва Жулетта»ни ёзиб битирмаганмиди? Хўш, у ҳолда нега? У ўз-ўзига ишончини бевақт йўқотган эди. У буғдойзорда (кечирасиз, жавдарзорда) ерга қулатилгандан сўнг – ҳа, худди мана шундан бошлаб энди ҳеч қачон ўзини ҳеч нарсада ғолиб деб ҳис қилолмайди ва доим ўйин-қулгилардан кейин келадиган тўшак шўҳликларида ҳеч вақт ўзини ғолиб топмайди. Зўраки донжуанлик уни қутқаролмайди. У қайта ясалмайдиган қилиб ясалганди. Унинг ишқ қони оқиб турган аъзосига тўнғиз сўйлоқ тишини уриб яралаганди. Хотини қийиқ бўлса ҳам, бўйсундирилган бўлса ҳам, барибир ихтиёрида аёл зотининг кўзга кўринмас қуроли бор эди. Мен унинг ҳар бир сўзи ортида уни нафс ва ҳирс худди санчқи билан янғидан-янги эҳтиросларга ҳайдаб бораётганини сезаман, шуниси борки, бу эҳтирослар аввалгисидан ҳам баттарроқ, мужмалроқ, ҳатто ўзи ҳақидаги тушунчаларни ҳам қоронғилаштириб юборадиганроқ бўлиб туюлади. Уни худди шунга ўхшаш қисмат кутади ва ҳар иккала телбалик ягона бир қуюнга дўнади.

Улар тинглашяпти. Қулоқларига қуяётирман.

– Унинг жони ҳали аввалроқда қаттиқ жароҳатланганди, заҳар ухлаб қолган кимсанинг қулоғига қуйилганди. Лекин уйқу пайтида ўлдирилганлар қай усулда ўлдирилганликларини билолмайдилар. Мабодо Парвардигор келгуси ҳаётда уларнинг кўнглига бунинг хабарини етказса, бу бошқа гап. Қирол Ҳамлетнинг шарпаси унинг ўлимига сабаб бўлган на заҳар қуйиш ва на икки кифтли ваҳшийдан хабардор эди, буни унга фақат яратган эгам маълум қилган бўлиши мумкин эди. Худди мана шунинг учун ҳам, унинг сўзи (унинг нўноқ инглиз сўзи) доим қайларгадир четлаб кетади, қайларгадир орқага қайтади. Зўравон ва жабрдийда, у истаган, лекин истамаган нарсалар

¹ Ёш чиройли аёл (*итал.*).

унга тўхтовсиз эргашади, кўк томирли фил суяги тусидаги Лукреций яримшарларидан беш қирмиз хол нуқталари ёйилган Имогенанинг яланғоч кўкрагига бораверади тўхтамай. У ўзидан ўзини яшириш учун уюб ташлаган барча асарлардан ҳориб-толиб, яна орқага қайтади, қари ит каби кўҳна яраларини ялайди. Аммо унинг йўқотганлари – булар унинг топганлари, унинг қалби, шахсияти қуриш нималигини билмайди ва инчунин ўзи яратган донишмандликдан ва ўзи кашф этган қонуниятлардан ўзи учун ҳеч нарса олмай мангулик сари ҳаракат қилади. Унинг дубулгаси юзидан кўтариб қўйилган. У ҳозир шарпа, у ҳозир соя, Элсинор қояларида увлаган шамол, ёхуд бошқа ҳар қандай нарса, денгиз нидоси, унинг шарпасининг моҳияти бўлмиш кимсагагина, падари бирлан ягона ялакат мағиз бўлмиш ўғилгагина бу нидо эшитилур.

– Омин! – Эшик ёқдан жавоб садоси эшитилди.

Ганимим, мени топиб келдингми!

Танаффус.

Жоме черкови бошлигиники сингари тумтайган, наҳс бир башара: Бак Маллиган масхарабозлардай ранго-ранг уст-бошда ўзини саломлагандай табассумларга пешвоз юриб борарди. Менинг телеграммам.

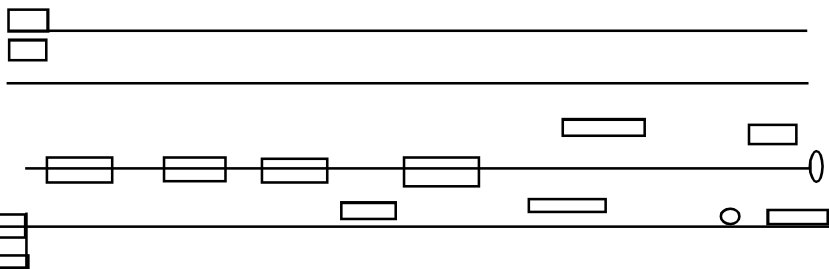
– Янглишмасам, сиз бу ерда заррасимон умуртқали махлуқ ҳақида гапираётгандингиз чоғи? – деб сўради у Стивендан.

У сариқ нимча кийган ҳолда панамасини худди шоҳ асосидек силтаб барчага саломлар йўлларди.

Улар уни хушҳол қарши олишарди. WAS Du verlachet wirst Du noch dienen¹.

Бир тўп ҳангоматалаб: Фотий, сохта-Малахия, Иоганн Мост.

Тот. Муқаддас Руҳ воситасида ўз-ўзини урчитган Зот. Ўз-ўзини Ўзи ҳамда бошқалар ўртасида балоғардон айлаган Зот. Ўз ганимлари томонидан таҳқирланмиш, яланғочланиб бичилмиш, кўршапалак мисол омбор эшигига парчинланмиш ва хоч узра очликдан ўлим шарбатини ичмиш Зот. Узини кўмгали бермиш ва тобутдан бош кўтариб чиқиб келмиш, жаҳаннам эшигин ёпмиш ва самоларга ҳаволанмиш ва мана ўн тўққиз асрдан бери унда ўнг томонда ўз-ўзидан мақом тутмиш, бироқ ҳали яна қайта турган ва охир замон етганда барча тириклар ўлик бўлганда тириклару ўликлар савол-сўроққа тутувчи Зот.

Glo-o---ri---a in ex-cel-sis De-o.

У қулочини кўтарди. Пардалар тушди. О, гуллар! Жом садоси, жом садоси, оламни тутган Жом садоси.

¹ Ниманинг устидан кулсанг, шунга хизмат қиласан (нем.).

– Баайни шундай, – жавоб қилди муҳиб-китобдор. Бағоят қимматли ибратомуз суҳбат. Ишончим комилки, мистер Маллиганнинг ҳам пьеса ҳамда Шекспир бораларинда ўз гоялари бор. Ҳаётнинг барча томонларини ҳисобга олмоқ даркор.

У мафтункор табассум қилди, табассумини ҳар томонга баробар тақсимлади.

Бак Маллиган ҳайратланиб ўйга ботди.

– Шекспирми? – қайта сўради у. – Назаримда¹, бу номни қаердадир эшитгандайман.

Унинг қўпчиган юзида йилт этиб кулги ўйнади.

– Э-ҳа! – қувонч билан эслади у. – Бу анов худди Синг каби ёзадиган зот эмасми?

Мистер Супер унга ўтирилди.

– Сизни Хайнс қидирди, – деди у. – уни сиз кўрмадингизми? У сиз билан учрашмоқчи эди. Ҳозир у Гиллнинг дўконига кетди, Ҳайднинг «Коннахтнинг ишқий кўшиқлари»ни сотиб олмоқчи.

– Мен музейдан ўтиб келдим, – жавоб берди Бак Маллиган. – Э, у бу ердаими?

– Буюк номининг ватандошларини, – деб гапга қўшилди Жон Эглинтон, – бизнинг ажойиб гояларимиз зериктириб юборган бўлса керак. Эшитишимга қараганда кеча Дублинда бир актриса Ҳамлетни тўрт юзу саккизинчи маротаба ўйнабди. Вайнинг шаҳзода гўё хотин киши бўлган деб исботлашга уринган. Қизиқ, нега ҳеч ким шу пайтгача уни ирландияли деб чиқмади? Эсимда, судя Бартон шу мавзуда изланишлар олиб борган. У – мен аъло ҳазратларини эмас, ҳазрат олийларини назарда тутаман – авлиё Патрик номи билан онт ичяпти.

Аммо ҳаммасидан ажойиби – бу Уайлднинг ҳикояси, – деди мистер Супер ўзининг фаройиб бокира дафтарини юқори кўтариб. – «В. Х. сурати»да у сонетлар Вилли Хюз деган аллаким томонидан ёзилган деб исботлайди. Барча рангу жилвалар ушбу Эрнинг ҳукм-ҳиккасида экан.

– Сиз Вилли Хюзга бағишланган демоқчимисиз? – такроран сўради муҳиб-китобдор.

Балки Хилли Вюзгадир? Ёхуд Вилиям ҳофизнинг ўз-ўзигадир? Топ, мен кимман?

– Ҳа-ҳа, албатта бағишланган, – деб тан олди мистер Супер ўзининг олимона тадқиқотига бажонидил тузатиш киритаркан. – Биласизми, буларнинг ҳаммаси бутунлай парадокслардан иборат, Хюз ва News, яъники, у кесади, ва пьес, гулларни, лекин бу унга шунчалар хоски, ўзи ҳам буларнинг барини шундай боғлайди. Биласизми, бунда Уайлднинг айни моҳияти намоён. Ҳавойи енгиллик.

Унинг кулиб турган нигоҳи атрофдагиларнинг чеҳраларига ҳавойи енгиллик билан шарпа солиб ўтди. Оқпари эфеб². Уайлднинг бемаза мағзи.

Мунча сўзамол бўлмасанг. Магистр Дизининг тангасига бир-икки қадаҳ май отиб олгач.

Қанча сарфладим ўзи? Қўп-эмас, бир неча шиллинг.

Газетчилар издиҳомига. Ҳушёр ҳамда маст юмор.

Сўзамоллик. Сен ақлнинг беш турини, уни ҳам истисно этмай, ёшликнинг мағрур либосларига алмашар эдинг ўйлаб ўтирмай, у эса ушбу либосларда ороланиб чиқади. Қондирилган истакнинг белгилари.

¹ Салламно самоларда Илоҳо (лот.).

² Э ф е б – балоғат ёшига етаётган ўсмир.

Улар ҳали бўлур -ку. Уни мен учун ол. Нигоҳ палласида. Муштарий, уларнинг ишқ ўтини совут. Оҳа, у билан севги тилида сўзлаш.

Ҳавво. Бугдой андомли яланғоч гуноҳ. Илон уни кулча бўлиб ўрайди, муччилайди, ўпиб тишлайди.

– Сиз буни фақат парадоксинг ўзи деб биласизми? – сўроқланди муҳиб-китобдор. – Баъзан масхарабоз айнан жиддий бўлган чоғларда уни жиддий қабул қилмайдилар.

Улар масхарабознинг жиддийлигини жиддий туриб муҳокама қилишарди.

Буқа Маллиган юзининг ифодаси қотиб, Стивенга оғир тикилди. Сўнг бошини сарак-сарак қилиб унга яқин борди-да, чўнтагидан буклоғлик телеграммани чиқарди. У лабларини тез-тез қимирлатиб ва яна хурсандчилик билан кулиб уни ўқигали тушди.

– Телеграмма! – хитоб қилди у. – Ажойиб илҳом! Телеграмма! Рим папаси фатвоси!

У чироқсиз столлардан бирининг устига ўтирди-да, қувноқ баланд овоз билан ўқиди:

– Ўз қилмиши учун масъулият оғирчилигини бўйнига олмай лаззатланишга қодир бўлган кимсани сентиментал¹ одам деб аташ мумкин. Имзо: Дедал. Буни қай гўрдан топдинг? Қайси ивирсиқхонадан? Йўқ. Грин коллежи. Тўрт тилла тангани аллақачон ичиб бўлдингми? Холанг сенинг шўри қуриган отанг билан гаплашмоқчи. Телеграмма! Мэйлахи Маллиганга, «Кема», Қуйи Эббистрит. О, ўхшаши йўқ масхаравоз! Клинкайлар ичидан поп бўламан деб чиққан зот!

У телеграммани жилди билан шартта чўнтагига солди-да, бирдан одми халқ лаҳжасида чулдирай кетди:

– Мен ҳам шуни айтаман-да, барака топкур, Хайнс билан ўтириб у ёқ-бу ёқдан отамлашаётувдик, қарасак ёнимиздан олиб ўтишяпти савилни. Ичимиз қуриб кетяпти, томоғимиз тақиллаб, бунақасига роҳибни олиб келиб қўйсанг ҳам чидолмайди кечаси билан тер тўкиб энди ҳўл латтадай бўлиб ўтиргандан кейин. Биз бўлсак Коннерида ҳақ деб ўтирибмиз, ана ўтирдик, мана ўтирдик, илҳақ бўлиб кутяпмиз, қачон бизга ҳам томоғимизни ҳўллаш насиб бўларкин деб.

У ғингшиб шикоят қила кетди:

– Ўша ерда ўтирибмиз саргайиб, жонингдан сенинг, сени бўлса парвойингга келмайди, яна денг манавнақи номалар жўнатади, бизнинг тилимиз бир чақирим осилиб қолган билан иши-ҳуши йўқ, авлиёсини топиб олган шекилли, томоғимизга бир томчи томизғиси йўқми бу тавиянинг!

Стивен хахолаб кулди.

Буқа Маллиган унга томон тез пўписа қилиб энгашди.

– Анов дарвеш Синг сени қидириб юрибди, ўлдираман дейди, – деди у. – Унинг Гластуддаги эшиги тагига сен сийиб кетган эмишсан. Ҳаммаёқни қараб юрибди, тутсам, жонини оламан дейди.

– Меними! – фарёд қилди Стивен. – Бу адабиётга қўшган сенинг ҳиссанг эди-ку.

Буқа Маллиган бениҳоя мамнун бўлиб, ўзини орқага ташлади-ю унинг кулгиси ҳушёр зеҳн солиб турган қоронғу шипга урилди.

– Ўлай агар, суробингни тўғрилайди! – хихиларди у.

Сент-Андре-дезар кўчасида ичак-чавоқдан бўлган шўрвани ичиб ўтирганимизда қадим алвастиларни эслатадиган япалоқ башара менга

¹ Ҳассос, таъсирчан.

лўқ тикилди. Сўзлардан сўзлар сўзлар учун, palabras¹. Ойсин билан Патрик. У Калмар ўрмонида бир шиша майни силкитаётган фавн²ни қандай учратди. G.est vendredi saint!³ Ирланд тилини мажақлайди. Адашиб юриб у ўз образини учратди. Мен эса – ўзимникини. Мен ҳозир ўрмонда ҳазилкашни учратдим.

– Мистер Листер – чақирди ёрдамчи эшикни қия очиб.

–... унда ҳар ким ўз дидига мос нарсани топиши мумкин. Худди шундай судя Мэдден ўзининг «Магистр Вилиам Сайленснинг мактублари»да овга дахлдор сўзларни топмиш... Хўш-хўш, нима гап ўзи?

– Бир жаноб сўраб келди, сэр, – деди ёрдамчи яқинроқ келиб ташриф қоғозини узатаркан. У «Фримен»да ишларкан, «Килкенни пипл»нинг ўтган йилги сонларини кўрмоқчи эдим дейди.

– Марҳамат, бемалол, бемалол. Э, нима, у жаноб...?

У ташрифни олди, қаради, ҳеч нарсани кўрмади, қарамай четга сурди, яна қаради, сўради, гичирлади, сўради:

– А у... А, хов анави ерда!

У рақс тушаётгандай диконглаб ташқарига одимлади. Йўлакда, йўлак ёруғида у барча мавжуд муҳиблар ичра энг хизматбарор, энг оққўнгил ва энг ҳалоли ўз бурчини тўла ҳис қилган ҳолда жонкуярлик ҳамда самимий бир тарзда болохонадор қилиб сўзлаша бошлади.

– Шу жанобми? «Фрименс жорнэл»ми? «Килкенни пипл» керакми? Марҳабо, марҳабо. Салом, сэр. «Килкенни...» Хўш, албатта, бор, албатта...

Соил сабр-тоқат билан кутар, эшитарди.

– Барча етакчи вилоят нашрлари... «Нозернвиг», «Корк икземинер», «Эннискорти гардиан». Ўтган йилги, минг тўққиз юз учинчи... Кўрмоқчимисиз? Ивенс, жанобга кўрсатинг... Шу киши билан боринг... Ёинки, майли, мен ўзим... Бу ёққа... Марҳамат қилинг, сэр...

У хизмат барорлик ҳамда шакарзабонлик ила уларни барча вилоят газеталари уюмлари томон бошлади, кифтлари бироз букчайган қора соя унинг илдам қадамларига шошилишч эргашди.

Эшик ёпилди.

– Э анов олғир-ку! – деди Буқа Маллиган.

У шарт ўрнидан туриб ташрифга қаради.

– Оти нимаиди? Ицқа Иойше?⁴ Блум?

Шу заҳоти у бидирлай кетди:

– Энг чекка аъзоларни йиғиб юрадиган пешво энди йўқ. Мен музейга кўпик ичра туғилган Афродитани кўргали киргандим, уни ўша ерда учратдим. Дуо чоғи ҳеч қачон қийшаймаган юнон дудоқлари. Уни биз ҳар доим шарафлашимиз даркор. «О ҳаётлар ҳаёти, дудоқларинг ёндирар сенинг».

Бирдан у Стивенга ўгирилди.

– У сени билади. Отангни ҳам танийди. Ўҳў, кўрқаманки, у юнонларнинг ўзидан кўра ҳам юнонроқ. У оқ юзли галилеяликларга ўхшайди, унинг кўзлари гўзал ҳайкалининг пастки дўмбоғига тикилган эди. Венера Калипига⁵. О, белнинг шу чақини, «Париларни қувади фавн, беркингали қочади улар».

¹ Сўзлар (*исп.*).

² Ф а в н – Рим асотирларида ҳосилдорлик илоҳи, дала-ўрмонлар, чорва ҳомийси. Юнон асотирларидаги Панга тўғри келади.

³ Бу кун муборак жума! (*франц.*).

⁴ XIX аср охирида турли асарларда акс этган яҳудийнинг жамланма номи.

⁵ К а л л и п и г а – гўзал бел (*юнон.*).

– Биз давомини эшитсак деган эдик, – деб фикрини айтди Жон Эглинтон, уни мистер Супер маъқуллади. – Бизни миссис Ш. қизиқтириб қўйди. Биз уни илгари вафодор Гризелда ёки ўчоқбошидаги Пенелопа бўлса керак, деб ўйлаган эдик (албатта ўйлашга тўғри келган пайтларда).

– Горгийнинг шогирди Антисфен¹, – деб бошлади Стивен, – подшоҳ Менелайнинг хотини аргивлик Еленадан гўзалликда биринчиликни тортиб олди, Троянинг ушбу бияси ён-атрофида бир туман қаҳрамонлар айланишган эди, – кейин Антисфен биринчиликни соддагина Пенелопага берди. Шоир Лондонда йигирма йил яшади ва шундай вақтлар бўлдики, у Ирландиянинг лорд-канцлеридан кам маош олмади. У жуда бой турмуш кечирди.

Уитмен феодализм санъати деб атаган унинг санъатини хайли ҳашам санъати деб айтиш тўғрироқ бўларди. Қиймали таомлар, кўк қадаҳларга солинган херес майлари, асал қайлалар, атиргул япроқларидан мурабболар, мағизли попуқлар, ичига крижовник солинган кабутарлар, шакарга ботирилган илдиз-томирлар. Сэр Уолтер Релини қамоққа олиш учун келишганда, унинг эғнида ярим миллион турадиган либослар, жумладан, охирги модадаги корсет бўлган. Судхўр хоним Элиза Тюдор кийим-кечакларининг ҳашамати Сабо маликасини юз бора ори йўлда қолдириб кетган.

Шоир йигирма йил қувончлари мусаффо завжа тўшаги билан бузуқ лаззатларга оғушта шармандали муҳаббат орасида капалакдек учди. Сиз Маннинхемнинг анов тарихини биласизми? Шаҳарлик бир фуқаронинг хотини «Ричард Уч» да ўйнаган Дик Бербежни кўриб қолибди, уни уйига тўшақда бирга исинайлик, деб таклиф қилибди. Буни Шекспир эшитиб турган экан, ҳеч нарсдан кўп шовқин чиқариб ўтирмай, дарҳол сигирнинг шоҳидан маҳкам тутибди. Бербеж тайинланган вақтга келиб, эшикни тақиллатибди. Шунда Шекспир алданган эрнинг кўрпаси тагидан овоз чиқариб нима дермиш денг: Вилгелм Музаффар билмайсанми Ричард Уччинчидан олдин подшоҳлик қилган. Шўх дилкаш миссис Фиттон эса унинг устига миниб олиб, қичқирибди: О! Унинг дилбар қушчаси Пенелопа Рич ҳамда танноз кибор хоними актёрга ярайверади, соҳилбўйи қизлари ҳам унчалик қиммат эмас, бир чақага бир марта.

Кур-ля-Рен. *Encore vingt sous. Nous ferons de petites cochonneries. Minette? Tu veux?*²

– Киборлар дунёсининг гуллари. Оксфордлик сэр Виям Дэвенантнинг онаси ҳам, ҳар бир нарга бир жом май тутати.

Буқа Маллиган кўзини осмонга қаратиб, дуо ўқигандай хитоб қилди:

– О, раҳмдил Маргарита Мария Ксамцускок!

– Олти марта уйланган Генрихнинг қизи ҳам, олижаноб шоир Лаун-Теннисон куйлаган унинг яқин атрофлардаги кўрғонлардан чиққан бошқа дугоналари ҳам. Аммо сиз нима деб ўйлайсиз, мана шу йигирма йил ичида шўрлик Пенелопа Стратфордда гиштин дераза ромлари ортида нималар билан машгул бўлдийкин?

Ҳаракат қил, ҳаракат қил. Қилмиш. Мана, қўнғир сочлари оқара бошлаган зот ботаник Жерарднинг Феттер-лейндаги гулхонасида айланиб юради. Қизнинг томирларидан ҳам мовийроқ қўнғироқгул. Юнона киприкларидан ҳам нафисроқ бинафшалар. Сайр этмоқда. Ҳаёт

¹ Боккачонинг «Декамерон» асаридаги бир қанча ҳикояларнинг қаҳрамони.

² Яна йигирма су қўш. Андак бузуқчилик қиламиз. Хоҳлайсанми, асалим? (*франц.*).

бизга фақат бир марта берилган. Ва берилган битта тана. Ҳаракат қил. Аммо фақат ҳаракат қил. Узоқ эмас, ана — ифлос, ҳирсинг анқиган ўткир ҳиди, оқ баданни ачоқлайди кўллар.

Буқа Маллиган Жон Эглинтоннинг столига қарсиллатиб урди.

— Шубҳа кимнинг устига тушяпти? — ҳиддатли сўради у.

— Фараз қилайлик, у сонетларда рад этилмиш ошиқ. Бир бора рад этилмиш, кейин яна бир бора. Аммо сарой оймтилласи уни лордни деб ташлаб кетди, менинг бебаҳо муҳаббатим деб.

Ўз номини аташга журъати етмаган муҳаббат.

— Сиз демоқчисизки, — гап қўшди Жон собитқадам¹ Эглинтон, — у ҳар бир инглиз олифтаси каби ўз лордини севади.

Кўҳна деворларда калтакесаклар питирлаб югургилайди. Шарантонда мен уларни кузатган эдим.

— Афтидан, шундай бўлса керак, — жавоб берди Стивен, — худди отбоқар айғирга кўмаклашиб юборгандай, у ҳам унга-да ва бошқа ҳаммага ҳам, ҳали ишлов берилмаган сўққа андомга савоб учун ёрдам беришга ҳозир у нозир. Эҳтимолки, унинг худди Сократ каби қийиқ-қайсар хотинигина эмас, балки доялик қиладиган онаси ҳам бор эди. Аммо анов қийиқ шўҳ шаддод хотин бирон марта ҳам садоқатини бузмади. Шарпани икки фикр ўртайди: бурчнинг бузилгани ва тўмтоқбош эррайим, хоним марҳум эрининг шу акасига кўнгил берганди. Аминманки, дилбар Эннинг қони ғоятда қайноқ эди. Бир марта йўлдан урган, иккинчи марта ҳам урмай қўймайди.

Стивен курсида ўтирганча кескин бурилди.

— Далиллар сиз томонда эмас, мен томонда, — деди у қошларини чимириб, — агар сиз «Ҳамлет»нинг бешинчи кўринишида хонимга беномуслик тамғасини босганлигини инкор қилсангиз — унда менга тушунтириб беринг-чи, нега бутун ўттиз тўрт йил мобайнида хоним борасида чурқ этиб оғиз очмади, унга хотин бўлиб теккан кундан бошлаб, то эрини қабрга қўйгунича оз фурсат ўтдими? Бу хонимларнинг бари эрларни қабрларга кузатиб қўйишган: Мэри — вафодор Жонни, Энн — шўрлик қимматли Виллини (эсингиздадир Вилли биринчи бўлиб ўлишини сезиб дарғазаб ҳолда хотини ёнига қайтганди), Жоан — тўртала акасини, Жудит — эри билан бирга барча фарзандларини, Сюзен ҳам — эрини, унинг қизи Элизабет эса, бобосининг айтишига қараганда, биринчи эрини нариги дунёга жўнатиб, иккинчисига тегди. О, албатта, эслатмалар бор. Шоир ўша йилларда Лондонда орқа-олдини кенг қўйиб яшаган чоғларда, хоним қарзини тўлаш учун отасининг чўпонидан қирқ шиллинг пул сўраб олгани рост. Энди буларнинг барини тушунтириб кўринг-чи. Яна шуни ҳам тушунтириб беринг-чи, унинг насларга хоним ҳақида қолдирган сўнгги сўлим қўшиғини нима дейсиз.

Стивен уларнинг сукунатига қулоқ тутди.

Бунга Эглинтон шундай жавоб берди:

— Сиз васият ҳақида айтяпсизми,
Юристлар тушунтириб ўтишган бун
Беванинг улуши хонимга теккан
Ҳаммаси қонуний.
У биларди қонун-қоидаларни.

Иблис унга шипшиди:

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

62

Майнавозчи. Ҳазилвон.
 Шунинг учун илк нусхада.
 Номи йўқдир хонимнинг.
 Аммо унда батафсил айтилмиш.
 Ҳадяларки, набира-ю барча қизларга,
 Опа-сингиллару Лондон
 Ҳамда Страдфордлик эски дўстларга.
 Ниҳоят, уни хонимнинг номини
 қайд этишга кўндиришганда,
 Хонимни эслади ва унга
 васият қилди: тўшаксиз
 эски каравот.

Punkt!

Меросқилди
 Хотингакаравот
 Бетўшак
 Ўзкаравотин
 Мероскаравот
 Тўшакмерос
 Эски каравот.

Дирр!

– У замонларда қишлоқда яшовчиларнинг мол-мулклари у қадар кўп бўлмасди, – деди Жон Эглингтон, – ҳозир ҳам қишлоқ ҳаётидан ёзилган пьесаларимизга қараганда, кўп эмас.

– У бой ер-мулк эгаси эди, – деб эътироз қилди Стивен. – Ўзининг тугроси, Стратфордда ерлари, Ирландия маҳаллотида кўрғони бор эди. Молиявий ишларда пайчилик қиларди, ўлпонлар билан шуғулланарди, Парламентда қонунларнинг ўтишига ўз таъсирини кўрсата оларди. Хотинига қолган кунларини тинч-ҳотиржам хуррак отиб ўтказсин деб, нечук унга энг яхши каравотни мерос қилиб қолдирмадийкин?

– Афтидан, хойнаҳой, иккита каравот бўлган шекилли, бири яхшироқ, иккинчиси эса ўзига яраша мундоқроқ, – нозик тахмин билдирди ўзига яраша мистер Супер.

– *Separatio a mensa et a thalamo*², – тахминни янада камолга етказди Буқа Маллиган ҳамманинг кулгисини қистатиб.

– Қадимгиларда машҳур кўрпа-тўшаклар эслатишган. Ҳозир эслашга ҳаракат қилиб кўраман, – пешонасини тириштирди ўзига яраша Эглингтон тўшак равиш табассум этиб.

– Қадимгиларда эслатиладик, – унинг сўзини бўлди Стивен, – шалпанг қулоқ ўқувчи, маъжусийларнинг боши ялтироқ донишманди стагирлик ҳаким қувғинди ўлим тўшагида ётиб, қулларини тўхфалар бериб озодликка чиқарган, аждоқларни ёдлаб кор-хайр қилган ва мени хотинимнинг ёнига кўйинглар деб, васият айлаган. Дўстларидан эса ўзининг узоқ йиллик маъшуқаси (шу ерда янги Херпиллис, Нелл Хвиннларни эслаб ўтайлик) ҳақида ғамхўрлик қилиш ва унга ўз бог кўрғонида истиқомат этишига имкон беришларини сўраган.

– Э, сиз ҳам у шундай ўлиб кетган деб ҳисоблайсизми? – деб сўради мистер Супер бироз ташвишланиб. – Мен шуни назарда тутяпманки...

¹ Нуқта (нем.).

² Стол ҳамда такадан четлатиш (лот.).

– У ҳушдан айрилгудек бўлиб ичиб ўлган, – деб масалага чек қўйди Буқа Маллиган. – Чоракта қуюқ ширали пиво – шоҳона таом. Йўқ, майли, мен яхшиси, сизларга Доуденнинг гапини айтиб бераман.

– Нима гап экан? – сўради Супер Эглинтон.

Вилиам Шекспир ҳамда Ко, аксионерлик жамияти. Ҳаммага баробар Вилиам. Шартлашув учун сўралсин: Э. Доуден, Хайфилд-хаус...

– Қойил! – ҳайратга тушиб хўрсинди Буқа Маллиган. – Мен ундан шоирни болавозликда айблашаётгани ҳақидаги фикрини сўрадим. У қўлларини ҳавога ёзиб шундай деб жавоб берди: Биз фақат шуни айта оламизки, ўша пайтларда ҳаёт булоқдай қайнарди.

Қойилмисиз!

Бузуқ. Айниган.

– Гўзаллик туйғуси бизни эзгулик йўлларидан четга оғдиради, – деди маъюсчиroyли Супер чортар Чорлintonга.

Тебранмас Жон эса сиполик билан жавоб берди:

– Бу сўзларнинг маъносини бизга дўхтир тушунтириб беради. Бўрилар ҳам тўқ, қўйлар ҳам бут бўлиши сира мумкин эмас.

Шундай суҳан қилурсизми? Наҳотки улар биздан, менад гўзалликда биринчиликни тортиб олмоқчилар?

– Ўзлик туйғусини ҳам тортиб олишмоқчи, – деб қўйди Стивен. – Шейлокни у ўзининг бепоён чўнтақларидан чиқарган. Судхўр ва ундириб янчилган бугдой сотувчи аллофнинг ўғли ўзи ҳам судхўр ва дон аллоф сотувчи бўлди, оч қолган халқнинг галаёнлари пайтида ўн чора донни яшириб қўйди. Четтл Фалстаф айтган турли эътиқодга эга бўлган шахслар унинг барча ишларни ҳалол юритганига гувоҳлик берганлар – ҳеч шубҳа йўқки, уларнинг барчалари ундан қарздор бўлганлар. У ўзининг актёр биродарларидан бирини бир неча қоп янчилган бугдой учун судга берган эди, у ҳар бир қарз кўтарган кимсадан қарзига яраша фойиз тўлашни талаб қиларди, ё буни гўшт ҳисобида ундиради. Аксинча бўлса, отбоқар (Обри бўйича) ва суфлёр ёрдамчиси қандай қилиб бундай тез бойиб кетишарди? Нима иш қилинмасин, у ҳар бир нарсадан ўзига фойда чиқишини кўзларди. Қироличанинг табиби Лопесни дорга осиб, кейин қўл-оёгини чопиб, бошидан жудо қилганларидан сўнг яҳудийларни қистибастига ола бошлашди, бунинг акс садосини Шейлокда кўриш мумкин, шўрликнинг жони узилмай туриб, юрагини кўксидан суғуриб олишди. «Ҳамлет» ва «Макбет»да алвастиларни гулханда қовуришни яхши кўрадиган шотландиялик файласуфнинг тахтга чиқиши воқеалари акс садо беради. «Севгининг самарасиз кучанишлари»да у Буюк Армаданинг ҳалокати устидан кулади. Унинг болохонадор таърихлари Мафекинги руҳида ҳайратларнинг тўлқинлари узра сузади. Уорикшир иезуитларини суд қилишаётган бўлса – шу ернинг ўзида дарбон муҳал қочиримлар назариясини қоралаб сўкади. «Ботир денгизчи» Бермуд оролларида қайтиб келдимиз – шу заҳоти кейин Ренанни қойил қилган пьеса ёзилади ва унда бизнинг америкалик жиянимиз Пэтси Калибан чиқади. Чучмал сонетлар Сидни сонетларидан сўнг пайдо бўлди. Пари қиз Элизабет ёки «Виндзор ҳазилкашлари»нинг ёзилишига илҳом берган сочлари хумро ўйинқароқ қиз Бессга келсак, бунинг теран маъноларини олмонистонлик геррмеррлар ифлос кийимлар ташлаб қўйилган кир сават ичидан кавлаштириб қидираверсин.

Не қилдик, муҳокамаларинг ҳар қалай ёмон эмасга ўхшайди. Фақат яна бироз теологофилологологияга оид бир нималарни ҳам орасига қистириб юбор, яна ҳам саз фаранг бўлур. Mingo, minxi, mistum, mingere¹.

– У яҳудий бўлганини исботланг, – ботиниб таклифини айтди Жон Эглинтон. – Мана, сизнинг деканингиз, у католик эди деб, айтяпти.

Sufflaminandus sum².

– Германияда, – деб жавоб қилди Стивен, – уни Италиянинг сергалва масалаларини бўяб-бежаб кўрсатувчи намунали фарангга айлантириб қўйишди.

– Чексиз қиёфали инсон, – топқирлик билан эслатди мистер Супер, – Колриж уни чексиз қиёфа деган эди.

Amplius. In societate humana hoc est maxime necessarium ut sit amicitia inter multos³.

– Авлиё Фома, – оғиз жуфтлади Стивен...

– Ora pro nobis⁴, – гўнғиллади Роҳиб Маллиган юмшоқ ўриндиққа чўкаркан.

Кейин йиғламсираб увиллаб қироат қилди:

– Rogne mahone! Acushia machree!⁵ Бизни худо урганга ўхшайди, хароб бўлди. Худо урди, хароб бўлди!

Барчалари жилмайишиб қўйдилар.

– Мен, – деди жилмайиб Стивен. – авлиё Фоманинг семиз жилдларини ўз тилида ўқишни яхши кўраман. У яқин қариндошлар ўртасидаги жинсий алоқалар тўғрисида мистер Маги айтган янги Вена мактабига қараганда бошқачароқ фикр билдиради. Ўзининг оқилона ва оддий ўзгача усулида бу нарсани у туйғуларнинг етишмаслиги билан изоҳлайди. Бунда назарда тутилган нарса шуки, қони яқин кишига муҳаббат қўйиб, бу билан қони узоқроқ одам четлаштирилади, ҳолбуки қони узоқроқ кимса бу муҳаббатга сазоворроқ эди аслида. Насронийлар яҳудийларни хасисликда айблашади, улар бошқа миллатларга қараганда кўпроқ яқин қариндошлар ўртасида никоҳ ўқитадилар. Аммо бу айблаларнинг сабаби қаҳр-ғазаб, холос. Яҳудийларга бойлик тўплашга шароит яратган (ахир, улар билан лоллардлар⁶ бузук ҳаводангина паноҳ топишган) насроний қонунлари уларнинг бурчу мажбуриятларини ҳам пўлат чамбарак билан чирмаб ташлаган.

Бу гуноҳми ёхуд яхшиликми – Кўҳна Умумпадар буни бизга фақат Қиёмат куни маълум қилгай. Лекин ўз ҳуқуқлари деб атаётган ва ўзига тегишли деб билаётган нарсаларни тутган инсон ўзи хотиним деб атаётган кимсага бўлган ҳуқуқлари дейдиган нарсани ҳам қаттиқроқ тутди. Шунинг учун яқин-атрофдаги фалончи-писмадончи ҳеч қандай сэр Смайл на унинг ҳўкизи ва на хотини ва на чўриси ва на қули ва на эшагини кўзи остига олишни хаёлига келтирмасин.

– Ва на моча эшагини, – жўр бўлди Буқа Маллиган.

– Бизнинг серилтифот Виллига ёмон қаттиққўллик қилишган, – деб орага қўшилди латифона латофат билан мистер Супер.

¹ Сияман, сиярдим, сийилган, сийилмоқ (*лот.*).

² Кўндир мени (*лот.*).

³ Кейин. Инсон жамиятида кўпчиликнинг дўстлик ришталари билан боғланиши беҳад зарурдир (*лот.*).

⁴ Бизни дуо қил (*лот.*).

⁵ Мени орқамдан ўп! Юрагимнинг уриши!

⁶ Л о л л а р д л а р – XIV асрда католикларга қарши курашган халқ тарғиботчилари.

– Қайси Ихтиёр¹ни назарда тутяпсиз, – назокат билан деди Буқа Маллиган. – Биз чалкашиб кетадиганга ўхшаймиз.

– Яшаш ихтиёри, – деди олимона фалсафа сўқиб Жон Эглинтон, – Виллдан бева қолмиш бечора Энн учун ўлиш ихтиёрига айланиб кетди.

– *Requiescat!*² – дуо ўқиди Стивен.

Яшашга йўқ ихтиёр
Кўп йиллар шудир қарор...

– Ҳар қалай, хоним ана ўша одмироқ каравотга қизиқмаган кўринади: Сиз буни хўрланган малика деб исботламоқчи бўласиз, лекин у замонларда каравот худди ҳозир автомобилдай камёб нарса эди ва унинг ўймакор нақшлари етти маҳалланинг ҳавасини келтирарди. Ёши улғайган чоғларда хоним даъватчилар билан яқиндан топишиб қолди (уларнинг бирови Нью-Плэйсда турар ва шаҳар ҳисобидан чорақта херес майи оларди; аммо у қайси каравотда ётганини суриштириб ўтириш шарт эмас) ва ўзида жон деган нарса борлигини билди. Хоним унинг сафар халтасидаги китобларни ўқиди ёки унга ўқиб беришгандир, бу китоблар «Ҳазилкашлар»га қараганда унга маъқулроқ туюлди, тунлари тувакка ўтириб бўшанаркан, у «Чин Диндорнинг Иштони учун Илгаклар ва Илмоқлар» ҳамда «Энг Тақводор Кўнгилларни Акса уришга Мажбур этувчи Энг Тоза Тар Тамакидон ҳақида» сингари китоблар устида хаёлга толарди. Илоҳа Венера лабларини дуога бурди. Кўнгил чирки: виждон қийноқлари. Куч-қувватдан қолган бузуқлик художўйликка тутинадиган вақт.

– Тарих буни тасдиқлайди, – *inquit Eglintonus Chronologos*³. – Бир ёшнинг ўрнини иккинчи ёш эгаллайди. Аммо биз кўп обрў-эътиборга сазовор манбалардан биламизки, одамнинг энг ёмон душманлари – унинг оила аъзолари, унинг хонадони. Фаҳмимча, Рассел ҳақ. Унинг хотини, отаси билан бизнинг нима ишимиз бор? Менимча оилавий ҳаёт оила ўчоғини қуйлаган шоирлардагина мавжуд. Фалстаф оила ўчоғи кишиси эмасди. Менга қолса семиз валломат – у яратган сиймоларнинг гултожи.

Озгин-ориқ зот ўзини орқага ташлади.

Кўрқоқ, ўз қардош-қабилadoшларингдан, қаҳри қаттиқ тақводорлардан юз ўгир. Кўрқоқ, худони танимаганлар билан бир дастурхонда ўтираркан, жом кўтармасликка уринар, Антрим графлигидаги Олстримдан бўлган падари унга шундай буюрган эди. Шу кутубхонага ҳар уч ойда уни кўргани келади. Мистер Маги, сэр, сизни бир жаноб сўраяпти. Меними? У сизнинг отангизман деяпти, сэр. Менга Вордсвортни олиб беринг. Дағал матодан дағал камзул кийган, иштонининг барча тугмалари қадалган оқ сочлари хурпайган дағал жаноб Маги Мор Мэтью кириб келади, пайпоғига етти ўрмоннинг лой-тупроғи сачраган, қўлида ёввойи олманинг шоҳчаси.

Сенинг отанг-чи? У сенинг отангни билади. Бева эр.

Шўх-шодумон Париждан ўлим тўшагида ётган хонимнинг қашшоқ кулбасига шошилинич келарканман, соҳил бўйида мен унинг қўлига тегиб кетдим. Кутилимаганда янграган меҳрибон овоз. Хонимни дўхтир Боб Кенни муолажа қиляпти. Менга яхшилик тилаган нигоҳ. Бироқ у мени билмайди.

¹ «Вилл» (*will*) инглиз тилида «ихтиёр»ни билдиради.

² Раҳматга ёр! (*лот.*).

³ Сўйлади солномачи Эглинтон (*лот.*).

– Падар, – деди Стивен умидсизликни енгишга уриниб, – бу муқаррар ёмонлик. У отасининг ўлиmidан сўнг кўп ўтмай машҳур пьесасини ёзди. Сочлари оқарган отанинг турмушга берадиган иккита етилган қизи бор, елкасига умрнинг ўттиз беш йилини ортиб олган, *nee mezzo del cammin di nostra vita*¹, лекин аслида эллик йилдан ортиқ ҳаёт тажрибасига эга шундай одамни сиз мурти ниш урмаган Виттенберг талабаси-ку, деб айтсангиз, унда унинг етмишга кирган қари онасини ҳирсу ҳаволик қиролича дейишингизга тўғри келади.

Йўқ. Жон Шекспирнинг мурдаси ярим кечаларда сайр қилиб юрмайди. У дам сайин-соат сайин чириганча чириб ётибди. Курол-анжомидан айрилган ота тинч, у оталикнинг эҳсосий ҳолатини ўз ўғлига ўтказди. Италиянинг мўғамбир ақли Европанинг авом аҳли тўдаларига ғажимоқ учун суякдек ташлаган мадоннада эмас, баайни мана шу сир-асрор узра черков барқарор истиқомат этадир, зеро, бамисоли коинот қаби, бамисоли олам сағиру олам кабирлар қаби у бўшлиқ узра истиқомат қилур. Ақл бовар қилмас, ишониб бўлмас нарсалар устига қурилгандир. Эҳтимолки, *amor matris*² холис ва хусусий тушум келишиги – бирдан бир ҳаёт ҳақиқатидир. Эҳтимол оталик – фақат ҳуқуқий бир ҳодисадир. Дунёда ўзи биронта ўғилнинг биронта отаси бормикин бу ўғил томонидан севилган ва уни севган?

Сен нимага шама қиялпсан ўзи, ошна?

Билдим, билдим. Жим бўл. Қани туёғингни шиқиллат! Демак, шундай қилиш зарур.

*Amplius. Adhus. Iterum. Postea*³

Ёки пешонанг сенинг шунақами?

– Жисмоний уят ҳисси бизнинг ўртамизга шунчалар мустаҳкам тўсиқлар қўядики, қариндошлар орасидаги турли яқин алоқалар ҳамда айнишлар тўғрисидаги хабарлар билан тўлиб-тошган дунё ахбороти бу тўсиқларни бузиб ўтиш борасида лом-мим демайди.

Ўғиллару оналар, оталару қизлар, бир-бирини яхши кўрган опасингиллар, ўзини айтиш, ошкор қилишга ҳадди сифмайдиган севгимухаббатлар, жиянлару бувилар, маҳбуслару калит соладиган тешиқлар, қироличалару рекордчи ғолиб буқалар.

Гўдак туғилмагунча она жуссасини қийшайтириб туради; туғилаётганда мислсиз оғриқ қўзғайди, кейин бурчу мажбуриятлар тақсимланади, ташвишлар ортгандан ортади. Кейин у янги нав эркак: унинг кўтарилиши бу – отанинг чўкиши; унинг ёшлиги – отанинг рашкини келтиради, унинг дўсти – ота ғаними.

Мен буни рю Мсе-ле Пренсда ўйладим.

– Табиатда уларни нима боғлаб туради? Бир зумлик кўр шахват.

Мен отамикинман? Агар бўлганимда-чи?

Тортиб олинган қалтироқ қўл.

– Дала-туз маҳлуқлари ичида энг айёр ересарх Савеллий Афригий Отанинг Ўзи – Ўғилнинг Ўзи деб айтарди. Баҳсларда ҳеч қачон кураги ерга тегмаган булдог ит мавлоно Аквиний уни рад этган. Хўб: ўғли бўлмаган ота – ота бўлмаганидай, отаси бўлмаган ўғил – ўғил бўлоладими? Ратлэндбэкконсаутхемиптоншекспир мана шу янглиш хатолар комедиясидан чиққан шундай ном билан аталувчи бошқа қандайдир бир бахши «Ҳамлет»ни ёзгандайди, у ўз отасининг шунчаки ўғли бўлибгина қолмай, бироқ энди бошқа ўғил бўлмай, у

¹ «Ҳаёт йўлларининг ярмини ўтиб...» (*итал.*). Данте «Илоҳий комедия»нинг боши.

² Она севгиси (*лот.*).

³ Кейин яна. Яна. Ундан кейин (*лот.*).

ўзини бутун ўз уруғ-аймоғининг отаси деб англаган, ўз бобосининг отаси, ўзининг ҳали туғилмаган набирасининг отаси (бу ерда қавс ичида айтиб ўтайликки, бу набира ҳеч қачон дунёга келмади), чунки мистер Магининг айтишича, табиат баркамолликни ёқтирмайди деб англаган эди.

Эглинтоннинг кўзлари бир зум жонланиб яширинча мамнуният учқунларини сочди. Порсонинг нигоҳи шод ва хиромон, гарчи гапларнинг оҳанги игналар индирур.

Мақташ. Аҳён-аҳён. Лек мақта.

– Ўзи ўзига ота, – гўдинглади ўз ўзига Ўғилмаллиган. – Тўхтанглар-тўхтанглар. Мен иккиқат бўлиб қолдим. Миямда туғилмаган бола бор. Афина-Паллада! Пьеса! Мана буни пьесса деса бўлади! Кўзим ёрисин, ёрдам беринг.

У ўзининг қорнипешонасини ақушерларга ўхшаб қисди.

– Унинг хонадонига келсак, – давом этди Стивен, – онасининг уруғлари ҳали ҳанузгача Арден ўрмонида яшашади. «Кориолан»даги Волумния билан боғлиқ саҳна онасининг ўлимини эслатиб туради. Унинг маъсум ўғлининг ўлими «Қирол Иоанн»да – ёш Артур ўлимининг худди ўзгинаси. Қора шаҳзода Ҳамлет бу айни Ҳамнет Шекспирдир. «Бўрон»даги, «Перикл»даги «Қиш эртаги»даги қизлар ким бўлганлигини – биз биламиз. Клеопатра ким эди, Миср заминидagi лиқ тўла гўшт қозон, яна Крессид ким, Венера ким, биз фақат тусмол қила оламиз буни. Лекин унинг хонадонининг яна битта аъзоси борки, унинг излари саҳифаларда.

– Фитна чигаллашмоқда, – деб қўйди Жон Эглинтон.

Муҳиб-китобдор-сакрамажон қайтиб келди, оёқ учиди дикир-дикир сакрайди, башараси тинмай учади, қимирлайди, гимир-гимир вақирлайди.

Эшик ёпилди. Хужра. Шуълалар.

Улар тинглашяпти. Учовлон. Улар.

Мен. Сен. У. Улар.

Бошлаймиз, афандилар.

Стивен. Унинг уч акаси бор эди, Гилберт, Эдмунд, Ричард. Қариган чоғларида Гилберт олижаноб муҳтарам зотларга ҳикоя қилиб ўтирарди: бир куни ҳурматли жаноб ҳисобчи қўлимга текинга чипта тутқизса бўладими ўшанда ўша Лоннонда укагинамни кўрсам бўладими ҳа, жаноб Вилл пьессалар ёзади камедиялар қўяди, уриш-жанжал-тўпалонни тоза авжига чиқаради Виллнинг елкасига эса сўқимдай эркак миниб олган бўладими. Партерда сотилаётган колбасадан Гилбертнинг шунчалар оғзининг суви қочибдики, асти қўяверасиз, қувончини ичига сиғдирилмай ҳадеб илжайрмиш. Гилберт изсиз йўқолди, лекин фалон кас Эдмунд ва фалон кас Ричард меҳр-муҳаббатли Вилямнинг битикларида ҳамон кўзга ташланиб туришади.

Магиглинжон. Номлар! Нима дегани ном?

Супер. Ричард, биласизми, бу менинг исмим. Ишончим комилки, сиз Ричард ҳақида яхши бир сўз айтасиз, мен учун бу, биласизми.

(Кулги)

Буқа Маллиган (piano. diminuendo).

Шунда медик Дик
Дэвига айтди ўтрик...

ЖАҲОН АДАБИЁТИ
68

Стивен. Фитначи ғаламислардан бўлган қора Вилларнинг учлигида Ричард-букир, Яго ва «Қирол Лир»да Эдмунд, иккисига тажанг амакиларнинг номлари берилган.

Ҳа, дарвоқе, мана шу охирги пьесани у акаси Эдмунд Саутуоркда ўлим тўшагида ётганда ёзган ёки ёзиш пайида юрган.

Супер. Ишонаманки, Эдмунднинг бошида калтак синади. Мен истамайманки адашим Ричард...

(Кулги)

Квакерлистер (a tempo). Бироқ кимда-ким менинг шарафли номимни ўғирлаб олса...

Стивен (*stringendo*). У ўз номини, ўзининг чиройли Виям деган номини ўз пьесалари ичига беркитган, қаердадир уни статистга, қаердадир масхарабозга берган, кўҳна италияликларнинг суратларида рассом гоҳида ўзини ўзи билинар-билинемас қилиб бир жойда чизиб кетади. Лекин сонетларда у номини кўз-кўзлади, бунда ҳар ерда Виямга дуч келасиз. Худди Жон О, Гонтга ўхшаб, унинг номи ўзи учун жуда қадрли, худди мисоли қалқону туғро каби қимматли, илло шу қалқону туғро учун у қанча ялиниб ёлвормади, қора белбоғда учи кумуш олтин найза, *honorificabilitudinitatibus*¹ — мамлакатдаги энг улуғ саҳнани ларзага солувчининг² шуҳратидан ҳам қимматлироқ. Номнинг маъноси нима? Болалик чоғида биринчи маротаба ўзига берилган номни ёзаётганда, ҳар бир бола бу саволни ўзига ўзи беради. Кун ёруғида ҳам порлаб турувчи юлдуз, комидан ўт сочган аждар у туғилганда кўкда балқиди. Куппа-кундузи у ёлғиз ягона ярқираб турди, у тунда чиқадиган Венерадан ҳам ярқироқ эди, кечалар у Кассиопея туркумининг делтаси узра ярақларди, бу туркум юлдузлар аро унинг номининг бош ҳарфини тасвирлаб ёнарди.

У ярим кечада Шоттеридан хонимнинг қучоқларидан чиқиб мудраган дала йўлларида қайтаётганда унинг нигоҳи Катта Айиқдан шарқроқда уфқ тубида ястанмиш бу туркумга тушар ва ўз номини ўқирди.

Улар икковлари мамнун. Мен ҳам.

Бу ёрқин юлдуз у тўққиз ёшга тўлганда ғойиб бўлганини уларга айтма.

Айрилди ой юзли оғушларидан ҳам.

Сени ийдириб кўндиргунларича кутасан. Эҳ, сен писмиқ. Ким сени авраб кўндирарди?

Самоларда ўқи. Аутонтимор-уменос. Боус Стефаноуменос³. Қани қайда сенинг туркуминг? Стиви-Стиви сув ўтларини еди.

S.D.: Sua donna. Gia: Di Lui. Gelindo risolve di non amar S.D.⁴.

— Аммо ўша нима эди, мистер Дедал? — сўради муҳиб-китобдор. — Қандайдир самовий ҳодисами?

— Кечаси — юлдуз, — жавоб берди Стивен. — Кундузи эса — булутлар устун.

Яна нимани айтсин?

Стивен шляпаси, асоси, чорифига кўзини тикди.

¹ Хурмат-эйтибор ёғилган ҳолдаги мақом (*лот*).

² Шекспирнинг маъноси — найза силкитмоқ, шекисен дегани эса — саҳнани ларзага солмоқ маъносида.

³ Ўз-ўзини қийновчи. Стивен — буқаюраги (*юнон*).

⁴ С. Д.: ўз хоними. Ҳа-ҳа: уни. Кўнгли совиган С.Д. ни севмай қўйди (*итал*).

Стефанос¹, менинг тожим. Менинг шамширим. Манави чоригим оёқнинг заволи. Янгисини олиш керак: Пайпоқлар йиртиқ. Рўмолча ҳам зарур.

– Сиз унинг номини яхши ўйнатдингиз, – тан олди Жон Эглинтон. – Сизнинг ўз отингиз эса бирмунча галати. Назаримда, у сизнинг кутилмаган ақлий заковатингиздан дарак беради.

Мен, Маги ва Маллиган.

Афсонавий афсунгар. Лочин инсон. Сен учгансан. Қайга ахир? Нью-хейвен – Дйеп, арзон одми вагон. Париж ва яна ортга. Кўршапалак. Икар. Pater. ait² Қулади, тўлқинларда чайқалади, бўғзига сув тиқилади. Шабпарак, мана сен кимсан. Шабпарак бўлмоқ.

Мистер Супер осуда тўлқинланиб, бокира дафтарини юқори кўтарди:

– Бу жуда ҳам қизиқ, чунки ака мотиви қадимий ирланд асотирларида ҳам учрайди. Худди ўша сиз айтаётган нарсаси. Уч оға-ини Шекспирлар. Ака-ука Гриммларнинг эртақларида ҳам худди шунақа, билдингизми? У ерда учинчи ака – ҳақиқий зўр қаҳрамон, у уйқудаги гўзал маликага уйланади, ҳаммаси шунақа гаплар.

Супер-акалардан супер. Яхши, яхшироқ, суперроқ.

Муҳиб-китобдор сакраб-дикирлаб яқин келди.

– Мен бағоят қизиқиб қолдим-ку, – деб бошлади у, – ака-укаларнинг қайси бирини айтяпсиз... Ақли ожизимча, оға-иниларнинг бири билан ҳалигиндақароқ иш бўлганми, шунга ишора қиляпсизмикин... Ёинки, балки, мен вақтидан бурун чанг чиқаряпманмикин...

У ўз-ўзини тумшугидан илинтирди – ҳаммага бирма-бир қаради – жим бўлди.

Ёрдамчиси уни эшик остонасидан чақирди:

– Мистер Листер! Ҳазрат Дайнин сўраяпти...

– Оҳ, ҳазрат Дайнин! Ҳозир-ҳозир!

Илдам қадамлар ташлаб қарс-қарс оёқ уриб, шаҳд ила ғачирлатиб, қарс-қарс қарс-қарс чиқиб кетди.

Жон Эглинтон жабҳага турди.

– Хўп майли, – оғзини очди у. – Ричард билан Эдмунд ҳақида қандай гапингиз бор экан, кўрамиз. Афтидан, сиз бу гапни охирига қолдирганга ўхшайсиз?

– Ҳар икки олижаноб оға-иниларни, амакимиз Ричи билан амакимиз Эдмундни сиз эслаб қоласиз, деб кутиш, – деб жавоб қайтарди Стивен, – кўриниб турибдики, жуда кўп нарсани кутиш билан баробар. Соябонни осон унутиб қолдиргандек, оға-иниларни ҳам тез эсдан чиқарадилар.

Кўршапалак³.

Аканг қаерда? Аптекачининг олдида. Менинг хачирим. У, сўнг Крэнли, сўнг Маллиган – энди мановлар. Сўзлар, сўзлар. Аммо ҳаракатингни қил. Сўз айтиб ҳаракат қил. Улар сени синаб, ҳазил-мазақ қилишяпти. Ҳаракат қил. Ҳаракатга жавоб айт.

Кўршапалак.

Менинг овозим Исав овози⁴, мен ўз овозимдан чарчадим. Бир ютим ош учун – ярим салтанат.

¹ Гулчамбар (юн.).

² Ота, айтади (лот.).

³ К ў р ш а п а л а к – сир сақловчи қуш ҳам ҳисобланган. Икар парвоз қилолмайд қулаганда, илоҳа Афина унга раҳм қилиб, уни шабпаракка айлантириб қўйган.

⁴ Исав – Инжилда Исҳоқ пайғамбарнинг ўғли. Тўнғич ўғил бўлиб туғилганлик ҳуқуқини, яъни ота тахтига ворисликни нўхот шўрвага алиштирган.

Олга.

– У ўз асарлари учун воқеаларни тарихлардан оларди, сиз ўша номларни улардан олган дейишингиз мумкин. Унда нега у бошқасини эмас, айти шу номларни танлади? Ярамас букри Ричард, тамомила айтиган одам бева қолган Эннга шилқимлик қилади (номнинг кучини кўринг) ширин сўзлар айтиб мақтайди, баттарин кимса шўх бевани йўлдан уради, учинчи акаси босқинчи Ричард мағлуб Вилиямдан кейин подшоҳлик қилади. Драманинг қолган тўртала саҳнаси мана шу биринчи саҳнага боғлиқ бўлибгина қолмай, балки тўппа-тўғри унда осилиб туради.

Қироллар ичида фақат Ричардни Шекспир дунёнинг ўзидай беҳуда қарздорлик эҳтироми билан қуршамайди. Нима учун «Қирол Лир»даги Эдмунд чиқадиган кўшимча воқеа Сидни яратган «Аркадия»дан ўғирлаб олиниб, тарихдан илгариги замонларнинг келт афсонасига улаб юборилган?

– Вилл шундай қилганда-да, – шоирни ёқлади Жон Эглинтон. – Бу биз бугун скандинав сагасини Мередит романидан олинган парчага елимлаб ёпиштиришимиз керак дегани эмас.

Que voulez-vous?¹ – Мур шундай деган. Унда Богемия денгиз қирғоғида жойлашган, Одиссей эса Аристотелдан мисоллар келтиради.

– Нега? – давом этди Стивен ўз-ўзига жавоб бериб. – Чунки сотқин ака ёки босқинчи ака, ёки ҳиёнаткор ака, мавзулари ёки бу учаласи бир бўлиб ҳеч қачон Шекспирни тарк этмайди. Қувғин, ҳайдалиш мавзуси, юракдан ҳайдалиш, уйдан ҳайдалиш мавзуси «Икки вероналик»дан бошлаб то «Бўрон»гача барча драмаларидан бирма-бир ўтади, «Бўрон»да эса Просперо ўз таёғини синдиради. Уни ерни жуда чуқур қазиб кўмиб ташлайди, ўз китобини денгизга улоқтиради. Унинг камолга етган чоғларида бу мавзу шохлайди, бошқа мавзулар орқали акс садо беради, такрорланади, кетма-кет протазис, эпитазис, кататазис, катастрофа. У гўр ёқасига бориб қолганда, бу мавзу яна узоққа тушмас экан, бу пайтлар унинг турмушга чиққан қизи Сюзенни эрига хиёнат қилди, деб айблашади. Илк гуноҳ унинг бошини айнитди, иродасини сусайтирди ва ёмонликка қаттиқ ружу қўйишга ундади. Майнутлик милорд епископларнинг тили билан айтганда, илк гуноҳ бошқа бир аллаким томонидан қилинган илк гуноҳга ўхшаганда, ўша гуноҳкор гуноҳларини такрорлаган бўлади. Бу у ёзган охириги сўзларнинг ичига яшириниб ётади, бу сўзлар унинг қабр тошига нақшлаб қўйилди, аммо бу тош остида унинг хотинига жой топилмади. Вақт унга ҳоким эмас. Гўзаллик ва осудалик уни суриб чиқаролмади. У яратган оламларда минглаб қиёфаларда сочилиб яшайверади, хоҳ «Иўқ ерда кўп шовқин»да бўлсин, хоҳ икки бора – «Сизга бу ёқадими?»да бўлсин, хоҳ «Бўрон», хоҳ «Ҳамлет» хоҳ «Чорага чора»да бўлсин ва мен ўқимаган бошқа барча асарларида бўлсин, яшайверади.

У кулди, ақли ўз ақлининг кишанларини итқитиб ташламоғи учун кулди.

– Ҳақиқат ўртароқда, – хулоса чиқарди ҳакам Эглинтон. – У шарпа ва шаҳзода. У – ҳамма нарсада мавжуд.

– Айнан шундай, – деб тасдиқлади Стивен. – Биринчи пардадаги бола – бешинчи пардадаги балоғатга етган эр. Бари барида мавжуд. «Цимбелин» билан «Отелло»да у қўшмачи ва алданган эр. У ҳаракатда ва ҳаракатларга жавобда. У идеалга ёки бузуқчиликка кўнгил қўйиб,

¹ Сиз нима истайсиз? (фран.)

худди Хозе каби чин Карменни ўлдиради. Унинг бўйсунмас идроки – бу алданишдан ўлардай қўрқадиган, ҳабашнинг андак тинчлик, хотиржамлик билмай азоб-изтиробда қийналишини истайдиган Яго.

– Ал-доқ! Ал-доқ! – уят сизларча ўкирди бўкирик-Маллиган. – Хавфли сўз! Эрларни қилади ёмон дилсўз!

Қоронгу шипдан акс садо қайтди.

– Ҳа, Яго! Қаранг унинг феълини! – Яна журъатланиб деди Эглингтон. – Барча гаплар айтилиб бўлганда, фақат Дюма-ўғилга қўшилишгина қолади. (Ёинки Дюма-отагами?). Парвардигори оламдан кейин ҳаммадан кўпроқ яратган кимса бу Шекспирдир.

– У эркакларга қизиқмайди, хотинлар билан ҳам иши йўқ, – яна сўз олди Стивен. – Бутун ҳаётини бошқа ёқларда ўтказиб, ниҳоят у ўзи туғилган бир парча ерга қайтди, лекин на ўсмир ва на балоғат чоғларида бу ердан асло узилмаган ва доим тилсиз гувоҳ бўлиб турган эди. Шу ерда унинг ҳаёт саргузаштлари тугайди ва у бунда тут дарахтини экади. Кейин ўлади. Ҳаракат тугади. Гўрковлар Ҳамлет-отани ҳам, Ҳамлет-ўғилни ҳам ерга қўйдилар. Ниҳоят, қирол ва шаҳзода ўлим ҳукмида, мотам музыкаси чалинади. Барча мунисалар ва мушфиқалари – гарчи уни ўзлари сотган, ўлим ёқасига келтирган бўлсалар-да – унинг дарди фироғида кўз ёшларини тўкадилар. Илло Дублин аёлларида бўладими ё Дания аёлларида – жон таслим этганларга ачиниш, раҳм-шафқат – уларнинг ҳеч қачон ажралишни истамайдиган бирдан-бир рафиқаларидир. Агар сизга эпилог ёқса, унга узоқроқ тикилиб қаранг: гуллаб-яшнаган Просперо – тақдирланган эзгулик, Лиззи – бобонинг кичкинтой-эрмак овунчоғи, Ричи амакижон – шоирона адолатли суд томонидан ёмон қоралар учун мўлжалланган овлоқ ерларга жўнатилган иллат, катта парда тушади. У ўз ички дунёсида имконият каби яшаган нарсаларни ташқи оламда мужассамини топган ҳолда кўрди. Метерлинк¹ айтади: Агар бугун Сократ уйдан чиқса, эшиги остонасида донишманд ўтирганини кўради. Агар ҳозир Иуда² йўлга тушса, бу йўл уни Иудага олиб келади. Ҳар бир умр – бирин-кетин келувчи кўп-кўп кунлардир. Биз ўз-ўзимиз оралаб, ҳар дамда қароқчилар, шарпалар, девлар, чоллар, ўсмирлар, хотинлар, бевалар, руҳан яқин биродарлар билан кўришиб борамиз, лекин ҳар сафар ўз-ўзимизни учратамиз.

Бу дунёнинг фолио³сини ёзган, дарвоқе жуда ёмон ёзган (У аввал бизга ёруғлик берди, Қуёшни эса – икки кун ўтгандан сўнг ато этди) ўша драматург борлиқ нарсаларнинг ҳукмдори, уни ҳақиқий римликларнинг католиклари *dio bola*, жаллод-худо деб атайдилар, ҳеч қандай шак-шубҳа йўқки, у ҳар биримиздаги ҳамма нарсада мавжуд, у отбоқар ва у қассоб, шу жумладан, мабодо Ҳамлет башорат этгандай самовотнинг кору борида никоҳларнинг бошқа йўқлиги ҳалал бермаганда ва бунда одам қайта яралиб фаришта-андрогинга⁴ айланмаганда, яъни ўз-ўзига хотин ҳам бўлмаганида, у қўшмачи ҳамда алданган эр ҳам бўлиши мумкин эди.

– Эврика! Топди! – бўкирди Буқа Маллиган. – Эврика!

У қутилмаганда чеҳраси чарақлаб очилиб, ўрнидан дик этиб турди-да, кўз очиб юмгунча Эглингтон столи олдида пайдо бўлди.

¹ Метерлинк Морис (1862–1949) – Белгия драматурги, шоири. Нобел мукофоти лауреати (1911) – символик шеърят вакили.

² Иуда – Янги Аҳд илоҳий китоби хаворийлардан бири, устози Исони 30 қумуш тангага сотган. Кўчма маънода: сотқин, хиёнатгар.

³ Фолио – жуда катта китоб. Юнонча Фолиум – улуғ китоб.

⁴ Андрогин – эрлик.

– Майлими? – сўради у. – Илоҳ Малахияга садо берди.

У кутубхона қоғозига алланимани ёзишга киришди.

Кетаётганида кутубхона қоғозларидан ола кет.

– Кимки никоҳга кирибди, – деб хабар қилди шавқийёр валломат мистер Супер, – биттасидан ташқари, майли шундай яшайверсин. бошқалар майли, бундан ўзларини тийишсин.

У ҳали никоҳ нималигини билмаган зот санъат бакалаври ҳамда бўйдоқ бўлмиш Эглинтон Иоаннга қараб қулиб юборди.

Улар на хотин ва на ишқий ўйинлар нелигини билмай, ҳар қадамда тузоққа тушиб қолишдан қўрққан ҳолда икковлари тун бўйи «Қийиқ қизнинг қийилиши»ни турли нусхалари-ю изоҳлари билан эзгилаб муҳокамадан ўтказишади.

– Сиз бизни хўп товлаб доғда қолдирдингиз, – гапнинг пўст калласини айтди-қўйди Жон Эглинтон Стивенга. – Охирида бориб энг жўн ва одми учликни кўрсатиш учун бизни бутун мана ишу йўлни босиб ўтишга мажбур қилдингиз. Сиз ўзингиз шу назариянгизга ишонасизми ахир?

– Йўқ, – жавоб берди Стивен дарҳол.

– Сиз буларни ёзмайсизми? – сўради мистер Супер. – Сиз буни диалог тарзида яратишингиз керак, биласизми, Уайлднинг платоник диалогларига ўхшаган бўлади.

Жон Эглинтон ўзгача эътиборли табассум қилди.

– Ундай бўлса, – деди у, – модомики ўзингиз бунга ишонмасангиз, нега унда қандайдир ҳақ кутишингиз керак, мен билолмаяпман. Доуден «Ҳамлет»да қандайдир бир сир борлигига ишонади-ю лекин шундан бошқа ҳеч нарса демайди. Пайпер Берлинда учрашган анов жаноб Бляйтрой Ратленд борасида бир тусмолни илгари суради ва ҳамма сир Стратфорд ҳайкалида яширинган деб ўйлайди. У ҳозирги герцог ҳузурига бормоқчи эканлигини ва барча пьесалар унинг бобокалони томонидан ёзилганлигини исботлаб бермоқчилигини Пайпер айтган эди. Бу олий ҳазратлари учун ҳеч қутилмаган воқеа бўлади. Бироқ у ўз назариясига ишонади.

Раббим, имон келтиргайман, менинг ишонмасимга ёрдам қил. Яъники, менинг ишонишимга ёрдам қил ёхуд менинг ишонмасимга ёрдам эт? Ишонишга ким ёрдам қилади? Ego men¹. Ишонмасга эса – ким? Бошқа бир азамат.

– Сиз «Диана» муаллифлари орасида жарақлаган ҳақ талаб қилувчи ягона кишисиз. Яқин сонларда чиқишига ишончим комил эмас. Фред Райен иқтисодий мақоласи учун жой қолдиришимизни сўраяди.

Фредрайн. Менга иккита жарақлаган танга қарз берган. Ўзингни ўнғариб ол. Иқтисод.

– Биттагина гиней учун, – деди Стивен, – сиз ушбу суҳбатни босиб чиқаришингиз мумкин.

Буқа Маллиган табассум қилиб ёзишдан тўхтади ва табассум этиб ўрнидан турди. Вазмин овоз, ширингуфтор маккорлик билан у маълум қилди:

– Мен шоир Клинок ҳузурига унинг юқори Мекленбург-стритдаги ёзги қароргоҳига ташриф буюрарканман, у «Summa contra Gentiles»²ни ўқиётгани устидан чиқдим. Унинг қошида бир жуфт сўзак хонимлар ҳам бор эди, Диркиллаган Нелли билан Розали, соҳилбўйи кўмирхоналари фоҳишалари.

¹ Ўзим мен (лот.).

² «Сумма маъжусийларга қарши» (лот.).

У оғзини юмди.

– Юр, энди Клинк, юр, дайди қушбозим, Энгус.

Юр, кетдик, Клинк. Биздан кейин қолиб барини еб битирдинг. О, албатта, мен ичак-чавоқлару сарқитлардан сен учун қолдиришларини сўрайман.

Стивен ўрнидан қўзғалди.

Умр бу – адоқсиз кунлар. Буниси тугаяпти.

– Биз сизни оқшом кўрайлик, – деди Жон Эглинтон. – Notre ami¹. У ерга Мэйлахи Маллиган келади деб, Мур кутяпти.

Буқа Маллиган панамасини ва кутубхона қоғозларини кўтарганча таъзим қилди.

– Мсе Мур, – деди у, – ирланд ёшларини французлардан хабардор қиляпти. Мен бораман у ерга. Кетдик, Клинк, шоирларга қадаҳ уриштирмоқ жоиз. Сен ўзи тўппа-тўғри юроласанми?

Тиржайган калла...

Соат ўн биргача итдай ичиш. Ирландларнинг кечки маишатлари.

Масхарабоз қўғирчоқ...

Стивен шу қўғирчоқ ортидан одимларди. Бир сафар миллий кутубхонада баҳс бўлган эди. Шекс. Сўнг. Менинг қўғимнинг елкаси: ортидан бораман мен. Товонларига тегиб туртиниб кетаман.

Стивен ичкарида хайрлашиб чиққандан сўнг худди сувга бўктирилгандай, қўғирчоқ ортидан, шу сочи силлиқ таралган, соқоли янги қирдирилган, кунгурадор хужрадан ёруғ кунга чиққан, қалдираган ва мияси пўст ташлаган ҳазилвоннинг ортидан юриб борарди.

Мен нима топдим? Улардан? Ўзимдан?

Энди худди Хейнс каби юр.

Доимий кутубхоналар зали. Ташриф китобида Кэшел Бойл О, Коннор Фитсморис Тисделл Фаррелл жингалак дастхат билан ўз туроқларини такмил этади. Савол: Ҳамлет телба савдойи эдими? Аббатча билан тепакал Муҳибнинг чучмалкитобий суҳбати:

– О, ҳақиқатан, марҳамат қилсинлар, сэр... Бошим бениҳоя осмонга етади...

Башарасини ўйинқароқ қийшайтирганча Буқа Маллиган ўз-ўзи билан бекор бозорлашар, ўзига-ўзи мамнун бош силкирди:

– Ўзидан хурсанд қўнғ.

Турникет.

Наҳотки...? Тасмаси зангори аёл шляпаси?... Шошилмай бемалол ёзилганми?... Нимаёкан?... Қараб қўйдими?

Нақшинкор панжара айланаси, жим-жит оққан Минций...

Пақ Маллиган панама дубулғаси остида зиналар оша зиналарга сакраб ўтар ва ямб вазнида хиргойи қиларди:

Жон Эглинтон, жонажон Жон

Нега хотин олмас у ҳамон?

Кейин бирдан тариллади:

– Оҳ, анов ияги йўқ хитойлик! Чин Чон Эг Лин Тон. Биз бир куни Хейнс билан уларнинг слесарлар залидаги театрчаларига нияям бўлиб кириб қолдик. Илгариги юнонлардай, худди бизнинг М. Метерлинкдай актёрларимиз Европа учун янги санъат яратмоқдалар. Аббатлик театри! Димоғимга роҳибларнинг нозик жойларидан чиқаётган ҳидлар урилди.

У шалпиллатиб тупурди.

¹ Бизнинг дўстимиз. (Франц.)

Унутибман: анов ярамас Люси қандай калтаклаганини у ҳеч унутмайди. Ва яна: у ташлаб кетди *Le femme de trente ans*¹. Нега бошқа болалар бўлмаган? Тўнғичи нега қиз?

Кеч кирувчи ақл. Югур, қайт.

Чимирилган зоҳид ҳамон унда (ўз хаста насибасига эга) ва лазиз пайкар, ҳур жоловдор, Федоннинг ипак жингалаларин силамоқ бағишлар роҳат.

Э-э... Шу ерда мен... истардимки... айтиш эсимдан чиқди... Э-э...

– Лонгворт билан Маккерди Аткинсон ҳам бор эди...

Пақ Маллиган энгил рақс тушиб, чириллари:

Тор кўчадан келади сўкиш овози,
Ойимча ўтади – ишқнинг гаммози.
Эсга тушар шунда баногоҳ дарров
Ф. Маккерди деган Аткинсон биров
Оёғи ёғочдан ишланган мисол
Яна бирови бор, у ҳам бетимсол.
Бир қултум май ичмай, таъмини билмай
Маги деганимиз ияксиз қолгай.
Хотинга тоби йўқ икковнинг чунон
Капаки қилишар яшириб ҳамон.

Майнавозчилик қилавер. Ўз-ўзингни бил.

У бир поғона пастда тўхтаб, менга масхараомуз разм солади. Мен тўхтаб тураман.

– Мозордан чиққан ҳазилкаш, – фингшиди Буқа Маллиган. – Синг энди қора кийим киймаяпди, бошқаларга ўхшай деяпди. Қорадир фақат қарғалар, кашишлар ва инглизнинг кўмири.

У ҳирқираб, хирллаб кулади.

– Анов қари каламуш Грегорини ёзганинг учун, – маълум қилди у. – Лонгвортнинг жони чиқишига оз қолди. Эҳ, сени териси шилинган жуҳудпезуит, инквизиция намояндаси! У сени журналда чиқармоқчи, сен кўрнамақ эса унинг жимжима ашборини тасқарасини чиқарибсан. Ахир буни Йейтс усулида қилсанг бўлмасмиди?

У ҳамон қийшанглаб, қийтанглаб, қўлларини кенг ёзиб зинадан пастга тушиб борарди:

– Менинг замонамда ва менинг мамлакатимда бунёд бўлган китобларнинг энг гўзали. Баногоҳ Ҳомер эсинга тушади.

У зинанинг пастки қаватида тўхтади.

– Мен пьеса туғдим! Шайтоннинг тўқиган ривоятлари! – Эълон этди у тантанавор суратда.

Зангибар усулидаги устунлар тиккайган зал, бир-бирлари билан кесишган соялар. Тўртбурчак, учбурчак қалпоқлар кийган тўққиз раққоснинг зангиборона ўйини охирига етди.

Буқа Маллиган оҳангдор тиниқ овози билан ўз лавҳини ўқишга киришди:

Ҳар ким ўз-ўзига хотин
ёки
қўлдаги асал оийи
(уч орғазмли миллий
ахлоқсизлик)
Тентак Маллиган
асари

У иршайган тумшуғини Стивенга бурди.

¹ Ўттиз яшар хотин (франц.).

– Мен ниқоб ҳаддан ташқари шаффоф деб кўрқяпман. Лекин давомини эшит:

У ўқишда давом этди, marcato:

– Иштирок этувчилар:

ТОБИ ДРОЧИНСКИЙ (жулдурвақа поляк)

МАНДАВОШ (ўрмон қароқчиси)

МЕДИК ДИК

ҳамда

МЕДИК ДЭВИ (биттасига иккита)

КАМПИРШО ГРОГАН (сув ташувчи)

ДИРКИЛЛАГАН НЕЛЛИ

ҳамда

РОЗАЛИ (кўмирхона қирғоғидаги фоҳиша)

У ҳаҳолаб кулганча, бошини дам у ёққа-дам бу ёққа сарак-сарак қилиб Стивеннинг олдида борар – ҳамда шарпаларга, одамларнинг руҳларига қувноқ-шўҳ мурожаат этарди:

– О, ўша Кэмден-Холлдаги кеча! Эриннинг қизлари сенинг устингдан сакраб ўтиш учун калта этаklarини кўтаришлари керак эди, сен эса ўз майгун, ранго-ранг ва ҳар томонга ёйилган қусуғинга ёнбошлаб ётардинг!

– Эрин ўғлонлари ичида энг-энг маъсуми, – садо берди Стивен. – қачонлардир уни деб, белдан пастда этаklar кўтарилмиш эди.

Дарвозага етай деганда, у орқасида кимнингдир келаётганини сезиб, ўзини четга олди.

Ажрашмоқ. Айни пайти. Хўб, энди қаёққа? Агар бугун Сократ уйдан чиқса, агар ҳозир Иуда йўлга тушса. Нима фарқи бор? Муқаррар макон кутар мени муқаррар вақтда – қутулиб бўлмас.

Менинг ихтиёрим ва унинг ихтиёри, юзма-юз. Уртада чоҳ тубсиз. Бир одам одоб билан таъзим қилиб улар орасидан ўтиб кетди.

– Яна бир карра салом, – жавоб қилди Буқа Маллиган.

Устунли айвон.

Мен бу ерда кушларнинг учишларига қараб фол очдим. Кушбоз Энгус. Улар учиб келади, учиб кетади. Мен ҳам учдим бу кеча. Енгил парвоз қилдим. Одамлар лол қолдилар. Кейин ойимқизлар маҳалласи. У менга худди қаймоқдек майин қовун тутди.

Киргил. Ўзинг кўргайсан.

– Сайёр жухуд, – Буқа Маллиган кулгили тарзда даҳшатга тушиб шивирлади. – Унинг кўзини кўрдингми? У сенга ҳирс билан қаради. О, кекса денгизчи, мен сендан кўрқаман. Клинк, сен ҳалокат ёқасида турибсан. Маъсумлик камарбанди бирла белингни маҳкам қил.

Оксенфордча қилиқлар.

Кун. Куёш аробаси кўприк ёйи узра.

Олдинда қора кифт борарди. Қоплон қадамлари, пастга тушди, дарвоза остидан панжаранинг ўткир найзалари тагидан ўтди.

Улар изма-из боришарди.

Ҳақоратлайвер мени, давом эт. Гапир.

Очиқ ҳавода Килдер-стритдаги уйларнинг бурчаклари аён кўзга ташланарди. Битта ҳам куш йўқ. Уйлар узра кўтарилган қувурлардан патларини ёйиб икки ҳарир пар юксалар ва насимланган насимда насим эриб кетарди.

Жанг қилишни тўхтат. Цимбелин друидлари¹ дунёси: мистериаллар: кенг замин – меҳроб.

¹ Шекспирнинг «Цимбелин» асаридаги охириги кўринишга ишора. Бунда башир башорат айтади.

Оллоҳга ҳамду сано!¹
 Меҳроблардан ҳовурлар
 Самоларга ўрласин!

10-ВОҶЕА

Ректор, олий ҳазрат руҳоний Жон Конми. О.И. уй эшигининг зиналаридан туша туриб, ясси соатини яна ички чўнтагига солиб қўйди. Беш дақиқа кам уч. Артейнга сайр қилиш учун энг қулай вақт. Айтгандай, боланинг исми шарифи нима эди? Дигнам. Ҳа. Vere dignum et instum est². Биродарим Свонни зиёрат қилишим керак. Мистер Каннингемнинг мактуби. Ҳа. Иложи борича унга кўмак бермоқ лозим. Имонли католик, расм-русум, фарзларни адо этади, хайр-саҳоват ишларида қатнашади.

Қўлтиқтаёгини олдинга эринчоқлик билан итқитиб аста одимлаётган бир оёғи йўқ чўлоқ матрос қандайдир хирқирган овоз чиқарди. Шафқат ҳамширалари монастири олдида у сакрашдан тўхтаб хайр-садақа учун шапкасини олий ҳазрат руҳоний Жон Конми, О.И. га чўзди. Ҳазрат Конми саҳоват билан нур сочаётган қуёш остида чўнтагидаги қопчиғида фақат бир дона кумуш танга борлигини унутмаган ҳолда, уни яхшилаб дуо қилди.

Ҳазрат Конми Маунтжой-сквер томонга бурилди. Бир зум унинг хаёли оёқ-қўллари тўп ўқларига дучор бўлиб, эндиликда қолган кунларини ғарибхоналарда азоб-уқубатда ўтказаятган аскарлар ҳамда матросларга оғди, кардинал Волсининг сўзларини эслади: Агар мен Худованди Каримга худди қиролимга хизмат қилгандай гайрат билн хизмат қилсайдим, қариган чоғимда У мени ташлаб кетмасди. Ҳазрат япроқлар қарсак чалиб тангачаларини ўйнаётган дарахлар соясида юриб борар, унинг рўбарўсидан эса худди шу тобда мистер Дэвид Шихи, Ч.П. нинг рафиқаси яқинлашиб келарди.

– Ташаккур сизга, жуда ҳам яхши. Ўзингиз тузукмисиз, руҳоний отам?

Ҳақиқатан ҳам, ҳазрат ота Конми ўзини бағоят яхши ҳис қилмоқда эди. Дарвоқе, Бакстонга сув муолажасига борса ҳам эҳтимол. Хонимнинг ўғлонлари қандай, Белведерда барча ишлар жойидами? Шундайми? Ҳазрат ота Конми бунини эшитиб ростдан ҳам кўп хурсанд бўлди. Э, мистер Шихининг ўзи яхшими? Ҳалиям Лондондами. Э, ҳа, рост, парламент мажлислари давом этипти-ку. Ҳаво қандай соз, ростданам ғоятда беназир. Хўб, ҳазрат Бернард Вохен эҳтимол ўз тарғиботларини яна давом эттирса керак. О, албатта: зўр муваффақият. Чиндан ҳам ғоят ажойиб инсон.

Ҳазрат ота Конми ҳақиқатан мистер Дэвид Шихи, Ч.П. нинг рафиқасини соғ-саломат, эсон-омон кўриб боши осмонга етди, менинг энг яхши тилакларимни жаноб Дэвид Шихи, Ч.П. га лутфан етказиб қўйишингизни илтижо қиламан, деди. Хўб, хўб, албатта уйингизга ҳам бораман.

– Яхши қолинг, миссис Шихи.

Ҳазрат ота Конми ўзининг шоҳи шляпасини кўтарди-да, хонимнинг қуёш шуълаларида тўсдай ярақлаган тўр рўмолининг шиша мунчоқларига тикилганча хайрлашиб табассум қилди. Бурилиб кета

¹ «Цимбелин»нинг сўнгги сатрлари.

² Муносиб ва тақводорона (*лот.*) ҳам кўп хурсанд бўлди.

туриб, яна бир жилмайди. У ўзининг тишлари палма мойи аралашмасидан тайёрланган паста билан тозалаб ювилганини биларди.

Ҳазрат ота қадам отаркан, ҳазрат ота Бернард Вохеннинг галати гилтиллайдиган кўзлари ҳамда унинг лондонча ширали сўзларини эслаб кулиб қўйди.

– Пилат! Нега сен бу шум галаларни бўйнига уриб қувмадинг?

Аммо гайратига тан бериш керак. Қойил, қойил. Ҳеч шак-шубҳасиз ўз йўлига кўп фойда келтирган. Бундан кўз юмиб бўлмайди. У Ирландия ва ирланд халқини севаман, дейди. Қаранг-а, жуда яхши оиланинг фарзанди, кимнинг хаёлига келибди дейсиз? Чамаси, Уэлсдан-ов.

Э-ҳа, эсдан чиқмасин-да ишқилиб. Ота вилят¹га мактуб жўнатиш керак.

Ҳазрат ота Конми учта ўсмир мактаб ўқувчисини Маунтжой – сквер муюлишида тўхтатди. Ҳа: улар Белведердан экан. Тайёрлов синфидан, аҳа. Мактабда яхши ўқияпсизларми? О-о, баракалла, азаматлар. Э, сенинг отинг нима? Жек Сохан. Сен-чи? Жер, Галлахер. Бу йигитчанинг исми? Унинг оти Бранни Лайнем экан. Қандай чиройли от.

Ҳазрат ота Конми ич чўнтагидан хатни олиб, Бранни Лайнемга берди-да унга Фитсгиббон-стритнинг муюлишидаги қизил почта қутисини кўрсатди.

– Фақат эҳтиёт бўл, ўзинг ҳам яшик ичига тушиб кетма тагин, болакай, – ҳазиллашди у.

Болакайлар ҳазрат ота Конмига кўзларини гилай қилиб қараб, кулиб юборишди:

– О, сэр!

– Қани, бир кўрай-чи, сен хат жўнатишни билармикинсан? – деди ҳазрат ота Конми.

Болакай Бранни Лайнем йўлнинг нариги бетига чопиб ўтди-да, ҳазрат ота Конмининг ота вилятга хатини қип-қизил почта яшчигининг ичига ташлади.

Ҳазрат ота Конми табассум қилди, бошини силкитди, яна табассум қилди-да, Маунтжой-сквернинг шарқий тарафидан илгарилаб кетди. Бошига цилиндр, устига оч мовий ипак қайтарма ёқали камзул, оч сиёхранг шим, сап-сариқ қўлқоп ҳамда учи ўткир боғичли башмоқ кийган, оқ бўйинбоғ таққан, рақс муаллими ва ҳоказо мистер Дэнис Ж. Мажинни салобат билан қадам ташларкан, Максвелл хонимдан Дигнам-корт муюлишида олдинга ўзиб ўтаётиб камоли иззат-икром билан ўзини йўлка четига тортди.

Э, афтидан бу хоним миссис Макгиннесга ўхшайди-ку?

Қадди қомати келишган, сочларига оқ оралаган миссис Макгиннес ўзи улуғвор кетиб бораётган нариги йўлқадан туриб ҳазрат ота Конмига таъзим бажо келтирди. Ҳазрат ота Конми табассум қилди ва бошини эгди. Яхши юрибсизми, хоним?

Хонимнинг савлатини қаранг. Худди Мария Стюартга ўхшайди, нимасидир бор. Ҳайрон қоласан киши – шундай шоҳона аёл – судхўр. Ана халос, ана халос! Шунақанги... нима деса бўлади... Шунақанги шоҳона рухсор билан...

Ҳазрат ота Конми Грейт-Чарлз-стритдан борар, икки кўзи чап томондаги ёпиқ протестант черковида эди. Санъат бакалаври, ҳазрат Т.Р. Грин (D.V.)² ваъз ўқийди.

¹ О т а в и л я т – иезуитлар мазҳабида муҳим лавозимлардан бири.

² *Deo Volante* – Худонинг хоҳиши (*лот.*).

Улар буни бенифициарий дейишади. Лотинчасига, олийҳиммат. Ваъз билан художўйларга олийҳиммат кўрсатмоқчи. Бироқ, келинг, бағри кенглик қилайлик. Енгиб бўлмас жаҳолат. Ўзлари ҳам билишмайди нима қилишаётганини.

Ҳазрат ота Конми муюлишда бурилиб, Шимолий айланма йўлдан юриб кетди. Мана шундай муҳим катта йўлда трамвай юрмагани қизиқ. Албатта, юриши керак.

Бир гала ўқувчи болалар елкаларида сумкалари билан Ричмонд-стритга дувиллаб чиқишди ва ҳаммалари бирваракай гижим бош кийимларини кўтаришди. Ҳазрат ота Конми уларга бир неча бор илтифот кўрсатиб, бош силкиди. Насроний биродарлар мактабининг болалари.

Ўнг томондан ҳазрат ота Конмининг димоғига кундур (ладан) ҳиди урилди. Муқаддас Иосиф черкови. Портленд-роу. Қартайган ва саҳоватпеша соҳибалар учун. Ҳазрат ота Конми Муқаддас Сир амали қошида бошини яланғочлади. Шундай, булар мурувватпеша – лекин баъзан ишлари тоқатдан ташқари.

Олдборо саройи ёнидан ўтаркан, ҳазрат ота Конми бойлигини режасиз совурган ушбу оқсуякни ўйлади. Мана энди бу ерга қандайдир идора ёки муассаса жойлашибди.

Ҳазрат ота Конми Шимолий Стрэнд-роундга чиқди, бу ерда у билан ўз дўконининг остонасида турган мистер Виям Галлахер саломлашди. Ҳазрат ота Конми мистер Виям Галлахер билан сўрашди ва бекон гўштлари ҳамда йирик мой қатламларидан таралаётган ҳидларни сизди. У Гроганнинг тамаки савдоси дўконидан ўтди, бу ерга суяб қўйилган лавҳларга ёпиштирилган газеталар Нью-Йоркда рўй берган даҳшатли фалокат ҳақида хабарлар босишганди. Америкада шундай ҳодисалар дам-бадам бўлиб туради. Одамларнинг шундай беҳос ўлиб кетиши қанчалар бахтсизлик. Дарвоқе, гам-гуссанинг алами боқий қолади.

Ҳазрат ота Конми Дэниэл Бергиннинг қовоқхонаси ёнидан ўтди, таъя деразаси олдида икки бекорчи эркак деворга суяниб туришарди. Улар ҳазратга таъзим қилишди, ҳазрат саломни қайтарди.

Ҳазрат ота Конми Г.Ж. О.Нилнинг дафн идорасини ёқалади, бу ерда оғзига чўп солган Корни Келлехер ҳисоб дафтарига якун чиқарарди. Маҳаллани айланиб юрган констебл ҳазратга салом берди, ҳазрат ҳам у билан омонлашди. Хинзир гўшти сотувчи Юкстеттернинг дўкони ойнасидан ичкарига назар ташлаб, ҳазрат ота Конми ораста шодалаб қўйилган оқ, қора ва қизил колбаса ўрамларини кўрди. Чарлвилл-мэлл дарахтлари соясида ҳазрат ота Конмининг кўзи торф ташувчи баржа соҳилда тўхтаб турганига тушди, қайиш тасмали отнинг калласи қуйи осилган, кир-чир похол шляпа кийган қайиқчи баржада ўтириб тамаки тутатар ва боши тепасидаги терак шохини томоша қиларди. Манзара соддалиги билан мафтункор эди ва ҳазрат ота Конми Яратганнинг ботқоқларда торф бунёд қилган оқилона башорати ва марҳамати хусусида ўйга толди, одамлар уни қазиб олсин, шаҳарларга ёқилги қилиб олиб борсин, бева-бечора, камбағалларнинг уйларини иситсин деган-да ахир.

Олий ҳазрат Жон Конми О.И. Ньюкомен кўпригига чиқиб, Юқори Гардинер-стритдаги авлиё Франциск Ксаверий черковидан марказдан келатурган трамвайга ўтирди.

Шимолий Виям-стритдаги авлиё Агата черковининг викарийси ҳазрат Николас Дадли марказдан келаётган трамвайдан Ньюкомен кўпригида тушди.

Ньюкомен кўпригида ҳазрат ота Конми марказдан келаётган трамвайга чиқди, илло у Мадайлленд ёқалаб ўтувчи лой-ифлос йўлдан яёв юришни ёқтирмасди.

Ҳазрат ота Конми трамвайнинг бурчагига ўтирди, кўкимтир чиптани у қалин ва юмшоқ қўлқопининг тикмасига сунди, тўрт шиллинг, олти пенс ва беш пенни қайтим тангалари эса чиптачининг қалин юмшоқ қўлқопидан унинг пул қопчиғига сирғалиб тушди.

У чирмовуқ чирмалган черков олдидан ўтиб бораркан, чиптани бепарво ташлаб юборганда, албатта худди шу пайт — назоратчи келиб текшириб қолиши ҳақида ўйларди. Бундай қисқа ва арзон йўлда кетаётган йўловчиларнинг гўдаиёб тантанавор ўтиришлари ҳазрат ота Конмига ортиқча бир нарасадай туюларди. Ҳазрат ота Конми самимий ҳолатларни ёқтирарди.

Осуда кун. Ҳазрат ота Конмининг рўпарасида ўтирган кўзойнакли жаноб нималарнидир тушунтиришини тўхтатди-да, бошини қуйи эгди. Бу хотини бўлса керак, ўйлади ҳазрат Конми. Кўзойнакли жанобнинг хотини андак ҳомуза тортиб оғзини билинар-билинемас очди. У қўлқопдаги кичкина муштчасини кўтариб яна ўшандоқ назокат билан ҳомуза тортди, мўъжаз кафти билан оғзига уриб-уриб қўйди-да, билинар-билинемас жилмайди, юмшоқ-юмшоқ.

У сепган атрнинг иси ҳазрат ота Конмининг диққатини тортди. Шу билан бирга у аёлнинг нариги ёнидаги бесўнақай эркак ўриндиқнинг нақ чеккасида ўтирганига эътибор берди. Ҳазрат ота Конми минбарда туриб боши қалтироқ ва ўзи қовушмаган чолнинг оғзига қийинчилик билан ширинлик солди.

Трамвай Эннсли кўпригида тўхтаб энди ўрнидан кўзгалмоқчи бўлганда, бир кампир кутилмаганда ўрнидан туриб эшик томонга юрди. Чиптачи унга трамвайни тўхтатиш учун кўнғироқнинг ипини тортди. Кампир саватлари билан тушиб кетди. Ҳазрат Конми чиптачи саватларни кўтаришга кўмаклашаётганини кўриб турди, кампир тўлаган тангасига қараганда, нарига ўтиб кетишига сал қолди, шунга қарамай ҳазрат Конми биладики, кампир кўнгли тоза кишилардан бири, буларга доим ҳар куни икки марта сени дуо қиламан, қароғим, деб такрорлаш, гуноҳларингни худо кечиради деб юпатиш зарур, мени дуо қил. Аммо у бечораларнинг ҳаёти шу қадар ташвиш, югур-югур уринишларга тўла, бояқишлар-а.

Мистер Южин Стрэттон афишалардан қалин қора дўрдоқ лабларини намойиш қилароқ ҳазрат ота Конмига иршаярди.

Ҳазрат ота Конми барча қора танли, сариқ танли кишиларнинг дили ҳақида ўйга ботди, ўзининг авлиё Петр Клавер О.И. ҳамда Африка миссияси мавзусидаги тарғиботи ҳақида, чин динни тарқатиш, миллионлаган қора, кўнғир ва сариқ жонлар, уларнинг қора тунда ўгридай бостириб келган ўлим соатида сув билан покланолмай, тавба-тазарру қилолмай ўтганликлари тўғрисида хаёлларга толди. Ҳазрат ота Конмининг назарида белгиялик Иезуитнинг «Le nombre des élus»¹ деган китобида анча-мунча жўяли фикрлар баён қилинган эди. Ахир Худонинг иродаси (D.V.) билан чин динга кирмаган миллионлаб жонлар айни вақтда Парвардигори оламнинг сиймосига ўхшаш ва монанд этиб яратилган жонлар эди. Буларнинг бари Худо яратган Худога тегишли жонлар эди. Ҳазрат ота Конми афтидан уларнинг таъбир жойиз бўлса, мисоли ортиқча чиқиндилар сингари изсиз йўқ бўлиб кетишларига ачинарди.

¹ Мўътабарлар сони (франц.).

Хоут-роуд бекатида ҳазрат ота Конми тушди ва чиптачининг хайрлашиб қилган таъзимига жавобан таъзим бажо келтирди.

Малахайд-роуд кимсасиз эди. Ҳазрат ота Конмига бу кўча ҳам, унинг номи ҳам ёқарди. Малахайд узра сузар шўҳ кўнғироқлар садоси. Лорд Толбот де Малахайд яқин атрофдаги денгизлар ҳамда Малахайднинг тўғридан тўғри меросхўр лорд-адмиралли бўлади. Тўй хабарини берган жом садолари ва яна худди шу соатда бошланган жанг ва оқибат хоним бир дамнинг ўзида ҳам тул қиз, ҳам рафиқа ва ҳам бева хотинга айланади. Булар олис ўтмиш кунлар, беташвиш, беқайғу шаҳарлар замони, тинч, осуда замонлар, баронларнинг узоқ қадимияти.

Ҳазрат ота Конми йўлида давом этаркан, ўзининг «Барон қадимияти» деган чоғроқ китоби ҳақида ўйлади, шу билан бирга Йеузитларнинг уйлари ҳамда лорд Маулсвортнинг қизи Мэри Рочфорт, биринчи графиня Белведер тўғрисида ёзиш мумкин бўлган китобни хаёлидан ўтказди.

Энди ёши бироз ўтиб қолган маҳзун аёл Эннел кўли соҳилларида ёлғиз кезар, бу Мэри, биринчи графиня Белведер оқшомлар қайғуга ботиб сайр этар, қундузнинг сув бетига шалошлаб шўнғишлари аёлни на хайратга солар ва на кўрқитарди. Ким билади асл ҳақиқатни? Хойнаҳой рашк ўтида ўртанган лорд Белведер эмасдир, бу унинг тавбасини қабул этган руҳоний ота ҳам эмасдир чоғи? Мабодо у ўз эрининг акаси билан токи ejaculatio seminis inter vas naturale mulieris¹ хиёнат гуноҳига охиригача жазм этмаган бўлса? Агар охиригача узил-кесил гуноҳга ботмаган эса, у фақат чала-ярим тавба қилган бўларди, зеро хотинлар шундай йўл тутишади. Шунда буни фақат Худо, фақат хотиннинг ўзи, фақат эрининг акасигина биларди.

Ҳазрат ота Конми бетийиқ ҳирсий майллар ҳақида фикрлар, бироқ ер юзида шусиз инсон наслининг давом этиши асло мумкин ҳам эмас, зеро, худовандонинг тариқи батаҳқиқ бизнинг моҳиятан тарикимиз ҳам эмас.

Дон Жон Конми ҳамон йўлин қатъ айлаб, хаёлан узоқ ўтмиш замонларни кезди. У пайтлар у ҳурмат-эътиборга сазовор ва самимий эди. У ўз хотираси пучмоқларида тавба-тазарруларнинг сирларини сақлар, меҳмонхона залларининг шипларига сарғайиб пишган меваларнинг чамбарлари осилган, паркет поллари мойланган саҳнларида олижаноб чехраларнинг табассумларига табассум ила жавоб қайтарарди. Ва яна олижаноб эр ва олижаноб аёл бўлмиш келин ҳамда кувёнинг қўлларини қовуштирар эди дон Жон Конми.

Ажойиб кун.

Даладаги четан орасидан ҳазрат ота Конмига карам сафлари кўринди, улар пастки япроқларини кенг ёйиб унга таъзим қилардилар. Кўк юзида паға-паға барра оқ булутлар подасини шамол оҳиста ҳайдаб борарди. Moutonner², дейишади французлар. Аниқ сўз, жуда шинам.

Ҳазрат ота Конми дуо сўзларини ўқиркан, Рэткоффи узра сузган барра булутларни кузатарди. Клонгауз далаларининг чўкиртаси илдиз-поялари юпқа пайпоқдаги оёқларига қаттиқ ботарди. Оқшомлар у ўша ерда сайр этар, дуолар ўқир, ўйин билан машғул болаларнинг қичқириқлари, сокин кечки ҳаво бағрида жаранлаган овозларини эшитарди. У уларнинг ректори эди – уларни ҳалимлик билан идора этарди.

¹ Аёл фаржига то эрлик уруғи тўкилгунча (лот.).

² Кўпирган жингала булут (франц.).

Ҳазрат ота Конми қўлқопларини ечиб, бурчаклари қизил дуо китобини чиқарди. Фил суягидан ясалган китоба китоб саҳифасини кўрсатиб турарди.

Соат тўққиз. Буни боя тушликкача ўқиш керак эди. Аммо леди Максвелл келиб қолди.

Ҳазрат ота Конми Падаримиз ва Аве Марияни ичида такрорлади-да чўқиниб қўйди. *Deus in adiutorium*¹.

У ҳотиржам кўнгил ила соат тўққизда айтилувчи дуони ичида ўқиб тинмай одим отар, ўқир, яна одим отар ва ниҳоят Решга етиб келди *Beati immaculati*:

– *Principium verborum veritas: in eternum omnia iudicia iustitiae tuae*².

Қизариб-бўртиб кетган йигитча кўк четан орасини ёриб ўтиб, сўқмоққа чиқди, унинг ортидан қўлида сўлиган мойчечак дастасини ушлаган қизча пайдо бўлди.

Йигитча шоша-пиша бошидаги шляпасини кўтарди; қизча шошилиб таъзим бажо қилди ва этагига ёпишган хасни олиб ташлашга тутинди.

Ҳазрат ота Конми ҳар икковни сиполик билан дуо қилди-да дуо китобининг юпқа саҳифасини варақлади Шин:³

– *Principes persecuti sunt me gratis: et a verbis tuis Formidavit cor meum*⁴.

* * *

Корни Келлехер катга ҳисоб-китоб дафтарини ёпди-да, солинган қовоқлари остидан худди соқчидай бурчакда турган тобутнинг қарағай қопқоғига қаради. У қалдини ростлаб, унинг яқинига борди-да, ўқи атрофида айлангириб, бўртиқлари ҳамда мис безакларини кўздан кечирди. Оғзидаги чўпни чайнаганча, у тобут қопқоғини қўйди-да, эшикка йўналди. Бунда у кўзини пана қилиш учун шляпасини пешонасига бостирди-да, эшик кесакисига суяниб эринчоқлик билан кўчани кузатди.

Ҳазрат ота Конми Нью Комен кўпригида Доллимаунтга олиб борадиган трамвайга ўтирди.

Корни Келлехер улкан бошмоқларини чалиштириб, манглайига бостирилган шляпа остидан атрофга кўз югуртирар, оғзидаги чўпни тинмай чайнади.

Констебл 57 С, кўча соқчиси унинг қошида бир зум тин олди, ҳол-аҳвол сўрагиси келди.

– Хўб кун бўлди, мистер Келлехер.

– Оҳо, – пўнғиллади Корни Келлехер.

– Фақат бироз димроқ, – деди констебл.

Корни Келлехер тишлари орасидан чўп чайнашдан ҳосил бўлган сўлакни чирт этиб тупурди, саҳоватли оппоқ қўл эса деразадан Экклестрит кўчасига танга ташлади.

– Хўш, нима яхши гаплар бор? – деб сўради Корни Келлехер.

¹ Худоё, таъжил айла мени халос этмоққа (*лот.*).

² Маъсумлар бахтиёрдир:

– Сенинг каломинг матни ҳақдир: сенинг ҳақиқатингнинг ҳар ҳукми мангудир (*лот.*).

³ Яҳудий алифбоси ҳарфи.

⁴ Боёнлар мени бегуноҳ қуварлар, аммо дилим сенинг каломингдан қўрқар (*лот.*).

– Мен фалон кишини кеча кечқурун кўрдим, – деди овозини пасайтириб констебл.

* * *

Чўлоқ матрос Макконнел аптекасининг бурчагига тўқиллаб ўтди, Рабайотти музқаймоқ сотувчисининг аравачаси ёнидан айланиб, қўлтиқтаёқларида Экклс-стрит кўчасида сакрай бошлади. У ўз эшиги олдида валангар турган Лалли О, Руркка яқинлашиб, атайлаб чинқирди:

– Англия учун...

У қаттиқ силтаниб олдинга ҳаракат қилиб, Кейти ва Буди Дедал ёнидан ўтиб, қичқирди:

– Уйимиз ва гўзаллигимиз учун.

Ж.Ж. О, Моллойнинг оқариб, ташвишга ботган башарасига қараб мистер Ламберт омборхонада эканлиги, ҳузурида одам борлигини хабар қилишди.

Тўладан келган хоним йўлидан тўхтаб, ҳамёнидан чақа танга чиқарди-да ўзига томон узатилган шапка ичига ташлади. Матрос тўнгилаб миннатдорчилик билдирди-да, ҳиссиз деразаларга қовоғини уйиб боқди-ю бошини қуйи солинтириб яна сакраб-сакраб тўрт қадам олдинга жилди.

Кейин тўхтаб қаҳрли қичқирди:

– Англия учун...

Икки ялангоёқ бола узун чўплардаги обакидандонни сўришаркан мажруҳ чўлтоққа сўлакайлари оққан оғизларини очиб тикилишди.

Матрос яна адл-адл силтаниб олға силжиди-да, тўхтаб, калласини юқорига кўтарди ва паст дўриллаган овоз билан бақирди:

– Уйимиз ва гўзаллигимиз учун.

Дераза ортидаги қувноқ ялла ва хиргойи яна андак давом этиб турди-да сўнг тўхтади. Дераза пардаси четга сурилди. «Мебелсиз квартиралар ижарага қўйилади» деган лавҳа тахтача сирғалиб пастга тушиб кетди. Ялангоч ва бўлиқ саҳоватли қўл оқ ички қўйлак ҳамда қуйи этакнинг таранг боғичлари орасидан лип этиб кўринди. Хотин кишининг қўли панжара орасидан танга ташлади. Танга йўлкага тушди.

Болакайлардан бири югуриб келиб, тангани олди-да, тиланчининг шапкасига ташлади:

– Олинг, сэр.

* * *

Кейти ва Буди Дедал буғ тўла ошхона эшигига суқулишди.

– Сен китобларни олиб бордингми? – сўради Буди.

Мэгги плита олдида туриб билқиллаган совун кўпикларидаги туссиз кир уюмини икки марта таёқ билан титкилаб, пешонасини артди.

– Уларни олишмаяпти, – деди у.

Ҳазрат ота Конми Клонгоуз далаларидан юриб борар, чўкиртак илдиз поялар юпқа пайпоқдаги оёқларига тикандек ботарди.

– Сен ўзи қаерга олиб бординг? – сўради Буди.

– Макгиннесс олдида.

Буди оёғини тапиллатиб ерга урди-да, сумкасини стол устига отди.

– Илоҳим, семиз жинни ёрилиб ўлсин! – қичқирди у.

Кейти плита олдида келиб, чўзилиб қаради.

– Қозонда нима бор? – сўради у.
 – Кўйлақлар, – деди Мэгги.
 Будининг жаҳли чиқиб бақирди:
 – Қуриб кетсин, ейишга ҳеч нарса йўқми?
 Кейти декчанинг қопқоғини хўл этаги билан ушлаб кўтарди-да,
 сўради:
 – Бу нимаикан?
 Декчадан хушбўй қуюқ буғ кўтарилди.
 – Нохат шўрва, – деди Мэгги.
 – Қайдан худо яралақади? – сўради Кейти.
 – Ҳамшира Мэри Патрик берди, – деди Мэгги.
 Хизматчи қўнғироқ чалди.
 – Жингг!
 Буди столга ўтирди-да оч қичқирди:
 – Қани бу ёққа ол!
 Мэгги декчадан қуюқ сарғиш шўрвани унинг тарелкасига солиб
 берди. Кейти хотиржам ҳолда Будининг қаршисига ўтириб, нон
 увоқларини бармоқлари учиде оғзига соларкан, оҳиста деди:
 – Яхшиям, шу бор экан. Дилли қани?
 – Отамни кутиб олгани чиқди, – деб жавоб берди Мэгги.
 Шўрвага нонни майдалаб соларкан, Буди кўшиб қўйди:
 – Осмонда йўқ падаримизни...
 Кейтининг идишига ош соларкан, Мэгги норози бўлиб деди:
 – Буди! Уялмайсанми!
 Илиё келур деб, қоғозни буклаб ясалган қайиқча енгилгина тебраниб,
 силкиниб Лиффидан қуйига қараб сузиб борар, Айланма кўприк тагидаги
 йўғон устунлар атрофида бурама ҳосил қилиб қайнаган сув тўлқинларидан
 сакраб ўтиб, кемалару лангарлар занжирларини ёнлаб, эски божхона доки
 билан қирол Георг соҳили орасидан шарққа томон йўл оларди.

* * *

Торнтон дўконида оқ-сарикдан келган қиз тўқилган сават остига
 шилдираган ялтироқ қоғоз тўшарди. Буян Бойлан қизғиш қоғозга
 ўралган шиша билан кичкина атир идишчани узатди.

– Ҳаммасидан олдин мана буларни, – деди у.
 – Хўп, сэр, – деди сарик қиз, – меваларни тепасига қўяман.
 – Қойил, бу айна муддао бўлади, – деди Буян Бойлан.

Қиз дўмбоқ ноқларни жуфт-жуфт қилиб, думларини ҳар томонга
 қаратиб авайлаб, чиройли қилиб жойлади, улар орасига уятдан қизариб
 кетган ғарқ пишган шафтолиларни ўрнаштирди.

Буян Бойлан мева-чеваларнинг хушбўй исларига тўлган дўкон
 ичида янги тўқ қизғиш ботинка кийган ҳолда айланиб юрар, мевалар,
 диркиллаб турган, серэт, серсув думалоқ помидорларни ушлаб кўрар,
 бурнига яқин олиб бориб, ҳидлаб кўярди.

М.Х.Э.Л.И. оқ цилиндр қалпоқларда Танжер-лейн бўйлаб ўз
 кўзлаган манзиллари сари салқи қадамлар ташлаб унинг кўз ўнгидан
 сафланиб тизилишиб ўтдилар.

Бойлан бирдан қулупнай солинган идишдан юзини бурди-да
 чўнтагидан тилла соатини чиқариб, занжири имкон берганча илгарига
 чўзиб, кўз ташлади.

– Бунга ҳозирнинг ўзида жўната оласизми? Трамвайда?

Мерченгс-арч растасида елкаси қорайиб кўринган бир кимса кўча
 сотувчисининг аравачасидаги китобларни титкилаб варақларди.

– Ҳа, албатта, сэр. Бу шаҳардами?

– Ҳа, шундай, – жавоб берди Буян Бойлан. – Ўн минутлик йўл.

Оқ-сарик қиз қоғоз билан қалам узатди.

– Қасрдалигини ёзиб бермайсизми, сэр?

Буян Бойлан қоғозни тахта устига қўйиб, манзилни ёзди ва қизга берди.

– Фақат дарров жўнатиш, келишдикми? – деди у. – Бу бемор кишига.

– Хўп, сэр. Бажараман, сэр.

Буян Бойлан шими чўнтагидаги тангаларни шўҳ жаранглатди.

– Энди айтинг-чи, мени қанчагача туширдигиз? – сўради у.

Қизнинг нозик қўллари меваларни яна бир бошдан санаб чиқди.

Буян Бойлан қизнинг очиқ ёқасидан ичкарига мўралади. Қушча. У баянланд кўзадан бир дона қизил чиннигулни олди.

– Менга ярашадими? – деб сўради у олифтанамо.

Оқ қиз унга қиё боқди, сиполик билан қадини ростлади, бироз четга қийшайган бўйинбоғига кўз қирини ташлади, қизаринқиради.

– Ҳа, сэр, – деди у.

Энкайиб у яна биққи ноклару бўртган шафтолиларни қайтадан санади.

Буян Бойлан унинг очилиб қолган қўйнига яна ҳам майл кўрсатиб боқди, иршайган тишларида қизил гул бандини иштаҳа билан чайнади.

– Мен сизнинг телефонигизга икки оғиз сўз айтай, майлими, мисси? – деди у бепарволик билан.

* * *

– Ма!¹ – деди Алмидано Артифони.

У Стивеннинг елкаси оша Голдсмитнинг гуддасимон бошига паришон назар ташлади.

Саёҳатчилар тушган икки вагон секинлаб ўтди, аёллар олдинда бандни ушлаб ўтиришарди. Оқтанлилар. Эркакларнинг қўллари уларнинг ингичка белларини тортинмай кучарди. Улар Тринити томондан Ирланд банкининг хилват серустун пештоқига боқишар, бунда кабуларларгина гув-гувуллашарди.

– Anch“lo ho avuto di queste idee² – дерди Алмидано Артифони, – quand ero giovane come Lei. Eppoi mi sono convinto che il mondo e una bestia. E peccato. Perche La sua voce... sarebbe un cespite di rendita via, Invece, Lei si sacrifica.

– Sacrificio incruento³, – деди Стивен табассум қилиб ва шумтол оғочидан ясалган асосининг ўртасидан тутиб аста чайқаганча.

– Speriamo, – деди думалоқ, мўйловдор башара дўстона. – Ma, dia: retta a me. Ci rifletta⁴.

Гратаннинг тўхтанлар! деб амр айлаган қаттиқ тош дастпанжаси тагида Инчикордан келган трамвай Шотланд тоғ полки оркестрининг бир талай тўп солдатларини туширди.

¹ Аммо! (*Итал.*)

² Менинг ҳам хаёлимга шундай фикрлар келганди... унда мен худди сиз каби ёш эдим. Мен у пайтларда шунга амин эдимки, дунё бу – ҳайвон. маъзур тутинг. Бироқ, сизнинг овозингиз... даромад манбайи бўлиши мумкин эди, кўринг-а. Бунинг ўрнига сиз ўзингизни қурбон қилмоқдасиз.

³ Бу ўйланган қурбон (*итал.*)

⁴ Умид қиламиз... Бироқ менинг сўзимга кириш, ўйлаб кўринг (*итал.*)

Ўйлаб кўраман.

– *Ci riflettero*¹ – жавоб берди Стивен пастга кенг иштонга қараб.

– *Ma, sul serio, eh?*² – дерди Алмидано Артифони.

Унинг оғир қўли Стивеннинг қўлини қаттиқ қисди. Одам нигоҳи. Бир зум нигоҳ ғоятда синчков боқди. Кейин шу заҳоти Долкидан келаётган трамвайга тез ўтди.

– *Eccolo* – шошилиб дўстона деди Алмидано Артифони. – *Venga a trovarmi eci pensi. Addio, caro.*

– *Arrivederla, maestro*³, – жавоб берди бўшаган қўли билан шляпасини кўтариб. – *E grazie.*

– *Di che?* – сўради Алмидано Артифони. – *Scusi, eh? Tante belle cose!*⁴

Алмидано Артифони найча қилиб ўралган ноталарни худди сигнал бергандай кўтариб, кенг иштонини ҳалпиллатганча Долкидан келаётган трамвайга югурди. У беҳуда уринар, беҳуда ишоралар қиларди, зеро, ҳаммаёқни ўз мусиқа асбоб-анжомларини тринити дарвозасидан ташиб ўтаётган оёқлари яланғоч тоғликларнинг издиҳоми тутганди.

* * *

Мисс Данн Кейил-стритдаги кутубхонадан олинган «Оқ либосли аёл»ни тортманинг узоқроқ ичкарасига суриб қўйди-да, ёзув машинкасига почта рангли қоғозининг варагини жойлади.

Бунда сирли нарсалар ҳаддан зиёд кўп экан. Анов эркак Мэрионни яхши кўрармикин, йўқми? Яхшиси бошқасини олган маъқул, мисол учун Мэри Сесил Хэйнинг китобларидан.

Соатнинг кафтгири уясида сирғалиб пастга тушди, андак силкиниб турди, сўнг тўхтаб дарчада олти рақами кўринди.

Мисс Данн тугмаларни такиллашиб босди:

– 1904 йил 16 июн.

Вулф Тоннинг қўйилмай қолиб кетган ҳайкалининг тагпойдевори билан Монипени ўртасидаги муюлишда оқ цилиндр кийган беш қомат реклама лавҳаларини кўтарганча иланг-биланг қилиб ўтишди, М.Х.Э.Л.И. ни кўрсатишди, кейин қаердан келган бўлсалар, шу ёққа гойиб бўлишди.

Кейин у жозибадор танноз Мария Кендалл тасвирланган катта афишага қараб қолди, у ўзини ўйсиз орқага ташлаган, олдидаги дафтарга ўн олти рақами ҳамда Эс бош ҳарфларини қиртиллатиб ёзарди. Тўқ сарғиш сочлар ва упа суртилган юзлар. Бунинг нимаси ёқади? Этаги тўрт энлик, яна шуни ҳам юқори кўтаради. Ҳа-я, у бугун музикага келармикин? Кийим тикувчини кўндирсам, Сюзи Нэгликига ўхшатиб бурмали этак қилиб берармикин? Жуда алламбало. Шаннон билан яхт-клубдаги барча тузлар ундан кўзларини узишолмайди. Ё худо, у мени бу ерда соат еттигача олиб ўтирмас ахир.

Телефон қизнинг қулоғи остида чинқириб жиринглади.

– Алло. Ҳа, сэр. Йўқ, сэр. Ҳа, сэр. Мен уларга бешдан кейин қўнғироқ қиламан. Фақат шу иккаласи, сэр, Белфаст билан

¹ Фақат жиддий бўлсин, хўпми? (*итал.*)

² Мана келди... Келинг, гаплашамиз. Ўйлаб кўринг. Хайр, азизим.

³ Хайр, маэстро... Ташаккур сизга.

⁴ Нима учун?... Хафа бўлмадингизми? Яхши қолинг! (*итал.*)

Ливерпулга. Хўп бўлади, сэр. Демак, агар сиз келмасангиз, мен олтида кетсам бўладими? Ун бешта ўгганда. Ҳа, сэр. Йигирма етти-ю олти. Мен унга айтаман. Шундай: бир фунт, етти-ю олти.

Қиз конвертга учта рақамни ёзди.

– Мистер Бойлан! Бир зум! Анов «Спорт»даги жаноб кирган эди, сизни сўради. Ҳа, мистер Ленехан. У соат тўртда «Ормонд»да бўламан деди. Йўқ, сэр, ҳа, сэр. Мен уларга бешдан кейин чиқаман.

* * *

Гира-шира чироқнинг милтиллаган шуъласида икки қизаринган чеҳра чиқиб келди.

– Ким бу? – сўради Нед Лэмберт. – Бу Кротти эмасми?

– Рингабелла ва Кроссхейвен, – овоз берди оёқлари билан зиналарда пайпасланаётган кимса.

– Э, бу сизмисиз, Жек, салом! – деди Нед Лэмберт ўзининг юмшоқ таёқчасини жимираган шип тоқларига қутлаб кўтариб. – Бу ёққа келинг. Эҳтиёт бўлинг, у ерда зина бор.

Руҳоний отанинг юқорига кўтарилган кўлидаги гугурт узун тиниқ айлана аланга сочди-ю сўнг итқитиб юборилди. Унинг охириги учқуни оёқлари остида сўнди – яна улар бўғиқ дим ҳаво ўровида қолдилар.

– Жуда ажойиб-ку! – деди бийрон бир овоз қоронғуда.

– Шундай, сэр, – дарҳол тийрак илиб кетди Нед Лэмберт. – Биз сиз билан ўша муқаддас Мария аббатлигининг тарихий палатасида ўтирибмиз, бу ерда 1534 йилда бўлган кенгашда ипак Томас исён бошланганини эълон қилганди. Бутун Дублинда бундан кўра тарихийроқ жой йўқ. О, Мэдден Берк тез орада у ҳақда бир нарса ёзмоқчи. Уния¹ бўлгунча бу ерда эски Ирланд банки жойлашганди, энг биринчи яҳудий ибодатхонаси ҳам шу ерда эди, кейин улар Аделаид-Роудда ўз синагогаларини қуриб чиқиб кетишди. Жек, сиз ахир илгари бу ерга ҳеч келмаган эдингиз, тўғрими?

– Биринчи келишим.

– У Дэйм-уок томондан кириб келган, – деди бояги бийрон овоз, – эс-эс хотирлайман. Килдерларнинг қасри Томас-кортда эди.

– Жуда тўғри, – деди Нед Лэмберт. – Муглақо ҳақсиз, сэр.

– Сиз шундай марҳамат кўрсатиб турсангиз, – деди руҳоний ота, – балки сиз келаси сафар менга ижозат беришингизни сўрардимки...

– Ҳа, албатта, – деди Нед Лэмберт. – Қачон хоҳласангиз, фотоаппаратингиз билан келаверинг. Мен манави қопларни ромлардан олиб қўйишларини айтаман. Сиз манави ердан ёки у ердан бемалол суратга олаверасиз.

У заиф липиллаган чироқ ёруғида таёқчасини дон тўла қоплар ҳамда полнинг суратга олиш қулай ерларига тўқ-тўқ уриб у ёқ-бу ёққа юриб турарди.

Шахмат тахтаси устига узунчоқ башаранинг соқоли осилган, кўзи бир нуқтага қадалган эди.

– Сиздан гоятда миннатдорман, мистер Лэмберт, – деди руҳоний ота. – Қимматли вақтингизни бошқа олиб ўтирмай...

– Доим тортинмай келаверинг, – деди Нед Лэмберт. – Фақат хурсанд бўламиз. Хоҳласангиз, кейинги ҳафтада келинг. Сизга кўриняптими?

¹ У н и я – лот. бирлашиш; икки давлатнинг бирлашуви.

– Ҳа, ҳа. Хайр бўлмаса, жаноб Лэмберт. Танишганимиздан бошим осмонга етди.

– Мен ҳам жуда хурсандман, сэр, – жавоб берди Нед Лэмберт.

У меҳмонни эшиккача кузатиб қўйиб, ҳовлида юмшоқ таёқчасини устунлар тагига улоқтирди. Кейин Ж.Ж. О, Моллой билан бирга шошилмай Муқаддас Мария аббатлиги томонга ўтди, бу ерда юкчилар О, Коннор учун усти ёпиқ араваларга алғарроб ҳамда палма унлари солинган қопларни ортишарди. Вексфордга жўнатилади.

У қўлида тутиб турган ташриф қоғозчасини ўқиш учун тўхтади.

– Ҳазрат ота Хю К. Лав, Рэткоффи. Ҳозирда манзили: Сент-Майклс, Соллинс. Кўп яхши одам кўринади. У менга Фитсжералдлар тўғрисида китоб ёзаётганлигини айтди. Худо ҳақи, тарихни беш қўлдай билади.

Қизгина ҳафсала билан этагига ёпишган хашакни олиб ташлади.

– Мен ўйлабманки, бу ерда сиз порох йиғиб янги фитна тайёрлаяпсизми деб, – деди Ж.Ж. О, Моллой.

Нед Лэмберт бармоқларини ҳавода шарақлатди.

– Ўҳ, қуриб кетсин! – хитоб қилди у. – Мен унга герцог Килдерни гапириб бермабман-ку. У Кэтсидаги бош жомени ёқиб юборган эди. Бунинг воқеасини биласизми? мен буни қилганимдан жуда ёмон ўкинчдаман, у шундай деб айтган эди, лекин қасам ичиб айтаманки, мен архиепископ жоменинг ичида деб ўйлабман. Балки бу руҳоний отага ёқмаган бўлармиди. Лаббай? Йўқ, барибир буни унга ҳикоя қилиб бераман. Бу ахир герцог Фитсжералд эди. Улар ҳаммаси юрагида ўт-олов қайнаган одамлар эди, Жералдайнлар бари шундай эди.

У абзал қайишлари бўшалиб безовта силкиниб турган отлар ёнидан ўтди. У кўкиш холдор отнинг дириллаб турган сағрисига шапатилаб, қичқириб қўйди:

– Ҳе-е, тўполончи!

Кейин Ж.Ж. О, Моллойга ўгирилиб қаради-да, сўради:

– Хўп, майли, Жек. Нима бўлди? Оҳ, бир пас тўхтаг. Шошманг-чи.

У бошини анча орқага тортиб, оғзини катта очиб, бир зум қотиб қолди, кейин қаттиқ акса урди.

– А-апшу! Оҳ, қуриб кетсин!

– Бу қопларнинг чанги, – одоб сақлаб деди Ж.Ж. О, Моллой.

– Унақамас, – зўрга нафас чиқарди Нед Лэмберт, – қайдан дучор бўлдим... Совуқ кеча ўтган... Вой шайтон... Ўтган кун кечаси... шундай совуқ шамол бўлдики...

У аксириқ яна хуруж қилиб келаётганини сезиб рўмолчасини чиқарди...

– Мен... эрталаб... Гласневинда эдим... анов бечора... оти нимаиди... А-апшу!.. Вой қисталоқ!

* * *

Том Рочфорд ўзининг қирмизи нимчасига босиб турган тахламдан устки дискни олди.

– Кўрдингизми? – сўради у. – Олайлик, ҳозир олтинчи сон кетяпди. Уни мана бу ерга қўяман, қаранг. Саҳнда номери чиқади.

Уларнинг кўз ўнгида у дискни сўл уяга жойлади. Диск ариқчадан пастга сирғалиб тушди, андак силкиниб турди-да, сўнг тўхтади ва уларга дарчадан олти рақамини кўрсатди.

Ўтган замонларнинг калонпо ва калондимоғ юристлари қонунга боғлиқ ишларни адо эта туриб Ричи Гулдинг бошқармасидан

фуқаролик судига қараб Гулдинг, Коллис ва Уорд фирмасининг папкасини кўтариб ўтишига қараб туришар, шунингдек улар ёши катта улусифат бир аёл оғзидаги ясама тишларини кўрсатиб бадгумон илжайганча, кенг қора шоҳи кўйлагини шилдиратиб қирол судининг адмиралтея бўлимидан апелляция суди тарафга ўтаётганини кузатишарди.

– Кўрдингизми? – қайтарди у. – Қаранг, охирги туширганим энди у ерда тепага чиқди: Ўтган Рақамлар. Босим. Дастак усули. Тушунарлими?

Уларга ўнг томондаги тобора кўпайиб бораётган дисклар тахламини кўрсатди.

– Усталик билан ўйлаб топишган экан, – деди пишиллаб Флинн Узун Бурун. – Демак, ким кеч қолган бўлса, ҳозир қайси рақам эканлиги ва қайсилари ўтиб бўлганини шундоқ кўриши мумкин.

– Кўрдингизми? – такрорлади Том Рочфорд.

У яна бир карра томоша қилиш учун дискни қайта туширди – диск пастга шўнғиб, силкиниб, тўхтаб, сўнг тўрт рақамини кўрсатганини кузатди. Рақам саҳнада.

– Мен уни ҳозир «Ормонд»га борганимда кўраман, – деди Ленехан, – Қани қўйнига бир қўл солай-чи. Керакли рақам тагин чиппакка чиқиб ўтирмасин.

– Бўпти, – маъқуллади Том Рочфорд. – Унга айтиб қўй, мен бу ерда ўзим Буян бўлиб қолдим, сира сабрим чидамаяпти.

– Хўп, мен ухлагани кетдим, – деди такаллуфсизлик билан Маккой. – Иккинги бир иш бошладингизми, тамом...

Флинн Узун Бурун дастак устига энгашиб пишилларди.

– Э манавиниси қандай юради, Томми? – сўради у.

– Гув-гув, кабутарлар, – деди Ленехан. – Тезда кўришгунча.

У Маккой билан изма-из Крэмpton-кортнинг кичкина чорси ҳовлисидан ўтиб кўчага чиқди.

– У қахрамон, – деди у содда қилиб.

– Биладан, – деди Маккой, – Сиз оқава аригини айтяпсиз.

– Оқава ариқ дейсизми? – сўради Ленехан. – Э, бу қопқоқли қудуқда рўй берган.

Улар Дэн Лаурининг мюзик-холли ёнидан ўтишди, бу ерда афишада гўзал танноз Мария Кендалл уларга бўяма табассумнинг жозибасини сочарди.

Сайкмор-стритнинг йўлкасидан пастга эниб бораркан, Ленехан «Эмпайр» мюзик-холл олдида Маккойга воқеа қандай бўлганини тушунтирди. Мана шу оғзига қопқоқ қўйилган қудуқларнинг газ қувуридан фарқи йўқ. Бир пешанаси шўр одам қувурга тикилиб қолибди, канализация газларидан бўғилиб ўлар ҳолатга келибди. Шу пайт Том Рочфорд келиб қолиб, устидаги кийимларини ҳам ечмай қудуққа тушибди, фақат ўзини арқон билан боғлаб олибди. Худо ҳақи денг, амал-тақал қилиб ҳалиги бечорани арқонга илинтириб боғлабди. Кейин ҳар икковларини ташқарига тортиб олишибди.

– Қахрамонлик қилибди, – деб хулоса чиқарди у.

Улар «Делфин» олдида тўхташди ва Жервис-стрит томонга тасирлаб чопган тез ёрдам қаретасини ёнларидан ўтказиб юборишди.

– Буёққа, – деди у ўнгга томон буриларкан. – «Тож»га бошламасига қанча қўйишаётганин? Пайнемнинг олдида кириб билиб чиқай. Занжирли тилла соатингиз нечани кўрсатяпти?

Маккой аввал Маркус Терциус Мозеснинг қоронғу дўконига қаради, кейин О,Нилнинг соатига кўз ташлади.

– Тўрт бўляпти, – деди у. – Жокей¹ ким?

– О’Мэдден, – жавоб берди Ленехан. – Оти ютадиган отлардан.

Темпл-барда қолган Маккой йўл устида ётган банан пўчоғини оёғининг учи билан аста оқава ариққа туширди. Кечаси биров кайф устида босиб олса, сирғалиб ариққа тиқилиши ҳеч гапмас. Бўйни синади.

Вице-қиролнинг отлиқ ҳамроҳлари учун қароргоҳ панжарасидаги дарвоза ланг очилди.

– Бирга бир, – деди Ленехан қайтиб келиб, – У ерда мен Бэнтам Лайонсни учратиб қолдим. У қаёқдаги бир қирчангига қўйибди, аллаким унга айтганмиш, лекин бу отдан ҳеч қандай умид йўқ. Биз бу ёққа кирамиз.

Улар пиллапоялардан кўтарилиб, Мерченстс-арч растаси оралаб ўтдилар. Елкаси қорайиб кўринган кимса китобфуруш аравачасидаги китобларни титарди.

– Э, мана унинг ўзи, – деди Ленехан.

– Қизиқ, у нимани сотиб олмақчийкин? – сўради Маккой орқасига қараб.

– «Леополдо ёхуд улбулумлашган кангул тарихи», – деди Ленехан².

– У шунақа ёймачилар бозорларини ўлгудай яхши кўради, – деди Маккой. – Яқинда у билан Лиффи-стритга бордиқ. У аллаким бир чолдан икки шиллингга китоб сотиб олди. Ўша китобдаги суратларнинг ўзи икки баравар қиммат эди, ҳаммаси юлдузлар, ой, думли кометалар. Астрономияга ўхшаган бир нарса экан.

Ленехан кулди.

– Мен сизга ҳозир думли юлдузлар ҳақида бир ажойиб воқеани айтиб бераман, – ваъда қилди у. – Офтобга чиқайлик.

Улар чўян кўприкдан ўтиб, Веллингтон соҳили бўйлаб панжараларни ёқаладилар.

Раста йигитча Патрис Алоизус Дигнам Манганнинг (собик Ференбах) гўшт дўконидан бир ярим қадоқ хинзир қийма котлети харид қилиб чиқди.

– Гленкридаги болалар колониясида чиройли зиёфат бўлаётган эди, – бийрон гап бошлади Ленехан. – Биласиз, ҳар йили шундай зиёфат беришади. Ҳамма ясан-тусан кийинган. Меҳмонлар орасида лорд-мэр ҳам бор эди. У пайтда Вэл Диллон лорд-мэр эди, сэр Чарлз Камерон ҳам шу ерда, Дэн Доусон маъруза қилди, кейин концерт бўлди. Бартел Д, Арси ашула айтди ва Бен Доллард...

– Мен биламан, – деб унинг сўзини бўлди Маккой. – Менинг азизам у ерда бир марта саҳнага чиққан.

– Ростдан-а? – деди Ленехан.

«Мебелсиз уйлар ижарага берилади» деб ёзилган лавҳа яна дераза ромида пайдо бўлди. Экклс-стрит.

У бир зум жилмайиб қолди, лекин шу заҳоти хахолаб кулди.

– Майли, мен ҳикоямни айтай, – деб яна бошлади у. – Кэмден-стритлик Делехант дастурхонни ноз-неъматлар билан таъминлади, каминангиз эса қадаҳларга май қуйиб турдим. Блум ҳам хотини билан келган. Ичкилик дарё денг – портвейн дейсизми, херес, кюрасо, ҳаммасини ҳурматини жойига қўйиб армонсиз ичдик. Уйнадик, кулдик. Суюқ нарсалардан қуюқ нарсаларга ўтдик. Яхна гўшту қийма таомлар, э асти қўяверинг... тоғ-тоғ уюлиб ётарди...

¹ Пойгачи чавандоз.

² Ленехан Блум номини аския қилипти.

– Мен биламан, – деди Маккой. – Ўша йили менинг азиз рафиқам ҳам ўша ерда бўлган...

Ленехан унинг тирсаги тагидан жўшиб кучоқлади.

– Келинг, майли, ҳикоямни давом эттирай, – яна бошлади у. – Мана шу кайфу сафодан кейин биз яна ярим тунда енгил овқатландик, биз ўрнимиздан кўзгалганда, кечаси соат ўн иккидан ошган эди. Ажойиб қиш кечаси эди, уйга Фезербед тоғи орқали келдик. Блум билан Крис Каллинан каретанинг нариги ёғида, мен эса унинг хотини билан бу ёғида ўтирардик. Байту лапарлар айтишдик: Қара, тонг ҳам ёришди. Хотини Делехант портвейнидан яхшигина отган эди. Шу денг, ярамас арава ҳар сафар ўнқир-чўнқирга тушиб силкинганда, хоним нуқул менинг устимга қулайди денг. Бунақа эрмак қайда бор! Иккала кўксини айтмайсизми, э, Худо берган унга. Мана бу-ундай.

У қафтларини айлана қилиб ўзидан бир қулоч нари кўтарди-да пешонасини тириштирди:

– Мен бўлсам ҳадеб унинг белию оёқларини шоли рўмоли билан ўрайман, бўйнидаги шарфини тўғрилайман денг. Тушуняпсизми, менинг гапларимни?

Унинг кўллари ҳавога кўтарилиб бўлиқ, думалоқ бир нарсани кўрсатмоқчи бўлади. У мазза қилиб кўзларини юмди, бутун гавдаси билан олдинга энкайди-да ингичка ҳуштак чалиб юборди.

– Узун гапнинг қисқаси, бой назар бола гўддайиб турди денг, – деди у хўрсиниб. – Хоним ўзига етгунча жуда шўҳ. Тўғриси ҳам шу. Бу орада Блум денг Крис Каллинан билан аравакашга осмонлардаги турли юлдузлар ва кометаларни кўрсатади денг: мана-манави Катта Айиқ, анави Геркулес, анави Катта Илон ва ҳоказо ва ҳоказо алмойи-алжойи гаплар денг. Мени айтмайсизми, мен Сомон йўлида бутунлай адашиб-улоқиб кетдим. Блум ҳамма юлдузларни номма-ном билади, худо урсин агар. Бир маҳал хоним шу қоронғуликда осмоннинг ит топмас узоқ бурчагидаги кичкина юлдузчани топиб кўрсатди-да, анави-чи, Полди¹, у қандай юлдузча? – деб сўради. Блум миқ этолмай қолди, гапнинг очиги. Сиз хов анов юлдузчани айтяпсизми? – дейди Крис Каллинан, Э, нима бўларди, қоронғудаги бир қозиқ-да. Айни нуқтасига урди гапни азамат.

Ленехан тўхтаб, ўзини кулгидан тўхтата олмай кўча панжарасига суяниб қолди:

– Вой, ўламан, – нафаси тиқилиб дерди у.

Маккойнинг туси қочиб, сал-пал жилмайгандай бўлди-ю, дарҳол жиддий тортди. Ленехан йўлида давом этди. У узун ёқасини кўтарди-да энсасини қиртиллатиб қашиди. У офтобнинг ўткир тифида Маккойга кўзини қисиб қаради.

– Блум жуда билагон ва маданиятли киши, – деди у жиддий тортиб. – Кўчада лақиллаб юрган бир валакисаранг эмас... билдингизми... Бизнинг қария Блум, ўзи қандайдир артистларга ҳам ўхшаб кетади.

* * *

Жаноб Блум «Мария Монкнинг кўрқинчли фош этилиши», Аристотелнинг «Органон» китобларини эринчоқлик билан варақлаб турарди. Ҳарфлари бўлмагур босилган, жингалак. Рангли расмлар: гўдак гумоналар қон-қизил рангли курсоқда, қассобхонадаги янги сўйилган

¹ П о л д и – Блумнинг Леополд исмининг кичрайтириб айтилиши.

буқанинг жигарини эслатади. Худди мана шу дақиқаларда бутун дунёда мана шунақалар жуда кўп. Ҳаммалари бошчалари билан туртинишади, у ердан чиқмоқчи бўлишади. Ҳар дақиқада қайдадир бир гўдак туғилади. Миссис Пюрфой.

У иккала китобни четга қўйиб, бошқасига қаради: «Гетто кундаликлари». Леополд фон Захер-Мазох¹.

– Буни ўқиганман, – деди у китобни четга суриб.

Сотувчи унинг олдига иккита китоб жилдини ташлади.

– Манавиларни кўринг, жуда бошқача, – қизиқтирди у.

Китобфурушнинг тишлари чириган, оғзидан пиёз ҳиди келарди. У энгашиб бир даста китобни нимчасига босиб кўтарди-да кир парда ортга ўтиб кетди.

О’Коннел кўпригида кўпчилик йўловчилар рақслар устаси ва ҳоказо. Жаноб Дэнис Ж. Мажиннининг қоматдор дароз гавдаси ва рангдор либосларига кўз қирларини ташлаб ўтишарди.

Жаноб Блум ёлғиз қолиб, китобларнинг номларини кўздан кечирди. «Мафтункор қийновчилар», Жеймс Лавберч. Гавронпараст. Нималиги маълум. Уйда бормиди бу? Ҳа.

У китобни очди. Худди ўшанинг ўзи.

Кир парда ортида аёл кишининг овози. Эшитайлик-чи. Эркак ҳам бор.

Йўқ, хонимга бундай китоб унча ёқмайди. Мен унга олиб борганман.

У бошқа сарлавҳаларни ўқиди: «Гуноҳнинг лаззатлари». Афтидан унга бу тўғри келади. Қани, кўрайлик-чи.

Тусмоллаб очиб, ўқиди:

– У эри қўшқўллаб, ҳовучлаб берадиган долларларни магазинлардан қимматбаҳо кийим-кечаклар ва турли-туман безак-тақинчоқлар сотиб олишга харж қиларди. Фақат унинг учун! Фақат Раул учун!

Ҳа. Аини муддао. Давомини кўрайлик-чи.

– Лабларини ташна ва лаззатли бўса жипс қовуштирди. Унинг қўллари эса ҳарир ички кўйлак остидаги бўлиқ сўлқиллаган ерларини силаб-сийпаб эркаларди.

Ҳа. Ярайди. Охири нима бўларкин?

– Сиз кечикдингиз, – тўнғиллади у хирилдоқ овоз билан хотинга ёмон шубҳали боқиб.

Гўзал танноз майин сувсар мўйнаси тасмачалари қадалган мантосини ечиб ташлади, бўлиқ ажойиб елкалари ҳамда сўлқиллаб тик турган кўкракларни кўзларни қамаштирарди. Нозанин унга қараб хотиржамгина бурилганда унинг тархи ниҳоятда чиройли дудоқлари янада жозибалироқ кўринди.

Жаноб Блум яна бир карра ўқиди: Гўзал танноз...

Унинг баданига қандайдир юмшоқ ҳарорат югурди, жисми бўшашиди. Либослари тўкилиб тушган баданлар эгилиб таслим бўлади; кўзларга ҳирс қони тўлади. Ўлжани туйган бурун катакларни кенгайди; хушбўй таратган кўкраклар резаланади (унинг учун! Фақат Раул учун!) Кўлтиқдан ўткир пиёз иси таралади. Балиқ шилимшиғи (лорсиллаган беллар!) Ушла! Эз! Кучинг борича маҳкам сиқ! Арслон тезагидан чиқаётган ҳид! Ёшлик! Ёшлик!

Ёши биров ўтинқираб қолган басавлат аёл лорд-канслер суди ҳамда қироллик суди, солиқ суди, фуқаролик суди биноларини тарк этди, биринчисида у Поттертоннинг ақлан заифлигини тан олиш,

¹ Захер-Мазох (1836–1895) – Австрия романисти.

иккинчиси, адмиралтея¹ бўлимида, тарафлардан бири қатнашмаган ҳолда, «Леди Кэрнс» мулкдорларининг «Мона» кемаси мулкдорларига даъвосини ва ниҳоят апелляция судида — Харвининг Денгиз сугурта компаниясига қарши ишини кўриб чиқишни кечиктириш кабиларни эшитди.

Китоб дўконида дўриллаган йўтал ҳавони зириллатди, кир пардани мавжлантирди. Парда сурилиб китобфурушнинг тароқ урилмаган оппоқ оқарган боши кўринди, унинг башараси йўталнинг зўридан қизариб-бўзариб кетган эди. У қаттиқ томоғини қириб, кўчган балғамни полга тупирди. Кейин балғамни этигининг пошнаси билан эзиб-суртиб, сочлари сийрак бошини қуйи солди.

Жаноб Блум унинг калласига боқди.

У ўзининг жунбушга келган ҳирсини босишга уриниб:

— Мен мана буни оламан, — деди.

Китобфуруш сурункали шамоллашдан ёшланган кўзларини унга кўтарди.

— «Гуноҳ лаззатлари», — деди у муқовага шапатилаб уриб. — Зўр китоб.

* * *

Диллон аукцион залининг эшигидаги хизматчи яна кўнғироқчасини икки маротаба чалди-да мўъжаз безак столчанинг бўр билан чизилган ойнасига қаради.

Кўча йўлкасида турган Дилли Дедал кўнғироқчанинг жиринглагани ва аукционерларнинг залдан чиқаётган овозларини эшитиб турарди. Тўрту тўққиз. Мана ажойиб пардалар. Беш шиллинг. Жуда чиройли ораста пардалар. Янгиси икки гиней турган бўларди. Беш шиллинг, ким кўпроқ? Сотилди беш шилингга.

Хизматчи кўнғироқни кўтариб, силкитди:

— Жиринг!

Пойганинг сўнгги давраси ҳақида хабар бериб чалинган кўнғироқ пойгачиларни шитоб билан олға ташланишга чақирди. Ярим чақиримга чопишда Ж.Э. Жексон, У.Э. Уайли, Э. Монро ҳамда Х.Т.Гахан бўйинларини ҳар томонга чўзиб Университет кутубхонаси олдидаги айланадан чарх уришарди.

Мистер Дедал узун мўйлабини тутамлаб Вилиамс-роу тарафдан чиқиб келди. У қизининг олдида бориб тўхтади.

— Келадиган вақтингиз бўлди, — деди қизи.

— Ҳазрат Исо ҳақи-ҳурмати қаддингни тик тут! — деб хитоб қилди мистер Дедал. — Ёки сен бўйинингни елканга қисиб найчи амакинг Жонга ўхшамоқчимсан? Мунча зериктирдинг, Э, Худо!

Дилли елкасини қисди. Мистер Дедал қизининг кифтига кўлини кўйиб орқага қайирди.

— Қаддингни кўтар, қизалоғим, — такрорлади у. — Бўлмаса умуртқанг қийшайиб қолади. Ташқаридан қараган одамга қандай кўринаётганингни биласанми?

У бирдан бошини олдинга ва қуйи эгди, елкаларини букчайтирди ва даҳанини пастга туширди.

— Бас қилинг, дада, — деди Дилли. — Одамлар сизга қарашяпти.

Мистер Дедал қаддини кўтариб, яна мўйлабини тутамлади.

— Пул топдингизми? — сўради Дилли.

¹ Денгиз флоти бошқармаси.

– Қаердан топаман? – жавоб берди мистер Дедал. – Дублинда бирон кимса менга сариқ чақа ҳам қарз бермайди.

– Йўқ, сиз топганга ўхшайсиз, – деб қўйди Дилли отасининг кўзига тикилиб қараб.

– Сен буни қаердан биласан? – деди мистер Дедал юзига сирли тус бериб.

Мистер Кернан эса, иш ўнгидан келганидан мамнун бўлиб, Жеймс-стритдан қаддини ғоз тутиб, кеккайганча кетиб борарди.

– Кўриниб турибди, – деди Дилли. – Сиз ҳозир Скотчохаусда эдингизми?

– Йўқ, мен у ерга борганим йўқ, – деб қўйди мистер Дедал жилмайиб. – Нима, роҳибалар ўргатиб қўйишдими адабсизлик қилишни? Ма, ол.

У қизига бир шиллинг танга узатди.

– Бунга бирон нима эпланглар, – деди у.

– Манимча, сиз беш шиллинг топгансиз, – жавоб берди Дилли. – Менга яна озгина беринг.

– Э, ҳали шошмай тур, – пўписа қилди мистер Дедал. – Нима, сен ҳам бошқаларга ўхшаб қолдингми? Онангиз шўрлик қазо қилгандан бери одамни худди қутурган лайчалардай талайсиз. Ҳали тўхтаб туринг-чи! Тезда мен билан гаплашиш қандай бўлишини билиб оласиз. Одамни куппа-кундуз куни шиласиз! Лекин тезда сизлардан қутуламан. Мен гўрга кираманми, бу билан ишингиз йўқ. Ўлди-кетди вассалом. Тепадаги уйда яшовчи ўлди, тамом.

У орқасига қайрилиб, нари кетди. Дилли шу заҳоти унга чопиб етиб олди-да, енгидан ушлади.

– Яна нима? Нима дейсан? – деди ота юришдан тўхтаб.

Кимошди хизматчисининг қўнғироқ чалган овози уларнинг елкалари оша эшитилди.

– Жиринг!

– Э, йўқол-е, тусинг курсин! – хитоб қилди мистер Дедал аукцион хизматчиси томонга ўгирилиб.

Хизматчи унинг сўзларини пайқади, қўнғироқни яна силкитди, лекин бу сафар пастроқ:

– Жинг!

Мистер Дедал кимошди хизматчисига диққат билан тикилди.

– Ановини қаранг-а, – деди у. – Бу жуда ибратли. – Худо хоҳласа, ҳали бизни гаплашгани қўяди.

– Сиз ахир кўпроқ топгандирсиз, дада, – деди Дилли.

– Мен тез орада ҳаммангизни боплайман, – ўдағайлади мистер Дедал. – Христос жухудларни ташлаб кетгандай, ташлаб кетаман сизларни. Мана кўр, бор-йўғим шу. Мен Жек Пауэрдан икки шиллинг қарз олдим, икки пенсни таъзиядан олдин соқол олдиришга ишлатдим.

У тажанг бўлиб ёнидан бир ҳовуч чақаларни чиқарди.

– Сиз яна бирор жойдан пул қилдириб кўрмайсизми? – сўради Дилли.

Мистер Дедал ўйланиб туриб, бош силкитди.

– Ҳаракат қилиб кўраман, – деди у жиддий қиёфада. – Мен бутун кўчани қидириб чиқдим, мағзава ариқ ёқаларини ҳам қарадим. Энди манов кўчани излаб кўраман.

– Ҳалиям ҳазилингизни қўймайсиз, – деди Дилли лабини қийшайтириб.

– Мана, ол, – деди мистер Дедал қизига икки пенни тангани

узатиб. — Ўзинг сут олиб ич, юмшоқ нон олиб е, оч юрма. Мен тезда уйга бораман. У қолган тангаларни чўнтагига солиб, ўз йўлига кетди.

Вице-қиролнинг отлиқ аъёнлари Боғ дарвозасида кўринди, полисменлар уларга хушомадгўйлик билан эгилиб таъзим қилишди.

— Мен аниқ биладан чўнтагингизда яна бир шиллинг бор, — деди Дилли.

Кимошди хизматчиси қўнғироқни баланд чалди.

Мистер Дедал қўнғироқ садолари остида орқага қарамай кетиб борар, лабларини чўчайтирганча ўз-ўзига алланелар деб гўлдиарди.

— Роҳибагиналар-а! Нозиккина ширингина азизалар! Оҳ, нима деяпсиз! Оҳ, ҳеч қачон ундай бўлмаган! Наҳотки бу ҳамшира онамиз Моника!

* * *

«Пулбрук ва Робертсон» фирмаси учун ўзи тузган шартномадан мамнун бўлган мистер Кернан Жеймс-стриддан қаддини ғоз тутиб қуёш соати томондан Жеймс-гейтга Шекстон дўкони ёнидан ўтиб борарди. Ҳаммасини ҳамирдан қил суғургандай адо этди. Аҳволларингиз яхшими, мистер Кримминс? Аъло, сэр. Мен сизни Пимликодаги идорангиздамикин, деган хаёлга борган эдим. Ишларингиз яхшими? Аста-аста боряпти. Бугун ҳаво жуда гўзал. Ҳа, ҳаво гўзал. Дала ишлари учун қулай-да. Биласиз-ку фермерлар доим тўнғиллаб юришади. Менга қолса, фақат сиздагина топиладиган ўткир жин ичимлигидан бир қултум ичсам, деган эдим, мистер Кримминс. Андаккина жин бўлсин, дейсиз-да, сэр. Шундай, сэр. «Генерал Слокум»даги портлашни айтмайсизми, сэр, жуда ёмон фожиа бўлди-да. Жуда ёмон, жуда ёмон! Мингга яқин одам ҳалок бўлди. Одамнинг юрагини ёриб юборадиган ҳолатлар. Болалар ва хотинларнинг устидан топтаб қочаётган эркалар. Бориб турган ваҳшийлик. Нима дейишяпти, сабаби нима экан? Кутилмаганда ёниб кетибди. Турли жанжалли ҳолатлар аниқланибди. Кутқариш қайиқларининг биронтаси яроқли эмас экан, барча ўт ўчириш шланглари илма-тешик бўлиб ётган экан. Лекин мен ҳеч бир нарсани калламга сиғдиролмаيمان, назоратчилар бундай хароб кемани қандай қилиб денгизга чиқаришган... Аҳа, мана сиз мистер Кримминс, масаланинг энг оғриқ жойини топдингиз. Биласизми, нега? Керакли одамларга қистиришган. Наҳот шу рост бўлса? Заррача шак-шубҳа йўқ. Бир ўйлаб кўринг-а. Яна Америка — озод инсонлар мамлакати дейишади. Мен ҳамма нарса фақат бизда чатоқ деб юарканман.

Мен бу гапга табассум билан жавоб бердим. Америка, дедим мен унга, ўзи асли нима деган нарса? Барча мамлакатлардан чиққан супуринди, шунинг ичида биз ҳам бормиз. Нима, тўғри эмасми? Чин гап.

Бу коррупция, муҳтарам жаноб. Рост, қаердаки пулнинг ҳиди чиқса, дарров ўмарини тайёр кимсалар топилади.

У менинг редингот¹ камзулимга оғзи очилиб қараб қолди. Энг аввало — камзул. Муҳими, кўринишинг соз бўлсин. Аниқ нишонга уради.

— Эҳ-а, Саймон! — деди ҳазрат ота Каули. — Ишлар жойидами?

— Дўстимиз Боб келяпти, — деди тўхтаб мистер Дедал.

Мистер Кернан қадамларини Питер Кеннедининг сартарошхонаси

¹ Р е д и н г о т — отлиқ юриш учун мўлжалланган узун камзул.

олдида секинлатиб, ўзини қия ўрнатилган катта кўзгуга солиб қаради-да, мамнун бўлди: нимасини айтасиз, жуда кетворган камзул. Доусон-стритдаги Скот тикиб берган. Унинг учун Нирига ярим соверен бердим, арзийди. Бунинг янгисини тикишга уч гинейдан кам олмайди. Ярашганини қаранг. Килдер-стритдаги клубнинг олифталари ҳавас қилса арзийди. Кеча Гиберни банкининг бошқарувчиси Карлайл кўпригида менга кўзини лўқ қилиб қараганча қолди, худди менга бир нарсани кўрсатиб қўймоқчидай.

Оҳ-ҳо! Бу жаноблар олдида обрўни сақлаш керак. Жентлмен-тужжор. Катта йўллар валломати. Мабодо, мистер Кримминс, бизга яна буюртма беролсангиз, бошимиз осмонга етарди. Бу қадаҳ хурсанд қилса қиладики, асло маст қилмайди, дейилгандай эски мақолларда.

Ғижим қоғоздан ясалган кемача паромдан таралган тўлқинларда чайқала-чайқала Шимолий қалъа девори ва Жон Рожерсон соҳили ёқалаб турли кемалару лангарлар занжирлари орасидан ғарбга сузиб борарди. Кўкдан Илёс келур.

Мистер Кернан ўзининг аксига хайрлашгандай назар ташлади. Тўғри, юзимиз қизил. Мўйловларимизга оқ оралаган, Ҳиндистондан қайтган зобит. У елкаларини азаматларча кериб олға босди, қўнжли узун пайпоқ кийган оёқлар яғриндор гавдани қушдай енгил кўтариб борарди. Анов ёқдаги ким бўлди, Нед Лэмбертнинг биродари Сэм эмасми? Лаббай? У эмасми? Жуда ўхшар экан. Йўқ. Қуёш нурларида автомобилнинг олд ойналари ярақлаб кетди. Кўзим қамашди чоғи. Бу бошқа одам.

Оҳ-ҳо! Қора арча уруғидан ясалган шарбат — жиннинг ўтли кучи унинг димоқлари ва ичини қиздирарди. Бир қадаҳ жин қанчалар соз! Қуёшнинг порлоқ нурларида унинг рединготининг этаклари қадам олишига уйғун тарзда липилларди.

Хов анов ерда Эммет осилган ва тўрт бўлак қилиб чопилган эди. Қора кир арқон. Лорд-ҳокимнинг хотини ўз экипажида ўтиб бораётган чоғда, итлар ҳали кўчага тўкилган қонларни ялашарди.

Оғир замонлар эди. Нима қилиб бўларди. Энди буларга барҳам берилди. Ўша пайтлар ўлардай бўкиб ичишган. Хумларнинг тагида думалаб ётишган.

Тўхтаган-чи. Уни қаерда дафн қилишган эди, авлиё Мичендами? Ундаймас. Ярим тунда Гласневинда кўмилмаганмиди ахир. Жасадни девордаги яширин эшикдан олиб киришган. Энди Дигнам ҳам ўша ерда. Кўз очиб юмгунча ўлди-кетди. Қўлимиздан нима келарди. Яхшиси, шу ердан бурила қоламан. Айланиб ўтаман.

Мистер Кернан бурилиб, Уотлинг-стритдан қиялаб пастга эна бошлади, бу ерда Гиннесга келувчилар учун кутиш зали жойлашганди. Дублин май-ичимлик компаниясининг омборлари олдида усти очиқ аравалар турар, аравақашлар кўринмас, жилов тизгинлари ғилдиракларга ўраб қўйилганди. Э, бу жуда ҳам хатарли-ку! Типпереридан келган қишлоқи алақандай тўнка фуқароларнинг ҳаётига хавф соляпти. Отлар бирдан олиб қочса борми.

Жон Генри Ментоннинг идорасида бир соатдан ортиқ ўз қалин китоблари билан кутиб чарчаган Дэнис Брин шу тобда Коллис ва Уорднинг дўконига О, Коннел кўприги орқали йўл олган, орқасидан хотинини ҳам эргаштириб борарди.

Мистер Кернан Айленд-стритга чиқди. Нотинч серғулув замонлар. Нед Лэмбертдан сэр Иона Баррингтоннинг хотираларини олишни сўрасам бўлар экан. Ўша олис ўтмиш замонларга ҳозирнинг тартиботи-танзилоти нуқтаи-назари билан қарасанг. Дэлида қартавозлик.

Фирромлар у вақтлар йўқ эди. Битта муттаҳамнинг қўлига ханжар уриб столга қапиштириб қўйишган. Қаердадир худди мана шу ерда Лорд Эдворд Фитсжералд майор Серрнинг кўзини шамғалат қилиб қочган. Мойра саройи ортидаги сайисхоналар.

Ёмон ўткир экан-а, бу жин қурғур.

Жуда зўр навқирон ботир йигит. Насл-насабининг зўрлигини айтмайсизми. Анов нафармон қўлқоп кийган ярамас бадбахт зодагон уни сотиб ўтирса-я. Рост, улар ноҳақ иш учун курашишган. Чекларига ёвуз ва нотинч замона тушган. Инграмнинг гўзал шеъри бор. Улар ҳақиқий номусли одамлар эди. Бен Доллард жуда таъсирли қилиб айтган ўша балладани. Ижроси ҳам қойилмақом.

Ҳалок бўлди ота Росс остонасида.

Пембрук соҳилбўйидан аёнлар отларни майда йўрттириб ўтишарди, эгарларда, эгарларда арава ҳайдовчилар бир меёрда силкинишар — сакраб, сакраб силкинишарди. Рединготлар. Сарғиш шамсиялар.

Мистер Кернан оғир харсиллаганча қадамларини жадаллатди.

Аъло ҳазратлари! Омаднинг чопмаганини кўринг! Бир зумга кечикдим, бир зумга! Эҳ, шайтон! Мунча ачинарли!

* * *

Стивен Дедал чанг-ғубор ўтирган деразадан туриб заргарнинг бармоқлари вақт ўтиб хира тортган занжирчани пайпаслаб кўраётганини кузатарди. Дераза ойналари ва витрина тоқчалари қалин чанг билан қопланган эди. Тирноқлари худди лочин чангалидай ҳаракатчан бармоқлар ҳам ғубордан қорайганди. Бронза ва кумушларнинг хира жимжималари, қизил рух ва ёқут парчалари, занг еган қорамтир-қирмизи тошларни ҳам чанг босганди.

Буларнинг бари қурт босган ернинг зулмат чоҳларида бунёд бўлган, ёвузликнинг совуқ алангалари, зулмат қўйнида жилваланиб туради. Қувғинди малак бунда ўз манглайдан юлдуз узади. Хинзирнинг ифлос тумшуғи, қўллари қазийди, тинмай қазийди, чангал ташлаб, ташиб кетади.

Ёнаётган мум ва саримсоқ ҳидлари аралашган бу саримсоқ ҳидлари аралашган бу сассиқ хуфтонда раққоса ўйин тушади. Соқоли супургидай қизғиш матрос кўзачадан ром хўплаганча ундан юҳо кўзларини узолмайди. Денгизчининг ўлардай ютоққан гунг ҳирси. Раққоса чарх уради, сонларини дириллатади, белларини ўйнатади, бўлиқ қорни устида тухумдай ёқут селкиллайди.

Қари Рассел тошни эски духоба латта билан артди, уни айланттириб ўзининг мусавий соқолининг учига олиб келди. Орангутанг бобо ўғирланган бойлик томошосига берилади.

Ахир сен мазористонлардан кўҳна сиймо суратларни қазиб топиб чиқмайсанми? Суфистоияларнинг довдираган каломлари: Антисфен. Ақлни ухлатиш санъати — Шарқнинг бугдойи ва мангулиги, азал-азал борлиги азалий.

Икки кампир зол денгизнинг сарин зарротларидан тўйиб нафас олиб Айриштаун орқали Лондон-бриж-роуд томонга судралишар, уларнинг бири қум ёпишган шамсия, иккинчиси ичига ўн битта чиганоқ солинган доялар халтасини кўтариб олган эди.

Трансмиссияларнинг чатирлаши, электростанция динамо-машиналарининг зинғиллаши унинг қулоғига чалинар, нари одимлашга чақирарди. Мавжудсиз мавжудотлар. Шошмагил! Сендаги ва сенсиз мангу зарблар. Ҳамон ўз юрагингни куйлайсан. Улар аро мен. Бу қайда? Гулдираган икки олам аро, бир гирдоб ичра улар бирлашган жойда бу – мендирман. Уларни заррага айлантир, аввал бирини ва сўнг иккинчисин. Аммо мени-да зарб ила гумдон этур. Кимнинг қўлидан келса, мени ҳам губорга айлантирсин. Қўшмачи ва қассоб, дедим мен. Бўлмасам-чи! Аммо андак кут. Атрофга боқ.

Ҳа, мутлақо тўғри. Жуда катта, ажойиб, гўзал юриш. Мутлақо, тўғри, сэр. Душанба кўни эрталаб, ўзингиз айтгандай.

Стивен Бедфорд-роу ёқалаб тушиб келар, шумтол асосининг дастаси билан курагига уриб-уриб қўярди. Клохиссидаги витринага қўйилган 1860 йилнинг туси ўчган гравюраси унинг диққатини тортди, унда Хинен билан Сейерс ўртасидаги бокс кураши тасвирланганди. Арқон тўсиқлар ортида бобомнинг замонидан қолган шляпаларни бошига қўндирган, ўйинга пул тиккан томошабинларнинг кўзлари жайноқланарди. Белига тор лунги ўраган оғирвазнилилар бир-бирларига одоб билан чўнг зўлдирдай қўлларини узатишарди. Бу – уриб турган қахрамонлар юраги.

У муюлишда бурилиб, қийшайиб турган китобфуруш аравачаси олдида тўхтади.

– Ҳар бири икки пенсдан, – дерди китобфуруш. – Олти пенсга тўртта.

Титилиб кетган саҳифалар. «Ирландия асаларичиси». «Арслик дарвешнинг ҳаёти ва мўъжизалари», «Килларни чўнтак китоби».

Бу ерда менинг мактабда олган мукофотларим гаровга қўйилиб думалаб ётган бўлиши ҳам мумкин.

Stephano Dedalo alumno optimo, palmam ferenti¹.

Ҳазрат ота Конми кичик дуоларни хатм қилиб, Донникарни қишлоғидан кечки дуоларни ўқиб ўтиб борарди.

Манави муқова жуда ажойиб экан, нима бўлса экан? Ҳазрати Мусонинг саккизинчи ва тўққизинчи китоблари. Сирлар сири. Довуд юлдузи. Кўп варақланган саҳифалар: қайта-қайта кўп бора ўқилган. Мендан илгари бу ердан ким ўтдийкин? Қўл ёрилса, қандай тузатиш керак? Оқ майдан сирка тайёрлаш усули. Аёл кишининг муҳаббатини қозониш. Айни мен боп экан. Қўлни қовуштириб уч маротаба мана бу дуони ўқиш:

– Se el yibo nebrakada feminium! Amor me solo! Sanktus! Amen².

Ким ёзган буни? Дарвешлар дарвешни аббат Питер Саланкининг дуо ва тасхирлари, чин эътиқод эгалари учун босиб чиқарилди.

Бошқа аббатларнинг тасхир илмидан ҳеч қолишмайди, ҳар ҳолда Иоахимнинг довдирашларидан тузукроқ. Хей кал, тез пастга туш, бўлмаса жунингдан калава ясаймиз.

– Сиз бу ерда нима қилиб юрибсиз, Стивен?

Дилли, ўзи бўйдор, кийимлари эски Дилли.

Тезроқ ёп бу китобни, у кўриб қолмасин.

– Ўзингиз нима қиляпсиз? – деди Стивен.

Мислсиз Чарлзнинг стюартмонанд юзи, текис тушган, силлиқ ўримлар. Олов қаршисида ўтириб, эски бошмоқларни ташлаб

¹ Стефан Дедалга, аълочи ўқувчига, мукофот учун (лот.).

² Менинг мўъжиз осмоним, роҳатбахш аёл андоми! Ёлғиз мени севгил! Муқаддасим! Омин (лот. бузилган испанча, арабча).

ёқаётганида, унинг юзлари қип-қизил ўт бўлиб ёнарди. Мен унга Парижни ҳикоя қилиб берардим. Эски-тускиларни устига ташлаб кўрпада узоқ ётишни яхши кўрарди, Дэн Келли унга тортиқ қилган тилласимон билагузукни тинмай ўйнагани ўйнаган эди. Nebrakada feminium.

– Нима бу? – сўради Стивен.

– Анов дўкончадан бир пеннига олдим, – деди Дилли асабий илжаркан. – У бир нарсага ярармикин?

Унинг кўзлари меникига ўхшайди, дейишади. Бошқалар мени мана шундай алфозда кўришармикин? Тийрак, мард ва бегона. Ақлимнинг кўланкаси.

У Диллининг кўлидан муқоваси йиртилган китобни олди. Шарденал. Бошловчилар учун француз тили.

– Нега олдингиз буни? – сўради у. – Француз тилини ўрганмоқчимисиз?

Дилли дув қизариб, лабларини қимтиб, бош силкитди.

Ҳайрон бўлганингни билдирма. Бу жуда табиий ҳол-ку.

– Олинг, – деди Стивен. – Нега ярамасин, ярайди. Эҳтиёт бўлинг, Мэгги уни гаровга қўйиб келмасин. Менинг китобларим ҳаммаси гаровга кетган бўлса керак.

– Бир қисми, – деди Дилли, – Мажбур бўлиб қолдик.

Дилли шўрлик чўкяпти. Абгорлик. Уни қутқар. Абгорлик. Ҳаммаси бизга қарши. У мени ҳам ўзи билан бирга чўктиради, кўзлару сочлар. Сув ўтларининг силлиқ сўлим ўрамлари мени чирмаб олади, чирмар юрагим, жонимни. Аччиқ яшил ўлим.

Бу биз.

Кўнгил абгорлиги. Абгорланган кўнгил.

Алам! Алам!

* * *

– Воҳ, Саймон! – деди ҳазрат Каули. – Ишлар қалай?

– Қария Бобни кўряпман, – деди тўхтаркан мистер Дедал.

Улар «Редди ҳамда қизи» дўкони олдида кафтларига қарсиллатиб уриб кўришдилар. Ҳазрат Каули кафтларини қайиқча қилиб мўйлабини оҳиста силади.

– Қандай яхши гаплар бор? – сўради мистер Дедал.

– Ўзига яраша, – жавоб берди ҳазрат Каули. – Саймон, мен бу ерда иккита азаматдан беркиниб ўтирибман, улар уйимни пойлашяпти, ичкарига киришмоқчи.

– Қизиқ-ку, – деди мистер Дедал. – Уларни ким юборган?

– Шунақа, – деди ҳазрат Каули. – Танишларимиздан бир судхўр.

– Анов қайирма қозикми? – сўради мистер Дедал.

– Худди ўзи, Саймон, – жавоб берди ҳазрат Каули. – Рувим уругидан бўлган Рувим. Мен бу ерда Бен Доллардни кутиб ўтирибман. У Узун Жоннинг олдида бориб икки оғиз менинг тарафимни олмоқчи, манов гўрсўхталардан қутқармоқчи. Менга бироз вақт беришса бўлгани.

У ноаён бир умид билан соҳилбўйининг дам у-дам бу тарафига кўз ташлади. Унинг йирик кекиртаги томоғида лақирлаб бўртиб кўринарди.

– Биладан, биладан, – деди бошини қимирлатиб мистер Дедал. – Эски жонкуяримиз Бен. Доим меҳрибончилик қилиб юради. Шошманг-чи!

У кўзига пенсне кўндириб, бир зум чўян кўприк томонга қараб турди.

– Келяпди! – хабар берди у. – Ўз кетини ўзи кўтариб келяпди, Худо ўзи кечирсин. Чўян кўприк томондан соҳилбўйлаб эскича шляпа, қопдай ҳалпиллаган шими устида кенг калта мовий камзули этаклари ҳилпираган Бен Доллард елиб келарди. У чот тағларини зўр бериб қашинганча йўртоқлаб яқинлашарди.

Мистер Дедал саломлашди.

– Ушланглар манов қанор шимликни.

– Қани-қани, ушлаб кўринг-чи, – деди Бен Доллард.

Мистер Дедал Бен Доллардга бошдан оёқ совуқ нафрат сочиб кўз югуртирди. Кейин ҳазрат Каулига уни ишора қилиб, заҳарханда деди: – Ёзнинг кийими бундан ортиқ бўлса ўлсин!

– Нима-нима? – ўдағайлади Бен Доллард. – Тилингизга тирсак чиқсин, мен умрим бино бўлиб шунча кўп костюм-шим кийганманки, сиз уларни тушда ҳам кўрмагансиз.

У уларнинг ёнида туриб қарияларга, ўзининг қанор қопдай либосларига қараб хандон-хушон кулар, мистер Дедал эса унда-бунда ёпишган қилларни олиб ташларкан, – Йўқ, нима десанг ҳам, Бен, бу кийим балоғат ёшидаги эркақ учун тикилган, – дерди.

– Буни тиккан жухуднинг қўли синсин, – деб маъқуллади Бен Доллард. – Худога шукур, унинг ҳали пулини тўлаганим йўқ.

– Basso profundo яхши юрибдими, Бенжамин? – деб сўради ҳазрат Каули.

Кэшел Бойл О, Коннор Фитсморис Тисделл Фаррел кўзига монокл¹ тақиб Килдер-стритдаги клуб ёнидан нималарнидир гўлдираб ўтди.

Бен Доллард қошларини чимирди, кейин оғзини қўшиқчилардай чўччайтириб, хуштак чалди.

– О-о! – гулдирди у.

– Қойил-е! – деб қўйди мистер Дедал маъқуллаб бош силкиб.

– Хўш, қалай? – сўради Бен Доллард. – Занглаб қолмабманми? А?

У галма-гал ҳар икки қарияга қаради.

– Жуда соз, – деди ҳазрат Каули ва бош қимирлатиб қўйди.

Ҳазрат Хю К. Лав муқаддас Мария аббатлиги жомесининг собиқ биносидан ўтиб, Жеймс ва Чарлз Кеннеди спирт тозалаш заводи ёнидан чорва кечиги ортидаги Фолсел деган жойга борар, тасавуридан бири-биридан барваста ва бири-биридан мард-жасур Жералдайнларнинг авлодлари ўтарди.

Бен Доллард магазинлар витриналари томонга вазмин оған ҳолда бармоқларини шўҳ-шўҳ ўйнатиб қарияларни олға бошлади.

– Мен билан бирга полицияга борасизлар, – дерди у. – Рок яқинда бир барно йигитни пристав қилиб қўйди, шуни сизларга кўрсатаман. Бир қарасангиз, зулусларнинг подшосига ўхшайди, бир қарасангиз, Жек талончига ўхшайди. Кўриб қўйсангиз, арзийди. Юринглар. Мен ҳозиргина тасодифан Жон Генри Ментонни Бодегада кўриб қолдим, бу менга жуда қимматга тушиши мумкин, агарда мен... Сал шошманг... Бизнинг ишимиз ҳақ иш, Боб, менга ишонаверинг.

– Унга айтинг, менга бир неча кун вақт берсин, – деди ҳазрат Каули юраги сиқилиб.

Бен Доллард тапатақ тўхтаб, оғзини катта очиб унга бақрайиб қолди. У яхшироқ эшитиш учун ёшланган кўзларини артаркан, кенг камзулининг ипига осилиб қолган битта тугмаси ялт-юлт қимирларди.

¹ М о н о к л – кўзойнак ўрнига кўзга тутиб қараладиган линза ойнак.

– Бир неча кун вақт нима дегани? – гулдиреди у. – Уй эгаси пулни тўлатиш ҳақида ариза бермадимми?

– Берди, – жавоб қилди ҳазрат.

– Унда биродаримизнинг ижро варақаси у ёзилган бир варақ қоғознинг нархига арзимаиди, – деди Бен Доллард. – Биринчи бўлиб даъво қилиш доим уй эгасининг ҳақи. Мен унга барча маълумотларни бердим. Винздор авеню, 29. Унинг фамилияси Лавми?

– Ҳа, ҳа, – деди ҳазрат Каули. – Мистер Лав ҳазратлари. У бир вилоятда руҳоний. Лекин сизнинг ишончингиз комилми?

– Мендан Варавва¹га етказиб қўйинг, – деди Бен Доллард, – у ўша варақасини маймунлар ёнғоқ яширадиган ерига беркитиб қўйсин.

У биқинига ёпишган ҳазрат Каулини шаҳд билан судраб борарди.

– Менимча бу ўрмон ёнғоғи бўлуви керак, – дея пўнғиллади мистер Дедал уларга эргашиб бораркан, бандли ойнагини камзулининг қайтарма ёқасига иларкан.

* * *

– Боланинг иши ҳаммаси жойида, – деди Мартин Каннингем Касл-ярд дарвозаси ёнидан ўтиб боришаётганда.

Полисмен қўлини шапкасига тегизди.

– Худо хайрингизни берсин, – деди маъқуллаган кўйи Мартин Каннингем.

У кутиб турган аравақашга имо қилди, у жиловни силтаб Лорд-Эдвард-стрит томонга йўл олди.

«Ормонд» меҳмонхонасининг дарпардаси ортида аввал мис, кейин олтин, кейин мисс Кеннедининг бошчаси ва ортидан мисс Дуснинг бошчаси пайдо бўлди.

– Ҳа-ҳа, – деди Мартин Каннингем, соқолини ўйнаб. – Мен ҳазрат ота Конмига хат ёздим, ҳаммасини унга баён қилдим.

– Сиз биродаримизга ҳам айтиб ҳаракат қилсангиз бўлармиди, – деди кечикиброқ мистер Пауэр.

– Бойдгами? Э, раҳмат сизга, – рад қилди дарҳол Мартин Каннингем.

Рўйхатни ўқишга овора бўлиб орқада ҳаяллаб қолган Жон Уайз Нолан Корт-хилл бўйлаб уларни тез қувиб етди.

Ратушанинг зиналарида маслаҳатчи Наннетти пастга тушиб, тепага чиқаётган олдермен Каули билан маслаҳатчи Брахам Лайонни кутлади.

Ичи бўш муниципал араваси Юқори Экс-чейнж-стритга бурилди.

– Ўзингиз кўринг, Мартин, – деди Жон Уайз Нолан уларга «Мейл» редакцияси олдида етиб олиб. – Мен бу ерда Блум беш шиллингга ёзилганини кўрдим.

– Мутлақо тўғри, – деди Мартин Каннингем ундан варақани олиб. – Яна бунинг устига у пулни дарҳол тўлади.

– Айҳаннос солиб ўтирмай, – деди мистер Пауэр.

– Фалати кўринади-ю, лекин бор гап, – дея қўшиб қўйди Мартин Каннингем.

Жон Уайз Нолан жуда ҳайратга тушиб кўзларини катта очди.

¹ Варавва – ҳазрат Исо замонида Байтул-Муқаддасда яшаган жинойтчи. Пилат томонидан Исо билан бир вақтда судланган. Ҳайит муносабати билан оломон ҳазрат Исони эмас, Вараввани озод қилишни сўраган.

– Жухуднинг яхшилиги кўп, десак бўлади, – деб иқтибос айтди у. Улар Парламент-стрит бўйлаб юришди.

– Мана Жимми Генрининг ўзи, – деди мистер Пауэр, – Каванага шошилиб боряпти.

– Ундай бўлса, – деди Мартин Каннингем, – биз ҳам унинг изидан борамиз.

Буян Бойлан La maison Claire олдида Жек Мунининг букри куёвини тутиб олди, у яхшигина ичиб ширакайф бўлиб ҳозир Либертизга қараб кетаётган эди.

Жон Уайз Нолан энди мистер Пауэр билан орқароқда боришар, Мартин Каннингем эса кулранг жилвир костюм кийган кичкина ораста бир одамни қўлтиқлаб олди, у Микки Андерсоннинг соат дўкони олдидан андак гандираклаган ҳолда шошиб ўтиб борарди.

– Кўриниб турибди, муниципал мирзаси ёрдамчисининг оёғидаги қадоқлари азоб бераётганга ўхшайди, – деди Жон Уайз Нолан мистер Пауэрга.

Улар Жеймс Кавананинг май қовоқхонасига бора туриб, муолишни айланиб ўтишди. Эссекс-гейтда турган муниципалитетнинг усти ёпиқ бўш араваси олдидан чиқишди. Мартин Каннингем ҳамон обуна варагини кўрсатиб, Жимми Генрига сўйлар, бу бўлса варақага бир марта бўлсин ўгирилиб қарамасди.

– Ана Узун Жон Феннинг ҳам шу ерда, – деди Жон Уайз Нолан, – бутун савлату шоп-шалопи билан.

Узун Жон Феннингнинг басавлат гавдаси эшикни тўла тўсиб турарди.

– Яхшимисиз, жаноб бош нозир, – деди Мартин Каннингем, сўнг ҳаммалари саломлашиш учун тўхташди.

Узун Жон Феннинг уларга йўл бермади. У кескин бир ҳаракат билан оғзидан катта сигарасини олди, унинг зўлдирдек думалоқ кўзлари уларга ўқдек қадалиб, ақлли ва бетамиз боқди.

– Римнинг сенаторлари тинч суҳбатга гарқ бўлиб юришибдими? – деди у муниципал мирзаси ёрдамчисига қарата янгроқ овоз билан истехзоли оҳангда.

– У ерда тоза шовқин-сурон кўтаришди, – деб гап бошлади ирланд тилининг тавқи лаънатга қолганидан дарғазаб бўлган Жимми Генри. – Мажлислар залида тартиб-интизомни сақлаб туриш ўрнига Жон Парнелл нима билан шуғулланади ўзи? Ҳоқимият асосини сақловчи қари чол Барлоунинг эса астмаси тутиб қолади, асони столдан қидириб топиб бўлмайди, ҳаммаёқ галва-тўполон, кўпчилик овоз йиғилмайди, лорд-мэр Хэтчинсон эса Ландуднога кетган ва ўзининг ўрнига анов ёш бола Лориан Шерлотни қолдирган, қуриб кетсин, шу аждодларимизнинг тили, минг лаънат.

Узун Жон Феннинг оғзидан уқпар тутун чиқарди.

Мартин Каннингем соқолининг учини бураб, яна гапга тушди, у дам бош нозирга, дам муниципал мирзасининг ёрдамчисига мурожаат қилар, Жон Уайз Нолан эса миқ этиб оғиз очмасди.

– А анов Дигнам қанақа? – сўради Узун Жон Феннинг.

Жимми Генри башарасини буриштириб, чап оёғини кўтариб силкитди.

– Оҳ, менинг қадоқларим! – шикоятмуз ингранди у. – Худо ҳақи, юринглар тепага чиқайлик, мен бир пас бўлса ҳам ўтирай! Ув-ув! Оҳ-оҳ-ҳо! Қани!

У тажанг бўлиб Узун Жон Феннингнинг биқинидан сиқилиб ўтиб, зинадан юқорига кўтарилди.

– Ҳа, юринглар, тепага чиқайлик, – деди Мартин Каннингем бош нозирга. – Назаримда сиз уни билмасдингиз, гарчи, албатта эҳтимол.

Мистер Пауэр билан Жон Уайлз Нолан уларга эргашишди.

– У камтарин ва ҳалол яхши инсон эди, – гап бошлади Жек Пауэр Узун Жон Феннингнинг кенг ягринига, Узун Жон Феннингнинг қомати рўпарадаги катта тош ойнада акс этиб турарди.

– Ўзи унча йирик одам эмасди. Дигнам анов Ментон деганнинг ишхонасида хизмат қиларди, – деб тўлдирди Мартин Каннингем.

Узун Жон Феннинг уни сира эслолмади.

Кўкдан от тақаларининг тарақлаган саси эшитилди.

– Нима бу? – сўради Мартин Каннингем.

Ким қаерда турган бўлса, ҳамма ўгирилиб қаради. Жон Уайлз Нолан яна пастга тушди. У долоннинг салқин соясида туриб отларнинг Парламент-стритдан кетиб бораётганини кўрди, уларнинг эгар-жабудқлари ва йилтираган бақайлари офтобда ярақларди. Улар шошилмай, шод-қувноқ ўтиб кетишди, у совуқ ва гаш назар билан кузатиб қолди. Олдинда отлар югурар, олдинда эгарларда ўтирган чавандозлар бир маромда сакрашарди.

– Хўп нима экан ўзи? – сўради Мартин Каннингем яна юқорига чиқа бошлашганда.

– Лорд-ноиб билан Ирландиянинг генерал-губернатори, – жавоб берди Жон Уайлз Нолан зина пастига туриб.

* * *

Улар қалин гилам устидан юриб боришаркан, Буқа Маллиган панамаси билан оғзини тўсиб Хейнсга шипшиди:

– Парнеллнинг укаси. Хованов бурчакда.

Улар деразага яқин мўъжаз столни танлашди, рўпарада башараси чўзинчоқ, соқоли ва нигоҳи шахмат тахтасига тўкилган бир одам ўтирарди.

– Э, у шуми? – сўради Хейнс ўтирган ерида ўгирилиб.

– Шундай, – деди Маллиган, – Бу киши Жон Хауард, унинг укаси, шахримизнинг маросим сардори.

Жон Хауард Парнелл оқ филни хотиржам сурди-да, яна тирноқлари қорайган панжасини пешонасига тиради ва қимирламай ўтирди. Бир зумдан сўнг унинг кўзлари панжа остидан рақибга тез йилт этиб нигоҳ ташлади-ю, яна шу замон тахтанинг жанг қизиган нуқтасига тикилди-қолди.

– Менга венача қаҳва, – деди Хейнс официант қизга.

– Венача иккита қаҳва, – деди Маллиган. – Яна бизга саримой, юмшоқ кулча ва қанақа бўлмасин, ширинликлар келтиринг.

Официант қиз кетгач, Маллиган кулиб деди:

– Биз БСК деганда, Бемаза Совуқ Қаҳвани назарда тутамиз. Шундай-куя, лекин сиз Дедалнинг «Ҳамлет» ҳақидаги сўзларини эшитмадингиз-да.

Хейнс ўзи янги сотиб олган китобни очди.

– Афсусланиб қолдим, – деди у. – Шекспир ҳаётда мувозанатини йўқотган одамлар учун доим асқотади.

Чўлоқ матрос Нелсон-стрит, 14 га яқинлашиб қичқирди:

– Англия кутар...

Буқа Маллиганнинг лиму тусли нимчаси унинг кулгисидан силкинди.

– Сиз уни бир кўришингиз керак, – деди у, – баъзан вужуди мувозанатни йўқотиб қўяди. Мен уни Дайди Энгус деб юраман.

– Ишончим комилки, унда қандайдир бир *idee fixe*¹ бор, – деди Хейнс даҳанини бош ва кўрсаткич бармоқлари билан уқалаб. – Бу нима бўлса экан деб кўп ўйлайман. Бундай одамларда доим шундай фикр бўлади.

Буқа Маллиган жиддий тортиб стол оша ҳамсуҳбатига эгилди.

– Жаҳаннам азоблари манзараларини қулоғига қуйиб, – деди у овозини пасайтириб, – бошини ишдан чиқаришган. Энди у ҳеч қачон эллинлар даражасига етолмайди. Эллин овози бизнинг шоирларимиз ичида фақат Суинберн²да бор эди, «ўлимнинг оқлиги, туғилиш қизици, мағзи бир, ягона». Дедалнинг фожиаси шунда. У ҳеч қачон шоир бўлолмайди. Ижоднинг завқи...

– Мангу изтиробларда, – деди Хейнс одоб билан бош силкиб, – ҳа мен тушунаман. Бугун эрталаб мен уни дин мавзуйида бироз қийнадим. Миясида нимадир ўтиргани аниқ билиниб туради. Буларнинг ҳаммаси анча-мунча қизиқ, чунки Венада профессор Пакорний бу нарсалардан жуда галати хулосалар чиқаради.

Буқа Маллиган официант қиз келаётганини сезгирлик билан пайқаб, унга патнисни бўшатишга кўмаклашди.

– Қадимги Ирландия асотирларида у ҳатто жаҳаннам ишорасини ҳам тополмади, – деб қўйди Хейнс қаҳванинг тетик хушбўйдан роҳатланиб. – Афтидан, асотирларда маънавий ғоя ҳам йўқ, толе, қасос ҳиссиёти ҳам йўқ. Унда баайни шундай *idee fixe* ўрнашиб қолгани жуда галати. У сизнинг адабий ҳаракатингизга қатнашиб турадими?

У бир ёндан чаққонлик билан икки бўлак қандни устига қаймоқ солинган қаҳва идишига ташлади. Буқа Маллиган иссиқ кулчани ўртасини ёриб, қайноқ ичига мой суртди. Иштаҳа билан катта тишлади.

– Ўн йил, – деди у кулиб оғзидаги луқмани чайнаркан. – Ана шунча вақт ўтгандан сўнг у ниманидир ёзади.

– Анча узоқ муддатни айтдингиз, – деди Хейнс қошиқчасини ўйланганча юқори кўтариб. – Шундай бўлса ҳам, охир-оқибат у буни эплаганига ишонаман.

У ўз финжони юзасидан қаймоқ кўпикчасини йиғиштириб олиб, қошиқчасини ялади.

– Ҳақиқий ирланд қаймоғи шекилли, – деди у риоя оҳангида. – Мени лақиллатишларини асло ёқтирмайман.

Ғижимланган енгилгина қоғоз қайиқча, Илёс келур, катта-кичик кемалар ёнларидан бир дунё пўкаклар ичра сузиб борар, Нью-Воппинг-стритдан ўтиб, Бенсон пароми ва Брижуотердан гишт ортиб келаётган уч матчали «Роузвин» шхунаси билан бирга шарқ томонга интиларди.

* * *

Алмидано Артифони аввал Холлестритдан, кейин Сюэлл ҳовлисидан ўтди. Кэшел Бойл О, Коннор Фитсморис Тисдалл Фаррелл кўлидаги плашасосоябонни силкитганча унинг орқасидан юриб, мистер Лоу Смитнинг уйи олдидаги фонар ёғочидан анчагина ўзиб кўчани кесиб, Меррионсквердан одимлаб кетди. Унинг орқароғида анча узоқда кўр йигит университет боғининг панжараси бўйлаб ўз йўлини тўқиллатиб топиб борарди. Кэшел Бойл О, Коннор Фитсморис Тисдалл Фаррелл мистер Люкс Вернернинг чароғон витриналарига

¹ И д э ф и к с – мияга ўрнашиб қолган ва сира кетмайдиган фикр (*лот.*).

² *Алжернон Чарлз Суинберн* (1837–1909) – инглиз шоири, ҳиссиётлар ва маъжусиёна гедонизмни (роҳатпарастлик) куйлаган, маънавий эркинликни сиёсий эркинлик билан боғлиқ деб ишонган.

етди-да, кейин ўгирилиб қўлидаги плашасосоябонни силкитганча орқага Меррион-сквер йўлига қайтди.

Уайлд уйининг муюлишида у тўхтаб қолди, Метрополитен-холлнинг деворига ёзилган Илия номига қовоғини уйиб қаради, кейин херцог саройининг олисдаги кўк деворига боқди. Унинг тумтайган ойнаги офтобда ярақлаб кетди.

Каламушникидай тишларини кўрсатиб у гўнғиллади:

— Coactus Volui¹.

Кейин у ўзининг жасур сўзларини ямлаб Клэр-стрит томонга нари одимлаб кетди.

У тиш дўхтири мистер Блумнинг деразаси қаршисидан ўтаётганда, унинг силкиниб бораётган плашчи кўр йигитнинг тўқиллаётган ингичка таёғини кескин суриб юбориб, ориқ-тирриқ жуссасига ҳам шартиллаб урилди. Кўр йигит касалманд башарасини ўткинчи киши томонга қаратди.

— Ким бўлсанг ҳам, лаънат сенга! — деб қичқирди қаҳр-газабга тўлиб. — Мен эмас, сен кўрсан, итдан тарқаган!

* * *

Раста йигитча Патрик Алоизиус Дигнам бир ярим фунт думалоқланган хинзир қиймасини бағрига босиб Рогги О’Донохунинг емакхонаси қаршисидан Уиклоу-стритга ўтиб борар, куннинг илиқлигидан роҳат қилиб, теварак-атрофга аланг-жаланг қарарди, қийма гўштни у собиқ Ференбах, ҳозирда эса Манганнинг гўшт дўконида олганди. Мотам бўлаётган залда миссис Стор ва миссис Квигли ҳамда миссис Макдауэлл билан ўтириб диққинафас бўлиб кетасан, дарпардалар ҳаммаси туширилган, улар эса юм-юм йиғлашади, бурунларини қоқишади ва аъло навли херес майини тортишади, буни Барни амаки Таннидан олиб келган. Мевали пирогларни охиригача еб, қимирламай лўқ этиб ўтиришаверади, яна фақат бир хил гапларни тинмай гаплашаверишади, дам-бадам хўрсиниб-хўрсиниб қўйишади.

Уиклоу-лейндан ўтгач, унинг диққатини сарой тикувчиси Дойл хонимнинг витринаси тортди. У бокс тушишга тайёр турган, белигача яланғоч иккита рақибга тикилиб қолди. Ёнбошдаги ойналардан қора мотам либоси кийган иккита ёш Дигнам бўзрайиб боқарди. Дублиннинг арзандаси Майлер Кео Портобелнинг тўқмоғи сержант Беннет билан учрашади, соврин элик соверен, ўҳ-ўҳ, қойил, мана буни жанг деса бўлади, қани энди кўриб томоша қилсанг. Майлер Кео дегани анови кўк белбоғга ҳужум қилаётгани. Кириш икки шиллинг, солдатлардан бир шиллинг. Ойимни-ку осонгина кўндираман-а. У ўгирилди, чап ойнадаги ёш Дигнам ҳам ўгирилди. Э, мотам кийимидаги менман-ку. Қачон бўларкан? Йигирма иккинчи майда. Эҳ, омад келмаганини, кечикибман. У яна ўгирилди, бошидаги шапкаси ёнига қийшайди, ёқаси ечилди. У ёқасини қадаб қўйиш учун томоғини кўтарди, боксчилардан нарироқда мафтункор нозанин Мария Кендаллнинг суратини кўрди. Бундай ойимқизларнинг суратлари сигарет қутиларида кўп. Оғайним Стор сигарет қолдиқларини йиғиб юради, бир марта чекиб турганда отаси қўлга тушириб, ўлардай калтак еган.

¹ Мажбурият остида мен истадим (лот.).

Раста йигитча Дигнам ёқасини қадаб олди-да, йўлида давом этди. Зарбасининг зўрлиги жиҳатидан боксчилар ичида Фитссиммонс биринчи ўринда туради. Бунақаси биқинингга бир туширса, бир ҳафта ўзингга келолмайсан, оғайни. Лекин усталикда Жем Корбеттга етадигани йўқ эди, кейин Фитссиммонс унинг барча устомонликларини бурнидан булоқ қилиб чиқарди, ичак-чавоқларини бошига кийдириб қўйди.

Грэфтон-стритга етганда, йигитча Дигнам оғзига қизил гул тишлаган башанг бир олифтани кўрди, оёғидаги ботинкаси ҳам қошиқдай, қандайдир ширакайф киши унга алланималарнидир жавраб тушунтиради, у эса нуқул тиржаяди.

Сэндимаунт трамвайидан ҳалигача дарак йўқ.

Йигитча Дигнам хинзир қиймасини бошқа қўлига олиб, Нассау-стритдан кетди. Ёқаси яна ечилиб кетиб, уни кўйлаги ичига бостириб қўйди. Ярамас тугма, ҳеч тешигига тўғри келмайди, жуда жонимга тегди. Йўлда сумкаларини осган мактаб ўқувчилари учради. Эртага яна бормайман, душанбагача қоламан. Қаршисидан яна ўқувчилар келишди. Қизиқ, улар мотам кийимида эканимни пайқашдимикин? Барни амаким бугун газетага эълон бераман деди. Унда ҳамма газетада менинг ва отамнинг номи босилиб чиққанини кўради.

Унинг доим қип-қизил бўлиб юрадиган башараси ҳозир бўздай оқарган, ўнг бетига пашша кўзига қараб ўрмаларди.

Тобутга михларни бураб маҳкамлашаётганда ёмон гичирлади, уни пастга олиб тушаётганларида хунук гумбураб турди.

Отам тобут ичида ётарди, онам залда юм-юм кўз ёши тўкарди, Барни амаким эса тобутни бурилишдан қандай олиб ўтишни кўрсатарди. Тобут шунақа катта, баланд, кўринишдан оғир эди. Ҳаммаси қандай бўлди? Охирги кеча отам ичиб маст бўлди, зина тепасида туриб оёқ кийимимни топиб беринглар, Таннининг дўконига бориб бош оғриғи қилиб келаман, деб бақирди, отам яланг кўйлагида шундай семиз ва пакана бўлиб кўринарди. Бошқа ҳеч қачон уни кўрмайман энди. Бунинг ўлим дейишади. Отам ўлди. Менинг отам ўлди. У менга онангга яхши ўғил бўл деди. У яна нималар деганини мен яхши тушунолмадим, лекин гапирмоқчи бўлаётганини тили билан тишларидан кўриб турдим. Шўрлик отам. Бу мистер Дигнам, менинг отам эди. У ҳозир арофатда бўлса керак, чунки у ҳазрат Конройнинг олдида шанба оқшомида бориб тавба-тазарру қилиб келган эди.

* * *

Виям Хамбл, граф Дадли, ва леди Дадли нонуштадан сўнг полковник Хеселтайн етакчилигида вице-қирол қароргоҳидан чиқишди. Кейинги каретага муҳтарама миссис Пэжет, мисс де Курси ва муҳтарам Жералд Уорд, навбатчи адыютанг тушган эди.

Аёнлар асъаси полисменларнинг серхушомад таъзимлари остида Феникс-паркнинг қуйи дарвозасига йўл олиб, Қирол кўпригидан ўтиб, шимолий соҳилбўйи ёқалаб кетди. Вице-қирол пойтахт кўчаларидан ўтиб бораркан, ҳамма жойда самимий қутловларга дуч келди. Мистер Томас Кернан Қонли кўприкда туриб, дарёнинг бериги ёғидан, узоқдан ўз саломларини йўллашга жон-жаҳди билан уринарди. Лорд Дадлининг вице-қирол кареталари Қиролича кўприги билан Уитворт кўприги орасидан ўтишди, бу ерда улар ҳуқуқ бакалаври ва санъат магистри мистер Дадли Уайтнинг қутловларига муяссар бўла билишмади, бу зот Аррон-стрит бурчагидаги судхўр хотин миссис М.И. Уайт уйининг ёнидаги Арран-куэйда туриб, хаёл ичида бурнини

ишқалар, Фибсборога уч маротаба чиқиб-тушиб бўлса ҳам, трамвайда тезроқ етармикинман, ё извошда борсам яхшимикин, ё Смитфилд орқали яёв ўта қолсаммикин, Конституция тепаси билан Бродстоун вокзалидан ўтсам бас, деб бир қарорга келолмасди. Суд палатасининг устунли пешайвони олдида «Гулдинг, Коллис ва Уорд» фирмасининг папкасини кўтарган Ричи Гулдинг асъасага ҳайрон бўлиб қараб қолди. Ричмонд кўпригининг орқасида ёқловчи адвокат, Ватанпарвар суғурта компаниясининг агенти Рувим Ж. Додднинг идорасига кираверишда ёши бироз ўтиб қолган хоним ичкарига кирмоқчи бўлиб турди-ю, яна фикри ўзгариб, келган изидан ортга қайтди-да, Кинг идорасининг деразалари ёнида тўхтаганча, Олий ҳазратларининг ноиби томонга вафодор бир табассум йўллади.

Том Деваннинг идораси остида жойлашган Вудкуэй деворидаги новдан ўтган Поддл сойи ўз сасиган оқими оқва суви билан садақатини ифодалади. Бронза узра олтин, мисс Кеннедининг бошчаси ортида мисс Дуснинг бошчаси «Ормонд» меҳмонхонаси дарпардаси оша дабдабани шод-хуррам томоша қилишарди. Мистер Саймон Дедал Ормонд-куэйда кўча ҳожатхонасидан полиция бошқармасига ўтаркан, шляпасини қуйи тушириб, кўчанинг ўртасида лолу ҳайрон қотиб қолди. Ҳазрат Олийлари мистер Дедалга шоён назокат ила жавоб саломи йўллади. Кахилл босмахонаси бурчагида санъат магистри ҳазрат Хю К. Лав узоқ замонларда донгдор боёнлар саховатли қўллари билан эътиборли черков имтиёзлари тарқатганликлари устида ўйларга ботганча, таъзим бажо келтирди, аммо унинг таъзими эътиборга тушмади. Граттан кўпригида Ленехан ва Маккой хайрлашмоқчи бўлиб туришар, ўтиб бораётган кареталарга қарашарди. Рожер Грин идораси билан Доллард босмахонасининг катта қизил биноси ёнидан ўтиб, ўзининг бемор отасига хатлар ҳамда Кэтсби линолеумлари намуналарини олиб бораётган Герта Макдуэлл кареталарнинг кўринишидан лорд-ноиб рафиқаси билан бирга кетаётганлигини фаҳмлади-ю, бироқ барибир Ҳазрат Олиялари қандай либослар кийганлигини ажрата олмади, чунки баайни лорд-ноиб туфайли трамвай ҳамда Спрингнинг катта сариқ араваси унинг олдини тўсиб қўйганди. Ланди ва Фут фирмаси уйининг орқасида Кавана қовоқхонасининг қоронғу эшигида турган Жон Уайз Нолан лорд-ноиб билан генерал-губернаторга совуқ табассум йўллади, лекин улар буни пайқашмади. Муҳтарам Зот Виялям Хамбл, Викториянинг Катта Хоч ордени нишондори граф Дадли Микки Андерсоннинг тўхтовсиз занг уриб турган соати ҳамда Генри ва Жеймснинг мум ҳайкаллари ёнидан ўтишди, жентлмен Генри ва dernierci Жеймс кўркам костюмлар кийишган, икки бетлари қип-қизил эди. Дейм-гейтга орқа қилиб туришган Том Рочфорд билан Узун Бурун Флинн асъаса-дабдабанинг яқинлашиб келишини кузатиб туришарди. Леди Дадлининг нигоҳи ўзига тушганлигини сезган Том Рочфорд катта бармоқларини дарҳол қизил нимчасининг киссасидан чиқариб, бошидан шапкасини олди. Мафтункор нозанин, улуғ Мария Кендалл икки юзи бўялган ва этаги кўтарилган ҳолда ўз афишасидан туриб Виялям Хамблга, граф Дадлига, жумладан, полковник Х.Ж. Хеселтайнга, айна чоқда ҳурматли навбатчи адъютант Жералд Уордга бўялган табассумини инъом этарди. ДХК деразасидан Буқа Маллиган ва Хейнс вице-қирол дабдабасини бири майнавозчилик қилиб, иккинчиси эса ғоятда сиполик билан томоша қилишарди. Ҳаяжонга чулганган хўрандалар шахмат тахтасига тушиб турган ёруғни тўсиб қўйишган, Жон Хауард Парнелл эса ҳамон диққат билан тикилган

кўзларини тахтадан узмасди. Фаунс-стритда бошини Шарденалнинг француз тили дарслигидан кўтарган Дилли Дедал очилган шамсиялару айланаётган гилдиракларнинг ярақлаган симларини кўрди. Савдо палатаси эшигида турган Жон Генри Ментон май ичавериб балиқнинг кўзидай бурдайган нигоҳини тикиб қимир этмай турар, йўгон чап қўлида овчиларнинг қалин тилла соатини тутган, шу ҳолида на унга қарар ва на унинг борлигини ҳис қиларди. Қирол Билли отининг олдинги оёғи юқорига кўтарилган ерда мисс Брин фореитор отининг тўёқлари остидан эсанкираб қолган эрини тортиб олди. У эрининг қулоғига қичқириб воқеани баён қилди. Эри тушунди, ўзининг қалин эски китобларини сўл қўли билан бағрига босди-да, иккинчи аравага таъзим йўллади. Ҳурматли навбатчи адъютант Жералд Уорд бундан ҳайратга тушиб дарров жавоб қилди. Понсоби яқинидаги бурчакда оқ идишча Н. хориган кўйи тўхтади, унинг ортидан яна тўрт цилиндр кийган оқ идиш ҳам тўхтади, E.L.Y.S. бу орада улар олдида отлар ва кареталар елиб ўтдилар. Пиготнинг мусиқа асбоблари савдоси қаршисида рақс муаллими ва ҳоказо. мистер Дэнис Ж. Мажинни ялтироқ либосларда салмоқли қадам ташлар, вице-қирол уни танимай от чоптирганча ўтиб кетди. Ректор уйи қошида бепарво юрган Буян Бойлан кўринди, унинг қорамтир-қизғиш ботинка ва мовий-кўк чизикли пайпоқ кийган оёқлари «Йоркширлик офатижоним» деган қўшиқнинг оҳангида кўтарилиб-тушарди. Суворийларнинг шиддатли забтига ва мовий-кўк лачакларнинг ҳилпирашига қарши басбойлароқ Буян Бойлан мовий-кўк бўйинбоғи, чаккасига чапаниларча қийшайтириб бостирилган айвони кенг похол шляпаси, нафис шевиотдан тикилган мовий костюмини кўз-кўзлади. Унинг костюми чўнтақларига солинган қўллари шляпани ечишни эп кўрмади, бироқ у ҳар учала хонимга уларни маъқул кўриб сурбетларча нигоҳ отди ва оғзида тишлаган қизил гулни намоёиш этди. Нассау-стритдан ўтаётганларида Ҳазрати Олийларининг эътибори Ҳазрати Олияларига тушди, ул Олия Зот тўрт томонга ва хусусан Коллеж-паркда ижро этилаётган музика дастурига марҳаматли бош силкир эдилар. Бу ердан жуссалари кўринмаётган Шотланд тоғларининг шоввоз солдатлари карнайлар ва ноғораларни кифтини келтириб чалар, гулдирос оҳанглар йўртган отлар изидан эргашарди.

Севгилим — оддий ишчи
 Содда, одми кийинган.
 Тарарабум.
 Аммо кўнглимни ром этган
 Йоркширлик ўша қушча.
 Ўша менинг севгилим.
 Тарарабум.

Тўсиқнинг нариги томонида чорак чақирим масофага аралаш пойганинг иштирокчилари М.К.Грин, Х. Шриффт, Т.М. Пейти, К. Скейфи, Ж. Б. Жеффс, Г.Н. Морфи, Ф. Стивенсон, К. Эдрли ва У.К. Хаггард навбатма-навбат пойгани бошлашди. Финн меҳмонхонаси ёнидан бораркан, Кэшел Бойл О, Коннор Фитсморис Тисдалл Фаррелл тажанг ойнагини экипажлар оша Австрия-Венгрия вице-консуллигининг деразасидаги мистер Е. М. Соломонснинг калласига тўғрилади. Ленстер-стритнинг ичкарасида, Тринитининг орқа дарвозасида Аъло Ҳазратларининг содиқ фуқароси Хорнблоуэр ўзининг овчилар бош кийимига қўлини теккизди. Силлиқ ялтираган отлар Мерриок-сквердан йўртиб чопишганда, шу ерда кутиб турган

раста йигитча Патрик Алоизиус Дигнам ҳамма цилиндр кийган жанобга таъзим бажо келтираётганини кўриб, у ҳам хинзир қиймаси ўралган қоғоздан ёғ юққан қўллари билан янгигина қора шапкасини кўтариб кўйди. Унинг ёқаси яна ечилиб кетди. Мерсер касалхонасининг фойдасига Майрас хайр-саховат бозорини тантанали суратда очиш учун йўлга чиққан вице-қирол ўз аъёнлари билан бирга Қуйи Маунт-стрит томонга юрди. Бродбент дўкони ёнида улар кўр йигитча олдидан ўтишди. Қуйи Маунт-стритда жигарранг макинтош кийган пиёда йўловчи қора ноннинг қобигини чайнай-чайнай шитоб билан вице-қиролнинг йўлини кесиб ўтди, унга ҳеч ким халал бермади.

Қирол каналидаги кўприкда қалин чўччайган лабларини табассумга ёркан, мистер Южин Стрэттон афишадан барча Пембрук маҳалласига келувчиларни қутларди. Хэддингтон-роуднинг муюлишида уст-бошларига кум юққан, қўлларига соябон ва ичида ўн битта чиганоқ думалаган сумка тугган икки аёл лорд-мэр ҳамда унинг рафиқасини, уларнинг олтин занжирсиз эканликларини кўриб хайрон бўлиб тўхтаб қолишди. Ҳазрат олийлари Нортемберленд-роуд ҳамда Лэнддаун-роудда сийрак эркак йўловчилар, унинг таъзимларига, марҳума қиролича 1849 йилда эри, шаҳзода-консорт билан бирга Ирландия пойтахтига ташриф буюрганда, айтишларича таҳсин-тасаннолар билдирган уйнинг боғ эшиги олдида турган икки кичик ёшли мактаб ўқувчисининг таъзимига, ва шунингдек, Алмидано Артифонининг кенг шимининг таъзимига сира қанда қилмай жавоб берди, сўнг лип этиб кўринган бу шимни эшик ютиб юбориб, кетидан қарсиллаб ёпилди.

11-ВОҚЕА

Бронза ва олтин тақатақажаранг туқатуқтуёқтовушин эшитдилар. Хирахандон дондондон.

Кир тирноқ тагидан кирни қитирлатиб қириб, Кирлик.

Қуриб кетсин! Олтин янада олтинроқ қизарди.

Найдан ғириллаган товуш уфурди.

Уфурди. О, Блум, бул-булумғаш кўнгул.

Сочларнинг олтин тожи.

Шоҳи кийган, шоҳи кўкракда атиргул қимирлар, Кастилия атиргули.

Тараннумдан тараннум: Адолорес.

Қани, айтинг, ким бизда... олтинсоч?

Афсусланиб бронза кўнғироқ чалинди мунгли.

Мусаффо, чўзиқ, титраган товуш. Оҳиста тиниб борган бир сас.

Оҳанрабодай. Нафис сўз. Қарасанг-чи: юлдузлар сўниб боради.

Ноталар, вижирлаб айтади жавоб.

О, атиргул! Кастилия гули. Сутдай тонг отади.

Қисирлаб, гижирлаб коляска келар.

Танга жаранглади. Ҳаққуш кукулади.

Изҳор. Sonneз. Сен билан бирга. Боғичлар орқага тортилган. Айрилиб кетолмасман. Гуп. La cloche! Гуп этиб сонига урди. Изҳор. Иссиққина. Азизим, яхши қол!

Коляска гижирлайди. Блу.

Гумбурлади сўнги оҳанглар. Муҳаббат аланга олганда. Уруш! Уруш! Қулоқ пардаси. Елқан! Тўлқинлар узра ҳилпираган рўмол.

Йўқолди. Майна сивизга чалади. Баридан ажралди энди.

Қичишади-ей. Унинг бадани.

Келиб кўрдик. Ёху!
 Биратўла ол. Тўлақонли зарблар.
 Чуруллайди товланади қуш овози. Оҳ, имлар! Ўзига тортар.
 Марта! Кела қол, энди!
 Гупгуп. Гупгупгуп. Гупупуп.
 Худоё ҳеч қачон у ҳаётда эшитма. Пэт кал қарқара бювар¹ келтирди
 пичоқ олди.
 Ойдин тунда чорлаган овоз: олисда, олисда.
 Қайғуга ботдим. P.S. Ёлғиз ўзи бу-улоқиб.
 Тингла.
 Денгиз карнай чалади, буралиб, шоҳланиб, саринлашиб. Сендами?
 Ўзига, сўнг бошқа, шалдирар ва гунг бўлиб ўқирар.
 Дурдоналар: у куйлаганда. Лист рапсодиялари. Ш-ш-шип.
 Ахир сиз?
 Йў-йўқ, йўқ – ишонмаган – Лидлид. Хўроз топтайди, қичқиради
 қуқуқу.
 Қора. Паст октавалар. Қани, Бен, қани.
 Зўр беради-ю хизматни қилади. Хи-хи. Ишлар ёмон эмас.
 Бироқ шошма!
 Зулмат мағора, ер қаърларида. Тўда рудалар.
 Naminedamine. Рухоний.
 Барча ҳалок бўлди. Жангда жон берди. Мўъжаз жингилалар, қиз
 бола сочларининг титроқ гажаклари.
 Омин! Ҳазабдан тишлар гижирлар.
 Ортга. Олдинга-ортга. Муздек қозиқ дикқаяр.
 Бронзалидия олтинмайна ёнида.
 Теран уммонларнинг зумрад сояларида бронза ва олтин ёнидан
 Блум. Қадрдон ошно Блум.
 Тўқ-тўқ, эшик тақиллайди, босмоқ, қуқулаб қичқирмоқ.
 Уни дуо қилингиз! Дуо қилингиз, яхши одамлар!
 Унинг гудда-гудда бармоқлари қасирлайди.
 Улкан Бенабен. Улкан Бенбен.
 Кастилия ёзининг охириги атиргулин ташлаб кетди блум ҳасратли
 ёлғизлик ичида қолдим.
 Пи-и! Кичкина шамол келди чўзилиб и-и.
 Ҳалол фуқаролар. Лид Кер Кау Де ва Долл. Ана-ана, худди
 сенингдек.
 Кўтаришар сенга тегишли данғ ва дунғни.
 Пффф! Оҳ!
 Яқиндаги бронза қани? Узоқдаги олтин қани? Қани тақалар?
 Пуррр. Жингг. Грамгр.
 Ана ўшанда, аммо ўшандадан илгари эмас. Бўлур мислипффис.
 Менинг эпрритапфффиям.
 Тугатдим.
 Бошла.
 Емакхона дарпардаси узра бронза кетидан олтин, ойим
 Кеннедининг бошчаси ойим Дуснинг бошчаси ортидан вице-қирол
 тақалари ўтиб боришини томоша қилишар, жабдуқлар жарангларди.
 – Анави ўшами? – сўради ойим Кеннеди.
 Ойим Дус ҳа, деб жавоб берди, ўтирибди хожасининг ёнида, бўз
 марварид либослар ичра, eau de Nil².

¹ Папка, портфел.

² З у м р а д-мовий рангларда (франц.).

– Қанчалар нафис ранглар, – деди ойим Кеннеди.

Бирдан ойим Дус ҳаяжонга тушиб, тўлқинланиб деди:

– Қара-чи, ана у, цилиндрда!

– Қани-қани? Қайси? – янада тўлқинланиб сўради олтин.

– Иккинчи каретада, – деди ойим Дус офтобда йилтираган лабларини кулгидан йиғиштиролмай. – Вой, бу ёққа қараяпти. Наритур, мен ҳам кўрай.

У худди бронза ўқёй қаби нариги деразага ўзини отди, юзини ойнага босди, ҳаяжонли қайноқ нафасидан ойнада хира туманли доира қолди.

Сўлим лаблар шивирлади:

– Кўрди! Жонидан жудо бўлди!

У ҳихилаб кулди:

– Йиғлагим келади! Бу эркакларнинг ҳаммаси ўлгудай тентак!

Ҳар қалай, қайғули эмас.

Ойим Кеннеди деразадан тушиб турган ёруғликдан чиқиб, у ёқдан бу ёққа ҳасратли қадам ташлар, тўзғиб тўкилган соч толаларини кулогининг орқасига қистирарди. У ҳасратли айланаркан, энди олтиндай товланмас, жамалакларини бураб ўрарди. У бўйсунмай тўзғиган олтин ранг соч толасини ҳасрат-ла ўраб нафис қайрилган кулогининг ортига жойларди.

– Нима қилсалар – эркалари ўзларида, – деди у ҳасрат тўла эътирозли оҳангда.

Эркак.

Блуким Муленг қувурлари ёнидан ўтиб борар, кўксига гуноҳ лаззатларини сақлар, Уайн мозийхонаси атрофидан ўтар, хотирасида гуноҳ сўзларнинг лаззатларини асрар, Кэрролнинг хира йилтираган эгик ошхона кумуш анжомларини ортда қолдирарди, Раул учун.

Уларга, емакхона ичида турганларга, бармен ойимларга хизматчи ходим яқинлашди. Ойимлар унга эътибор беришмади, у улар учун кўлидаги идишчалар тўла патнисни миз устига қарсиллатиб қўйди, чинни идишлар шақирлаб кетди. Хўб.

– Мана, чойларингиз, – деди.

Ойим Кеннеди қўлларини оҳанжама қилиб ўйнатиб, патнисни бегона кўзлардан узоқроқ олиб, пастдаги минерал сувлардан бўшаган тўнтарилган яшик устига қўйди.

– Нима бор у ерда? – деб овозини баланд кўтариб қизиқди оҳанжама қилиқларни билмайдиган хизматчи ходим.

– Ўзинг ўйлаб кўр, – унинг гапини бўлди ойим Дус ўз кузатиш жойини тарк этаркан.

– Маъшуқингми дейман-а?

Бронза бунга жавобан бурнини танқайтирди:

– Сени миссис де Мессига айтиб бераман, қани иккинчи марта шундай дегин, бетамиз.

– Хирахандон дондондан, – масхара қилгандай ўдағайлади бетамиз башара келган жойига қайтиб равона бўларкан ойимнинг пўписасига жавобан.

Блум.

Ойим Дус гулчаси устида қовоғини солиб, деди:

– Бу пакана патти жуда суюлиб кетибди. Ўзини яхши тутиб юрмаса, кулоқларини кесиб оламан.

Хонимнинг ярашиқли нафис ранглари.

– Эътибор берма, – унинг кўнглини кўтарди ойим Кеннеди.

У чойни чинни идишчага қўйди, кейин идишчадан яна чойнакка солиб қайтарди. Икковлон то чой яхши дам егунча баланд миз ортида

оёқларини яшиқлар устига қўйиб тик кутиб туришди. Кўкракларини қора шоҳи бурма қўйлақларини тўғрилашди, бу шоҳи матонинг бир қулочи икки шиллинг тўққиз пенс, чой ўбдон чиқишини пойлашди, бу икки шиллинг етти.

Ҳа, шундай, бронзанинг берисида, олтинранг нарисиди, жабдуқлар саси яқинида, тақалар товуши узусида, тақатуқларни, тақалар жаранглашини эшитиб туришар, от туёқлари дарангларди.

– Мен, ростдан, жуда қорайиб кетибманми?

Ойим бронза бўйнидан ёқасини очди.

– Йўқ, – деди ойим Кеннеди, – дарров эмас, кейин секин қораяди. Сен борат билан лавролча сувини аралаштириб суртиб кўрмадингми?

Ойим Дус оёқ учида туриб рамасида олтинбронза белгилар туширилган, рейн ҳамда бургон майлари тўлдирилган қадаҳлар турган катта раковина акс этган бар кўзгусига ёнламасига қаради, терисини кўздан кечирди.

– Иҳи, кейин изи қўлимда қолсинми, – эътироз билдирди у.

– Кейин глицерин билан тозалайсан, – таклиф этди ойим Кеннеди.

Ойим Дус бўйни ва қўлларини ҳайрон кўздан кечириб.

– Бундай дорилардан тошма тошади, холос, – деб қабул қилмади ва жойига қайтиб ўтирди.

– Мен анави қари бойқушдан терига сурадиган яхши дори топиб беришини илтимос қилган эдим.

Ойим Кеннеди ўбдон дам еган чойни чинни идишчаларга қуяркан, юзини қийшайтириб ўпкаланди:

– Оҳ, худо ҳақи, эслатма уни менга!

– Йўқ, тўхта, барибир айтиб берай, – қўймасди ойим Дус.

Ширин чойининг устига сут қўйиб, ойим Кеннеди қулоқчаларини бармоқчалари билан ёпди.

– Оҳ йўқ, керакмас! – қичқирди у.

– Эшитмайман, эшитмайман! – яна қичқирди у.

Лекин Блум?

Ойим Дус қариб қолган одамларга тақлид қилиб ёқимсиз минғирлади:

– Нима учун, нима учун? Менга айтган гапи. Ойим Кеннеди эшитиш учун, гапириш учун бармоқчаларини туширди – лекин яна қайтарди, яна ёлворди:

– Оҳ, уни гапирма менга, сира чидай олмайман! Ярамас қари тасқара! Эсингдами, ўша кеча Эншент залида.

Юзини нафратланиб буриштириб, у қайноқ аччиқ чой хўплади – ютиб бўлиб – ширин чой хўплади.

– Мана ўзинг кўр унинг қандайлигини, – деди ойим Дус бронза бошчасини ёнига қийшайтириб ва бурун катакларини кериб. – Хр-р! Хр-р!

Ойим Кеннедининг бўғзидан қаттиқ қаҳқаҳа отилиб чиқди. Ойим Дус пишиллаб, бурун катаклари билан хўрхўр қилиб, хирахандон дондондоннинг искаётган, титаётган тумшугини қилиб кўрсатди.

– Вой ўламан! – чинқириб инграрди ойим Кеннеди. – Эсингдами, унинг кўзининг соққаси қандай отилиб чиққанини?

Шунда ойим Дус ҳам ўзининг янгроқ бронза кулгисини ҳеч тўхтатолмади:

– Оҳ, ишқилиб, бизга кўзи тегмасин-да!

Блумий қора кўзлар шу номни ўқиди: Арон Фигфурт. Нега мен доим буни Фигфунт деб ўқийман? Фунт фиг бўлса керак-да, балки

шунинг учундир. Проспер Лоре – гугенот исм-шарифи. Блумнинг қора кўзлари Бассининг витринасидаги муқаддас бибиларга нигоҳ ташлади. Мовий плашч, тагида оппоқ бадан, кела кўйингиз менга. Улар ишонишади, бибини худо деб билишади – ё илоҳа? Ҳозирги илоҳалар. Яхши кўролмайд қолдим. Анов йигит халал берди, талаба. Кейин у Дедалнинг ўғли билан кўришди. Балки бу Маллиган бўлса керак. Жуда ёқимтой бибилар. Бу бузуқларни шу нарса жуда ўзига тортади: оқ бадан.

Унинг кўзлари тобора ичкарироққа мўраларди. Гуноҳнинг лаззатлари. Лаззатларнинг лаззати.

Гуноҳлар.

Кўнғироқдай жаранглатиб кулишаркан, ёшларнинг икки овози Дус ҳамда Кеннедини, олтину бронзани бир тану бир жон қилиб юборди, оҳ, ишқилиб, кўз тегмасин-да. Қаҳ-қаҳ уриб бошларини орқага ташлаб, бронзакулги билан олтинкулги, кулги тўсиқсиз янграсин деб, биргаликда баравар қийқиришарди, ишқилиб, кўз тегмасин-да, бир-бирларига имо-ишоралар қилишар, хандон ташлаб хахолашарди.

Во-оҳай, зўрга нафас ростлашади, пастлашади. О-оҳ, аста сўниб, аста ўчиб, қувонч-кулгулари ҳам тугади.

Ойим Кеннеди яна чойни оғзига олиб борди, лекин ҳўплаб-ҳўпламай яна қикирлай бошлади. Дус ойим эса бошини патнисга эгиб, яна бурнини жийриб, шоҳкосасидан чиққан кўзларини кулгили қилиб айлантиришга тушди. Хихикеннеди эса, яна эгилиб сочларини тагигача кўрсатиб, эгилиб, энсасига қадалган тошбақа тароғини намойиш этиб, кулгисининг зўридан оғзидаги чойини сочиб юборди, томоғига чойи ва кулгиси тикилди, қалқиб кетди, энтикди, ўҳи-ўҳи йўталди, чинқирди:

– Мой босган кўзлар! Эринг шундай бўлишини бир тасаввур қил! Яна така соқол бўлса!

Бунга жавобан Дуснинг бўғзидан шарқираган бир чинқириқ отилиб чиқди, бу чинакам аёлларча чинқириқ эди, унда завқ-шавқ, шод-хуррамлик, нафрат мужассамлашган эди.

– Ёглик буруннинг хотини, – деб қийқирди у.

Дам овозларини пасайтириб хихилаб, дам товушларини баланд кўйиб хахолаб, дам бронза каби, ва дам олтин каби жаранглаб, улар бир-бирларини тинмай қаҳқаҳа уришга қитиқлашар, гоҳ бронза-олтин бўлиб, гоҳ олтин-бронза бўлиб янгроқ акс садо таратишар, гоҳо баланд, гоҳо паст, шарақ-шурақ яна шарақлаган кулги овозлари самони тутарди. Ва яна ҳеч тўхтамай хандон отишарди. Оҳо, жуда ёғлиқ, мен биламан. Ниҳоят тамом ҳолдан тойиб, нафаслари томоқларига тикилиб, улар титраган бошларини миз тахта устига кўйдилар, тож мисоли баланд турмакланган соч ўримларини ялтироқ идиш тахлагичга тирадилар. Улар кулгининг зўридан қип-қизил бугриқиб (уф-эй!), жиққа терга ботиб, оғир нафас олиб (уф-эй!), икқовлари базўр ўзларига келишарди.

Ёғ-мой босган Блум деганга эрга тегишни айтинг!

– Вой, худо кўтарсин! – хўрсиниб сўлиш олди ойим Дус таққан гулини қимирлатиб. – Бундай кулишга бало борми менга. Жиққа ҳўл бўлдим.

– О, ойимчам Дус! – норози бўлди ойим Кеннеди. – Мунча ҳам ёмон бўлиб кетмасангиз!

Шунда у янада қаттиқроқ бўртиб қизариб кетди (уф, башараси курсин!), янаям тиллароқланди.

Ёғлиблум Кантвелл идораси ёнидан мойбўёқлардан йилтираган Чеппи қизлари олдида оёғини судраб босиб ўтди. Отам шўрлик Наннеттининг қўлида мойбўёқ ташиб сотарди, худди менга ўхшаб эшикма-эшик юрарди. Дин-даромадли иш. Ключчи масаласида яна унинг олдида бориш керак. Аммо олдин тамадди қилиб олайлик. Очиқдим. Йўқ ҳали. У соат тўртга деган. Вақт тўхтамай ўтяпди. Соат тинмай тиқилляяпди. Юра қол. Қаерда овқат еб олсак экан? Кларенс, Делфин. Юра қол. Раул учун. Еб ол. Анави рекламалардан беш гиней ишлаб олсак эди. Пушти ички ипак кўйлакка қурбимиз етарди. Ҳали қайда. Гуноҳ лаззатлари.

Қизиллик озайди — янада озайди — олтин оқарди.

Бекорчи одамлардай қадам ташлаб емакхонага мистер Дедал кириб келди. Катта бармоқнинг қораймиш тирноғидан гардни қиртишлаб, қиртишлаб гардни. Гардлар. Бекорчилардай қадам ташлаб.

— Э-ҳа, яхши қайтиб келдингизми, мисс Дус.

Қизга қўлини узатди. Яхши дам олдингизми?

— Мазза қилдик.

Ростреворда ҳаволар жуда яхши бўлгандир, деб мулозамат қилди у.

— Ҳаво шундай ажойиб, — деди ойим Дус. — Менга қараб ҳол сўрайверинг, кўринишим яхшими, қалай? Кун бўйи қумда ётдик.

Оқарган бронза.

— Биз бечораларга раҳмингиз келмади, — қизнинг қўлини илтифот билан силаркан, гина қилди мистер Дедал. — Шунча қийноқларга солдингиз.

Ипак ойим Дус қўлини майинлик билан бўшатди.

— Оҳ, қўйинг, ундай деманг, — деди у таманно билан. — Сизми ҳали бечора, ким ишонади бунга.

У эса шундай эди.

— Э, йўқ, биласизми, — деди у гапни чўзиб, — мен барибир бечораман. Беланчакда ётганимда, шунчалар мўминқобил эканманки, мени шундай бечора Саймон деб атаб кўя қолишган.

— У пайтда сиз роса ширинтой бўлгандирсиз, — жавоб берди ойим Дус. — Бугун сизга дўхтир нимани буюрган?

— Биласизми, — гапдан қолмасди у, — бу ёғи сизнинг фикрингизга ҳавола. Мабодо сизга малол келмаса, мен тоза сув билан ярим стакан виски сўраган бўлардим.

Жангир-жунгир.

— Хўп ҳозир, — деди ойим Дус.

Кантрелл ҳамда Кокрейн маҳсулотлари акс этиб турмиш четига тилла суви югуртирилган тошойнага у ҳозиржавоблик билан чаққон ва чиройли ўгирилди. Биллур идишдаги тилларанг товланган вискидан чаққон ва чиройли қуйди. Мистер Дедал бу орада камзулининг этагини кўтариб, чубук ва тамаки халтачасини чиқарди. Хизматни чусту чаққон адо этади. У чубукни оғзига солиб хириллаб уфлади.

— Ростини айтсам, — дерди у гапини давом эттириб, — мен Моурн тоғларига бораман деб, бир неча марта отланганман. У ернинг ҳавоси жуда яхши, одамни тетик қилади. Лекин узоқ отлансанг, бир куни омон-эсон етиб борасан, дейишади. Рост-рост. Ҳа рост.

Рост. У чубук ичини сув париси Виржиниянинг малла сочларидай ингичка толачалар билан тўлдирди. Толалар. Сочлар. Фикр қилароқ. Сассизроқ.

Ҳеч ким миқ этмади. Рост.

Ойим Дус қадаҳларни қувноқ артар ва куйларди:

— О, Адолорес, машриқ уммонлар гўзали!

– Бугун жаноб Лидуэлл бу ерга кирдими?

Емакхонага мистер Ленехан кирди. Теваракка назар солди. Мистер Блум Эссекс кўпригига етиб келди. Ҳе-ҳ, мистер Блум Ҳэссекс кўпригидан ўтди. Мартага хат ёзиб юбориш керак. Қоғоз олиш. Дәлидан. У ернинг сотувчиси ширин қиз. Блум. Қадрдон Блум. Қалби бўлим бўлим Блум.

– У тушлик учун кирган эди, – деди ойим Дус.

Ленехан миз тахта олдига келди.

– Мени жаноб Бойлан қидириб келмадими?

Сўради у. Қиз жавоб қилди:

– Мисс Кеннеди, мен тепада юрганимда жаноб Бойлан кирмадими?

Сўради қиз. Ойим Кеннеди яна бир аёқ чой ичиб ўтирар, кўзлари китоб саҳифасига қадалган, шу ҳолда жавоб йўллади:

– Йўқ, киргани йўқ.

Ойим Кеннедининг ўзи кўринмас, аммо овози эшитилар, у китобдан бошини кўтармасди. Ленехан ўзининг думалоқ гавдасини сендвичлар солинган идиш қопқоғи теграсида чаққон айлантирди.

– Хўш-хўш, қани бу ердаги ким бўлди?

Қиз унга ўгирилиб ҳам қарамади, у яна бир карра уриниб кўрди. Нуқталарни унутманг. Манави қора-қура белгиларни ўқинг: думалоғи бу о, эгилгани бу – эс.

Коляска арава шўх гичирларди.

Олтинқиз атрофга боқмай, китоб ўқирди.

Эътибор берма. Қиз эътибор бермасди. У эса худди мактаб ўқувчисидай бўгин-бўгин қилиб, чўзиб, оҳангга солиб, қизга зарбулмасал ўқигани тушди:

– Бир куний тулкий лахлакни кўйиб қолди-и. Шунда тулкий лахлак-ка ди-ди: тум-шу-фингни томо-ғим-га тик ва ти-қил-ган су-я-кни тор-тиб ол-л.

Унинг ҳаракатлари зое кетди. Ойим Дус нарироқда турган чой идишга юзини ўгириб олди. У четга қараб хўрсинди:

– Оҳ, шўрим қурсин! Оҳ, бахтсиз бошим.

У мистер Дедалга салом берди, у ўз навбатида алик олди.

– Шарафли ўғилдан шарафли отага саломлар!

– Ким бўлди бу? – қизиқди мистер Дедал.

Ленехан бениҳоя самимият билан қўлларини ёзди. Ким бўларди?

– Ким бўларди? – қайтариб сўради у. – Сўраганингизни қаранг. Ким бўларди, сизнинг ўғлингиз Стивен-да, ёш шоири замон.

Қуруқ.

Шон-шуҳратга чулғанган ота мистер Дедал қуруқ тамаки тўлдирилган чубугини бир чеккага қўйди.

– Тушунарли, – деди у. – Аввал ақлимга келмабди. У таниқли одамлар даврасида бўлармиш деб эшитаман. Сиз уни ҳозир яқинда кўрдингизми?

Кўрибди.

– Худди шу бугун биз у билан бирга амброзия ичдик, – деб ҳикоя қилди Ленехан. – Муни ҳузурда эдик en ville кейин Муни sur mer¹. Назмининг ютуқлари унга кейин ютуқ музд келтирди.

У бронзанинг чой ичиб хўпланган лабларига ва диққат билан тинглаётган кўзларига кулиб боқди.

– Эрин аслзодалари унинг оғзидан тўкилган ҳар бир сўзни жон қулоғи билан тинглашди. Аларнинг ичинда шахримизнинг машҳур ёзувчиси ва маншури профессор Хю Макхю бирлан ёввойи ҳамда

¹ Шаҳарда... сўнг денгизда (фр.).

захкаш Фарбнинг анов навқирон куйчиси, хушлаҳжа исмли О'Мэдден Берк деган ҳам бор эрди.

Ўртага чўккан бироз жимликдан сўнг мистер Дедал стаканини кўтарди-да:

– Назаримда бу жуда қизиқ бўлгандир хойнахой, – деди у. – Энди мен кўриб турибман.

У кўриб турибди. У хўплади. Унинг нигоҳи узоқ ҳасратли тоғларда, Моурн тоғларида кезарди. Стаканини қўйди.

У салоннинг очиқ эшигига қаради.

– Роялни бошқа жойга кўчирибсизлар-да.

– Бугун созловчи уста келган эди, – тушунтирди ойим Дус, – ресторан дастурига мослаб берсин деган эдик. Бундай нафис чалганини ҳаётимда биринчи эшитишим.

– Ростдан-а?

– Тўғрими, мисс Кеннеди? Ҳақиқатан зўр чалди. Буни қарангки, у кўр экан. Болапақир ҳали йигирмага ҳам чиқмаган кўринади.

– Ростдан-а? – такрор деди мистер Дедал.

У ичкиликни хўплаганча нари кетди.

– Бечоранинг юзига қарасангиз, одам ачиниб кетади, – юраги куйиб деди ойим Дус.

Минг лаънат сенга, ит эмган.

Таассуфки, қўнғироқ инграгандай жиринглади, официантни чақиришяпти. Емакхона зали эшигига бошида туки йўқ Пэт йўл олди, ташвишга ботган Пэт йўл олди, официант Пэт йўл олди. Мижоз пиво сўраяпти. Қиз пивони шошилмасдан қуйди.

Ленехан бесабр баттол Бойланни сабр-тоқат билан кутарди, қулоғи эшикнинг шўҳ қўнғироғида эди.

У роялнинг қопқоғини кўтариб, тобут ичига қараб, роялнинг уч қатор бўлиб қия тортилган торларини кўздан кечирди. У (қизнинг қўлини илтифот билан силаган одам) роялнинг уч клавишини силади, оёғида педални юмшоқ босган қўйи уларга бармоқларини ботирди, юмшоқ фетрнинг олдинга қандай силжиши, болгачаларнинг оҳиста даранглаб тушишини эшитиш учун энгашди.

Мен Хилийнинг қўлида ишлаб юрганимда доно Блум Генри Флауэр Дэлининг дўконидан иккита аъло навли қалин оқ сарғиш қоғоз хатжилд сотиб олди. Нима оилавий турмушингда сен бахтсизмисан? Менга таскин учун гулчечак қолди, тўғноғич эса узар муҳаб. Нималардир бордир бу гуллар тили. Ўша дасторгул эдими? Демак бокиралик. Ибодатдан сўнг маъсума қиз муштоқ кутади. Раҳмат-э-э сизга-а. Доно Блум эшикда реклама кўрди, сув париси тўлқинларда чайқалиб чекади. Сув парисини чекинг, бу энг энгил сигарет. Тўлқинланиб тўкилмиш соч толалари – бахтсиз севги. Қандайдир эркак туфайли. Раул учун. Унинг кўзи узоқда Эссекс кўпригида энгил коляска арава узра йилтираган шляпани илғади. Худди ўзи. Яна. Учинчи марта. Тўғри келяпти.

Коляска арава қурч шиналарда тебраниб, жангир-жунгир қилиб кўприкдан Ормонд соҳил бўйига бурилди. Орқасидан борамиз. Таваккал фақат тезроқ. Соат тўртга яқин қолди. Бошла.

– Сиздан икки пенс, сэр, – журъат қилиб эслатди сотувчи қиз.

– Оҳ, ростдан ҳам... Эсим қурсин... Кечиринг...

– Яна тўрт.

Хотин тўртда, сотувчи қиз бўўлимбўлимблумга офатижон қулди. Бўл-блум бўлиб табассум билан тез чиқ. Кундуз. Сен ўзингни унинг филдирагидаги асосий симқўга деб ўйлайсанми? Бу хотин ҳаммага шундай. Ҳамма эркакларга шундай.

Мудроқ сукунат ичра олтин саҳифа узра эгилмиш эди.

Салондан оҳиста сўниб бораётган узоқ янграган оҳанг эшитилди. Бу созловчи уста унутган, у тегиб кетган камертоннинг (нохун) овози эди. Яна товуш. Бу товушни у чиқарди, ҳозир шу товуш титраб тараларди. Эшитяпсизми? Товуш яна ҳам соф ва софроқ, яна ҳам майин ва майинроқ икки шаҳобчаси билан зириллаб титрарди. Яна товуш узоқ сўнди.

Пэт қурч пўкакли шишага мижоз учун тўлади-да – ва ниҳоят мана патнис, қадаҳ, қаттиқ пўкакли шиша узра, сочсиз боши ташвишли оҳиста ойим Дуснинг хиргойисига оғушта тарзда залга ўтди. Ичкаридан қўшиқ овози келар ва унга эргашарди:

– Оҳиста сўнар юлдузлар,
оппоқ тонг отар...

Сезгир бармоқлар остидан қанот қоқиб учиб чиққан оҳанглар галаси янграб жўр бўлди. Биллурий қувноқ оҳанглар уйғунликда бир-бирлари билан тутшиб, шудринг тушган тонгни, ёшликни, севги фироқини куйлаш учун, ҳаёт тонги ва муҳаббат тонгини куйлаш учун овозларни чорларди.

– Ва биллур шудринглар...

Тахта миз олдида турган Ленеханнинг лабларидан секин чорловчи ҳуштак товуши учди.

– Лекин қаранглар-а, – деди у. – О, Кастилия атиргули.

Коляска арава йўл четида шалдираб тўхтади.

Кастилия атиргули ўрнидан туриб, қўлидаги китобини ёпди. Гамбода ва ёлғиз, у ўйга ботиб ўрнидан кўзгалди.

– Хотиннинг ўзи йиқилдими ёки уни итариб юборишдими? – сўради киши.

Қиз тепадан жавоб қилди:

– Ёлгон эшитмайман десанг, гап сўрама.

Худдий хонимлардай, ҳақиқий хонима.

Баттол Бойланнинг чиройли қўнғир бошмоғи майхона полини гичирлатиб босди. Ҳа, олтин яқин, бронза олис. Ленехан эшитди, билди, саломлади:

– Ботир келур бўйсундириб.

Коляска арава билан дераза орасида пусиб, биқиниб Блум ўтиб борарди, бўйсунмаган мард. Кўриб қолиши мумкин. Манави ўриндиқда ўтирган: ҳали иссиқ. Қора нарра мушук саломга папкасини кўтарган Ричи Гулдинг томонга ўзини пана қилиб ўтарди.

– Ва биз иккимиз...

– Шу ерда эканингни билган эдим, – деди Баттол Бойлан.

Оқпар ойимқиз Кеннедини саломлаб у бошидаги қийшиқ кўндирилган кийимига қўл тегизиб қўйди.

Ойимқиз унга табассум йўллади.

Бироқ бронза дугонаси ундан-да ўтиброқ тушди табассумда, ойимқиз келишган йигит учун ўзининг булутдай кўпирган сочларини тузатди, кўкраklarини ва атиргулини кўтарди.

Йилтироқ Бойлан ичкилик буюрди.

– Айт, кўнглинг нима тусайди? Тахир пиво дейсанми? Ё ўткирроғидан бўлсинми, менга эса тиканолхўридан ясалган жин бўлса, бас. Телеграмма ҳали келмадими?

Йўқ ҳали. Хотин соат тўртда. Тўрт деб ким айтди?

Полиция бошқармаси эшигида Каулининг қизил қулоғи ва кекирдаги кўзга ташланади. Унинг кўзига кўринма. Гулдинг келиб

қолгани эса, бу — омад. У Ормондда нима қилиб юрибди? Коляска арава кутяпти. Кутиш керак.

Салом. Йўл бўлсин? Овқатгами? Мен ҳам шунга боряпман. Мана бу ерга. Нима, Ормондгами? Дублиндаги энг яхши жой. Ростданми? Ресторанга. У ер — тинч. Кўзингга қара, сени кўришмасин. Майли, мен ҳам сиз билан бора қолмай. Олга. Ричи биринчи бўлиб кирди. Блум папка кетидан эргашиди. Шаҳзодага лойиқ зиёфат.

Ойим Дус графинни олиш учун чўзилди, ипак қўллар жони борича кўтарилди, кўксидаги кўйлаги тирсиллаб ситилиб кетай дейди, қурсин жуда баланд.

— О! О! — вақилларди Ленехан қизнинг уринишларини кўриб.

— О!

Бироқ қизойим ниҳоят идишни қўлга киритди ва уни мамнуният ила пастга қўйди.

— Ҳалиям бўйингиз етмайдими, ойимқиз? — сўради Баттол Бойлан. Бронзасочли ойимқиз унга графиндан қуюқ ширали ичимликни қуяркан, унинг чўзилиб оқиб тушаётганига қараб (ёқасига гул тақиб олибди, қизик, ким берган экаң-а?) овозини ширин қилиб нозланди:

— Кичкина деманг бизни...Ўзини айтяпти. Шарбатни томизмай яхшилаб қўйди.

— Соғ бўлинг, — деди Буян.

У миз тахта устига йирик танга ташлади. Танга жаранглади.

— Шошманг-шошманг, — деди Ленехан, — Мен ҳам...

— Соғ бўлинг, — деди у кўпирган пиво идишни кўтариб.

— Тож албатта ютади, гаров ўйнайман, — деди у ишонч билан.

— Мен ҳам андак таваккал қилдим, — деди Бойлан ва кўзини қисиб қўйиб, қадаҳни кўтарди. — Рост, ўзим учун эмас. Бир дўстим хоҳлаб қолди.

Ленехан пивони тортаркан, дам пивога, дам ойимқиз Дуснинг денгиз кўшиғини оҳиста хиргойи қилган ярим очиқ дудоқларига қараб илжайрди. Қиз олдинроқ бу кўшиқни жарангдор овоз билан куйлаган эди: Адолорес. Машриқ уммонлари.

Соат шовқин солди. Ойимқиз Кеннеди идишлар қўйилган патнисни кўтариб унинг (лекин гулни унга ким берган ўзи) ёнидан ўтди. Ҳаққуш ҳуҳулади.

Ойимқиз Дус тангани олди-да, кассанинг дастагини тез айлантирди. Касса жаранглади. Ҳаққуш яна ҳуҳулади. Миср гўзали ҳумор буралиб, яшчикдаги тангаларни жаранглатиб, куй-куйлаб қайтимни санади. Шафақ ёйилган уфққа умид билан қаради. Вақт бўлди. Мен учун.

— Соат нечага занг урди? — сўради баттол Бойлан. — Тўртми?

Соат тўртми.

Ленехан кичкина кўзлари билан куйлаётган қизга, куйлаётган кўкракка еб қўйгудек бўлиб тикиларкан, Бойланнинг енгидан тортди.

— Келинг соатнинг занг уришини эшитайлик, — деб таклиф қилди у. Гулдинг, Коллис ҳамда Уорднинг папкаси Блумнинг бўлинган кўнглини қаққайган столлар орасидан эргаштириб борарди. Боши тақир Пэтнинг мунтазир нигоҳи остида ҳаяжони тобора ортиб эшикка яқин столни таңлади. Яқинроқ бўл. Соат тўртда. Нима, унинг эсидан чиқдими? Ё айёрлик қиляптими? Бормаса, иштаҳа яна ҳам очилади. Мен бундай қилолмасдим. Лекин кут, кут. Пэт мунтазир кутарди.

Учқунлаган бронзанинг зумрадлари Попушакбойланнинг тиниқ кўк кўзлари ва бўйинбоғига назар солди.

— Қани, бўлинг, — қўймасди Ленехан. — Ҳозир ҳеч ким йўқ. У эса ҳеч эшитмаган.

– ...*Куёш келди тиккага.*

Баланд ва мусаффо товуш юксаларди.

Бронза қиз Дус андак қизаринқираган атиргул билан сирлашиб, Буяннинг кўзига, унинг гулчечагига синовчан боқди.

– Сўраймиз, сўраймиз.

У қиздан қайта-қайта сўрарди.

– *Ташлаб кетмайман сени.....*

– Ҳозир эмас, кейинроқ, – ваъда қилди моҳпора Дус.

– Йўқ-йўқ, ҳозир! – қўймай сўрарди Ленехан. – *Sonnez La cloche!*¹ Илтимос! Ҳеч ким йўқ-ку.

Қиз аланг-жалаңг қаради. Кўзлари ялт-юлт қилди. Ойимқиз Кен эшитмайди. Шаҳд билан эгилди. Йигитларнинг юзлари лов-лов ёнар, кўзларини қиздан узолмас эдилар. Куйнинг оҳанглари тентираб адашди, яна ўз йўлига тушди, яна адашди, яна қоқилиб, ўз йўлини топди. Адашиб-улоққан оҳанг.

– Ҳа, бўлинг! Тезроқ! *Sonnez!*

Қиз энгашиб, калта кўйлаги этагини тиззасидан юқори кўтарди. Тўхтади. Энкайиб, кутиб, мўғамбирона боқиб, уларни яна бироз қийнади.

– *Sonnez!*

Гуп! Қиз қутилмаганда таранг боғични тортиб бирдан қўйиб юборди, боғич қизнинг ҳароратли сонига шапатлагандай урилди, шапатлашга чорлагандай бўлди.

– *La cloche!* – шўҳ қичқирди Ленехан. – Ўзи ўрганган! Қипиқ эмас бу сизга.

Қиз кибр билан кулиб илжайди (йиғлагим келади! Бу эркаклар ўзи...), аммо юзи ёришиб, Бойланга эркаланиб кулди.

– Жуда уятсиз бўлиб кетибсизлар, – деди қиз сирғалиб.

Бойлан қиздан кўзини узолмасди. У қадаҳини дўрдоқ лабларига олиб борди. Кўкимтир, қуюқ қатраларни ичига тортди. У бар залидан кўзгулар томонга сирғалиб ўтган қизнинг чиройли бошчасига сеҳрлангандай қараб тўймас, кўзгуларнинг тилларанг равоқида қора пиво, рейн, бургон майлари тўлдирилган қадаҳлар, мугузли садаф живирлаб акс таратарди. Қизнинг бронзаси кўзгуларда акс этиб, ундан ҳам нурафшонроқ бошқа бронза билан қўшилиб кетди.

Ҳа, бронза шундай яқин, ёндош.

– ... *Азиз ошно, хайр энди...*

– Бўлди, кетдим, – деди сабрсизлик билан Бойлан.

Олдидаги қадаҳни нари сурди, қайтим пулини олди.

– Озгина тўхтаб тур, – безовта бўлиб қолди Ленехан, шоша-пиша қадаҳни охиригача ичиб. – Сенга айтадиган гапим бор. Том Рочфорд...

– Э, бор, кўп бошни қотирма, – энсаси қотиб силтади Буян.

Ленехан шошиб қолган-қутганини ҳам ичди.

– Ит қувиб келяптими сени, нима бало? – Ҳайрон бўлди у. – Шошма, боряпман.

У гарчиллаган бошмоқлар ортидан йўрта кетди, лекин остонага етганда, ориқ ва семиз икки одамга дуч келиб, товсиллади, саломлашди.

– Сизга ҳурматларим, мистер Доллард!

– Нима-нима? Ҳурмат! Ҳурмат! – йўғон овози билан паришон жавоб берди Бен Доллард бир зум ота Каулининг ташвишларидан холи бўлиб. – У сизни ҳеч нарса қилолмайди, Боб. Олф Берген найнов

¹ Кўнғироқни жиринглатинг (*фр.*).

билан гаплашиб кўяди. Бу сафар Иуда Искариотга дум бойлаб учириб юборамиз.

Мистер Дедал салондан қовоғини силаб ўтди.

– Ҳо-ҳо, эй-эй, – тиролча оҳангни замзама қилди Бен Доллард. – Саймон, бизга кўшиқ айтиб берсангиз бўлармиди. Роял овозини эшитдик.

Мунтазир официант, тақир бош Пэт ичкилик буюришларини кутарди. Хўп, Ричига – виски. Блумга-чи? Ўйлаб кўриш керак. Ортиқча овора қилиб не ҳожат. Ҳойнаҳой, оёғининг қадоғи безовта қилса ажабмас. Тўртта. Қора кийимлар исиб кетди. Албатта, асаблар ҳам чатоқ. Қора кийим иссиққа иссиқ кўшади (ҳар қалай шунақароқ).

Каллалашиб кўрайлик. Сидр. Бир шиша сидр ёмон бўлмайди.

– Кўйсангиз-чи, – эътироз билдирди мистер Дедал. – Мен шунчаки бармоқларимни машқ қилдим.

– Майли-майли, чалаверинг, – кўймасди Бен Доллард. – Ташвишларни йиғиштиринг. Юринг, Боб.

Бен Доллард улкан шалворини ҳилпиратганча (агар ҳушинг келса, менинг мановимдан ушлаб тур, қани, ҳа) уларнинг олдига тушиб салонга ўтди.

У Доллард, ўзини курсига ташлади. Бўғимдор қўллари клавишларни босди. Босди-ю тек қотди.

Тақир бош Пэт эшикда олтинсочни учратди. Мунтазир официант виски ва сидр истарди. Бронзасочли дераза олдида ўтирар, бронза нарироқда эди.

Коляска арава шарақлаб ўрнидан кўзгалди.

Блум шарақлаганини эшитди, элас-элас кетяпди. Гунг кўклаган чечакларга унинг ожиз титроқ хўрсиниши етиб борди. Шақирлади. Кетди. Шақирлаб. Кулоқ сол.

– Худди эски замонларда бўлгандай, – деди мистер Дедал. Ишқ ва урушдан оламиз, Бен.

Журъатли ойимқиз Дус барча нигоҳлардан холи қолиб, ўз нигоҳини кўзни қамаштирувчи шуълалардан четга олди. Ўйчан (ким билсин?), фаромуш ҳолда (қамаштиргувчи шуълалар), у тизимчадан тортиб дарпардани туширди. Ўз бронзаси ва барни хаёллар соясига чулғади (нега анов йигит тезгина кетиб қолди, ахир мен?), барда эса боши тақир билан олтин соч ёнма-ён туришар, бир-бирларига сира қовушмас, инжа нафислик бузилган, сокин салқин ноён кўкимтир мавжланган теран соя, eau de Nil.

– Ўша кечада шўрлик Гудвин жўр бўлган эди, – деб эслади ота Каули ҳам. – Фақат у роял билан унча тил топишмаган эди.

Унчамас.

– Ҳаммаёқни бошга кўтариб баҳс қилишган эди, – кўшиб кўйди мистер Дедал. – У пайтда унга бас келадиган топилмасди. Андак отиб олса, чоли тушмагур жуда ҳаволаниб кетарди.

Тамом

*Русчадан
Иброҳим ҒАФУРОВ
таржимаси*

Барбара КАРТЛЕНД

Ройиш рафиқа

Роман

БИРИНЧИ БОБ

Майсазор узра яшил буталар оралаб, бамайлихотир суҳбатлашиб келаётган икки киши атрофи атиргуллар билан қопланган шийпончадан жой олишди. Бу ерда улар ёзнинг айна кунларида герцог Северский боғида ўтаётган киборлар сайрида йиғилган, ясан-тусан қилиб олган омма назаридан холи эдилар.

Хилват жой топганларидан мамнун эркак ва аёл ортиқча сиполикларни бир четга қўйиб, суҳбатга киришдилар.

–Хайрият! Назаримда, биз энди ҳеч қачон учраша олмасак керак, деб ўйлаган эдим, – деди Сибли хоним эҳтирос билан сузилиб.

–Жоржет, сен бугун ниҳоятда гўзалсан, – деб хушомад қилди теран овоз билан граф¹ Дроксфорд.

Дарҳақиқат, ўзининг соҳибжамоллиги билан танилган Сибли хоним охириги беш йил давомида графга ошиқ бўлиб, бу ҳолат унинг келишган тўлароқ гавдасига майинлик, бироз кескин нигоҳига эса жилва бахш этиб турарди. Хонимнинг бир лаҳза хаёлга чўмиб, самовий завқларга берилиши бу – чиройли гулли ўсимлик – табаргулнинг атроф-муҳитга тарқалаётган ажойиб хушбўй исига ҳамоҳанг эди гўё.

–Ҳой, Альтон, сен билан учрашганимизга бир ҳафтадан ошибди-я, – деди чуқур хўрсиниб Сибли. – Лондонда шунча вақтихуш-

¹ Г р а ф – барондан юқори дворянлик унвони ва шундай унвонли киши

Русчадан
Гулнора
МУҲАММАДЁРОВА
таржимаси

“Ишқий романлар қироличаси” деб тан олинган инглиз адибаси Барбара Картленд сентиментализм руҳида ёзилган аёллар прозаси илк намуналарини яратиб, уларда китобхонни олижаноб ҳамда муътабар туйғулар оламига етаклайди.

Мазкур асарда унинг қахрамони граф Альтон Дроксфорд худлик билан уйланишга мажбур бўлади. Маъшукаси Сибли хонимга ўзи учун шундай бир хотин ахтариб топишни илтимос қиладики, бу уйланиш унинг бўйдоқлик турмуш тарзига, ўрганган одатларига мутлақо халақит бермаслиги керак.

Асли аслзодалар табақасига мансуб, аммо кейинчалик жуда қашшоқлашиб қолган оиланинг бир камтарин қизи Карина Рэндел – графнинг таклифига, яъни севги-муҳаббатсиз, мулойим, юмшоқ, кўнувчан, номигагина хотин бўлишга рози бўлади. Ўз озодлигини шу йўл билан таъминламоқчи бўлган кизнинг ўз эрига бўлган муносабатлари аста-секин ҳақиқий севгига айланиб боради, уни энди рашк ўти қийнай бошлайди.

Хўш, боқий бўйдоқликни орзулаган йигит-чи? Унинг ҳам қалб кечинмаларида ўзгаришлар бўлармикин? Катерина ўзи ваъда берганидек, ройиш рафиқа бўлишнинг уддасидан чиқармикин? Китобхонлар бу каби саволларга асар мутолаасидан сўнг жавоб топадилар.

Т а р ж и м о н

ликлар турганда, Жорж мени қишлоққа қайтишга мажбур қилмоқчи. Шунчалик нафратламанки у ердан.

– Мен ҳам сени соғиндим.

– Бугун кечқурун ҳар доимги жойимизда учрашишимиз мумкин. Жорж тушликдан сўнг ухласа керак. Мен эса худди аввалгидек қучо-финга чопаман.

Жўшиб турган аёл ногаҳон графга тикилиб, бирдан жимиб қолди. У шунчалар келишган йигит эдики, олий табақалар орасида балки ягонадир, дейиш мумкин. Айни дамда эса унинг қовоғидан қор ёғилиб турарди.

– Тинчликми? – ҳаяжон билан сўради Сибли хоним. – Кўриб турибман, нимадир бўлганга ўхшайди.

– Ҳа, кайфиятим йўқроқ.

– Нега? Нима учун? – суриштира бошлади Сибли.

– Ўзи сенга айтмоқчи эмасдим-ку, лекин гап шундаки, мен зуд-лик билан уйланишим керак.

– Уйланишим керак?! – Зўрга сўради хоним. Айтилган сўздан ўзига келолмай орқага тисарилиб, ҳайрат билан хушторига қаради.

– Ҳа, уйланмасам бўлмайди, – деди қатъият билан граф. – Бир нозанинни албатта никоҳимга олишим керак! Ҳатто бир ой ичида худди шундай қизни топиб, никоҳ маросимларини ўтказишга улгуришим лозим.

– Нима бўлди ўзи? Тинчликми? У қиз ким ўзи? Мақсадингни сира тушунолмаёпман! – Хитоб қилди Сибли хоним.

– Ҳайратланма, ўзимнинг ҳам бошим қотиб қолган.

– Бўлмаса, нима гаплигини тушунтириб бер менга, – талаб қилди хоним.

– Кел, ўтирайлик, – таклиф қилди граф.

Бир муддат хоним буни рад этмоқчидай бўлди-ю, бироқ ўриндиққа оҳиста ўтириб, қўлларини қовуштириб олди.

– Ўзингга маълум, бу графликни доим бизнинг оила бошқариб келган, – гап бошлади Альтон, – Отам умрининг охиригача бошқарган, ундан олдин эса бувам, бобокалонларим... Отамнинг вафотидан сўнг, менинг ёшлигимни ҳисобга олиб, улғайиб катта бўлгунимча қария лорд Хэрнлига топширилган.

– Менга бу ҳақда илгари ҳам гапирган эдинг, – сўзни бўлди Сибли. – Фақат мен бунинг сенинг уйланишингга қандай алоқаси борлигини тушунолмаёпман.

– Хабаринг бор, лорд Хэндли икки ҳафта олдин вафот этган, – давом этди граф, маъшуқасининг гапига эътибор бермай, – кеча бош вазир билан учрашиб, ҳокимликка қачон тайинланишимни сўрадим. – Граф бироз тин олиб, Даунинг-стритдаги 10-уйда бўлиб ўтган ёқимсиз суҳбатни эслади.

Граф лорд¹ Грейни ёшлигидан билар эди, чунки у отасининг дўсти бўлиб, Дроксфорд-Паркдаги уйга тез-тез меҳмонга келиб турарди. Энди бўлса бош вазирнинг муносабатига ҳайрон бўлиб қолди.

– Минг афсуски, жаноб Дроксфорд, мен сизга ҳокимлик лавозимини қайтариб беришни ваъда қилолмайман.

– Айтмоқчисизки, қирол бу лавозимга бошқа одамни мўлжаллаганми? – Ишончсизлик билан сўради граф. – Кимни? Графликда мансаби менга тенг келадиган яна ким бор? Жин урсин, милорд²,

¹ Л о р д – Англияда баъзи олий мансабдорларнинг унвони.

² М и л о р д – инглизларда зодагонларга мурожаат шакли.

мен графликда 50 минг акрдан кўп бўлган ернинг эгасиман, ахир! Қолаверса, анъанага кўра, ҳокимлик доим бизнинг авлодга тегишли бўлган.

– Мен шароитни сиздан яхшироқ биламан, – графдан кўзини узиб гапирди лорд Грей. – Лекин, қирол ушбу графликка ҳокимни тайинлаш юзасидан бошқа топшириқ берган.

– Қандай топшириқ? – сўради граф.

– Қирол талабига кўра, ҳокимликка тайинланадиган зодагонлар уйланган бўлишлари шарт экан.

Графга шу тобда бош вазир ўртадаги столга гўё зарб билан қилич санчгандек туйилди.

– Уйланган бўлиши керак?! – Кескин ажабланди граф.

– Газабга тушишингизни билардим, – тан олди бош вазир.

– Лекин зоти олийлари монархияга тегишли қонун-қоидаларга қатъий амал қилмоқчилар, – айбдорларча кулди у.

– Бу ахир кўзбўямачилик-ку?! – нафратланди граф.

– Ахир қирол миссис Жорндан беникоҳ орттирган бўйдоқ фарзандларига ўнлаб мансабларни улашиб берган-ку, ишонгинг келмайди бўлаётган гапларга!

– Сизни тушунаман, – деди лорд Грей. – Лекин, булар ўтмишда қолиб кетган. Энди қирол мамлакатимиз келажаги учун ўзини ўзгача тутмоқчи ва қиролича билан биргаликда бунга намуна бўлмоқчилар.

– Тушунарли! Демак, сиз менга қонуний равишда хотинлик бўлмасам, ҳокимлик лавозимига бошқа одам тайинланади, демоқчимисиз! – деди Граф.

– Бошқа иложи йўқ, – деди вазир.

– Зоти олийлари билан кўришсам бўладими? – сўради граф, Вильгельм IV нинг юмшоқ кўнгил, хушчақчақ денгизчи қирол эканлигини билиб, – у шахсий илтимосларни камдан-кам рад этган.

Лорд Грей бошини чайқаб:

– Бефойда! Мен бу ҳақда қирол билан жуда кўп маротаба гаплашганман. У қироличасиз ҳал қилмайди, натижа эса қандай бўлиши маълум.

– Биламан, – тасдиқлади граф, – қиролича ўз қабулига декольте¹ кийган хонимларни киритмайди.

Иккиси бир-бирига тикилиб, бир зум жим бўлиб қолишди.

– Замон ўзгариб кетди, – деди бош вазир, – Георг IV катта кўкракларни ёқтирар эди ва уларни очиб юришни тақиқламасди.

Граф ўзини ушлаб туролмай кулиб юборди ва тезда кулишдан тўхтаб, сўради:

– Хотин топиб, уйланишим учун менга қанча муддат берасиз?

– Буни билиш сиз учун жуда муҳимми, – ажабланиб сўради лорд Грей.

– Мен ажодларим билан жуда фахрланаман, – жавоб қилди граф. – Отамни ҳурмат қилишарди ва яхши кўришарди. У графликда ўзининг хизмат вазифаларини бор кучи, ақли, меҳрини аямасдан сидқидилдан бажарарди. Аҳолининг барча қатламлари уни ҳурмат қилиб келган. Милорд, сиз отамни биласиз-ку, ёки мен бўрттириб гапиряпманми?

– Асло, – тан олди лорд Грей. – Отангиз менинг энг яқин дўстим эди, ҳеч бир муболагасиз унинг ажойиб инсон бўлганлигини чин дилдан тасдиқлайман.

¹ Д е к о л ь т е – аёлларнинг ёқаси катта очилган кўйлаги.

— Мен отамнинг йўлидан юришга қатъиян қарор қилганман, — деди граф. Менга ўзимнинг бўйдоқлик ҳаётим жуда ёқади, лекин мени бирор марта жанжаллашиб, ҳукумат вакилларига одобсизлик билан муносабатда бўлганимни эшитганмисиз? Шунинг учун мен графликда қиролнинг вакили сифатида бошқа одам ўтиришига чидай олмайман. Рухсат беринг, милорд, саволимни яна қайтарсам: менга ҳокимликни таъминлаб берадиган хотинни топишимга қанча вақт берасиз?

— Аминманки, агар мен илтимос қилсам, қирол камида бир ой кутади, — жавоб қилди бош вазир. — Лекин, ҳақиқатни айтишим керак, Дроксфорд, бундан ортиқ чўзиб юборсангиз бўлмайди. Қиролнинг бу лавозимга мўлжаллаган бошқа одами тайин.

— Герцог¹ Севернский бўлса керак? — Шартта сўради граф.

— Худди шундай, — тасдиқлади вазир.

— Ахир у бор йўғи ўн минг акр майдонга эга-ку, шу майдонни ҳам қойиллатиб ўзлаштирмаган, бошқарувни билмайди, унинг ижарачиларга нисбатан хасислиги тилларда дoston бўлиб юрибди.

— Аммо у уйланган, олий даражада хушфешл, — таъкидлади вазир кўзлари чақнаб.

— Жин урсин, — жаҳл қилди граф. — Герцогни фақат менинг ўлигим устидан ўтиб ҳокимликка тайинлашади. Кимлигимни ҳали кўрсатиб қўяман!

У Даунингстритдаги қароргоҳини дарғазаб ҳолда, чеҳраси сира очилмай тарк этди. Ҳатто хизматкор билан аравакаш ҳам унинг важоҳатидан кўрқиб кетишди.

Бўлиб ўтган воқеани Сибли хонимга сўзлаб бераркан, граф муштини маҳкам сиқиб, ўшқирди:

— Мен ўз ўрнимда лаънати герцогни кўргунча, уни дўзахга равона қиламан!

— Ҳақиқатан чидаб бўлмайди, — уни қувватлади Сибли хоним. — Жорж ҳам герцогни ёқтирмаслигини яхши биламан.

— Ундай бўлса, менга хотин топиб бер, — буюрди граф.

— Муаммосиз, — жавоб қилди Сибли хоним. — Ростдан ҳам Альтон, бу ишларингни анча осонлаштиради.

— Қандай ишларимни? — тушунмади у.

— Орамиздаги муносабатни назарда тутяпман, — сузилди Сибли хоним ноз билан. — Тушунапсанми, азизим? Сен шунчалик чиройлисанки, қайси даврада пайдо бўлмагин, ҳамма эрлар ақлини йўқотиб, хотинларини рашк қила бошлайди. Жорж ҳам шу кунларда вайсашни бошлаган. Аммо, лекин сен уйлансанг, эркакларимиз сени меҳмондорчиликка таклиф қилишимизга қаршилиқ қилмайдилар. Бу сенинг хотинингга ҳам тегишли бўлади!

Граф жавоб қилмади. Шунда Сибли хоним майин оқ чарм қўлқопини ечиб, қўллари билан унинг кафтларини сиқди.

— Азизим Альтон, шу муаммо деб ўзингни қийнамагин, — илтижо қилди хоним, — Мен сенга Дроксфордлар олмослари ярашадиган, мулойим, итоатгўй хотинчангни ўзим топиб бераман, кейин эса сен уни унутасан.

— Менда, бирон-бир думбул хотин билан яшашга заррача ҳам хоҳиш йўқ, — зарда қилди граф.

— Лекин у ўзини кўнгилдагидек тутиб, сенинг истак-хоҳишларингга қарши юрмаса, балки бу яхшилиқкадир, — кучли эҳтирос билан шивирлади Сибли хоним.

¹ Герцог — Ҳарбий Европада юқори табақа кишиларига бериладиган унвон.

Граф унинг қўлларини лабига босиб, ўпиб қўйди.

– Сен менга далда бермоқчисан-а, Жоржет. Сени ишонтириб айтаманки, бу ўйинлар менга асло ёқмаяпти. Менда уйланишга асло истак йўқ. Мен учун аёл киши билан ришта боғлашнинг заррача қизиги йўқ!

– Агар ўзга аёлда кўнглинг бўлганда, менга қанчалар оғир бўларди, шуни биласанми, – эътироф этди Сибли хоним. – Биз кейинги пайтларда шунчалар бахтиёрмизки, муносабатларимизга ҳеч нима тўсқинлик қилолмайди. Сен бировни севадиган бўлсанг, мен юрагим ёрилиб ўламан! – унинг овози ҳаяжондан титрар эди. Шунча учрашувлардан бери граф илк бор Сиблининг кўзларидаги чуқур маънони англади.

– Сен жуда гўзалсан, Жоржет.

– Сен доим шундай ўйлашингни истайман, – пичирлади Сибли хоним.

Граф унга қараб эгилди ва анча дамгача улар бир-бирлари билан ажрашолмай қолдилар.

Ниҳоят Сибли хоним бироз тисланиб, қўлқопини кия бошлади.

– Альтон, биз бугун бирга бўлишимиз керак, мен сенинг севгингиз яшай олмайман.

– Албатта бораман, – ваъда берди у. – Лекин мени узоқ кутишга мажбур қилмагин-а?!

Сибли хоним мағрур боқиб, ўзининг ёқимли аёл эканига ишонч билан айтди:

– Бўпти, мен сизга хотин излашга кетдим. Бу ердаги майсазорларда улар сон мингта. Энг маъқули қишлоқ қизлари, улар ҳали айнимаган. Сенинг бўлажак хотинингга озгина эътибор кифоя. Энг оддий, энг маъсумасини топиш керак.

– Азизим Жоржет, гапларингдан сутли бўтқа иси келяпти, болалигимдан тоқат қилолмасдим унга.

Сибли хоним кулиб юборди.

– Альтон, азизим, ҳали узоқ йиллар мен сенга атаб шампан вивосидан қадаҳлар кўтараман!

Сибли ўриндиқдан турмоқчи бўлганди, граф уни кучоғига олди.

– Ҳар доимгидек, сендан хавотирланаман. Менимча, сенинг ўрнингда ҳеч бир аёл уйланишимни бундай хотиржам ва оқиллик билан қабул қилмаган бўларди.

– Мени айтди дейсан, ҳаммаси қойилмақом бўлади ва ўртамиздаги муносабатга заррача зиён етмайди.

Ўпишиб бўлишгач, Сибли унинг оғушидан чиқиб, атиргуллар орасида ғойиб бўлди.

Граф камзули чўнтагидан соатни чиқариб қаради ва ўриндиқда турган цилиндрини бошига кўндирди. Кетишга чоғланиб турганди, кимдир исмини айтиб чақириб қолди. Граф атрофга назар ташлади, ҳеч ким им кўринмади.

– Мен шу ерданман, – деган яна ўша овоз келди.

Граф юқорига назар ташлаб, дарахтда ўтирган аллакимга кўзи тушди.

– У ерда нима қилияпсиз?

– Бир дақиқа сабр қилинг, ёнингизга тушаман.

Графнинг ияги керилиб, юзи тиришди. Демак, бу шумтака ҳамма гапни эшитган: нима қилиш керак? Оғзини юмиши учун пора берсаммикан? Қанча берсамикан? Граф ҳамёнга қўл солиб, майдароқ танга излай бошлаган ҳам эдики, дарахт новдалари шитирлаб, ҳали-

ги кимса ерга тушди. Ёнида пайдо бўлган шумтака у ўйлагандек ўгил бола эмас, қиз бола эди.

Қизнинг эғнидаги чит кўйлак торайиб қолган, ранги ўчиб кетган эди. Унинг қиз болалигини кўриб, граф чойчақа бериш ё бермаслигини ўйлаб қолди.

Қиз ким бўлишидан қатъи назар, шубҳасиз, чиройли эди. Юзи ушоқ, мулойим, кўзлари эса катта-катта. Тим қора киприклар орасидаги бу кўзлар граф кутмаган даражада ғаройиб, қорачиғ атрофи яшил бўлиб, малла сочлари билан уйғунлашиб, пишиб етилган буғдой рангини эслатар эди.

— Демак, гап пойлаб турган экансиз-да?!

Қиз бош ирғади.

— Биз Элизабет билан ҳар доим шу дарахтдан атрофни кузатар эдик. Бу сафар у меҳмонлар орасида.

— Элизабет ким ўзи? — Таажжубланди граф. Унга шу тобда жавобнинг қизиги йўқ эди. Бутун хаёли куёш нурларида товланаётган қизнинг сочларида эди. Бундай ажойиб рангни у илгари сира учратмаганди.

— Элизабет — сиз меҳмон бўлиб турган уй соҳибининг қизи. Бу йил уни сиз каби обрўли графлар билан таништиришяпти.

— Сиз менинг кимлигимни биласизми?

— Албатта. Сиз граф Дроксфорд бўласиз, сизни ўтган йили кўрганман, орқангиздан ғийбат гаплар юради.

Бундай муомалани кутмаган графнинг қошлари чимирилди.

— Исмингиз нима?

— Мен — Карина Рэнделман. Сиз отамни яхши танийсиз.

— Шу ернинг парламент аъзоси Жон Рэнделни назарда тутяпсизми?

— Ҳа, у ўша.

— Албатта, мен уни яхши биламан. Адашмасам, уйингиз ҳам шу атрофда.

— Биз граф билан кўшнимиз.

— Унда нега сиз ҳам меҳмонлар орасида эмассиз? — Қизиқсиниб сўради граф Дроксфорд.

Қиз шундай табассум қилдики, бутун юзи ёришиб кетди.

— Сиз ҳақиқатни билишни истайсизми?

— Албатта.

— Биринчидан, мен ҳаддан ташқари кўҳликман, иккинчидан, у ерга кийишга кийимим йўқ.

— Жуда кўҳликман денг?

— Герцог хоним қизлари бор жойга рақобатчиларни таклиф қилмайди. Мени уйларига фақат бегоналар йўқлигида чақиришади.

Графнинг оғзи очилиб қолди. Дарҳақиқат, Карина Рэндел ўзига хос соҳибжамол эди.

— Меҳмонлар ёнига қайтишим керак, — деди граф соатига қайта-қайта кўз ташлаб.

— Бир дақиқа. Сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим. Акс ҳолда сизга кўринмай қўя қолишим ҳам мумкин эди.

— Хўш, нима гап? — тараддудланди граф.

Қиз яшил кўзларини графдан узмас, қизғиш ёноқлари эса янаям ловуллаб кетган эди.

— Биласизми, аста гап бошлади қиз, — хотин қидираётган бўлсангиз, мабодо мен тўғри келмайманми?

Қанчадир лаҳзага графнинг тили танглайида қотиб қолди. Бир оздан сўнг гап бошлади:

—Сиз қулоқларингиз учун аталмаган сўзларни эшитиб олибсиз. Бунга ҳаққингиз йўқ эди. Ҳамма гапни унутишингизни сўрайман.

—Нега экан? — Таажжубланди қиз. — Ахир Сибли хоним айтди-ку, сизга қандай хотин ахтаришини. Мен худди ўшандай хотин бўла олмаман. Шуни ҳисобга олиб қўйсангиз дегандим.

—Сиз учун мутлақо бегона эркакка турмуш қуришни таклиф этиш оддий ҳолатга ўхшайдими? — Пўписа қилгандек гапирди граф, қизни гўё уялтирмоқчи бўлгандек. Қиз эса бу гапга қулиб юборди.

—Йўқ, — оҳиста жавоб қилди у. — Мени ҳар кўрганда ўпишга ҳаракат қиладиган отамнинг эски ошноларини ҳисобга олмаганда, ўзим эркаклар билан сира учрашмайман. Ошноларнинг эса ўз хотинлари ва беш-ўнталаб мендан ёши катта фарзандлари бор.

—Турмушга чиқишни шунчалик хоҳлаяпсизми? — Ёқинқирамай сўради граф Дроксфорд.

—Менинг ўрнимда бўлганингизда сиз ҳам хоҳлаган бўлардингиз, — жиддий жавоб қилди Карина. — Чунки онамнинг вафотидан кейин отам умуман ҳеч нарса билан иши бўлмай қолди. Ҳозир у парламент аъзоси эмас. Ўзини яхши ҳис қилган кезларда қиш кунлари овга кетади, бизнинг эса иккита отдан ортигини боқишга қурбимиз етмайди. Ёзда эса уйда ўтиради ва ...

Карина бирдан жимиб қолди, граф эса қиз айтолмаган сўзларни фаҳмлагандек бўлди. Кимнингдир сэр Жон Рэндел ҳақидаги гапларини аранг эслади.

—Мен сизга турмушга чиқишни жуда хоҳлар эдим, — сўзида давом этди қиз. — Агар сизга хотин фақатгина ҳокимлик лавозимини эгаллаш учун керак бўлса, нима сабабдан Сибли хоним топиб бериши мумкин бўлган, ўзингиз тилга олган калласи бўм-бўш аҳмоқ қизлар ўрнига мени афзал кўрмаётганингизни тушунолмаёпман.

—Яхшиси, Сиблининг номини тилга олмасак бўларди, — қатъий уқтирди граф.

—У жуда ҳам гўзал-а, — гапни бурди Карина. — Сиз ҳам энг чиройли ва хушбичим йигитсиз. Унда сиздакаси бўлмаган. Ўтган йили Сибли хоним бу ерга жаноб Хьюберт Брэкетни олиб келган эди.

Элизабет билан менга у сира ёқмаганди!

—Қаерга дединг?

—Шу ерга, айвончага-да. Меҳмонлар боғни сайр қилиб юрганларида у ҳамиша ўзининг хушторларини шу ерга олиб келади. Ўтган йилдан аввалгиси роса кулгили бўлганди...

—Бас қилинг! Менга буларни айтишингиз шарт эмас, — сўзини кескин бўлди граф.

—Узримни қабул қилинг, — ҳайрон бўлди қиз. — Ҳарҳолда ўзингизни гўзал Сибли хонимнинг биринчи ошиғи деб ҳисобламасангиз керак?

Графнинг жимиб қолганини кўрган қиз гап қотди:

—Биз дугонама иккимиз уни илонга ўхшатардик. Чунки у эркак зотини худди куёндек ўзига ўраб тортади. Тўғри, илоннинг куённи қандай ўраб олишини кўрмаганман-у, лекин бу манзарани менга сўзлаб беришган.

—Ҳозироқ бу гапларни бас қилинг, — тутоқиб кетди граф. — Бўлмаса қилмишингизга яраша кўрсатиб қўяман сизга. Дарахтга чиқиб олиб бегоналар суҳбатига қулоқ солишга нима ҳаққингиз бор?

—Илтимос ўзингизни босинг, — ялинди Карина. — Сизга ёқмайдиган сўз айтиб юборган бўлсам, узр. Мен “ҳа”, “йўқ”дан нарига ўтмайдиган сохта муомалали қизлардан кўра, ҳақиқатни афзал кўрасиз деб ўйлабман.

- Эҳтимол, шу боис улардан ажойиб хотинлар чиқар.
- Мен сизга аҳмоқ хотин керакмас, деб ўйлайман.
- Тили икки қарич хотинга тоқатим йўқ!
- Икковлари бир муддат жимиб қолишди.
- Менимча, сиз мени ноўрин ранжитдингиз, жаноб, – деди охири Карина хотиржамлик билан ўзини мағрур тутиб.
- Графнинг кўзлари беихтиёр чақнаб кетди. Гарчанд қиз иягини кўтариб, норози қиёфада турган бўлса-да, барибир чехраси ёқимтой эди.
- Мен учун энг қулай ва мос хотин бўлишингиз мумкинлигини тушунтирмақчисиз, шекилли, – деди йигит бироз юмшоқ оҳангда.
- Сиз менинг қўлимни сўраш ҳақида ўйлаётганингизни айтмоқчимисиз? – сўради қизнинг кўзлари порлаб.
- Сизнинг номзодингизни кўриб чиқса бўлади, – деди кулиб граф. – Ҳар қандай ёш хоним ҳам сиз қилган таклифни қилавермайди.
- Бундай таклифни уларнинг ота-оналари қилишади. Сиз қизлар тақдирини ўзлари ҳал қилади деб ўйламанг.
- Ошириб юбормаяпсизми? 1831 йилдан бери қизларни зўрлаб эрга беришмаган. Бирортасига эрга тегишни хоҳламасалар, айтардилар.
- Сизга ўхшаганларга йўқ дейишмайди. Сиздайларни герцог табири билан айтганда, “Рисоладаги куёв” дейишади. Бу гап қулоғимга қўпол эшитилса-да, шундай бўлса керак дейман ичимда.
- Сиз мени шундайлар қаторига қўшасизми? – қизиқсиниб сўради граф.
- Албатта-да, сиз ҳам шундайлардансиз. Элизабетга назар ташлаганингизда у сизни қандай рўйхушлик билан кутиб олса, унинг синглиси Мэри ҳам Лорд Хок истиқболига шундай пешвоз чиқади.
- Граф қизнинг кўҳлик, гамгин чехрасини эслади. Унинг юзидаги бундай ифода Хок хонимнинг қиёфасига ўхшаб кетарди.
- Бу билан Мэри хоним у шавкатли йигитга турмушга чиқишни хоҳламади демоқчимисиз?
- Йўқ, албатта, – қатъий тасдиқлади Карина. – У қўпол, ёқимсиз, кўрқинчли, бетакалуф одам. Бир марта у мени кучоқламоқчи бўлганда, унинг қорнига бошлаб тушириб, ўзига келгунча қочиб қолганман.
- Ўзингизни ҳимоя қила олишингиз кўриниб турибди, – деб тегажўғлик қилди Дроксфорд.
- Ўша вақтда атиги ўн тўрт ёшда эдим. Ҳар гал ҳам қочиб қолиш осонмас. Ҳа, айтганча, биз Мэри ҳақида гаплашаётган эдик-ку. У ғариб бир солдатни севиб қолганди. Герцог агар у яна ўша ёш солдат билан учрашадиган бўлса, қизни қаттиқ жазолашини айтиб кўрқитди. Кейинроқ янаям хотиржамроқ бўлиш учун жаноб полк командиригача бориб шикоят қилди ва йигитни чет элга жўнаттириб юборди!
- Худо ҳаққи! – хитоб қилди граф. – Нима, сиз менга турмушга чиқишни рад қилган ҳар бир аёл бошига шундай савдолар тушади деб ҳисоблайсизми?
- Мен бунга мутлақо аминман, – жавоб қайтарди Карина. – Ахир сизнинг пулингиз ҳам кўпроқ, бунинг устига савлатлироқсиз, шунинг учун ҳам, шак-шубҳасиз, лорд Хокка нисбатан мосроқ куёвсиз!
- Демак, пулим ва савлатим бўлмаганда, бирор-бир аёлнинг мен билан турмуш қуриши даргумон бўлар экан-да?
- Йўқ, сиздек йигитга жон-жон деб тегадиган қизни осонликча топа оласиз, деб ҳисоблайман. Сизга қўнгил берган анави қизни-ку, қўяверинг. Аммо сиз ҳам уни жиндаккина бўлса-да, севишингиз керак бўлади. Сизнинг эса айни пайтда бошқа жазманларингиз бор... ва вақтингиз жуда зиқ.

Энди граф шошилинич ҳаракат қилиши зарурлигини газаб билан эслаганда юзи тундлашди.

– Тахминимча... фақат тахминимча, – таъкидлади Карина, – Сизга мендан кўра мосроқ рафиқа йўқ. Сизга турмушга чиқишни истайман. Сиз кўркам, хушқомат йигитсиз. Шак-шубҳасиз, ҳар қандай бошқа аёлдан, ҳатто мен кўрган анави хонимдан гўзалроқ қизга кўнгил очган бўласиз... – У бирдан жимиб қолди, кейин ошиқиб тушунтирди: мен баъзи эркакларнинг аёлларга хушомад қилаётганларида бачканалашиб кетишларини назарда тутяпман.

– Ўзимни сипо тутишимни маъқуллашингиздан мамнунман, – киноя қилди граф.

– Афтидан, мени беадаб деб ҳисоблаётган бўлсангиз керак? – гумонсиради Карина. – Мендан фақат итоатли рафиқа бўлиш талаб этилади ва албатта аёлларга кўрсатадиган илтифотингизнинг мен учун сира ҳам аҳамияти йўқ. Сизнинг ишингизга аралашмайман. Чамамда, бажарадиган ишларингиз кўп. “Қулай рафиқа” сўзининг маъносини унчалик яхши тушунмайман, лекин ўйлашимча, бундай рафиқа шароитга қараб иш тутиши, ижарачилар билан хушмуомалада бўлиши ва ер-мулкингиздаги камбағаллар ҳолидан хабар олиб туриши керак. Гапим тўғрими?

– Шундай деса ҳам бўлади, – тасдиқлади граф. Орага қисқа сукунат чўкди, кейин Карина сўзида давом этди:

– Кўриб турганингиздек, жаноб, бўйчан эмасман, балки менга тиллақош ортиқча дахмазадек туюлар. Лекин бўй масаласида ва ҳуснда ниҳоятда гўзал бўлган онамга тортганман. Шунинг учун ҳам стол тўрида сизга ҳар жиҳатдан муносиб кўринсам, ажаб эмас.

– Тўйхонанинг кўрки бўлишингизга ишончим комил, – назокат билан деди граф.

Бу аломат қизчага аччиқланиб қарашнинг ўрни эмас эди.

– Аждодларимизга келсак, – давом этди Карина, – Рэнделлар бу графликда Генрих VIII замонидан бошлаб яшаб келяптилар, граф О’Малли онамнинг отаси бўлган. Онамнинг хеш-ақраболари Ирландияда яшашган, улар билан ҳеч қачон учрашмаганман. У томонларга боришга пулимиз бўлмаган, билишимча, улар ҳам камбағаллашиб қолишган. Лекин О’Малли уругининг аждодлари бир вақтлар ирланд қироллари бўлишган экан. Шунинг учун ҳам менинг насабимни сизники билан қиёслашни ноўрин деб ҳисобламасангиз керак? Қизнинг кўк кўзлари унга хавотир билан тикилиб турарди. Бу эса графни мулоийм бўлишга даъват этди:

– Сизнинг аждодларингиз тагли-тахтли одамлар бўлганига ишонман, мисс Рэндел.

– Миннатдорман, – деди у. – Мени кимгадир зиён-заҳмат етказадиган ёки одобсиз қиз деб ўйлашингизни истамас эдим. Мендек беозор қиздан “ройиш рафиқа” чиқса керак, тўғри эмасми?

– Мен ҳам шундай фикрданман, – тасдиқлади у.

– Ниҳоят, сиз каллаварам қиз керак эмас, деб айтдингиз. Онамнинг саъй-ҳаракати билан француз ва итальян тилларини яхши ўрганиб олдим. Яна немисчада ҳам бироз гапира оламан, лекин бу дағал тил. Юнон тилини анча тузук биламан. Отам ҳам бу тилга меҳр қўйган эди. Менга юнонча исм қўйганлари бежиз эмас. Лекин лотинчани анча заиф биламан, – у графга хавотирланиб қараб қўйди.

– Менинг хотиним лотин тилини билиши шарт эмас, – унга далда беришга шошилди граф.

Карина унга миннатдорчилик билан назар ташлади, кейин давом этди:

– Математикани чуқур ўзлаштира олганим йўқ, бироқ отам жамоа палатасини тарк этгунга қадар, унга сиёсий нутқ тузишда

кўмаклашдим ва кўп ўқидим... — унинг кўк кўзларида яна ташвиш аломатлари кўринди. — Тўғри, мен бироз ҳаётдан орқада қолиб кетдим, негаки, кейинги пайтларда янги китоблар ва газеталар сотиб олишга имконимиз бўлмади. Герцогнинг кутубхонасидан баъзи-баъзида китоблар олиб, мутолаа қилиб тураман. Шунинг учун ҳам билимимни керакли даражага етказиб олишга кўп вақт кетмайди.

— Яхшигина маълумот олганингизни кўриб турибман, — таъкидлади граф.

— Сиз саодати олийларига шуни тан олишим керакки, фортепьяно чалаётганимда итлар ҳам ҳуришга тушади, — деб очикчасига ўтди Карина, — Балки бурнимда анчагина сепкиллар борлигини пайқангандирсиз. Бунинг сабаби шундаки, онам вафот этгандан кейин отда сайр қилишга отланар эканман, шляпамни кийиб олишни тез-тез унутиб қўяман. Агар сиз ҳиммат кўрсатиб рафиқа вазифасини менга топширсангиз, доимо шляпада юришга ваъда бераман.

— Шак-шубҳасиз, бу умидвор қилади — сўзлади граф ва лабларининг чети титраб кетганини сезди.

— Балки устимдан кулаётгандирсиз, — ўпкалади Карина. — Аммо сиз билан ишни ҳалол олиб бормоқчиман. Никоҳланаётган аёл ва эркакка энг кераги ҳам шу, деб ўйлайман. Ёки гапимга қўшилмайсизми?

— Албатта қўшиламан, — жиддийлик билан деди граф. — Рафиқам ким бўлишидан қатъи назар, доимо тўғриси айтишини талаб қиламан. Шунингдек, унинг итоаткор бўлишини ҳам хоҳлайман.

Қизнинг кўк кўзлари унга саволомуз боқди.

— Ҳар жиҳатданми?

— Ҳар жиҳатдан, — қовоғини уйиб бош силкиди у.

Каринанинг бошидан шундай фикр ўтди: граф шундай одамки, яхшиси унга гап қайтармаслик керак. Зоҳиран танбал кўринган ва кулранг кўзларида ифодаланган бепарволик ортида пўлатдек ирода яширинган. Агар бу эркак ўз олдига қандайдир мақсад қўйса, то у ўз мақсадига эришмагунича унинг йўлига ҳеч нарса ғов бўла олмайди.

Граф яна чўнтагидан соатини олиб қаради.

— Меҳмонлар ёнига қайтадиган вақтим бўлди, шекилли.

— Агар ўртамизда бўлиб ўтган гапларни инобатга оладиган бўлсангиз, — бидирлади Карина, — эртага отамнинг ҳузурига ташриф буюрмайсизми? Сизни шоширмайманку-я... Мен ҳақимда ҳар хил хаёлларга борманг... Отам бирор жойга кетиб қолмасдан аввал, — қиз бироз тин олди, — уни уйда тутиб туришим учун куннинг қайси вақтида келишингизни билмоқчи эдим.

Карина бу сўзларни беихтиёр айтиб юборганини граф тушунди.

— Менинг бўлажак рафиқам вазифасини бажаришингизни инобатга оламанми-йўқми, бундан қатъи назар, — суҳбатга ойдинлик киритди у, — отажонингиз билан яна жон-жон деб учрашаман. Агар сизга қулай бўлса, сиз истиқомат қиладиган Блейк Хиллга бораман.

— Бу айни муддао бўларди, — хурсанд бўлиб кетди Карина. — Саодати олийлари Сибли хоним сиз учун танлаган ўзга талабгор келинчаклар билан танишгач, мени ҳам эслайсизми?

— Сизни унутиш мен учун қийин бўлишини ҳис қиляпман, — граф яна жилмайди. — Мисс Рэндел, орамизда аломат ва қиёматли суҳбат бўлиб ўтди, деган фикрдан халос бўла олмаяпман.

— Ёш қизлардан никоҳингизга кириш ҳақида таклифларни қабул қилишга одатланмаганман, демоқчимисиз? — Каринанинг кўзлари қувлик билан ялтираб кетди.

— Шубҳасиз, сабаблардан бири шу, — қизнинг фикрига қўшилди у.

— Кўриб турганингиздек, агар ўзим сизга мурожаат қилмасам, боғда меҳмонларни қабул қилиш чоғида мени сизга таништирмасдилар ҳам. Унда қандай йўл билан танишардик?

— Дарҳақиқат, танишишнинг ягона йўлини тўғри танлаганга ўхшайсиз, — тан олди граф. — Сиз билан учрашганимдан гоят хурсанд эканимни айтишга рухсат этинг, мисс Рэндел. Эртанги ташрифим чоғида отангиз билан янада яқинроқ танишиб олишни сабрсизлик билан кутаман, — шундай дея у таъзим қилди, Карина ҳам таъзим билан жавоб қайтарди. — Бу ердан уйингизга қандай кетмоқчисиз? — қизиқсинди граф.

— Мени фойтунингизда олиб бориб қўймоқчи эмасмисиз? Бу ортиқча гап-сўзларга сабаб бўларди! Қандай келган бўлсам, шундай — икки ер мулкни ажратиб турган девор бўйлаб кетавераман. Отим нариги томонда мени кутиб турибди.

— От устида шундай кийимда кетаверасизми? — ажабланди у.

— Кетавераман, — жавоб берди Карина. — Отамнинг икки отидан бирида қўрғонимизга етиб олишдан бошқа қулайроқ йўл йўқ. Бундай иссиқда икки милл масофани пиёда босиб ўтиш осон эмас.

— Ҳозиржавоб эканингиз кўриниб турибди, — таъкидлади граф. — Хайр, мисс Рэндел, шубҳасиз, мулоҳаза юритишим учун арзирли таклиф тақдим қилдингиз.

У ортига ўгирилар экан, жилмайганда қизнинг юзидаги кулгичлари ўзига ярашиб туришига эътибор берди. Шак-шубҳасиз, Карина ниҳоятда жозибали қиз бўлиб, агар башанг кийинса, муваффақият қозониши аниқлиги ҳақида ўйлаб қолди граф. Аммо у ниҳоятда қизиқувчанлиги ҳамда зеҳни ўткирлиги туфайли граф хотинликка танлаб олиши лозим бўлган аёллар тоифасига кирмасди.

Йўқ, Карина Рэндел қанчалик дилбар аёл бўлмасин, у тақадиган гавҳар кўзли, ундан ҳам зиёдроқ бўлган ёқут кўзли тақинчоқлар кўркига кўрк қўшмасин, графиня Дроксфорд бўла олмасди.

У доимо сариқ сочли аёлларга ёқутдан ва ферузадан ясалган тақинчоқлар кўпроқ ярашади, деб ҳисобларди. Болалигида, онаси феруза кўзли тиллақош ва марварид тақиб юрган кезларида унинг териси ранги бу зеб-зийнатлар таъсирида янада оппоқроқдек, сочлари эса олтиндек товланувчи шалоладек туюларди.

Ажабки, у ҳеч қачон малла сочли аёлларга кўнгил бермаган эди. Бироқ Жоржет Сибли кўмирдек қоп-қора сочлари ҳамда магнолия гуллари рангидаги майин териси билан бир қарашдаёқ графни ўзига мафтун қилиб қўйди. Жоржетга ёқут кўзли тақинчоқлар кўпроқ ярашарди. Каринанинг кичкинагина бошини қошлаб олган олтиндек товланувчи малла сочларида гавҳарлар юлдузлардек ялтирарди. Агар қиз ёйиб юборгудек бўлса, сочларининг қанчалик узун эканини кўз олдига келтирди.

“Хўп ажабланарли-да, — ўйлади граф, — қора сочли одамларнинг сочи нега сариқ рангдаги сочлар каби узун бўлмайди?”

Онасининг сочлари ёстиқ устида ёйилиб ётар, каравот четидан пастга осилиб турарди. У ёш бола пайтида онасининг ёйилиб ётган сочлари устига ўтириб кўришга ижозат сўраган, онасининг эса жилмайиб рухсат берганини эслади.

Ўтлоқ орқали оркестр садолари гумбурлаётган, қулоқни қоматга келтиргудек ғала-ғовур кўтарган одамлар орасидан ўтар экан, граф

сочи тақимиға тушадиган аёлдан сира жазман орттирмаганини ногаҳон англаб қолди.

“Балки шунақасини топарман”, — деди у ўзига-ўзи ҳаёсизларча жилмайиб, одамлар ўртасидан ўтиб бораркан. Олисдан эса Сибли хонимнинг қалпоғини безаб турган қизил укпар кўриниб турарди.

ИККИНЧИ БОБ

Граф Дроксфорд фойтунни йўлакчага бурди ва ҳайбатли уйга назар ташлади. Бу уйда авлоддан-авлодга унинг бобакалонлари яшаб келишган.

Теварак-атрофга кўрк бериб турган улуғвор бино кишида беихтиёр эҳтиром туйғуларини уйғотарди. Шу билан бирга, бино шундай нозик дид билан қурилган эдики, унинг лойиҳасини чизган меъмор бамисоли эртақлардаги саройни бунёд этгандек.

— Бутун қиролликда бундан ҳам данғиллама уй йўқ! — хитоб қилган эди қирол Георг III Дроксфорд-Паркка буюрган ўзининг биринчи ташрифи чоғида.

Кўлларни, боғларни ва сайилгоҳларни ўз бағрига олган маҳобатли кўрғон граф ҳаётининг гўё бир қисмига айланиб қолгандек эди. Граф қадрдон бу уйи билан бениҳоя фахрланар, уни янада такомиллаштириш ҳамда кўркамроқ қилишни ўзининг бурчи деб ҳисобларди.

Азенкурдаги жангдан сўнг унвонга сазовор бўлган биринчи граф замонасидан бошлаб Дроксфордларга мансуб ҳар бир авлод оиласининг фаровонлиги ва насл-насабини улуғлаш борасида ўз ҳиссасини кўшиб келарди.

Суратлар, ҳайкаллар, қимматбаҳо зеб-зийнатлар билан мебелларни ҳисобга олмаганда ҳам граф истиқомат қиладиган уй деярли шоҳона эди. Отхоналарда 30 та от боқилар, ер-мулкдаги ишларни бажариш учун мингдан ортиқ одам банд эди. Улар сафидан ферма ишчилари, боғбонлар, эгар-жабдуқ ясовчилар, ойначилар, пиво тайёрловчилар, дурадгорлар, дарахт кесувчилар, ўрмон хўжалиги мудирлари, темирчи ва тунукачилар ўрин олгандилар.

Шунинг учун ҳам бир марта Дроксфорд Паркида тўхтаб ўтган лорд Грей кўрғонга “давлат ичидаги давлатча” деб баҳо берганди.

Граф Аллеядан ўтиб борар экан, у Даунинг-стритдаги 10-уйни тарк этишдан олдин чеҳрасида зоҳир бўлган тунд ифодадан ҳамон халос бўлмаган эди. “Менга ҳозиргина саройда кўрсатишган аёллар орасидан кимни мулк бекаси сифатида онам ўрнига бу ерга келтира оламан, ахир, — ўзига-ўзи савол берди у, бинога хаёлий кўриниш бериб турган миноралар ва уларнинг учидаги найзаларга боқар экан. — Бу аёллар орасида хонадонимизнинг кўрки бўладиган муносиб рафиқа кўринмайди”.

Сибли хоним таништирган танноз қизлар графнинг таклифига “Ҳа, милорд” ёки “Йўқ, милорд” деб жавоб қайтаришар ва Карина каромат қилиб айтганидек, кўзларини сузишар эди. Қиз билан бўлган суҳбатда унинг Сибли хоним айвончага бошқа хушторларини ҳам таклиф қилиб туриши ҳақидаги гапи беихтиёр ёдига тушди. Граф саволлар оғушида қолди: хоним графга зимдан қандай эҳтирос билан тикилган бўлса, уларга ҳам шундай назар билан қараганмикан? Уларга ҳам бўса берганмикан, лорд Сибли мулкдаги сариштасиз боғда жойлашган кичкинагина юнон қасрига граф каби уларни ҳам таклиф қилганмикан?

Илк бор у ўзини сўроққа тутди: бу қасрчада киши ором олиши учун барча қулайликлар яратилгани — оромкурсилар, ёстиқли юмшоқ диван қўйилгани, деразалар ёпилгач, ташқари томондан ёпиладиган қўшимча эшиклар ўрнатилгани боиси нимада? Қўшимча эшиклар шундай зич ёпиладики, ичкарида ёнган чироқни ташқаридан илғаб бўлмайди.

Граф илгари Жоржетнинг бошқа жазманлари борлигини ақлига сиғдирилмасди. Аммо энди у графнинг қулоғига “Кечкурун кутаман” деб шивирлагач, авваллари ҳеч қачон безовта қилмаган саволлар қуршовида қолди.

Бир лаҳза орқага, оркестр теварагида ва дарахтлар остида назокатли суҳбат олиб бораётган меҳмонларга назар ташлар экан, у яқингинада Сибли хоним таништирган қизларни эслади ҳамда жон-жаҳди билан бор овозда сўкингиси келди.

Аёллар танишиш учун бирин-кетин кела бошладилар, лорд Дроксфорд эса уларнинг баъзиларини суҳбатга тортди.

— Ҳўп ажойиб кун бўлди-а, мисс Лонгфорд.

— Ҳа, милорд.

— Бунақа зиёфатлар сизга маъқулми?

— Ҳа, милорд.

— Қишлоқда эканингизда Лондондаги кўнгилхушликларни кўмсамаяпсизми?

— Йўқ, милорд.

“Ё, Худойим! — ҳайрон бўлди у. — Наҳот уларнинг суҳбатлашиш учун бошқа гапи бўлмаса?”

Кўргондан жўнаб кетар экан, граф ғазабини аранг жиловлаб турганини ҳис қилди.

— Вой шайтонлар-эй! Дунёда шундай каллаварам аёллар борки, бир хил қолипдаги сўзларни тўтидай такрорлашдан нарига ўтишмайди, — деди у ўзига-ўзи.

— Бир нима дегандек бўлдингизми? — сўради аравакаш.

— Ўзим билан сўзлашяпман, — деди граф ва қўшимча қилди, — уларга тоқат қилиб бўлмайди.

Аммо уйига кўз ташлар экан, граф ўзига савол берди: балки Сибли хоним унга жўртгага хунук ва кўримсиз қизларни рўпара қилгандир ёки хонимнинг ҳусни-жамоли уларнинг қиёфасига соя ташлагандир?

Шак-шубҳасиз, Карина Рэндел дангал айтганидек, граф унинг биринчи жазмани эмас. Кичкинагина ҳуркак қуёнчани эслатувчи қизалоқ уни “Илоннинг ўзи” деб атаган эди. Шунга амин бўлиш керакки, унга бундай лақабни Элизабет берган эмас!

— Шайтон олсин бу қизалоқни! Бировларнинг гапини тинглашга унинг қандай ҳадди сиғди?

У Каринанинг очиқкўнгиллик билан огоҳлантирганини эслаганида қизга бўлган ғазаби ортиб бораётганини ҳис қилди: агар графнинг ўзи бирон-бир қизнинг муҳаббатини қозонишга уриниб кўрмаса, бирорта қиз унга турмушга чиқмас эмиш.

Энди граф бошиданоқ нияти — рафиқаси уни севиши лозимлиги, лекин у эрининг қизиқишлари ва кўнгилхушлик қилишига ғов бўлмаслиги учун унга вақти-вақти билан бироз эътибор бериб туришдан иборат бўлиши кераклигини тан олди. Аслида ҳам граф рафиқасининг болалар билан Дроксфорд-Паркда яшашини, ўзи эса бу вақтда Лондонда ҳаёт лаззатларидан баҳраманд бўлишини мўлжаллаб қўйганди.

Балки яқингинада графга таништирилган қўймижоз аёлларнинг ҳар бири унинг ниятига хизмат қилишга тайёрдир. Аммо уйига қайтар экан, улардан бирини хонадон бекаси сифатида тасаввур қила оладими? Улардан бирини онаси ўрнида қўришга, гоҳ у хонада гоҳ бу хонада юзма-юз келишига тоқат қила оладими?

– Жин урсин, ўзимга бир бевани топмасам бўлмайди! Шунақасини топайки, у мени уялтириб қўймасин, – оғт ичди граф. Лекин у қанчалик уринмасин, ўзининг талай танишлари орасида рафиқаси вазифасини бажара оладиган навқирон, гўзал ва мағрур бевани эслай олмади.

Пешайвончали улуғвор дарвоза олдида отларини тўхтатиб, граф кенг тош зиналарда бир зум тин олди. Кейин боғини машҳур қилган кўлга ҳамда унда сузиб юрган қора оққушларга маҳлиё бўлиб қолди. Кумуш рангда товланаётган сувда сузиб юрган қора қушлар унга нимаси биландир Жоржет Сиблининг сочларини эслатди.

Дарвозани очган эшикоғаси сўради:

– Қўнглингиз бирон-бир нарса тусайдими, милорд?

– Ҳа, бренди олиб кел, – жавоб қайтарди граф.

Графликда қирқ йилдан зиёдроқ хизмат қилиб келаётган Мастерс қўли билан ишора қилди ва хизматкор буйруқни бажаришга шошилди. Граф ноёб китоблар терилган, улкан тош жавонда рассом Стиббзнинг асари қўйилган хонадан ўтди. Суратда овга миниб борадиган севимли оти устида ўтирган бобоси тасвирланган эди.

– Мастерс, бир вақтлар бу округдан парламент аъзоси этиб сайланган сэр Жон Рэндел ҳақида нима биласан? – сўради граф.

– Сэр Жонга алоқадор янгиликлар нохуш эканидан афсусдаман, милорд, – жавоб қайтарди эшикоғаси.

Граф жавобнинг давомини кутиб, қошларини кўтарди.

– Рафиқалари вафотидан сўнг сэр Жоннинг ишлари орқага кетди, – маълум қилди Мастерс, – Айтишларича, милорд, у бор маблагининг сўнги чақасигача қиморда бой берган ва шунинг алаmidан ичкиликка муккасидан кетган.

– Афсус, – деди граф, – У овчи итларнинг нозик билимдони ва доимо башанг кийинадиган инсон сифатида эсимда қолган.

– У аслида ҳам шундайлардан эди, милорд. Ҳурматга лойиқ бир марҳум киши доимо Жоннинг шикордан ўлжасиз қайтмаслигига шубҳаланмаса ҳам бўлади, дерди.

– Парламентдаги фаолиятини ҳам тўхтатдимиз? – сўради граф.

– Билишимча, сэр Жоннинг саломатлиги аввалгидек эмас, шунинг учун ҳам жамоа палатаси мажлисларида қатнаша олмайди, милорд.

– Маълумотингиз учун ташаккур, ўзим ҳам шундай деб ўйлаган эдим. Гапининг оҳангидан граф суҳбатни тўхтатгани сезилиб турарди, лекин Мастерс давом этди:

– Рэндел хоним илгари тез-тез бу ерга келиб турарди. Ундан ҳам оқилароқ аёл йўқ эди, лекин сэр Жоннинг табиати доимо оғир бўлган. Ҳозир у ҳақда турли нохуш миш-мишлар юрибди...

– Қандай миш-мишлар? – қизиқсинди граф.

– Айтишларича, жаноб, рафиқасининг ўлиmidан ақли жунбушга келиб, заҳрини қизига сочармиш. Унинг бир фарзанди бор, жаноб, эшитишимча, қизи ҳам онаси каби оқила экан.

– Заҳрини сочармиш деганингизда нимани назарда тутяпсиз? – суриштиришда давом этди граф.

— Мен фақат эшитганларимни такрорляяпман, жаноб. Албатта, қўшни бўлганингдан кейин истайсанми-йўқми қандайдир гаплар қулоғингга чалинади. Айтишларича, ичиб, кайф қилиб олган сэр ёш хонимни савалар экан! — Мастерс одоб билан йўталиб қўйди. — У ҳали анча ёш, жаноб. Ҳамонки онасига ўхшаб кетар экан, пайти келиб зебо аёл бўлиб етилади. Бунақа бебошликлар бўлиши яхши эмас, аммо нима ҳам қила олардик? Ўз уйида ўзи хон, ўзи бек, кўнгли нима тусаса шуни қилади!

— Ҳа-я, шуни айт, — унинг фикрига қўшилди граф ва ўзига-ўзи савол берди: бошқа қўшнилари ҳам шунақа ғалати табиатли одамларми? Агар Каринанинг гапи рост бўлса, герцог тўнғич қизини калтаклашини ва то у отасининг измига юрмагунича хилватда куни қуруқ нону сувга қолишини айтиб дўқ қилибди. Энди эса граф доимо инсофли ва оқил ҳисоблаб келган сэр Жон Рэндел ҳам кўк кўзлари катта-катта бу жажжи паривашни калтаклар экан. Уларнинг насл-насаби қандай бўлмасин, қиз болани — у ҳали деярли ёш бола-ку, мастнинг хўрлаши — қабоҳат. Бироқ Мастерс таъкидлаганидек, герцог нимани хоҳласа шуни қилади. Бу гаплар қанчалик тўғри ёки нотўғри бўлишидан қатъи назар, қизга берган ваъдасининг устидан чиқиб, эртага сэр Жон Рэндел билан юз кўришиши керак.

Ҳозирча эса кам деганда юз киши бемалол сиғадиган улкан залда якка ўзи овқатланар экан, Каринани ачиниш билан эслай бошлади.

Ҳатто қаршисидаги узун ярқироқ столнинг нариги томонидаги стулда Сибли хоним таништирган қизларни навбатма-навбат тасаввур қила бошлади. Агар хоним эсини еб қўймаган бўлса, нега граф улардан бирини танлаши мумкин, деб ўйлапти? Уларнинг бири насл-насабига кўра мос келиб, олий табақадагилар бу қизларни истаганини, граф рафиқаси сифатида ҳеч иккиланмай тан олишларини, шунингдек, уларнинг ҳар бири ҳокимлик учун мутлақо лойиқ хотин сифатида қиролнинг эътиборига тушишини граф жуда яхши тушунарди.

— Йўқ, мен бундай қилмайман! — қичқириб юбораёзди у ва Мастерс қадаҳга шаробни тўлдиришга улгурмай туриб стулни столдан нарироқ сурди-да, ошхонани тарк этди.

Кекса эшикоғаси унинг ортидан ажабланиб қараб қолди, хизматкорлар эса бир нимани тушунгандек кўз қисишиб қўйдилар. Улар графнинг бунақа ғалати хатти-ҳаракатига фақат муҳаббат можароси сабаб эканига мутлақо амин эдилар. Агар граф бугунги оқшомга ўз тузган режасидан хизматкорларнинг аксарияти хабардор эканини билганидами, албатта, ғазабга келган бўларди.

У от келтиришни амр қилиб, бир ўзи тулпорини йўрттириб оқшом бағрига сингиб кетар экан, ҳойнаҳой, хизматкорлар мени отда сайр қилиш учун кетяпти деб ишонган бўлсалар керак, деган хаёлга борди, лекин чопқир айғирини келтирган отбоқар ҳам, уни дарвоза ташқарисига кузатиб қўйган хизматкор ҳам, кекса Мастерс ҳам уни қаёққа йўл олганини яхши билишар эди.

Граф йўлнинг бир қисмини отини елдириб ўтди, кейин уни шимол томон буриб, Дроксфордлар ва лорд Сиблилар мулки оралигида ястаниб ётган ўрмон бўйлаб йўрттириб кетди.

Сиблилар мулки у қадар катта бўлмай, Лондонда хотинининг исрофгарлиги туфайли пули жуда оз қолгани боис, бу маблағ қишлоқдаги кўп сонли хизматкорларни таъминлаш учун етмасди. Саодати олийнинг ўзи ерга хўжайинлик қилмас, ерни фойдаланиш учун ижарачиларга топшириб қўйган эди. Граф ўрмонда от чоптириб бир неча

ялангликни кесиб ўтиб, ниҳоят, уйни қуршаб олган бутазорга яқинлашар экан, лорд Сиблининг одамларидан биронтаси уни кўрган бўлиши амри-маҳоллигига ишонарди.

У шошиб отини ёғоч эшикка боғлади, сўнгра бутазор орасидан оҳиста ўтиб қасрчани эслатувчи чоғроқ оқ бинога яқинлашди. Бинони лорд Сиблининг отаси қурган бўлиб, у қадимий юнон меъморчилиги ёдгорликларига ишқибоз эди.

Қасрча бўм-бўшдек туюлди, лекин граф Дроксфорд эшикни очгач, Сибли хоним ваъдаси устидан чиққанини, энди уни кутишга ҳожат йўқлигини англади.

У шойи ёстиқларга ястаниб диванда ётар ва ниҳоятда мафтункор кўринарди. Пуштиранг ҳарир кўйлаги остидан майин танаси кўзга ташланиб турарди. Граф эшикдан кириб, уни ёпган эди ҳамки, эшик ўз-ўзидан қулфланиб қолди. Кейин у стулга шляпасини, қўлқопларини, қамчинини ташлаб аёл томон одимлади.

– Сен зебосан, Жоржет, – овози хириллаб деди граф.

– Бунча куттирмасанг? – жавоб қилди у.

Граф диванга энгашиши билан аёлнинг кўллари интизорлик, қатъият ҳамда эҳтирос билан уни бағрига олди.

Карина кўча эшигидан бўм-бўш йўлакка олтинчи маротаба назар ташлар экан, хўрсинди.

– Аслини олганда, унинг келишига мутлақо кўзим етмаганди, – дер экан ўзига-ўзи, йиғлаб юборишга тайёр эканини ҳис қилиб турарди.

Эрталаб отасини кийинтириши, соқолини олиши учун анча-мунча уринишига тўғри келарди. Отаси эса нисбатан тузукроқ жиҳозланган хонасида бод касалига учраган ва ҳозиргина боғланган оёқларини курси устига кўйиб оларди. Отаси уни уришар, лаънатлар, кейин эса одатдагидек жаҳлидан тушиб, қўполлиги учун кечирим сўрарди.

– Сенга яхши ота бўла олмадим-а, Карина, – дерди у, – айтганингдек, одамшаванда кишилар уйимизга кам келадиган бўлиб қолишди. Агар Дроксфорд уйимизга ташриф буюрадиган бўлса бошим осмонга етади. Ўзимни ҳурматга лойиқ одамдек тутишга сўз бераман. Фақат бир қадаҳ ичиб олай, акс ҳолда кўнглим ёзилмайди.

– Бир қадаҳни уриб олдингиз, – эслатди унга Карина. – Бу ярамас брендидан тилингиз тугилиб гапингиздан чалкашиб кетасиз!

– Қуриб кетсин! Нима, ўз уйимда ҳам ича олмайманми?.. – яна жанжал кўтармоқчи бўлди Жон ва шу заҳоти хатосини тузатди:

– Йўқ, яхшиси, сенинг айтганингни қиламан!

– Сизга қаҳва олиб келаман, дада.

– Ҳеч нарса ичмагандан кўра, суяқ аталадек бўлса-да, қаҳва маъқул, – тўнғирлади сэр Жон.

Карина миссис Жеймсдан тезроқ қаҳва тайёрлаб беришни илтимос қилиш учун ошхонага югурди. У қариб, кўзлари хиралашиб қолган миссис Жеймсининг қаҳва тайёрлашига анча-мунча вақт сарф қилишини билса-да, бу иш билан шуғулланиш учун отасини ёлғиз қолдирилмас эди.

Уйда фақат икки нафар хизматкор қолган бўлиб, борадиган жойлари йўқлиги учун шу ерда истиқомат қилардилар.

Жеймс бу хонадонда Каринанинг ота-онаси янги турмуш қурган пайтларидан буён яшаб келарди. Бутунлай эшитмай қолган бу одамнинг ёши етмишдан ошган бўлиб, оёқлари шишиб кетгани туфайли ҳеч қандай пойабзал тўғри келмас, шунинг учун хонада тўқима бош-

моқда юарди. Миссис Жеймс эса шунчалик паришонхотир бўлиб қолган эдики, агар Карина ошхонадаги юмушларнинг талайгина қисмини ўз зиммасига олмаганда ўша куни овқатсиз қолишлари турган гап эди!

Шу куни Карина илтимос ва дўқ-пўписа билан бўлса-да, Жеймсдан камзулини кийиб, тугмаларини эса тозалаб ялтиратишини талаб қилди. Унинг шими эскириб қолган бўлиб, бир неча жойига ямоқ тушган эди. Шундай бўлса-да, доимий оёқ оғриғи туфайли кўчага чиқолмай уйда кезиб юрган пайтларида елкасига ташлаб оладиган ёпинчиғидан кўра камзулда тузукроқ кўринарди.

Граф Дроксфорднинг ташриф буюриши ҳақида Карина отасига кўрғондан қайтгач, хабар берган эди, энди эса бекорга бундай қилдиммикан, деб ўйлаб қолди. Бу пайтга келиб унинг кайфи ошиб қолган эди.

— Дроксфорд дейсанми? Ким бўлди у? — тили оғзида аранг айланаиб сўради у.

— Дада, қандай қилиб граф Дроксфордни унутишингиз мумкин? — ўпкалади Карина, — Унинг отаси чопқир отларни сақларди, Дроксфорд-Паркдаги учрашувлар сизни қанчалик қувонтиргани ҳақида гапириб берардингиз.

— Эҳ, анави Дроксфордми? Шуни нега менга дарҳол айта қолмадинг? — нолиб тўнғирлади Жон.

Бу бўйчан, суяклари йўғон одам бўлиб, бир пайтлар хушқомат эди. Лекин ҳадеб ичаверганидан қизарган юзларини доғлар қоплаган, бурнидаги томирлари эса ёрилган, бети кўпчиб, қовоқлари шинқираган, оқариб кетган сочлари сийраклашганди.

Бренди тўлдирилган стаканни ушлаб турган қўллари қалтирар, олдида турган графин эса ярмигача бўшатилаганди.

— Кулоқ солинг, дада, яна қанча ичмоқчисиз? — ёлворди қиз. — Граф Дроксфорд сиз билан қайта танишиш истагини билдирди ва эртага эрталаб бу ерга келади. Уни очиқ юз билан кутиб олинг. Турли одамлардан таниш орттириш мақсадида бунақа обрўли граф билан учрашиш фойдадан холи бўлмайди.

— “Турли одамлардан таниш орттириш” деганинг нимаси? — газабланиб ўшқирди Сэр Жон.

— Парламент аъзоси бўлиб турган пайтингизда бу ерда кўплаб номдор меҳмонларни қабул қилгансиз, — эслатди Карина. — Улар тушлик қилгани тез-тез келиб туришарди. Сиз уларни кулдирардингиз ва улар менга сизнинг ўтқир ақл эгаси эканингиз ҳақида доимо айтишарди.

— Энди менга нима қилибди? — хитоб қилди сэр Жон.

— Бод касалингиз туфайли ўзингизни ёмон ҳис қиялпсиз, дада. Мендан ҳам яхши биласизки, бунақа кўп ичишингиз мумкин эмас, ичкиликдан оғриқ янада кучаяди.

— Кўнглим нимани хоҳласа шуни қиламан, агар яна ичгим келса ичавераман, — жеркиб берди Сэр Жон. — Ҳамёним кўтаргунча ичавераман. Сенга берган пуларимни нима қиялпсан?

— Анчадан бери менга пул бермай қўйдингиз, — эътироз билдирди Карина. — Агар бизни қарздор қилган дўкандорларга олган қарзимизнинг жуда бўлмаганда озгина қисмини қайтармасак, бизга қарзга бошқа ҳеч нарса бермай қўйишади, деган хавотирдаман, дада.

— Ярамаслар, сурбетлар! — газабланди сэр Жон. — Менга тазйиқ ўтказиш қанақа бўлишини у ҳайвонларга кўрсатиб қўяман!

— Жаҳлингиз чиқмасин, дада, — илтижо билан деди қиз. — Жиҳозлардан баъзиларини сотишга тўғри келар. Онам хонасидаги суратлар

ва мебелларни ҳисобга олмаганда сотишга арзийдиган жиҳозлар деярли қолмади. Аммо қарзимизнинг каттагина қисмидан қутулиш учун шуларни сотишнинг ўзи кифоя.

— Бундай дейишга қандай тилинг борди?! — қутилмаганда газаб отига минди Жон, — онангга тегишли буюмларни сотамиз, дейишга қандай ҳаддинг сизди? Бу буюмлар онангга тегишли ва ҳеч ким уларга қўл теккиза олмайди, уқдингми? Пулларимни тортиб олиш сен юлғич ва таъмагирнинг қўлидан келмайди! Сени шайтон олсин, агар кўз ўнгимда оч қолсанг ҳам онангга тегишли буюмларни сот-тирмайман!

— Бизни айнан очлик кутяпти, деган хавотирдаман, дада.

Карина унинг газабланишидан заррача чўчимаё хотиржам боқиб турарди. Бу эса отасини янада газаблантириб юборди, агар қиз хушомад-гўйлик қилганида, бунчалик жаҳли чиқмасди.

Сэр Жон қулочкашлаб қизига шапалоқ тортиб юборди. Карина буни кутмаган эди, зарбадан чайқалиб кетди. Агар ўриндиқни ушлаб қолмаганида йиқилиб тушиши аниқ эди. Сэр Жон энгашиб қизининг қўлини ушлаб қолди.

— Онангнинг биронта ҳам буюмини сотишинга йўл қўймайман, уқдингми? Ҳеч нарсасини! Агар менга билдирмай бирон-бир нарсани сотаётганингни билиб қолсам, шундай қиламанки, туғилганингга пушаймон бўласан. Уқдингми? — Қизнинг майин қўлларини панжалари билан қаттиқ сиқиб олган отаси уни куч билан силкиди.

— Албатта уқдим, дада, — хотиржам жавоб берди, Карина. — Сиздан ижозатсиз ҳеч нарсани сотмайман. Аммо бу, сотувчи бериб кетган шаробнинг сўнггиси эмасмикин, деган хавотирдаман. Бугун келганда у шундай деб айтди.

— Сўнгги шиша?! — сэр Жон Каринанинг қўлини қўйиб юбориб, кафтлари билан бошини чангаллади. — Биласан-ку, шаробсиз туролмайман...

Қиз аста юриб отасидан нари кетди. Юзининг отаси шапалоқ урган томони ловуларди. Лекин отасининг кафтлари билан юзини беркитиб олганини кўргач, кўзлари ғамгин ва мулойим бўлиб қолди.

— Майли, буюмлардан биронтасини сотақол, — тўнғирлади у, — хоҳласанг барини сот, лекин пуллаётганингни мен кўрмай ҳам, куймай ҳам. Кейин бу ҳақда менга гапириб юрма — бунақа ғамга бардош беролмайман! — Шундай дея у бордоқни қўлига олди ва унинг ичидаги брендининг ярмини оғзига тўкди.

Тез орада отасининг кайфи тароқ бўлишини билган Карина кекса Жеймсни қидира кетди. Агар отасини тезда ётоқхонага кузатиб қўйиш-маса ўзи мустақил юқорига чиқа олмайди ва бутун тун бўйи ўтирган жойида қолиб кетишига тўғри келади!

Карина қўлининг отаси сиқиб ушлаган жойини ишқалади. Қўли оғрир, ҳойнаҳой, эрталабгача қўлининг ўша ери кўкариб қолса керак. Ҳарҳолда отаси уни бу гал унчалик қаттиқ ургани йўқ, ваҳоланки, отасининг қўли зарбидан ҳушидан кетиб қолган пайтлари ҳам бўлган.

Эртасига эрталаб сэр Жон ўзини нисбатан хушёрроқ тутиб, бироз одамшаванда кўринди. Карина эса, агар граф ташриф буюришни ниёт қилган бўлса тезроқ келишини худодан илтижо қилди.

Ошхонадан чиқиб, хона томон бурилар экан, у яна бир бор очиқ турган кўча эшигига назар ташлади ва юраги шув этиб кетди.

Айни дамда дарвоза томон икки от бурилмоқда, улар учун эса қиз бор бисотини беришга тайёр эди. Баланд ўриндиқда ўтириб олиб

фойтунни бошқараётган, бошига шляпани олифталик билан қийшиқ кўндириб олган йигит граф Дроксфорднинг ўзгинаси эди. Эғнидаги фракнинг тугма тешигига қадаб қўйилган сариқ чиннигул унга жуда ярашиб турарди.

— У келяпти! У келяпти! Жеймс! — чақирди Карина — Тезроқ эшикка югур, уни эшик олдида кутиб ол. Мен ҳам зинадан тушиб уни қарши оламан.

Чол менинг гапимни эшитмай қолади, деб ҳадиксираган қиз ҳовлиқиб у томон югурди.

— Граф Дроксфорд келди! — қичқирди у чолнинг қулоғига.

— Гапингни эшитдим, мисс Карина... биринчи айтганиндаёқ эшитгандим... кетяпман... оғриётган оёқларим билан тез юролмайман! Бугун мазам қочиб қолди — ёзила олмаяпман, шунинг учун тун бўйи кўз юммадим.

— Биладан Жеймс, биладан. Сен фақат эшик табақасини ушлаб тур. Қиладиган бошқа ишинг йўқ.

Граф отларини эшик олдида тўхтатганида, қиз Жеймсни етаклаб келиб айтган жойига турғазиб улгурган эди.

Қаршисига пешвоз чиққан Каринанинг порлаб турган юзини, чақноқ кўзларини кўрган графга қиз кечагидан кўра янада зебороқ кўринди. Эғнидаги озода, янги дазмолланган қўйлаги ўзига ярашиб турар, белини кучиб турган яшил белбоғи кўзлари рангига мос тусарди.

Аммо ҳаммасидан ҳам қизнинг сочлари графнинг эътиборини тортди. Каринанинг сочлари ёдида қолганидек мафтункор рангда товланарди. Маҳорат билан оро бериб турмакланган сочлари қизнинг чеҳрасини очиб юборганди.

— Келдингизми-а! — деди Карина шодланиб. — Ваъдангизни унут-массиз, деб жуда ишонган эдим!

— Сўз берсам, албатта, сўзимнинг устидан чиқаман, — такаббурлик билан жавоб қайтарди граф.

— Мен буни сездим-у, лекин ҳарҳолда хавотир ҳам олдим, — жилмайди Карина.

— Хавотир олдингизми? — сўради граф.

— Отам ташрифингизни кўзи тўрт бўлиб кутди, — хабар беришга шошилди қиз, — агар келмаганингизда у кўнгли чўкиб, қаттиқ ранжиб қоларди.

Карина графнинг сэр Жонни кўриш иштиёқида эшикка қараб қўйганини сездди.

— Айбга буюрмайсиз, граф зоти олийлари, отамнинг бод касали тутиб қолиб, сизни кутиб олишга чиқолмади. Ўзингиз унинг хонасига борақолинг, илтимос! Мен сизни кузатиб қўяман.

— Ҳа, албатта, — рози бўлди граф.

У уйга кириб хона эшиги олдида тик қотиб турган кекса хизматкор Жеймсни кўрди ҳамда бино ичида жиҳозлар камлигига эътиборини қаратди. Деворларда авваллари суратлар ва кўзгулар осиб қўйилган жой ўрни оқариброқ кўриниб турарди.

Карина уни эскириб кетган гилам тўшалган йўлак бўйлаб олиб ўтди ва отасининг хонаси эшигини очди.

Агар хонада мебеллар етарли бўлгандами, уни шинам ҳисобласа бўларди. Бу ерга фақат бир неча оромкурсилар қўйилган бўлиб, сэр Жон улардан бирида ўтирарди. Ёзув столи шунчалик эскириб кетган эдики, унга харидор топиш амримаҳол эди. Эмандан ясалган жўнгина столда эса гул солинган катта гулдон турарди.

— Дроксфорд жаноблари келдилар, дада, — эшик олдида тўхтаб, хабар берди қиз.

Сэр Жон қўлини узатди.

— Кечиринг мени, Дроксфорд, сизни кутиб олиш учун юриб чиқа олмадим, — тушунтирди у, — оёғимдаги бод касали қийнаб, ортиқча юришимга имкон бермаяпти.

Гарчанд граф ўзи билган инсоннинг қиёфаси қанчалик ўзгариб кетганини кўриб ажабланган бўлса-да, буни сездирмади. Сэр Жоннинг қўлини сиқар экан, дўстона жилмайди.

— Қаҳва ичишни хоҳлайсизми, милорд? — сўради Карина.

— Қаҳва дейсанми?! — ўшқирди сэр Жон. — Эски дўстимни қаҳва билан меҳмон қилмоқчимисан? Шароб ёки бренди — бу бошқа гап. Сиз ҳам шуни маъқул кўрасиз, тўғри эмасми, Дроксфорд?

Граф Каринанинг кўзларидаги илтижони сезди.

— Йўқ, йўқ, сэр Жон, — жавоб қайтарди у. — Уткир ичимликларни ичиш менга ҳали эртароқ. Қаҳва бўлса жон-жон деб ичардим. Ўйлайманки, мен билан қаҳвани баҳам кўрасиз.

Агар Карина отасининг қўлини ушлаб, аста сиқиб қўймаганида, сэр Жон қаршилик қилиши ҳам мумкин эди.

— Майли, қаҳва ичсак ичақолайлик, — тўнғирлади у унчалик назокат кўрсатмай. — Ўзимнинг ҳам қаҳва ичгим келиб турганди.

— Қаҳвани тайёр қилиб қўйганман, дада.

Карина эшик томон ўгирилганда граф унинг қўлидаги кўкарган жойини — учта дағал бармоқ изини кўрди. Шунда у Мастерснинг сэр Жон ҳақида айтганлари беҳуда эмаслигини тушунди.

Карина қаҳва олиб келгунича бирмунча вақт ўтди. Эрта тонгдаёқ у қаҳва қайнатгични ва ликопчаларни тозалаб қўйганди, лекин миссис Жеймс қандни қаерга қўйганини билмагани учун излашига тўғри келди. Хонасига қайтган қиз отасининг нолишини кутган эди, бироқ отасининг граф Дроксфорд айтган қандайдир гапига кулаётганидан хурсанд бўлди. Карина қаҳва солинган идишни ёзув столига қўйиб, бордоққа қуйди-да, уларга узатди. Жон бордоқни олиб, индамай қаҳвани ичиб юборди.

Карина икки эркакни қолдириб кетсаммикан, деб иккиланиб турган эди, қаҳвасини ичиб бўлган граф бу муаммони ҳал қилди.

— Сиз билан яна юз кўришиш менга катта ҳузур бағишлади, Рэндел, — деди у. — Сиз яна жамоа ишига қайтадиган пайт узоқ эмас деб умид қиламан.

— Жамоа палатаси энди ҳеч қачон мени кўрмайди, — маъюслик билан деди, сэр Жон. — Сайловларда мусобақалашини учун ҳамёним кўтармайди. Очиғини айтадиган бўлсам, қорин тўйғазишга ҳам қурбим етмай қолди.

— Бунақа аҳволга тушганингиздан афсусдаман, — деди граф. — Аҳволингизни бироз ўнглаб олгач, сизни тушликка таклиф қиламан, ўйлайманки, таклифимни рад қилмасиз. Келажакда графликка аввалгидан кўра кўпроқ келиб турсам керак деган ниятдаман.

— Энди, Хэндли вафотидан сўнг ҳокимлик лавозими ўйлашимча, сизга ўтса керак? — кутилмаганда қизиқиб қолди, сэр Жон.

— Сиз ҳақсиз, — хижолат бўлмай жавоб қайтарди граф. — Ҳазрати олийлари мени яқин орада ҳокимлик вазифасига тайинламоқчи. — Шундай дея у Карина ортидан йўлакка чиқиб унга мурожаат қилди: — Сиз билан гаплашмоқчи эдим.

Қиз уни катта хонага олиб чиқди. Бу хонада фақат полга ёзилган гиламу камин қаршисидаги диван ҳамда дераза пардаларигина қол-

ган бўлиб, улар илгари бу ерда ҳаёт жўш урганидан дарак бериб турарди.

Бошқа барча буюмлар: мебел, суратлар, бир вақтлар камин жавони устида осилиб турган, рамкасига ўйма нақш солинган кўзгу, чинни идишлар, Рэндел хоним хат ёзадиган, ёнғоқ дарахтидан ясалган мўъжазгина столча, беш авлод ҳаёти мобайнида отадан ўгилга ўтиб келган нақшинкор стуллар — буларнинг бари сотилиб кетган эди. Карина хонанинг деярли бўшаб қолгани учун графдан узр сўраб ўтирмади. У бармоқларини чалиштирганча граф кўзларига савол назари билан қараб, у қачон сўзларкан, дея жимгина кутиб турарди.

— Сизни ўз бағрига қабул қила оладиган қариндошларингиз йўқми? — кутилмаганда сўради граф.

— Нима эди? — ажабланди Карина.

У қизнинг қўлида бинафша рангидаги мўматалоқ бўлиб қолган жойга назар ташлади.

— Бунақа ҳолат тез-тез содир бўлиб турадими?

— Ҳар гал у онамни ёдга олганида шундай бўлади, — бепарво тунтирдди қиз. — Дадам онамни жонидан ортиқ кўрарди, шунинг учун ҳам онамнинг ўлимидан сўнг яшаш отам учун азобга айланди. У менга адоватли муносабатда бўлади, шунинг учун ҳам хонадонимизда онамнинг ўрнини эгаллаш учун уриниб кўришим керак.

— Агар уни ташлаб кетсангиз қандай бўларкин?

Каринанинг ёноқлари қизарди.

— Дадамнинг... жазмани бор, — маълум қилди у, — мендан кўра отам ўшанинг гапига кўпроқ қулоқ солади, лекин мен бу ерда эканман, у аёл бу уйга келмайди. Ўйлашимча, агар отам ёлғиз қолса, ўша хотин бизникига кўчиб келса керак. У оққўнгил аёл, унинг бироз жамғарган пули бор. Мен турмушга чиқмоқчи бўлаётганимнинг сабабларидан бири шу.

Улар жим қолишди.

— Жин урсин! — хитоб қилди ниҳоят граф. — Сиз рафиқаликка даъвогар аёллар ичида энг муносибисиз! Сизни савалашлардан халос этганим учун мендан ҳарҳолда миннатдор бўларсиз!

— Айтмоқчисизки... менга уйланмоқчисиз, шундайми? — сўради, нафасини аранг ростлаб қиз.

— Ҳа, — жавоб қайтарди у, — лекин мен бу вазифани мамнуният билан бажармаслигимни унутманг. Ўзим истамаган ҳолда мени уйланишга мажбур қилувчи ҳолатдан нафратланаман ва бу менга сира ёқмайди. Менинг дилкаш эр бўлишим қийин, Карина, шунинг учун кейинчалик пушаймон қилиб юрманг. Нега уйланмоқчилигим сабабини биласиз, зеро, муғомбирлик қилишга ўрин йўқ!

— Йўқ, муғомбирлик қилмайман, — рози бўлди Карина. — Мен фақат бу хўрликлардан қутулиш учунгина сизга турмушга чиқишга майл билдирганим йўқ, жаноб. Менга ҳатто шундай туюладики, биз бир-биримиз билан яхшигина тил топишишимиз мумкин!

Асабийлашаётганига қарамай графнинг кўзлари беихтиёр чақнаб кетди.

— Худо билади, сиз билан бу ишга қандай бош қўшганимни! — хитоб қилди у. — Афтидан, кеча менга таништирилган каллаварамлардан биронтасига шундай таклиф қилсам оқилона бўларди!

Каринанинг юзида кулгичлари пайдо бўлди.

— Улар “ҳа, милорд” ёки “йўқ, милорд” дея жавоб қайтаришади, деб огоҳлантириб қўйгандим, — эслатди қиз. — Баҳс бойлашаманки, улар суҳбат чоғида кўзларини олиб қочишди, улар доим шундай қилишади!

– Агар бу масалада аччиқ танбеҳ бермаганингизда ўзим англашим амри маҳол эди.

– Баҳда ютиб чиқишим учун ҳар қандай имкониятдан фойдаланишимда мени айблашга асосингиз борми? – сўради Карина.

– Эҳ-ҳа, масалага шундай назар билан қарайсизми? – ажабланди у.

– Бу Аскотада олтин кубокни ютиб олиш билан тенг, – тушунтирди қиз.

Граф ўзини кулгидан тўхтата олмади.

– Сизни ўзгартириш мушкул! Лекин менга текканингиздан сўнг ўзингизни наинки муносиб рафиқадек тутишингиз, балки тилингизни тийиб юришингизга ҳам тўғри келади.

– Мен қувноқ графиня Дроксфорд хоним деган ном чиқара олишимга ишонаман, – ўзини ҳимоя қилишга тушди Карина. – Сизга ҳеч қачон “ҳа, милорд” ёки “йўқ, милорд” демасликни ваъда қиламан.

– Менимча, бу хабарни отангизга етказишим керакка ўхшайди, – деди граф. – Ундан сизнинг қўлингизни сўрасаммикан?

– Йўқ, – унинг гапини кесди қиз. – Агар отамга бу ҳақда ўзим гапирсам яхшироқ бўларди. Сизнингча, тўйни қачон ўтказганимиз маъқул?

– Бу ҳақда ҳали ўйлаб кўрганим йўқ, – тан олди граф.

– Ўз таклифимни айтсам майлими?

– Албатта, – жавоб қайтарди граф.

– Тўйни қанчалик эрта ўтказсак, шунчалик яхши, – фикрини баён қилди Карина. – Акс ҳолда ҳазрати олийлари пайсалга солмай ҳар дақиқада герцог Севернскийни мансабга тайинлашлари мумкин.

– Агар шундай ҳол юз бергудек бўлса мен ўз номзодимни қайтариб олишимдан чўчияпсизми?

– Албатта, сиз шундай қиласиз, – ўз гумонларини очиқчасига тан олди Карина. – Сиз ҳокимлик мансабига эришишни қанчалик хоҳласангиз, ўзим ҳам айнан шуни исташимга ишончим комил. – Бироз иккиланишдан сўнг у кўшиб кўйди: – Дроксфорд-Паркдаги хусусий ибодатхонангизда ими-жимидани никоҳдан ўтсак-да, лекин бу ҳақда четдагиларга маълум қилмасак, нима дейсиз? Кейинроқ эса келин оиласи аъзоларидан бирининг бетоблиги туфайли никоҳни шошилинч ўтказишга тўғри келди, деб қўя қоларсиз. Ҳарҳолда, никоҳ маросимида қатнашиш учун отам унчалик бардам кўринмайди.

– Нима демоқчи эканингизни тушундим, – бош силкиди граф.

– Никоҳ маросими тугагач, биз дарҳол Лондонга жўнаб кетишимиз мумкин, – давом этди Карина. – Бу эса графликдаги одамларнинг бизникига буюриши мумкин бўлган ташрифининг олдини олади. Улар эрталаб уйғонишлари биланоқ “Газетт”да бизнинг жўнаб кетганимизни ўқиганлари маъқул эмасми? Никоҳ маросимини қачон ўтказишимиз ҳақида уларга хабар беришингизга ҳам ҳожат қолмайди!

– Афтидан, ҳамма нарсани олдиндан ҳисобга олганга ўхшайсиз, – таъкидлади граф. – Тан олишим керакки, ўзимни бироз эсанкираб қолгандек ҳис қилияпман!

– Мулоҳаза қилиб кўрсангиз, бу энг оқилона йўл эканини тушуниб етасиз, – тасдиқлади унинг гапини Карина.

– Сиз ҳаққа ўхшайсиз, – тан олди граф. – Маросимни шахсий руҳонийим ўтказилади. Маросим тугагач, Лондонга жўнаб кета оламиз ва орадан анча-мунча вақт ўтгач, ортиқча уйдирмалар, миш-мишлар ҳамда баҳсларга ўрин қолмайди... – Шундай деди-ю, у Сибли хоним ҳақида ўйлаб кетди. Борди-ю, хоним танлаб олинган келинни кўргу-

дек бўлса, бу уни мамнун қилмаслигини граф биларди. Ахир Карина ҳақиқатан ҳам гўзал қиз бўлиб, граф унга чинакамига ошиқ эмаслигига кўпчиликнинг ишониши қийин эди.

– Ҳаммаси сиз айтганингиздек бўлади, – қарор қилди граф. – Махсус ижозатнома олиш учун мен ҳозироқ Лондонга жўнаб кетаман ва эртага эрталаб қайтаман. Мен фойтунимда кундузи соат учда уйингизга келаман, тайёр бўлиб тура оласизми? Биз никоҳдан ўтишимиз ва тушлик пайтида Лондонда бўлишимиз мумкин.

– Мен тайёр тураман, – ваъда қилди Карина. – Мен отамни биз билан боришга кўндира олган тақдиримда ҳам у режамизни ҳаммага ошкор қилиб қўяди: агар олиб бормасак, балки ўзингиз бошқа гувоҳ топарсиз?

– Бу қийин иш эмас, – жилмайди граф ва қизиқсиниб Каринага қараб қўйди. У ёшгина бир қиз ўзининг никоҳ маросими ҳақида шунчалик хотиржам ва эҳтироссиз гапира олади, деб ўйламаган эди.

Карина графга кўз ташлади. Унинг чақнаб турган кўзларида граф ҳеч қандай яширин туйғуни кўрмади.

– Меҳрибонлик кўрсатиб қилган таклифингиз учун сиздан миннатдор бўлишим керак, жаноб, – деди қиз расмий оҳангда. – Мен ювош, кўнгилчан рафиқа бўлишга ва сизнинг бошқа... қизиқишларингизга халақит қилмасликка ваъда бераман. Бу келишувдан, ишонмананки, ҳеч қачон пушаймон қилмайсиз.

– Мен ҳам шундай бўлишига ишонаман, Карина, – деди граф ва илтифотсиз бир ҳаракат билан унинг қўлини олиб лабига босди. Кейин айтишга бошқа гапи қолмади, шекилли, эшик томон юрди, кўчага чиқиб извошига ўтирди.

Карина қўл силкиб хайрлашиш учун зинапояга чиқди. У яланг қўлини юқорига кўтариб силкир экан, жиловни қўлига олаётган графга бу қиз эртақлардаги ёшгина маъбудадек туюлди. Лекин, туйқусдан унинг қалбини келажаги ҳақидаги нохуш туйғулар қамраб олди.

– Жин урсин бу қиролни! – тўнғиллади у паст товушда. – Менинг на бу, на бошқа бир аёлга уйланиб, ўзимга даҳмаза орттиришга зигирча бўлса-да, тоқатим йўқ.

УЧИНЧИ БОБ

Ниҳоят, Карина чорак соатдан ортиқроқ унга маҳтал бўлиб турган тўрт гилдиракли фойтунга ўтирди. У йўлга жадал тайёргарлик кўролмади, негаки, сўнги дақиқада уйда юмушлари кўпайиб кетди. У зинадан тушар экан, дид билан танлаб олинган бир жуфт тўриқ отга синовчан назар ташлади.

Чиройли қилиб безатилган ва графлик тамғаси кўрк бериб турган фойтун ичида юмшоқ ўриндикда одоб сақлаб ўтиргандан кўра отларни қизнинг ўзи жон-жон деб бошқаргани қанчалик яхши эди-я! Агар аравакашни ичкарига ўтқазиб қўйиб, келиннинг ўзи жиловни қўлига олган ҳолда никоҳ маросимига етиб келганини граф кўрса борми, унинг қанчалик ажабланишини кўз олдига келтириб, қиз жилмайиб қўйди. Аммо бунақа ҳазилни граф кўтаролмаслигини қиз яхши тушунарди.

Айни пайтда Карина графдан мустақил бошқариш мақсадида икки гилдиракли фойтун ёки извошни сўраш учун тез орада ўзида дадиллик пайдо бўлишига ишонарди. Шунингдек, отларни бошқаришни қандай қилиб бунчалик яхши ўрганиб олганини унга тушунтириш осон эмаслигини ҳам англади.

Онаси вафотидан кейин, отаси хизматкорларга тўлаш ва озиқ-овқат сотиб олиш учун бир чақа ҳам қолдирмай Лондонга жўнаб кетди. Ночор қолган Карина Блейк-Холлдан атиги икки милл наридаги пулли отхонада отларни бошқаришга ўргатиб, мўмайгина даромад топиши мумкинлигини билиб қолди.

Бу замонавий корхона бўлиб, мижозларга ва бошқа отхоналарга чоп-қир отларни сотиш билан шуғулланар, шунингдек, ҳашамдор фойтунларни ижарага берарди. Лекин корхона эгаси отларни бошқаришни ўргатувчи чавандозларга муҳтож эди. Шунинг учун ҳам Карина унга ўз хизматини таклиф қилганида, у буни бажонидил қабул қилди. Энди қиз учун машаққатли, аммо қувончли кунлар бошланди. Қиз чавандозлик мактаби теварагида ёки қишлоқ йўлларида икки, уч, баъзида ҳатто тўрт от қўшилган извошларда ва икки гилдиракли фойтунларда сайр қилар, отларни аёллар эгарини кўтариб юришга ўргатарди. Агар онаси ҳаёт бўлганида, қизининг бунақа жўн иш билан шуғулланаётганини кўриб, хижолатга тушарди. Лекин шунга қарамай, отаси сафарда бўлган пайтларида бу касб билан у ўзини ва хизматкорларни боқиб юрди.

Карина фойтуннинг суянчигига ястанган ҳолда графнинг рафикаси бўлиб олгач, миниб сайр этадиган отлар ҳақида ширин хаёл суриб кетди. Қизга графнинг яқин атрофдаги энг яхши от билимдонларидан бири экани маълум бўлиб, бир вақтлар Карина ҳатто унинг отчопардаги муваффақиятларини кузатган ва ҳар йили ўтказиладиган катта пойгага бир неча отларни тайёрлаганини эшитганди.

Уни Дроксфорд-Паркка элтаётган отлар ҳақида хаёлларга берилиб кетган қиз нима сабабдан у ерга кетаётганини сал бўлмаса унутаёзди. Наҳот у ўзининг никоҳ маросимига кетяпти? Тушими бу ё ўнгими? Наҳот бу ҳақиқат?

Граф уларнинг уйидан жўнаб кетгач, Каринанинг ишлари бошидан ошиб ётгани учун бу никоҳнинг оқибати нима билан тугаши ҳақида ўйлашга вақти ҳам бўлмаганди.

Граф Дроксфорд жўнаб кетган заҳоти у отасига тушлик тайёрлади, кейин отхонага ошиқиб, у ерда ёш йигит — Жимни учратди. Йигит отасининг қўш отини парваришладда қизга ёрдам берар, бунинг эвазига ҳар замонда уларда сайр қилиш имконига эга бўларди. Агар сэр Жон қандайдир қишлоқи йигит унинг овга чиқадиган отларига сурбетларча минганини кўрсами, газабга келиши аниқ эди. Лекин отбоқар олти ой мобайнида маош ололмагач, кетиб қолди. Карина эса икки отни парваришлад ва шу билан бирга уйдаги зарур барча ишларни бажариш учун имкони йўқ эди. Шунинг учун ҳам худонинг ўзи ярлақаб Жимнинг кўрсатаётган ёрдами айнаи муддао бўлди.

— Кўктарғоқни мен учун эгарла, Жим, — илтимос қилди қиз йигитдан. — Севернада яшайдиган, мебеллар билан савдо қилувчи мистер Абботнинг ҳузурига тезда боргин-да, шу бугуноқ кечқурун ёки эртага эрталаб бизникига кириб ўтишини илтимос қил. Бу жуда муҳим ва шошилишч эканини тушунтир.

— Черков олдидаги уйда яшовчи кишини айтаяпсизми, мисс?

— Ҳа, мистер Абботнинг уйи айнан ўша ерда жойлашган, — тасдиқлади Карина. — Уни келишга кўндир, Жим, бу ўта муҳимлигини унга тушунтир!

— Унга, албатта, хабар қиламан, хоним, — ваъда берди Жим.

У Кўктарғоққа Каринанинг аёллар учун мўлжалланган эгарини ўрнатди, айилларни тортди, отнинг боши устига юганни ташлади ва кафтини тиззасининг устига қўйиб, қизнинг отга минишига ёрдам берди.

Карина йиртилиб кетмаслиги учун кўйлаги этагини оҳиста йиғиштириб олди, кейин жиловни ушлаб, дала орқали герцог кўрғони сари от чоптириб кетди.

Худди қутганидек, Элизабетни гобелен тўқиётган пайтда учратди. Моҳир тўқувчи бўлган бу дугонаси ёлғиз эди, гувернант қиз эса болаларни сайрга олиб кетганди. У дик этиб ўрнидан турди-да, Каринага пешвоз чиқди:

– Бугун келишингга ишонардим, Карина! Сени кечадан бери кутаман. Боғдаги қабул маросими ҳақида тезроқ фикрингни билгим келяпти.

– Қабул маросими сенга маъқул бўлдими? – сўради Карина.

– Йўқ! Қабул маросими расво ўтди! – очиқ тан олди Элизабет. – Онам бирин-кетин мени ёш йигитларга таништира бошлади, менинг эса тилим танглаймга ёпишиб қолди. Турган гапки, улар ўзларини четга ола бошлашди, онам эса менга дашном беришга тушди. “Улар билан суҳбатлашсанг-чи, Элизабет! – таъкидларли у. – Нимани гапиришингнинг аҳамияти йўқ, фақат гапирсанг бўлди!”

Карина кулиб юборди.

– Бечора дугонагинам! Сен тортинчоқликдан қутулишинг керак.

– Ўзимни ҳеч кўлга ололмаяман, – шикоят қилди дугонаси. – Бунинг устига ўзинг билганингдек, одамлар кўплаб тўпланган жойда ўзимни эркин ҳис қилолмайман. Сен билан бирга бўлишни қанчалик хоҳлаганимни билсанг эди. Кузатув пунктимиздан нималарни кўра олдинг? Сибли хоним учрашувга келдимми? Ишончим комилки, агар келган бўлса, нияти граф Дроксфорд билан кўришиш бўлган. Улар биргаликда ўтлоқда сайр қилиб юришган эди...

Карина туйқусдан шу кунни бўлиб ўтган воқеаларни унга айта олмаслигини тушуниб етди. Бунга уятчанлигимиз ёки бўлажак эрига содиқ қолиш истагимиз, нимадир сабаб бўлди. У, графнинг Сибли хонимни қандай эркалаганию, унинг ҳоким бўлиш ниятини қандай билиб олганини айта олмаслигини тушунарди.

– Мен у ерда... озроқ муддат бўлдим, – журъатсизлик билан деди Карина.

– Сенсиз... у ерда... бўлишнинг унчалик қизиғи йўқ эди, – деди ва камдан-кам ёлгон гапиргани учун юзига қизиллик югурганини сизди.

– Аттани! – хитоб қилди Элизабет. – Биласанми, Сибли хоним мени граф Дроксфордга таништирди. У чиройли йигит экан, Карина, лекин у менда ҳадик уйғотди. Унга айтиш учун калламга бирор фикр келмади, бундан эса онамнинг аччиғи чиқди.

– Менга сенинг ёрдамнинг керак, Элизабет, – гап мавзусини кескин ўзгартди Карина.

– Қандай ёрдам? – сўради Элизабет. – Уйингда кўнгилсизликлар бўляптими? Ёки яна дадангнинг тоби қочиб қолдимми?

Карина бошини тебратди.

– Йўқ, гап бошқа ёқда. Граф Дроксфорд отамни эртага кундузи меҳмонга таклиф этган. Мен у билан бирга бораман, аммо кийишга кўйлагим йўқ.

– Сизларни Дроксфорд-Паркка таклиф қилишдимми? – хитоб қилди Элизабет. – Эҳ, қанчалик соз бўлибди-я, Карина! У меҳмондорчилик ўтказарканми? Қизиқ, у ерга Сибли хоним ҳам келармикан?

– Уйлашимча, келмаса қарак, – ноаниқ жавоб берди Карина. – Элизабет, менга кўйлагингни бериб турасанми? – Уни эҳтиёт қилиб кийишга сўз бераман.

— Албатта, — жавоб қайтарди дугонаси. — Фақат онам ҳеч нарса билмаслиги керак. Акс ҳолда ўзинг яхши биласан-ку, жаҳли чиқади.

— Турган гап, — тасдиқлади Карина. — Бунақа кўйлақда Дроксфорд-Паркка бора олмаслигимни ўзинг яхши тушунасан. — Шундай дея у анча калта келиб қолган кўйлагига назар ташлади. Онаси вафотидан сўнг ўтган уч йил мобайнида эғнидан шу бир кўйлақ тушмаган, янги кўйлақ сотиб олишга эса қурби етмасди.

Энди эса қиз, гарчи улар бироз русумдан қолган бўлса-да, лекин жуда чиройли тикилган онасининг кийимларини асраб қолмагани учун қаттиқ пушаймон қила бошлади. Парламент аъзосининг хотини сифатида онаси тез-тез қабул маросимларида қатнашиб турар эди. Бироқ ўзининг бор мол-мулкни сўнгги чақасигача ютқазиб қўйиб, Лондондан оғир бетоб ҳолда қайтган сэр Жоннинг ҳаёти қил устида турган хафагезак кунларда Карина онасининг барча кийимларини сотиб юборишга мажбур бўлганди. Отасини парвариш қилган аёлга, докторга ва дорига тўлашга тўғри келган, беморнинг махсус парҳез таомларига, айниқса, хонани иситишга анча-мунча маблағ сарф бўлганди. Ўша йили қиш қаттиқ келиб, кўмирнинг нархи ошиб кетганди. То қарзни тўламагунларича кўмирчи мулкда бирон қоп ҳам кўмир қолдирмаслигини очиқ-ойдин айтганди.

Онасининг кийимлари учун берилган йигирма фунт уларга қишдан эсон-омон чиқиб олишлари имконини берди, бироқ Карина пул қаердан келганини отасига айтишга ботина олмади. Энди эса қайта тикиб олиши мумкин бўлган бежирим кўйлақларни эслаб, сотилиб кетганига пушаймон қила бошлади. Кейин графнинг бадавлат одам экани ёдига тушди. Улар турмуш қуришгач, албатта, граф рафиқасининг мавқеига кўра башанг кийинишини хоҳлаб қолса керак. Лекин қиз графга никоҳ кўйлаги олиб беришини илтимос қилолмади.

— Юр, сенга кўйлақларимни кўрсатаман, — таклиф қилди Элизабет дугонасининг кўлидан ушлаб. — Онам кўйлақларимнинг ҳар бири қимматбаҳолигини айтиб минғирлаган эди, аммо шуни яхши билманки, уларни кийсам, кўримсиз ўрдакчадан салобатли оққушга айланишимга у иқрор бўлади! Бечора онагинам, менга ортиқча баҳо бериб юборяпсиз, дейишимга сал қолади!

Ҳар гал Элизабетнинг ўз устидан кулги кўзгай олиш қобилиятини кўриб, Каринанинг завқи келарди. “Турмушга чиққанимдан сўнг уни Лондонга меҳмондорчиликка таклиф қиламан, — деди у ўзига ўзи. — Балки оққўнгил, уни тушуна оладиган эр ҳам топиб бера оларман. Ахир ҳар бир аёл шундай эркакка эҳтиёж сезади-ку! Лекин граф Дроксфорд каби киши, шубҳасиз, унинг ғашини келтиради”. Шунда Каринанинг қалбида нохуш туйғу пайдо бўлди, ахир граф унинг ўзини ҳам таҳликага солиб қўйиши мумкин эди-да.

Дарвоқе, бу пайтда туйғуларни муҳокама қилиб ўтиришнинг ўрни эмасди. Элизабет гардероб эшикларини очди ва Карина кўплаб янги русумдаги бежирим кўйлақларни кўрди. Уларнинг аксарияти оқ рангда бўлиб, илк бор турмушга чиқаётган қиз учун айнан керакли кўйлақлар эди.

— Уларнинг қайси бирини менга бериб турасан? — сўради Карина.

— Мана бу кўйлақнинг тўри четларига уқа тикилган, лекин мен уни ҳали кийганим йўқ. Атлас матодан бант ва гуллар қадалган кўйлақни онам ёқтиради. Мана бу кўйлақ эса онамнинг кўнглига ўтиришмайди, шунинг учун ҳам уни қайтариб олиб келгунингча бу кўйлақни кийишимни онам хоҳлаши амримаҳол. — шундай дея у дугонасига оқ муслиндан тикилган кўйлақни узатди.

– Буниси жуда қойилмақом-ку! – хитоб қилди Карина. – Бошқаларидан шуниси афзал.

– Ҳзим ҳам шундай ўйлагандим, – унинг фикрига қўшилди Элизабет, – бироқ онам бу кўйлакнинг бичими камтарона дейди.

– Эртага шу кўйлакни кийсам бўладими? – илтимос қилди Карина.

– Бўлмасам-чи, – рухсат берди Элизабет. – Кел, уни яхшилаб тахлаймиз. Ҳойнаҳой, сен бу ерга отда келгандирсан?

– Ҳа, албатта, – тасдиқлади Карина. – Тугунчани осонгина олиб кета оламан. Отим қарий бошлади, шунинг учун секинроқ йўргалайди.

– Қалпоқча масаласи нима бўлди? – қизиқсинди Элизабет.

– Қалпоқча ҳам кераклиги ёдимдан кўтарилибди, – бирдан эсига тушиди Каринанинг.

– О, менда уларнинг анча-мунчаси бор? – Элизабет гардеробнинг узун тортмасидан бирин-кетин қалпоқчаларни ола бошлади.

Ниҳоят, муслин ва тўрдан тайёрланган қалпоқча Каринага маъкул бўлди, у олган кўйлагига жуда мос эди.

– Қалпоқчани қандай олиб кетасан? – қизиқсинди қиз.

– Бошимга кийиб оламан, – қарор қилди Карина. – Орқа зина орқали бир зумда ғойиб бўламан. Ҳеч ким мени кўрмайди. – У меҳр билан дугонасини ўпди. Раҳмат сенга, дугонажон. Қилган яхшиликнингнинг ҳақини пайти келиб қайтаришга сўз бераман.

– Ҳақини қайтаришининг кераги йўқ, – хижолатда қолди Элизабет. – Ҳаммасидан кўра сенинг садоқатингни қадрлайман. Менинг ягона қувончу шодлигим сенсан! Эндигина турмушга чиқаётган қизнинг аҳволи, бу ортиқча тadbирларни қанчалик ёқтирмаслигимни бир билсанг эди...

– Бир кун келиб ҳаммаси яхши бўлади, – ваъда қилди Карина. – Энди эса Элизабет, эртага Дроксфорд-Паркда ўзимни қандай тутишимни кўз олдинга келтиргин-да, менга омад тила!

– Албатта, омад тилайман, – деди бироз ажабланиб Элизабет. – У ёққа йўл олаётганинг учун асабийлашаётганинг йўқми? Ахир сен ҳеч нарсадан тап тортмас эдинг-ку, Карина. Хатто граф Дроксфордининг савлати ҳам сени чўчитишига ишонмайман!

– Бунақа бўлишига ўзимнинг эса ишончим комил эмас, – тан олди Карина.

У дугонасини яна бир бор ўпди ва никоҳ либосини қўлтиғига қистириб олган, бошига эса келинлик қалпоқчасини қўндирган ҳолда орқа томондаги яширин зинадан пастга қараб югуриб кетди.

Лекин шу куни ўзини ётоқхонасидаги кўзгуга солган Карина дарахтдан тушиб келиб, граф Дроксфордга рафиқаликка ўз номзодини таклиф этган, охори тўкилган ва уриниб қолган кийимдаги қизалоқни эмас, балки бутунлай бошқача ҳолатда кўрди.

Элизабетнинг бел қисмидан бир неча дюймга торайтирилган кўйлагига унга жуда лойиқ келди, товонига етиб борган узун юбкаси уни янада бўйчанроқ кўрсатар, заркокилларига қўндирилган қордай оппоқ қалпоқчаси терисининг тиниқлиги ва тароватини таъкидлагандек бўлар, янада катталашгандек туюлган кўк кўзлари ўз ранги билан бутун қиёфасини жонлантириб юборганди.

Ўз ташқи кўринишига маҳлиё бўлган Карина суюниб кетди, кейин пастга тушиб тартибсиз бир ҳолатнинг устидан чиқди.

Мистер Аббот қизнинг Жим орқали чақиртириб юборганини эшитиши биланоқ дарҳол етиб келганди. Карина унга онасининг ётоқхонасидаги барча жиҳозларни сотди ва Жим орқали маҳаллий савдогарларга пул юбориб, отасининг барча қарзларини тўлади.

Бахтга қарши қарзларини ундириб олган шароб сотувчи суюниб кетиб яна бир шиша бренди келтириб берди.

Анча вақтдан буён тўланиши лозим бўлган маошини қўлга киритганидан терисига сиғмай суюнган қария Жеймс бу қувонарли воқеани нишонлаш учун бир шишани қўлтиғига қистирди-да, хўжайини хонасига равона бўлди.

Карина бўлиб ўтган воқеаларни англаб етгунича отаси ўзини билмайдиган ҳолда маст бўлиб қолган ва энди уни ўрнига ётқизиш учун етаклаб боришнинг иложи бўлмай қолганди.

Шу кун эрталаб сэр Жон тажовузкор кайфиятда бўлиб, қизи отасини никоҳ маросимига олиб боришнинг имкони бор ёки йўқлигини билиш учун пастга тушганида отаси уни ҳар жиҳатдан, айниқса, онасининг жиҳозларини сотишдан тушган бор пулни ясанишга сарф қилишда айблай бошлади. Карина унга яна бренди қўйиб бериб, отаси яна шапалоқ тортиб юборишидан ёки юганда фойдаланадиган ҳассаси билан калтаклашидан ўзини асраб қолди. Тез орада отаси гапириш ва ҳатто ҳаракат қилиш имконидан ҳам маҳрум бўлди. Дроксфорд-Паркка олиб бориши керак бўлган фойтунни кутиш учун пастга тушган Карина отасининг оромкурсидан сирғалиб тушиб кетиб, полда қўлларини ёйган ҳолда ётганини кўрди. Қария Жеймс билан биргаликда базўр уни яна жойига ўтқазиб қўйдилар, аммо отаси фирт маст бўлиб қолган эди. Шундан сўнг қиз Жимга сўнгги топшириқни берди. Уйдан чиқар экан, Карина бир милл нарида истиқомат қиладиган миссис Арбутнотга мактуб юборди. У мактубида турмушга чиқаётганини ва миссис Арбутнотнинг мумкин қадар тезроқ Блейкхоллга кўчиб ўтишини таклиф қилди. Аёл таклифни қабул қилишига Каринанинг ишончи комил эди, негаки отасининг сайлов округида ишлаган миссис Арбутнот рашкчи аёл бўлиб, мана, ўн йилдан ошдики, сэр Жонни сидқидилдан севарди. Отасининг ҳам унга майли бўлиб, бод касали ортиқча қийнамай уйдан чиқиш имкони бўлган пайтлар ҳафтасига уч-тўрт марта отда уникага бориб келарди.

Фойтун Дроксфорд-Паркка олиб борувчи йўлга бурилганда, келажакни ўйлаб, Каринанинг юрагини кўрқув босди.

– Наҳот ҳақиқатан ҳам шу ерда яшайман? Хизматкорларга кўрсатмалар бериш ва меҳмонларни кутиб олишдек тadbирларни гапирмаганда ҳам бунақа ҳайҳотдек уйда ўз йўлимни топиб кета оламанми? – ўзига-ўзи савол берди қиз.

Графни уйланишга қўндира олган қиз энди беихтиёр шу инсон ҳақида ўйлай бошлади. Карина унинг юксак мавқеи, беҳисоб бойликлари, каттакон ер-мулклари, болаликдан уйдирмалар ва мишмишлар эшитиб келган Шотландия ва Ирландиядаги мулклари ҳақида буткул унутди.

Бунақа обрўли одам уни хотинликка олишини илтимос қилишга унинг қандай ҳадди сиғди-я? Граф ўз рафиқаси олдига қўядиган талабларга мос келишини ўйлашга у қандай журъат этди?

Кутилмаганда унда фойтунни тўхтатиб, уйга қайтиш ва графга икки энлик хат ёзиб, турмушга чиқа олмаслигини баён қилишдек тентақларча истак пайдо бўлди.

Кейин Карина олдинда турган никоҳ маросими уни нафратлантираётгани, граф қизга фақат ўзининг шахсий мафаатидан келиб чиқиб уйланаётгани ва агар қиз унинг талабларига мос келмайдиган бўлса, бунга ҳар иккалалари баравар айбдор бўлишлари ҳақида ўйлади.

Бу мулоҳаза унга далда берганини қиз ҳис қилди ва қалбидаги ҳадикка қисман барҳам берди. Аммо Каринанинг кайфияти ўзгар-

гунга қадар фойтун кўча эшиги олдига етиб келди ва у хизматкорлар кийимидаги сафланган кишиларни ҳамда эшикоғасини кўрди. Карина зинага оёқ кўяр экан, кўз ташламай туриб ҳам одамлар уни синовчан назардан ўтказаетганларини англаб турар эди.

— Граф зоти олийлари сизни ибодатхонада кутмоқдалар, хоним, — тавозе билан деди эшикоғаси, — у сизга ўзининг энг яхши тилақларини етказишимни сўради.

Шундай дея у қизга хушбўй оқ гулдаста тутқазди. Карина гулдастани олар экан, бу уни дўстликка чорлаётганини ҳис этди. Шунга қарамай, қиз улугвор бинонинг узундан-узоқ туюлган йўлаклари бўйлаб эшикоғаси ортидан борар экан, вужуди титрар эди.

Улар анча-мунча юришди. Карина гулдастани худди қутқарув чамбарагидек маҳкам ушлаб олганди. Ниҳоят, улар бу ҳайбатли бинони узунасига кесиб ўтишгач, органнинг майин садоси эшитилди ва қиз кўз ўнгида хусусий бутхонанинг ўйма нақш солинган улкан эшикларини пайдо бўлди. Эшиклар очиқ эди, эшикоғаси ўзини четга олди ва Карина ичкарига қадам қўйди.

Меҳроб устидан тушиб турган қуёш нурлари ўйма нақш солинган ўриндиқларни ёритиб турар ва бутхонадаги кўпдан-кўп оқ рангли гулларга хаёлий гўзаллик бахш этган эди.

Унинг ўзи ҳам бамисоли оппоқ гулга айланиб қолганини Карина англамасди, қордек оппоқ кўйлақда қиз оқ атиргулдек таассурот қолдирарди.

Кейин қиз тўқ ҳаво рангли матодан ниҳоятда хушбичим фрак кийган, меҳроб пиллапоясида уни кутиб турган графни кўрди. Бироқ унинг юз ифодаси қаттиқ ва тунд эди, шунинг учун ҳам қизнинг граф олдига боришга юраги дов бермай қолди.

Ҳадик Каринанинг ҳаракатларини чеклаб қўйганини гўё англаб етгандек граф қаторлар орасидан ўтиб, унинг олдига келди ва жилмайди.

— Отангиз маросимда қатнаша олмайдими? — сўради у гўё ҳеч нарса сезмагандек.

Графнинг ўзини эркин тутиб тургани туфайли ҳадик қисман тарк этганини Карина сездди.

— Отамнинг соғлиги яхши эмас. — Шундай дея қиз кўк кўзларини унга қадади, кейин меҳроб пиллапоясида турган руҳоний эшитиб қолмасин учун шивирлаб сўради: — Сизга турмушга чиқишимни ...хоҳлаяпсизми... чиндан хоҳлаяпсизми?

— Дадиллик билан никоҳдан ўтишдан бошқа бирон-бир йўлни танлашга кечикдик, — жавоб қайтарди граф. — Қўрқманг, Карина, иккаламиз хавфсираётгандек унчалик хунук иш қилаётганимиз йўқ.

Қиз ўз қалбидан ўтган гапларни граф пайқаб олар даражада сезгир эканидан Карина ажабланди. Кейин граф узатган қўлни қиз беихтиёр ушлаб олгач, ҳар иккалалари меҳроб пиллапояси олдига келишди ва руҳоний никоҳ ўқишни бошлади.

Кейинчалик Карина қанча уринмасин никоҳ маросимини яхши эслай олмади. У графнинг никоҳланаётганлар аҳду-паймонини ифодаловчи қаттиқ, лекин маънос оҳангдаги сўзларини эшитди. Шунингдек, унинг сўзларини такрорлаган ўзининг овозини ҳам эшитди, бироқ бу овоз бегонадек туюлди. Эсида қолганлари шу, холос.

Маросимдан сўнг катта ва ҳашаматли залга ўтиб, бир қадахдан шампан виноси ичишди.

— Лондонга жўнаб кетишимиздан олдин қандайдир ишни мўлжаллаганмидингиз? — суриштирди граф.

— Отларингизни кўришга рухсат берасизми? — илтимос қилди Карина.

Графнинг юзида ажабланиш аломати кўринди. Дроксфорд-Паркка келган кўплаб кишилар салобатли суратлар галереясини, улкан зиё-фатлар залини, мусиқа чалиб кўнгилхушлик қилиш учун мўлжалланган хонани, бой кутубхонани, тропик мамлакатларда ўсадиган гуллар етиштириладиган гулхонани ва бу уйда мўл бўлган ғайриоддий қимматбаҳо буюмларни кўриш истагини билдиришарди. Лекин ҳалигача ҳеч ким биринчи танишувдаёқ уйнинг ўзини кўрмай туриб отхонага кўз ташлашга изн сўрамаганди.

— Агар истагингиз шу бўлса, — жавоб қайтарди граф, — бажонидил сизга зотдор чопқир отларимни кўрсатаман.

Карина уйдан чиқар экан, у ерда гулдастани қолдириш билан кифояланмай, кўлқопини ҳам ечиб ташлаганини граф сезиб қолди. Кейин мақтаган ва кўп эътибор берадиган отларини қиз кўздан кечирар экан, юзи ҳаяжондан ёришиб кетганини кўриб қойил қолди.

Шак-шубҳасиз, граф қизнинг отлар билимдони бўлиб чиқишини ҳамда асов отларни ўзига хос усул билан бошқара олишини кутмаган эди.

Карина айғир турган оғилхонага кираман, деб туриб олди. Ваҳоланки, бу айғир икки отбоқарни шикастлаган бўлиб, бош отбоқарнинг ўзи бу айғир жунбушга келган пайтда нақд чинакам иблисининг ўзи бўлиб кетади, деб баҳо берганди.

— Мен билан муносабатда ўзини зиёлидек тутати, — ишонтирди қиз ва бу тўғри бўлиб чиқди.

Карина отга оҳиста сўз қотиб, аввал бўйнини, кейин эса тумшугини силади.

— Бошқаларга итоат қилмай қўйган от дарров ювош тортиб қолди-я! Бунга қандай ўргангансиз, — ажабланди граф.

— Бунақа ишнинг доимо уддасидан чиқиб келганман, — жилмайди Карина. — Агар одам кўрқаётганини сезса, бу отларга ёқмайди. Отга кўрсатган меҳрингизни улар тушунишади, инстинкт орқали сезишади.

Шундай дея гўё ўз сўзларини тасдиқлашини кутгандек бош отбоқарга назар ташлади.

— Бу ҳақ гап, хоним, — бош силкиди отбоқар, — фақат бунақа ишнинг ҳадисини олишга ҳар ким ҳам қодир эмас.

— Ўз ҳаётингизда сиз, афтидан, кўплаб отларни бўйсундирган бўлсангиз керак! — хитоб қилди граф.

Қизнинг отлар билан тил топиша олиш қобилиятидан графнинг ҳайрон қолаётгани кўриниб турарди. Негаки, ҳатто сэр Жон ҳам парламент аъзоси бўлиб турган пайтларда бунақа катта отхона қуришга қурби етмаган бўларди.

Карина қанчадан-қанча совутилмаган, асов отларни бўйсундирганини ўйлаб, ўзини негадир гуноҳкор ҳис қила бошлади. Лекин эътироф этишнинг ўрни эмаслигини англаб, графнинг охириги сотиб олган отини мақтаб қўйди ва унинг эътиборини чалғитди.

Пировардида улар Лондонга граф мўлжаллаган вақтдан кейинроқ жўнаб кетишди.

Улар йўлга чиқишларидан олдин эшикоғаси ёш келин-куёвга бахт тилаганидагина Карина энди зоти олиялари — графиня Дроксфорд эканини, Дроксфорд-Паркнинг бекасилигини, мамлакатдаги энг бой ва обрўли одамлардан бирининг рафиқасилигини тўла-тўқис англади.

Парк-Лейндаги Дроксфорд-Хаус ҳам қишлоқдаги граф уйи каби ўзига хос маҳобатли эди.

Райд-Паркнинг ям-яшил дарахларига юз тутган бу бино мана бир неча юз йилдирки қад кўтариб турар, бироқ ҳозирги граф ворислик ҳуқуқига эга бўлиши биланоқ уни қайта қурган эди. Кишида эҳтиром туйғуларини уйғотадиган ниҳоятда ҳашаматли бу бинода Карина ўзини қадрдон уйдагидек ҳис эта бошлади, ваҳоланки, унга Дроксфорд-Паркда айнан шу нарса етишмасди.

Ўзини бироз тартибга келтириб олиш учун қиз юқорига кўтарилди. Бунинг учун озгина фурсат етарли бўлди ва у пастга тушиб, графнинг Лондонга кийиб келган кийимини кечки кўйлакка алмаштириб олганини кўрди.

Зайтунранг шойидан тикилган фраки унга қуйиб қўйгандек ярашган, бўйинбоғида ва ипак нимчасининг чўнтагидан осилиб турган соат занжирида ҳам зумрад тақинчоқ ярақларди.

— Менимча, бир қадаҳдан шампан виноси ичсак айни муддао бўларди, — таклиф қилди граф қизга. Карина кириб борган улкан хонада биллур қандилларга ўрнатилган юзлаб шамлар атрофни нурафшон қилиб юборган, гулдондаги хушбўй гуллар ифори хонани тўлдирган эди.

— Бугун бир неча марта шампан виноси ичдим, — жилмайди Карина. — Яна ичиш ортиқчалик қилади!

— Инсон ҳар куни никоҳдан ўтмайди, — эслатди граф.

— Бу гапингиз тўғри, — унинг фикрига қўшилди қиз.

Графнинг сўзлари қизни бироз эсанкиратиб қўйди ва Карина қандайдир дақиқага айтишга сўз тополмай қолди. Лекин шу пайт эшикоғаси эълон қилди:

— Капитан Фредерик Фаррингтон келдилар!

Графнинг хитоби янгради:

— Сени худо ярлақабди Фредди, сени унутганимни қара-я! Биз билан бирга тушлик қиласан-а?

— Сенинг меҳмондўстлигингни тан олмай бўладими, Альтон, — хитоби янгради капитан Фаррингтоннинг.

Бу ниҳоятда башанг кийинган ва дилкаш йигит эди.

— Аббатнинг хотини Франциядан олиб келган кабутарларни кўздан кечириш учун боришга ўтган ҳафта рози бўлган эдинг... — Шу дамда Каринага кўзи тушган Фаррингтон бирдан жимиб қолди.

Фаррингтоннинг қизга кўзи тушганини кўрган граф уларни таништирди:

— Карина, сенга қадрдон дўстим Фредди Фаррингтонни таништиришга ижозат бер. Бу эса Фредди, менинг рафиқам бўлади.

— Менга ким бўлади дединг? — Капитаннинг оғзи очилиб, қорайган юзидаги кўзлари чақчайиб кетди. — Нима, мени калака қиляпсанми? — қўшимча қилди у бироз сукутдан сўнг.

— Сира ҳам-да, — жилмайди граф. — Биз бугун никоҳдан ўтдик.

— Демак, сен Лондондан кетаётганингда жиддий гапирган экансан-да? Мен эса сени ҳазиллашпсан, деб ўйлаган эдим, негаки сен аслида уйланмоқчи эмас эдинг, шекилли... Капитан Фаррингтон одобсизлик қилаётганини англаб етди ва Карина томон қадам ташлаб унинг кўлини олди ва лабига босди. — Дроксфорд хоним, сизнинг итоаткор кулингиз бўлмиш каминанинг кўполлигини кечиринг, лекин эрингиз кутилмаганда мени гафлатда қолдирди. Унинг эски дўсти сифатида мени тўйга таклиф қилишидан умидвор эдим.

— Ҳеч кимни таклиф этолмадик, — тушунтирди унга Карина.

— Шунга қарамай Ганновер хиёбонидаги Муқаддас Георгий черковида икковимиз кўп бор қатнашган аслзодалар йиғинидан кўра анча кўнгилли ўтди, — сўз қотди граф.

— Уйланибсан-да! — хитоб қилди Фредди Фаррингтон. — Зап иш бўлибди-да, Альтон. Агар буни ўзинг тан олмаганинда мен сира ҳам ишонмаган бўлардим. Худонинг ўзи гувоҳ, тўйга айтмаганинг учун сени айбламайман!

Шундай дея у Каринага қараб хайрихоҳлик билан кулиб қўйди, қиз ҳам унга жилмайиб жавоб қайтарди. Капитан Фаррингтоннинг қиёфасида қандайдир дилбарлик яширингандек эди.

— Бир қадаҳ шампан виносидан ичасанми? — таклиф қилди граф.

— Бўлмасам-чи? Сенинг соғлигинг учун қанийди тезроқ қадаҳ кўтарсам, — деди Фаррингтон. — Кейин эса кетишимга тўғри келади. Биргаликда тушлик қилиш ҳақидаги келишувимизни нега эсдан чиқарганинг сабаби энди менга мутлақо тушунарли, Альтон. Бемаврид келганим учун узр.

— Узр сўрашингга ҳожат йўқ, — қатъиян деди граф, — Агар қолиб, биз билан тушлик қилсанг ҳаммамизни кўп хурсанд этардинг.

Капитан Фаррингтон Каринага кўз ташлади.

— Марҳамат қилиб биз билан қолинг, — қиз ҳам уни таклиф қилди. — Агар сиз.. Менинг.. менинг эрим билан кўнгил ёзиш учун бирон жойга боришни ният қилган бўлсангиз, мени ҳам ўзингизга ҳамроҳ қилиб олмайсизми?

Капитан Фаррингтоннинг юз ифодасидан қиз улар бормоқчи бўлган жой ҳали аниқланмаганини тушуниб етди.

— Йўқ-йўқ, — дарҳол жавоб қайтарди у. — Лондонда кўнгил ёзмоқчи бўлган кишиларга мос жой истаганча топилади. Иккалангизни ёлғиз қолдирмаслигимни астойдил истаяпсизми?

— Астойдил истаяпмиз, — Каринадан олдинроқ жавоб беришга улгурди граф.

— Хўш, унда қаёққа йўл оламиз? — ўйланқираб сўради капитан Фаррингтон.

— Сизни ҳозирданоқ огоҳлантириб қўйишим керак, қўйлагимни кечки қўйлакка алмаштира олмайман, — унинг сўзини бўлди Карина. — Яхшиси, мени шу ерда қолдира қолинглар. Бу менинг ягона қўйлагим, уни ҳам... қарзга олганман.

Капитан Фаррингтон ажабланиб унга тикилиб қолди, граф эса қовоғини солиб сўз қотди:

— Узримни қабул қилинг, Карина, албатта, мен буни назардан қочирмаслигим керак эди.

— Бахтимизга Элизабет билан кийимларимиз ўлчами бир хил, — тушунтирди қиз, — Сиз билан турмуш қурмай туриб менга янги қўйлак олиб беринг, дейишга ботина олмадим.

— Тушунаман шундай дейишга тортингансиз, — деди граф ва кўзларида қувонч учкунлари пайдо бўлди. — Кийимларингиз борасидаги камчиликлар ўрнини эртагаёқ тўлдирамиз. Бону-стритдаги дўконда сепингиз учун нималар керак бўлса, ҳеч қандай қийинчиликсиз сотиб олишингизга шубҳаланмайман.

— Хўп, зап иш бўларди-да! — Каринанинг янграган хитобида овози туйқусдан жарангдор эшитилди.

— Яна шампан виносидан ичасанми, Фредди? — шундай дея граф муз солинган, герб билан безатилган қумуш челақчадан шишани олди ва қадаҳларга жилоланиб турувчи суюқликни қуйди.

— Бу менга сира ҳам ортиқчалик қилмайди, — жавоб қайтарди капитан, — лекин чин сўзим Альтон, бошим чир айланяпти.

— Ҳа, бу одамни бироз гаранг қилади, — тан олди граф. — Ўйлайманки, бу ҳолат тезда ўтиб кетиб, кайфиятинг ҳам ўзгаради. Ҳозир

эса кел, бугун оқшом Каринани қаерга олиб бориш ҳақида бош қоти-райлик.

— Мен сизларга вақтни мароқли ўтказиш йўлини таклиф қилмоқ-чиман, — деди капитан Фаррингтон. — Бинобарин, бунинг учун леди Дроксфорд кийимини алмаштириши шарт эмас. Биз Ройал-Креморн-Гарденсга боришимиз мумкин.

— Худонинг ўзи ярақасин сени! — хитоб қилди граф. — Ростдан ҳам одамлар учун боғ ҳали очикми?

— Барон Рандом де Беренжер боғни қайта очди, — тушунтирди капитан Фаррингтон. — У қурган стадионда спортни эркалар тури бўйича шуғулланишни истаган ҳар қандай одам қабул қилинади. Машгулотларда қатнашаётганлар орасида аёллар ҳам етарли.

— Улар қандай машгулотларда қатнашишади? — ҳаяжон билан қизиқсиниб сўради Карина.

— Ҳар қандай машгулотлар, масалан, камондан отиш, сузиш билан шуғулланишади. Бундан ташқари, ҳар оқшом у ерда концерт берилади, сўнгра бал уюштирилади.

— Хўп кўнгилочар жой экан-да! — хитоби янгради Каринанинг. Биз ҳақиқатан ҳам Каринани у ерга олиб бора оламизми? — иккиланиб сўради граф.

— Бўлмасам-чи, дўстларимнинг аксарияти у ерда ҳордиқ чиқаришган. Опамнинг айтишича, у ер жуда мароқли жой экан, — таъкидлади Фредди.

— Афтидан, ҳаммаси сийқаси чиққан томошалар билан тугаб, олий табақа кишилари учун тезда бемаъни эрмакка айланиб қолса керак. Шундай бўлса-да, Ройал Креморн-Гарденсдаги томошалар ниҳоятда оммалашиб кетмасидан олдин у ер ҳозир бориб кўнгил ёзишимизга арзийди.

— Илтимос, ўша ёққа бора қолайлик, — ўтинди Карина ва лорд Дроксфорд тушликдан сўнг у ерга бирмунча вақт кириб ўтишларига мулоиймлиқ билан рози бўлди.

Графнинг уйланишидек тантанали кунда бош ошпаз бор маҳоратини ишга солиб, таомлар тайёрлагани учун тушлик бироз чўзилди ва пировардида улар Ройал Креморн-Гарденсга етиб боришди.

Ранг-баранг чироқлар билан безатилган томошагоҳ Темзага туташган бўлиб, дарахтлар кўланкалари остида жойлашган мўъжазгина хилват шийпончалар анча-мунча эди.

Граф ва капитан Фаррингтон қизни олдинга ўтказиб юбордилар. Тез орада у камондан отишда ва диск улоқтиришда ўз кучини синаб кўриб ҳамда тақсимчаларни нишонга олишда мусобақалашаётганларни кузатиб, катта завқ олди.

Барча янгиликлардан ва аломат ўйинлардан Каринада пайдо бўлган ҳаяжон ва жонбозлик ундан ҳамроҳларига ҳам ўтди. Спортнинг ҳар бир турида юқори натижалар кўрсатган капитан Фаррингтон графни баҳсга чорлади. Ким ўзарга мусобақалашаётган шериклар бир-бирининг устиларидан кулишар, Каринага тегажоглик қилишарди. Қувончга тўлган қиз хотиржамлик ва очиқ кўнгиллик билан луқма ташлаб графни кулдирарди. Граф эса ўзи ҳам кутмаган ҳолда вақтини хуш-чақчақлик билан ўтказётгани учун мамнун эди.

“Ўз устунлигининг муқаррарлигини қачон унутар экан, — ўйлади Карина, — ҳар ҳолда у билан зерикмайсан”.

Бунақа концертда Карина илгари бўлмаган эди, у вақтини хуш-чақчақлик билан ўтказди, лекин унинг баъзи бир ўринларини бе-маъни деб топди. У қизнинг ҳафсаласини пир қилиб, рақсга тушиш учун қолишга ижозат бермади.

Улар Дроксфорд-Хаусга қайтиб келганларида тун ярмидан оққан эди.

– Бунақа гаройиб томошага таклиф этганингиз учун сизга раҳмат, – миннатдорчилик билдирди Карина капитан Фаррингтонга уйга қайтганларида.

– Бу оқшом менга ҳам бениҳоя ором бағишлади, – қайтарди капитан қизга таъзим қилиб. – Ҳайламанки, биз тез орада яна кўришамиз.

– Шундай бўлишига мен ҳам ишонаман, – деди Карина ва гапнинг тасдиғини кутгандек графга қараб қўйди.

– Эртага “Уайтс”да учрашамиз, Фредди, – қисқагина қилиб деди у.

– Яхши, – рози бўлди Фаррингтон. – Қутловимни қабул қил, қадрдон ошнам! Сенга бахт тилашнинг ҳожати ҳам йўқ. Сен табиатнинг ана шундай мўъжизаси билан бахтли бўлишга маҳқумсан. Унинг бу самимий сўзлари графни, иттифоқо, стол устидаги хатларга эътибор беришга даъват этди. Меҳмон кетиши билан Карина энгилгина таъзим қилиб эрининг қаршисига ўтирди.

– Кун хўп ажойиб ўтди-да, – мулойимлик билан деди у. – Кўрганларимнинг бари ўнгимда рўй берганига ишонгим келмайди.

– Вақтингизни хушчақчақлик билан ўтказганингиздан хурсандман, – расмий оҳангда жавоб қайтарди граф.

Қиз бирмунча муддат сукут сақлади, кейин зина орқали юқорига, ўз ётоқ уйига равона бўлди. Бу улкан ва улугвор хонадаги жиҳозлар ниҳоятда қимматбаҳо эди. Каттакон каравот устидаги тилла гулчамбарнинг мовий ранг ипак бурмалари осилиб турар, уларни Италияда ўйиб ясалган ва тилла суви юритилган фаришталар икки томондан тутиб турардилар. Францияда ишланган мебеллар, ранг-баранг атиргуллар ва ҳаво рангдаги тасмали ажойиб гилам хонага янада кўрк бағишлаган эди.

Карина жиҳозларни бирма-бир кўриб чиққиси келди, бироқ у шунчалик толиққан эдики, бу ишни у бўш вақти қолди дегунча барча хоналар ва улардаги жиҳозлар билан танишиш учун эртанги кунга қолдирди.

Карина кўйлагини ечар экан, борди-ю, кўнғироқ чалиб, хизматкор аёлни ёрдамга чақиргудек бўлса, унга қандай кўрсатма беришини тасаввур ҳам қилолмасди. Карина кўп йиллар мобайнида ўз ғамини ўзи еган, шунинг учун ҳам қандайдир толиққан аёл унинг кўнғироқ чалишига қулоғини динг қилиб ўтиришини хаёлига ҳам келтирмаганди.

У Элизабетнинг кўйлагини гардеробга илиб қўйди, кейин эса беш йилдан ортиқроқ вақт мобайнида кийган, анча уриниб қолган халатини елкасига ташлаб, сочини тарай бошлади. Сочи анча узун бўлгани учун уни тарашга шунга яраша вақт керак бўлди. Сўнгра бу ишни эртага давом эттиришни кўнғилига тугиб, оҳиста каравоти томон юрди. Каравотда кўп йиллар давомида эгидан тушмаган кийими – эскирган, ямоқ тушган тунги кўйлаги ётарди. Энди бу кўйлак унга анча тор келиб қолган бўлиб, қиз кўйлакнинг хона кўркига ва ҳашаматига сира мос келмаслигини ҳис қиларди. Қалби жунбушга келган Карина кўйлакни олиб стулга ташлади. Кейин яланғоч танасини узун сочлари билан тўсиб, ўринга ётди.

Бошини пар ёстиққа ташлаб тўр уқали юпқа чойшабга ўралиб олган қиз яланғоч танасининг ҳузур қилаётганини сизди. Бадани микдек юмшоқ тўшакка сингиб кетаётгандек эди гўё!

Пардоз столидаги битта шамни ўчирмаган эди. Энди эса ўринда ётган ҳолда атрофга назар ташлар экан, борлиқдаги гўзалликдан қалби илгари унга номаълум бўлган аллақандай завқ-шавққа тўлди.

Энди Каринанинг кўзига Блейк-Холл хоналари ўзининг гарибоналиги — титилган гиламлари, ранги ўчиб кетган девордаги гулқозлар, эскирган пардалари билан жуда хунук кўриниб кетди. Ҳа, у янги ҳаётга қадам қўйди, унинг қалбидаги ҳис-туйғулар хона каби гўзал эди.

Карина мамнун бўлиб хўрсинди ва шу дақиқада эшик оҳиста тикқирлаб, кимдир жавобни ҳам кутмай хонага кирди. У хизматкор аёл бўлса керак, деб кўзини очган эди, аммо графни кўриб ажабланди. У ортидан эшикни беркитиб, қўлида шам тутган ҳолда хонани кесиб ўтди. Кейин шамни қиз ўчирмай қолдирган шам ёнига қўйиш учун унинг каравоти олдига келди.

Карина жимгина унга назар ташлар экан, граф яқинлашиб келганда эгнидаги узун кимхоб халатининг этаклари деярли гиламгача етиб боришига эътибор берди.

— Сиз... нега бу ерга келдингиз? Сизга нима... керак? — деб сўрар экан, ўз овозидан ўзи ҳам ҳадиксираётгандек туюлди.

— Менга бунақа ҳадиксираб қараманг. Ахир биз никоҳдан ўтдик, Карина, — эслатди унга граф.

Қиз ўринга яланғоч ётганини бир зумга унутиб, қаддини кўтарди-да, ўринга ўтириб олди ва графнинг кўзлари ялт этиб унинг тараф кўкракларига тушди. Карина оҳиста чинқириб чойшабга ёпишди ва танасини беркитди.

— Айтмоқчисизки... мен билан... бирга... тунамоқчимисиз?

— Шундай деса ҳам бўлади, — илжайди граф.

— Йўқ, сиз бундай қилолмайсиз... Айтмоқчиманки... сизга ижозат бермайман, — тугилиб гулдирди Карина.

Граф каравотнинг четига ўтирди ва рафиқасига назар ташлади. Қизнинг яланғоч елкаларида ва ёстикда ёйилиб ётган сочлари шам ёруғида янада зебороқ кўринарди. Унинг кўк кўзлари катта-катта очилиб кетган ва уларга қўрқув чўккан, гапираётганда лаблари сал-пал титрарди.

— Сиз... кетишингиз керак... Сиз билан бунга... келишмаган эдик.

— Лекин сиз менга турмушга чиқдингиз, — сўзида туриб олди граф. — Энди сиз менинг рафиқамсиз.

— Рафиқангизман... лекин сиз бундан... фойдаланмоқчисиз, — эътироз билдирди Карина. — Орамизда... сохталikka ўрин йўқ... деб айтган эдингиз-ку!

— Карина, мен сизнинг эрингиз сифатида баъзи ҳуқуқларга эгаман...

— Ундай бўлса... ниятингизни айтиб... мени олдиндан... огоҳлантириб қўйишингиз керак эди, — фикрини баён қилди Карина. — Агар шунақа ниятингиз борлигини билганимдами... сизга турмушга чиқмас эдим. Менинг... сизга нима керагим бор? Сизнинг ўз маъшуқангиз — Сибли хоним бор! Боғдаги қабул маросимидан сўнг тунда у билан хуфия учрашгансиз ва менга маълум бўлишича... ўтган тунни ҳам... бирга ўтказгансиз. У билан ўтказган вақтингиз сизга кўпроқ ҳузур бағишлашини билиб туриб, нима... сизни ўзимга... яқинлаштира олармидим?

— Уйлайманки, бу гапларнинг орамиздаги муносабатга алоқаси йўқ, — хотиржамлик билан деди граф. — Менинг эътиборимни тортган Сибли хоним ва исталган бошқа бир аёлга бўлган муносабатимни муҳокама қилмасликка келишганмиз. Мен ўзимдан меросхўр қолдиришим керак, Карина, меросхўрни эса менга фақат рафиқам тўғра этишини истайман.

— Ҳамонки биз... бир-биримизни севмас эканмиз... Шунда ҳам сиз... фарзандлик бўлишимиз керак, деб ҳисоблайсизми? — ишонқирамай сўради Карина. — Балки қандай фарзандни... дунёга келтиришимиз ҳақида ҳам ўйлаб кўргандирсиз? — У чуқур хўрсинди. — Ота-онангиз бир-бирларини севишган. Уларнинг бахтиёр турмуш кечиришаётганлари ҳақида тез-тез эшитиб турардим... Шунинг учун сиз ҳам бахтиёрсиз. Отам онамни қўлида кўтариб юрган, онам ҳам унга сажда қилган... шу тариқа улар... мени дунёга келтиришган. — Граф гапирмоқчи эди, лекин Карина сўзида давом этди. — Ишончим комилки, кўримсиз ва ақли калта қизлар ҳамда қатъиятсиз ва калтафаҳм эркаклар бир-бирини севамаган ота-оналардан дунёга келишган.

— Анча қизиқарли ғоя, — кулимсиради граф. — Лекин тиббиёт ходимлари бунақа ғояни қабул қилиши амримаҳол!

— Шундай бўлса-да, мен барибир... фикрим тўғрилигига ишонаман! — хитоби янгради Каринанинг. — Шунга онт ичаманки жаноб, агар сизга... кўнгил қўя олмасам... Сиздан фарзанд кўра олмайман.

Граф бирмунча вақт жим қолди. Кейин кўзлари ғалати чақнаб, паст товушда сўради:

— Нима қилсам, менга кўнгил бера оласиз, Карина?

— Йўқ... Йўқ...— тезда жавоб қайтарди қиз, кейин қўшиб қўйди: — Агар менинг муҳаббатимни қозона олсангиз, нималар содир бўлиши ҳақида ўйлаб кўрдингизми?

— Хўш, нималар содир бўлар экан? — қизиқсиниб сўради граф.

— У ҳолда мен кўнгилчан рафиқа бўлишни бас қиламан, — тушунтирди қиз. — Агар сизга кўнгил бериб қўйсам, ҳаётингизда учраган аёллардан сизни рашк қила бошлайман. Сизга қаттиқ ёпишиб оламан-да, шундай томошалар кўрсатаманки, асти қўяверасиз. Оқибатда, милорд, ўзингиз жуда яхши тушуниб турганингиздек, тузган барча режаларингиз барбод бўлади! — Унинг овозида зарда оҳанги сезилиб турарди.

— Бехуда гапларни гапиришни бас қилинг, Карина, — амирона оҳангда деди граф. — Агар менга турмушга чиқсангиз, пушаймон қилмайсиз, бунга ўзингиз ҳам иқрор бўласиз ҳали.— Шундай дея граф қизни қучоқламоқчи бўлиб унинг устига энгашди.

— Агар менга қўл теккизсангиз, онт ичаманки, шу тундаёқ... бу ўйни ташлаб кетаман... — чинқириб юборди Карина орқаси билан ёстиқ томон сурилар экан. — Кейин эса ҳеч қачон бу ерга қайтмайман. Сиз эса... рафиқасиз... уйланган бўлиб чиқасиз. Турган гап, бундай можародан сўнг сизни графликда ҳокимлик лавозимига сайлашмаслиги аниқ! — Карина зарда билан гапирар экан, сўзлар ўз-ўзидан қўйилиб келарди.

Граф лабини тишлаб қолди.

— Сизга уйланиб хато қилибман, шекилли.

— Хатоингиз шундаки, сиз келишувга риоя қилмаяпсиз,— унинг гапини тузатди Карина. — Муттаҳамлик қилишни тўхтатинг, милорд!

— Мени муттаҳамликда айблагга қандай журъат этдингиз? — ажабланди граф. Гарчи у овозини кўтармай, паст товушда гапирган бўлса-да, Карина бу сўзлар ортида яшириниб ётган ғазабни ҳис қилди.

— Кўзбўямачилик қилиш инсофдан эмас,— уқтирди у. — Лекин, менимча, сизга ишонган одамни алдаш — икки баравар ноинсофликдир. Мен сизга ишонгандим... Ҳарҳолда... сўзингизда турасиз, деб ўйлагандим.

— Сизга қўл теккизмайман, деб ҳеч қачон ваъда берган эмасман, — эътироз билдирди граф.

– Бошқа бир аёлнинг кўнглини... овлаш билан машғул бўлиб... унга... севги изҳор қилиб... ва унинг жазмани бўлиб туриб... менга ҳам шундай муносабатда... бўласиз деб... ўйламаган эдим! Бир вақтнинг ўзида... менинг кўйнимга киришга интилишингиз... қабоҳат!

Граф ўрнидан турди.

– Гапга чечан экансиз, Карина. Сизга алоқадор бўлмаган гапларни яширинча эшитиб қолганингиздан сўнг ўзингизни қандай тутишингизни фаҳмлашим керак эди. – Граф қизга тикилиб қаради ва Каринага унинг кўзларида учқун алангалангандек туюлди. – Мени хушламаган аёлга зўрлаб тазйиқ ўтказадиган одатим йўқ. Сизни безовта қилганим учун кечиринг, хоним. Илк никоҳ кечасини ёлғиз ўзингиз ўтказиб, хўп ором оласиз, деган умиддаман! У қизга расман таъзим қилди. Унинг бу таъзимида овозидаги пичинг оҳанги каби мазахомуз маъно бор эди. Кейин бошини мағрур кўтариб, хонадан чиқиб кетди ва эшикни беркитди.

Карина унинг ортидан қараб қолди. Қиз орадаги мунозарада ғалаба қозонганига бир ишониб-бир ишонмас эди. Юраги дукиллаб урар, лаблари эса қуриб қолганди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, у шамни пуфлаб ўчирди, аммо кўз юммади, Деярли тонгга қадар катта-катта очилган кўзлари билан қоронғуликка тикилиб ётди.

ТЎРТИНЧИ БОБ

Эртаси куни эрталаб янги графиня Дроксфорд ўз турмуш тарзига хилоф равишда пастга кеч тушди. Бутун тун бўйи кўз юммай, тонгга яқин мудраб кетган Карина, ниҳоят, уйғонгач, кун ёришиб кетганини кўриб, ваҳимага тушди. Ваҳоланки, аслзодаларнинг тунги турмуш тарзига аллақачон кўникиб кетган хизматкор аёл унинг аввалроқ кўнгироқ чалиб чақиринганини ҳеч ким кутмаганини айтиб улгурган эди.

– Граф кўринмайдилар... – гўлдиради Карина.

– Зоти олийлари кетиб бўлдилар, хоним.

Граф ўзининг уйланганини бош вазирга мумкин қадар тезроқ хабар қилиш учун Даунинг-стритдаги 10-уйга кетганини Карина фаҳмларди. Шунинг учун Карина уни эрталаб учратмаслиги аниқ эди. У юрагида енгил ҳаяжон билан анча-мунча юмушларни бажариши лозимлиги ҳақида ўйлади.

У холга кириб борганида эшикоғаси Ньюмен унга мурожаат қилди:

– Зоти олийлари сизга хайрли тонг тиладилар, хоним. Уйдан кетишдан аввал мистер Уэйд билан суҳбатлашишни истамайсизми? – сўради эшик оғаси ва Каринанинг юз ифодасидан Уэйдни танимаслигини англаб, изоҳ берди: – Мистер Уэйд графнинг котиби бўлади.

У Каринани йўлақ бўйлаб бошлаб кетди ва яхши жиҳозланган хона эшигини очди. Ёзув столи ортида ўтирган кишини Ньюмен таништириши биланоқ у ўрнидан турди.

– Зоти олиялари, бу киши мистер Уэйд бўлади.

Карина, негадир, котибнинг кекса, сочлари оқарган киши бўлиб чиқшини кутган эди. Бироқ у навқирон, кўриниши ёқимли зиёли бўлиб чиқди. Қиз ҳатто ўзига-ўзи нега у бунақа зерикарли ишни танлади экан, деб савол ҳам берди, бироқ котибнинг бир оёғи умуман букилмаслигидан қаттиқ оқсоқланаётганини кўриб қолди.

– Ўзимни сизга таништиришга ижозат этинг, – деди йигит. – Мен Роберт Уэйд бўламан, Альтоннинг шахсий котиби шарафига эга бўлиб турибман.

— Аҳволингиз қалай? — жилмайди Карина. — Сиз билан танишганимдан хурсандман, мистер Уэйд. Ҳайлайманки, менга мутлақо номаълум бўлган баъзи масалаларга сиз ойдинлик кирита оласиз.

— Ҳитирини хоҳламайсизми, миледи? — таклиф қилди мистер Уэйд.

У каминнинг ёнидаги чарм ўриндиқни кўрсатди. Карина Ҳитирди, Уэйд эса қаршидаги ўриндиқни эгаллади.

— Ёш кўринаётганимдан ажабланаётган бўлсангиз керак, — гап бошлади мистер Уэйд. — Аслида мен Альтондан икки ёш каттаман, лекин мен ярадор бўлганимда унинг менга раҳми келиб, полкни тарк этишга кўндирди. Унга хизмат қилиш менга ёқади. Оиламиз аъзолари билан танишгач, улар сизга математика фанига яхшигина қобилиятим борлигидан ташқари доимо китоб мухлиси бўлганимни ҳам гапириб беришади!

— Демак, сиз менга ёрдам бера оласиз, — суюниб кетди Карина, — негаки, кейинги икки йил мобайнида китоблар оламидаги янгиликлардан жуда ҳам кам бохабарман.

Роберт Уэйд хонанинг икки деворини тўсиб турган каттакон китоб жавонларини қўли билан кўрсатди.

— Менинг барча китобларим сизнинг ихтиёрингизда, лекин Альтон Дроксфорд-Паркда сақлаётган бой кутубхонадаги китоблар сизга кўпроқ асқотади.

— Ҳайлайманки, ҳаётдан ортда қолиб кетмаслик учун қайси китобларни ўқиб чиқиш борасида мендан маслаҳатингизни аямайсиз.

— Билмадим, ўқиш учун вақтингиз бўлармикан? — жавоб қайтарди Роберт Уэйд кўзларидан учқун чақнаб. — Дроксфорд хоним, сизни кўрган заҳотимоқ келажагингиз порлоқ деган хаёлга бордим.

— Шундай бўлишига ўзим ҳам умид қиламан, — сидқидилдан тан олди Карина, — лекин мен аввал ўзимга яхши сарупо харид қилишим керак.

Роберт Уэйд бош силкиди:

— Бу ҳақда Альтон мени огоҳлантириб қўйган. Ўзингиз яхши билсангиз керак, Лондондаги кўпгина дўконларда уни бадавлат харидорлардан бири сифатида яхши танишади, бундан ташқари эса менда соверен¹лар бор. Мана бу пулларни ҳамёнингизга солиб қўйинг, у-бу нарса харид қилсангиз керак бўлиб қолади. Ўз тажрибамдан билманки, пулсиз қисилиб-қимтиниб юришдан ёмони йўқ.

— Бўлмасам-чи, — унинг фикрига қўшилди Карина.

Котиб ёзув столи ёнига келди.

— Нима дейсиз, бугун сизга ўн соверен етармикан.

— Менга бунча пулнинг ҳожати йўқ! — беихтиёр хитоб қилди Карина ва кулиб қўйди. — Мен учун бу жуда катта пул ва мен уни қандай сарфлашни билмайман.

— Агар жуда зарур бўлмаса харид қилаётган мол учун нақд пул тўламанг, маслаҳат берди Роберти Уэйд. — Дўконларда сотувчилардан ҳисоб чекларини бизга юборишлари ҳақида келишиб олинг, ҳисоб-китоб билан шуғулланишни ўзимга қўйиб беринг.

— Раҳмат сизга, — миннатдорчилик билдирди Карина ва бироз қовоғини уйиб сўради: — Қаерга боришим кераклигини айта олмайсизми? Мен аввал Лондонда ҳеч қачон бўлмаганман.

— Илгари Лондонда бўлмаганмисиз? — ишонқирамай сўради Роберт Уэйд. — Унда кўриниб турибдики, зоти олиялари аввал қаерга боришларини англашлари осон бўлмайди.

¹ С о в е р е н — майда танга пул.

— Менга тезда бир неча чиройли кўйлаklar зарур! — деди Карина. — Эгнимдагиси ягона бўлиб, у ҳам бўлса дугонамга тегишли ва мен уни яқин орада эгасига қайтаришим керак. Акс ҳолда, дугонам менга кўйлагини бериб турганини онаси пайқаб қолса борми, ана унда машмашани кўраверинг! — У бироз жим қолиб кейин қизиқсинди: — Бонд-стритда энг моҳир тикувчи ким?

— Аксарият одамларнинг айтишича, Бертин хонимнинг қўли гул экан, — жавоб қайтарди котиб ва меҳнатига мўмай ҳақ талаб қиладиган бу чеварга тўланадиган катта пуллар кўзига кўриниб кетди.

Кейин эса Каринанинг унга ишонч билан тикилиб турган кўк кўзларига назар ташлаб олди-да, ўзига ўзи савол берди: граф отнинг қашқасидек яхши таниш бўлган дўконларга ташрифи чоғида эрининг аввалги ҳаёти ҳақидаги кўпгина маълумотлар бехосдан хонимнинг қулоғига чалиниб қолмасмикан?

— Ўйлашимча, — секин гап бошлади котиб, — номдор мижозлар камроқ қадам ранжида қиладиган муассасаларда сизга яхшироқ хизмат кўрсатишади.

У столи тортмасидан ташриф қоғозини олди.

— Яқиндагина, Бертин хонимнинг энг моҳир чевари Ивет хоним алоҳида иш юритиш мақсадида ўзининг шахсий корхонасини очган эди. Аминманки, унинг олдига борсак, сизга хизмат қилишдан боши осмонга етиб, бор хунарини ишга солади.

Шу сўзларни айтар экан, у қўлидаги ташриф қоғозига қараб эслади: бир ойча муқаддам Ивет бекаси Бертин хонимнинг тентаклиги ҳамда хасислиги жонига текканини, гарчанд беш йил давомида қўли-қўлига тегмай унга хизмат қилса-да, бирор марта ҳам миннатдорчилик сўзлари эшитмагани ҳақида арз қилганди! Шунингдек, у бекасининг доимий мижози бўлмиш манжалақи — Сибли хонимни ўз томонига оғдириб олиш нияти йўқлигини айтганди. Аммо, худди башорат қилгандек, мабодо граф бошқа бир аёлга кўнгул кўйгудек бўлса, унда Роберт Уэйд унга ён босишидан умидвор эканини кўшиб кўйганди. Котиб бу илтимосдан бироз ажабланди, чунки қаердан қандай буюм харид қилиш ва бошқа шунга ўхшаш масалалар юзасидан аёллар камдан-кам унга мурожаат қилардилар, Аммо шундай бўлса-да, у Иветга имкон даражасида ёрдам беришга ваъда қилганди.

У ташриф қоғозини Каринага тутқазар экан, Ивет ўз хунарини кўрсатадиган пайт келди, деб ўйлади. Кечагина графиня мақомига сазовор бўлган Дроксфорд хонимни, ана шундай фавқулодда гўзал аёлни, бунинг устига жуда бадавлат одамнинг рафиқасини кийинтириш масаласи кўндаланг турганда ҳар қандай чеварни ҳам титроқ босади.

— О, раҳмат сизга! — хитоб қилди Карина ташриф қоғозини олар экан ва кутилмаганда ўз фикрини ўртоқлашди. — Гап янги расм бўлган кийимларни танлашга бориб тақалганда доимо тўғри йўл танлайман, деб айта олмайман. Мен ҳали бирор марта ҳам ўзимга кўйлак сотиб олган эмасман. — У котибнинг юзида ажабланиш аломатини кўриб, ўрнидан турар экан кўшиб кўйди, — биринчи учрашувимиздаёқ ҳаётимда рўй берган воқеаларни гапириб бериб сизни безор қилмоқчи эмасман, мистер Уэйд. Яна бу ерга келишга менга ижозат берасизми? Мен учун бироз ваҳимали бўлган бу ҳайҳотдек уйда сиздек суҳбатдош борлиги мени хурсанд қилади.

— Мен учун ҳам сиздек зоти олиялари билан суҳбатлашиш катта шараф, — мамнун бўлди Роберт Уэйд.

Икки соатлардан кейин Бонд-стритнинг унчалик ҳашаматли бўлмаган сўнги қисмида жойлашган Ивет хонимнинг дўконидан чиқиб

келган Каринанинг юзлари қизарган, кўзлари эса қувончдан порлар эди. Оч яшил батист матодан сўнгги русумда тикилган кўйлақда у чинакамига эрта баҳор тароватини ўзида мужассамлантиргандек туюлар эди. Италиянча похол қалпоқчаси ўзига ярашиб турар, унинг яшил рангдаги кенг тасмалари бежиримгина ияги остига боғланганди.

Хизматкор очиқ эшик олдида жиловни тутиб турарди, лекин Карина Бонд-стрит бўйлаб ўтиб, ўз кўйлагини кўз-кўз қилиш истагидан ўзини тийиб тура олмади.

— Марҳамат қилиб мени кўча охирида кутиб турунг, — илтимос қилди у хизматкордан. — Мен бироз пиёда юрмоқчиман.

Карина хизматкорнинг юзидаги ажабланишни ҳам пайқамай гоҳ у, гоҳ бу витринага назар солиб йўлка бўйлаб юриб кетди.

Шу вақтгача у пул тўлашга қодир ва нозик дидли ҳар қандай харидорнинг талабига жавоб бера оладиган, бундай ажойиб ҳамда ранг-баранг буюмлар кўргазмасини кўришга муяссар бўлмаганди!

У заргарлик дўкони қаршисида тўхтар экан, тўғнағичлар, узуклар, марваридларнинг жилвасига маҳлиё бўлиб, оз бўлмаса оғзи очилиб қолай деди. Карина Дроксфордлар оиласига мансуб бўлган машҳур зеб-зийнатлар ҳақида эшитган эди. Энди у ўзига-ўзи савол берди: ўша зеб-зийнатлар ҳақида Роберт Уэйддан сўраса бетакаллуфлик бўлмасмикан? Ҳозиргина Ивет хоним тикиб берган оч пушти рангли кўйлақка ёқут кўзли тақинчоқлар жуда ярашган бўларди. Гарчанд, кўрсатилган ҳар бир кўйлақни Карина жон-жон деб сотиб олгиси келган бўлса-да, айнан шу кўйлақ унинг умри бино бўлиб кўрган кўйлақлари орасида энг чиройлиси эди.

Ивет хоним фақат кўйлақ танлашда ёрдам бериш билан кифояланмади. Кийимни Каринага мослаб тикишаётган пайтда у аёлларнинг янги урф бўлган ич кийимларини кўрсатишга ошиқди. Тез орада графиня Дроксфорд ҳукмига тунги кийимлар ҳавола қилинди — улар шундай шаффоф эдики, бамисоли фаришталар қўли билан тўқилгандек туюларди. Шунингдек, улар орасида нархи жуда баланд ипак пайпоқлар, бурмали юбкалар, тўр ҳошияли кўйлақлар, белни хипча қилиш учун белбоғлар, венеция тўри билан безатилган, оқ хитой шойисидан тикилган ажабтовур халат бор эди.

— Сизга, зоти олиялари, яна анча-мунча буюмлар керак бўлади, — огоҳлантирди уни Ивет хоним. — Буларнинг барини бугун кун давомида менга келтиришади. Ўзиям гулдек очилиб кетасиз.

Энди заргарлик дўконининг растасига назар ташлар экан, Карина ўзига савол берди: бу дунёда ундан бошқа бахти қулган яна бирон-бир аёл бормикан?

Унинг ширин хаёлларини шундоққина қулоғи остида жаранглаган, ўғринча бир овоз бўлиб юборди:

— Жуда мафтункор! Бағоят жозибали! Умримда ҳали бунақа гўзал байтални кўрмаганман!

Карина ҳайрон бўлиб ўгирилиб қаради ва бошига шляпасини қийшиқ қилиб қўндирган ўрта яшар олифта бир кишини кўрди. Юзларини ажин босган бу кишининг ярим юмуқ кўзлари остидаги қовоқлари халта-халта бўлиб осилиб қолганди.

Бу одамнинг турқига кўзи тушиши биланоқ, нимадир Каринани жиркантириб юборди ва у беихтиёр ортига тисланди.

— Растада турган зебу-зийнатларнинг қай бири сенга маъқул, ажойиб, қушчам? — сўради олифта киши. — Истаганингни танла, ўзим олиб бераман! Мана бу гавҳар кўзли тақинчоқ сенга ярашар, балки ёқут кўзлиги сенга кўпроқ маъқул келар? Унинг қай бири сеники бўлишини орзу қилаётганингни айт ва шу заҳоти орзуинг ушалади.

– Менимча... сиз мени ким биландир адаштиряпсиз... сэр, – Карина тутила-тутила гўлдирар экан, бу олифта уни енгилтабиат аёл деб ўйлаётганини, шунинг учун бемалол шилқимлик қилса бўлаверади, деб ҳисоблаётганини англаб, ваҳимага тушди.

– Ҳеч ким билан адаштираётганим йўқ, – эътироз билдирди у. – Сизга ўзимни таништиришга рухсат эдинг. Мен – лорд Уимэн бўлман. Кичкинагина гўзалим Фрина билан кўришганимдан қанчалик бошим осмонга етганини сўз билан таърифлаб беролмайман.

– Лекин сиз билан... нотанишмиз... айтмоқчиманки... мен билан бундай гаплашишга ҳаққингиз йўқ, – деди Карина.

Олифта қўллари олдига чўзди-да, гўё қизнинг қочмоқчи бўлганини билгандек уни тутиб олмоқчи бўлди. Аммо қўли Каринанинг қўлига тегиши билан қиз бир силтанди-да, ўтакаси ёрилиб жуфтакни ростлади. Каринага орқадан олифтанинг кулаётгани эшитилгандек бўлди, бу эса уни янада тезроқ югуришга мажбур қилди. У то қаршисидан пешвоз келаётган жентльменга урилиб кетмагунича югуришдан тўхтамади.

– Вой, кечиринг...– хитоби янгради Каринанинг ва жавобан таниш овозни эшитиб ажабланди:

– Ие, бу сиз, Дроксфорд хониммисиз? Нима бўлди? Қаёққа бунчалик шошиляпсиз?

– О, капитан Фаррингтон! – Ҳаллослаб, бироқ қувонч билан хитоб қилди Карина, – менга... сизни худонинг ўзи... йўлиқтирди. Марҳамат қилиб мен билан юринг, анави ерда бир эркак... мени чўчитиб юборди!

– Эркак дейсизми?! – Капитан Фаррингтоннинг хитоби янгради. – Ким экан у? Қаерда у?

– Келинг, яхшиси бу ердан... кетамиз, – ёлворди Карина. – Афтидан, ўзим айбдорман, шекилли... аввалига нега у мени суҳбатга тортаётганининг сабабини тушунмадим. У ўзини лорд Уимэн деб таништирди.

– Уимэн дейсизми?! – хитоб қилди капитан Фаррингтон, – У суҳтаси совуқ кимсалардан. Сиз у билан сира ҳам ош-қатиқ бўлмаслигингиз керак!

– У билан ош-қатиқ бўлиш хаёлимга ҳам келгани йўқ, – деди Карина, – келинг, яхшиси, бу ердан жўнайлик, балки у орқамдан илакишиб келар...

– Ёнингизда мен бор эканман, у сизга яқинлашишга журъат қилолмайди, – аччиғи келиб қизни ишонтирди капитан Фаррингтон. – Лекин нега бир ўзингиз юрибсиз? Сиз, афтидан, Бонд-стрит кўчасида кузатувчисиз юриш яхши эмаслигини билмасангиз керак-да?

– Якка ўзингиз юришингиз тўғри эмас, дейсизми? – ажабланди Карина.

– Бўлмасам-чи! – ҳиссиётга берилиб сўзлади йигит. – Бирорта ҳам хоним бу ерда дугонасиз ёки хизматкорсиз сайр қилмайди. Фойтунингиз қани?

– Мен аравакашга кўча охирида кутиб туриши ҳақида кўрсатма бергандим, – тушунтирди Карина. – Мен расталарни кўрмоқчи эдим. Энди эса тентаклик қилганимни ўзим ҳам англаяпман.

– Бориб турган тентаклик бу, – кулимсираб унинг фикрига қўшилди капитан Фаррингтон. – Ахир сиз Лондонга эндигина келдингиз, шунинг учун ҳам аёл киши кўчада ёлғиз юриши яхши эмаслигидан беҳабар бўлгансиз.

– Бу ерда ана шунга ўхшаш тартиб қоидалар кўпми? – қизиқсинди Карина.

– Афсус, улар етарли, – жавоб қайтарди Фаррингтон, – бундай тартиб қоидалар билан Альтон сизни таништириши лозим эди.

– Йўқ, йўқ, унинг иши бошидан ошиб ётибди, – тезда эрини оқлади Карина, – фақат унга менинг бунақа тентаклигимни айтманг, хўпми?

– Наҳот сиз мени чақимчи деб ўйлаётган бўлсангиз? Фаррингтоннинг лабларида кулгуни ва кўзларида қув ифодани кўрган Карина кулиб юборди:

– Ҳечам-да! Бу ҳақда Альтонга айтмаслигингизга ишончим комил!

– Бу масалада заррача шубҳа қилмаслигингиз мумкин. – Ишонтирди у, – энди эса сизни кузатиб қўйишга рухсат этинг. Агар дўкон растасига назар солгингиз келса, “тўхта” деб қичқиринг! Бонд стрит дўконларидаги молларга ойимчаларнинг қанчалик суқланиб боқишлариغا қўниқиб қолганман.

– Бунга қачон улгургансиз? – сўради Карина.

– Менинг опам бор! – маълум қилди у. – Дарвоқе, бу борада менда бир гоё пайдо бўлди! Дроксфорд хоним, сизни Гарриетнинг олдига олиб борсам нима дейсиз? У турмушга чиққан, лекин менинг полкдошимга қўнгил бергунга қадар бир неча мавсум давомида ҳаётда катта муваффақиятларга эришган. У дидингизни ўстиришга астойдил киришиб, ишини бажонидил бажарадиган одам.

– Опангизга ортиқча юк бўлишни истамасдим, – ташвишланиб деди Карина.

– Унга сира ҳам ортиқча юк бўлмаслигингизга аминман, – хушмуомалалик билан уни тинчлантирди капитан Фаррингтон. – Гарриетнинг сизга фақат фойдаси тегишига ишончим комил.

– Унда марҳамат қилиб мени уникага олиб боринг, – илтимос қилди Карина. – Фақат опангизга ортиқча юк бўлмаслигимга ишонсангизгина бораман.

– Гарриет билан учрашганингиздан сўнг сиз ундан қанчалик миннатдор бўлсангиз, у ҳам сиздан шунчалик хурсанд бўлишини олдиндан сезиб турибман, – ўйланқираб деди капитан Фаррингтон. – Ҳозир опам ўзини нималар биландир банд қилиши лозим.

Карина капитан Фаррингтондан бу сўзлари билан нимани назарда тутаётганини эндигина сўрамоқчи бўлиб турган эдики, улардан сал нарида усти ёпиқ фойтун келиб тўхтади ва аввал ундан қандайдир жентльмен тушди ва пастга тушмоқчи бўлган аёлга қўмаклашиш учун ортига ўгирилди.

– Вой, қаранг-а! – хитоб қилди Карина. – Ахир бу киши граф-ку! У билан гаплашиб олишимиз керак. Афтидан, у ҳозир Даунинг-стритдан келган бўлса керак. Унга янги кўйлагимни бир кўрсатиб олсам яхши бўларди-да. – Карина граф томон қадамини тезлатди, аммо Фаррингтоннинг уни тутиб қолиш учун қўлини чўзганини сезиб, ажабланди.

– Бундай қилманг, Дроксфорд хоним, – деди у ғалати товушда. – Аини дамда мен Альтон билан гаплашмаган бўлардим, у... у.. банд-ку!

Карина графнинг йўлкани кесиб ўтишини кутиб турди. У билан ёнма-ён ниҳоятда жозибали – сочлари тим қора, башанг кийинган аёл борарди. Бошидаги патлар билан безатилган шляпаси ҳаддан ташқари катта бўлса-да, лекин Каринанинг дидига жуда маъқул эди.

– Нега эрим билан гаплашмаслигим керак экан? – хитоб қилди у. – Нега бундай деяпсиз? Ўзингиз яққол кўрдингиз, у фақат дўконга кириб чиқди, холос.

– Мен буни тушунтириб беролмайман, – ҳижолат бўлди капитан Фаррингтон. – Марҳамат қилиб менинг маслаҳатимга қулоқ солинг-да, ўзингизни гўё уни кўрмагандек тутинг.

– Ҳеч нарса тушунмаяпман, – саросимага тушиб деди Карина. Кейин эса, граф ва аёл кўздан ғойиб бўлгач, турган жойида донг қотиб қолди ва ниҳоят ҳамроҳига назар ташлади. – Сиз графнинг ёнидаги... аёл билан... кўришмаслигим керак... демоқчимидингиз?

Капитан тескари ўгирилди.

– Ҳар хил гумонларга бориб юрманг, Дроксфорд хоним, бунинг менга ҳеч қандай алоқаси йўқ. Лекин мен чин дилдан чиқариб сизга маслаҳат беряпман.

– У билан келаётган аёл... унинг... маъшуқасими? – паст овозда сўради Карина.

– Менга бунақа саволлар бермаслигингиз керак, – аччиқланди Фредди Фаррингтон. – Улар учун мен жавоб бермайман. Балки аёл унинг эски дугонасидир.

– Унинг исми нима? – суриштиришда давом этди Карина.

– Мен... мен эслай олмаяпман.

– Мен буни билишни истайман, – сўзида қаттиқ туриб олди Карина. – Агар унинг исмини менга айтмасангиз, ҳозир тўппа-тўғри дўконга бораман-да, эримдан уни мен билан таништиришини илтимос қиламан.

Орага жимлик чўкди ва ниҳоят капитан Фаррингтон тоқати тоқ бўлиб, хоҳламай секин жавоб қилди:

– Миссис Фелицита Коруин.

– Ташаккур! – Миннатдорчилик билдирди Карина, – Қабул қилинган одоб-ахлоқ қоидаларини бузиб қўйишимга тўсқинлик қилганингиз учун ҳам раҳмат, сизга. Энди эса менинг фойтунимни қидириб топайлик.

– Бирмунча муддат улар жим боришди, кейин Фредди Фаррингтон қовоғини солиб сўз қотди:

– Рўй берган учрашувдан афсусдаман.

– Ортиқча гапнинг кераги йўқ, – равон овозда жавоб қайтарди Карина. – Бирмунча фурсат мен ҳайрон қолдим, граф бошқа бир аёлга ўралашиб қолдимикан, деган... хаёлга бордим.

– Сизга айтганимдек, Коруин хоним – Альтоннинг эски дугонаси! – деди Фредди Фаррингтон. – У эътибор қилишингизга арзийдиган одам эмас, тушундингизми?

– Граф билан кўришганимда у аёл ҳақида эслатиш ноўрин бўлади, деб ўйлайман?

– Албатта-да, – бош силкиди капитан Фаррингтон. – Бу унинг фақат газабини кўзгайди, холос. Аёлнинг номини сизга айтганим учун мендан ҳам аччиқланади.

– Мен сизни чақмайман, – ваъда берди Карина, лекин бу гал кулмади. – Фақат бунақа нарсаларни билиб қўйгим келди, чунки....

– Буни билишингизнинг ҳожати йўқ, – унинг гапини бўлди Фредди Фаррингтон. – Ҳамма гап ана шунда.

– Ҳарҳолда билиб қўйсам ёмон бўлмайди, – ён бергиси келмади Каринанинг. – Тушунинг ахир, ҳамонки мендан итоаткор хотин бўлиш талаб этилаётган экан, таваккал қилиб хатога йўл қўйгандан кўра қандай вазиятларда итоаткор бўлишим лозимлигини билиб қўйганим яхши. Агар мени бирмунча муддат олдин тўхтатиб қолмаганингизда ўз билганимча иш тутиб, хатога йўл қўйишим ҳам мумкин эди-да.

– Нима ҳам дердим, ўйлашимча..., – гап бошлади Фредди Фаррингтон ва туйқусдан хитоб қилди: – Жин урсин, бунақа гапни қайдан олдингиз? Буни қаранг-а, “итоаткор хотин” эмиш-а! Бунақа гап Альтоннинг хаёлига қандай келди?

– Унинг қандай йўл билан ҳоким бўлишини айтиш билан сизга бирон-бир сирни ошкор қилмаётган бўлсам керак, – деди Карина. – Чунки, кеча кечкурун сизнинг сўзларингиздан тушундимки, у қандай йўл билан рафиқа топаётганини сизга гапирган. Мана, унинг ўша топган рафиқаси қаршингизда турибди!

– Худо ёрлақасин, сизларни, – жўшиб деди Фредди Фаррингтон.

Улар граф билан миссис Коруин кириб кетишган дўкон ёнидан ўтишди. Карина унинг заргарлик дўкони эканига эътибор берди ва бор кучини дўкон ичига назар солмасликка, аксинча, тўғрига тик боқиб, кетаётган томонидан кўз узмасликка қаратди.

– Улар деярли фойтунга етай деб қолганларида Фредди Фаррингтон хижолатга тушиб, деди:

– Кулоқ солинг, Дроксфорд хоним. Нотўғри хаёлларга бориб юришингизни истамайман. Альтон – ажойиб одам. У олижаноб ва софдил, алдашга ва номардлик қилишга қодир эмас.

– Зоти олийлари бошидан менга самимий муносабатда бўлдилар, – жавоб қайтарди Карина. – Орамизда ҳеч қандай ясамалик йўқ.

– Буни кўриб турибман, – деди Фаррингтон, – лекин шу билан бир вақтнинг ўзига муносабатларингиз нотабийийдек туюляпти. Мен ҳар иккингизга бахт тилайман!

– Мен бахтлиман, – ишонч билан деди Карина. – Жуда бахтлиман. Унинг менга қилган яхшиликларидан сўнг, граф рафиқаси сифатида қандай мавқега эга бўлганимни жуда яхши англайман.

Капитан Фаррингтон нимадир дейиш учун эндигина оғиз жуфтлаган эди, лекин шу пайт улар фойтун ёнига келиб қолишди. Фаррингтон Каринага фойтунга чиқиб олиш учун кўмаклашди ва Керзон-стритдаги 25-уйга олиб боришини айтди.

Муҳтарама Жозелин Кортни хоним ёш, ниҳоятда дилбар аёл бўлсада, лекин тобора тўлишиб бормоқда эди. Унга акаси келганини маълум қилишганида, у дик этиб ўрнидан турди-да, бутун хонани босиб ўтиб, кучоғини очган ҳолда унга пешвоз чиқди.

– Эҳ, Фредди, Фредди, келганингни кўриб бошим осмонга етди! Кўйлагимга сиғмай қолаётган бақалоқ гавдам билан одамларга кулгу бўлмай қандай қилиб Аскотга бориб келаман, деб ўйлайвериш сиқилиб кетдим. Қайнонамнинг айтишича, бунақа семиз гавда билан одамларнинг кўзига кўринмаган маъқул эмиш. У нима деса деяверсин, аммо мен Жозелиннинг тулпори қанчалик илдам чопишини ўз кўзим билан кўришга қатъий аҳд қилдим.

Фредди опасининг юзидан ўпиб, кучоғидан халос бўлгач, маълум қилди:

– Меҳмон олиб келдим, Гарриет.

Эшик ортида бетоқат асабийлашаётган Карина бу сўзларни эшитиши биланоқ хонага кирди.

– Дроксфорд хоним, менинг опам Гарриет Кортни билан танишинг, – деди у. – Гарриет, бу эса яқинда турмушга чиққан Карина Дроксфорд бўлади.

Ленчни еб бўлгач, аёллар харид қилиш учун дўконларга йўл олишди. Дўкон айланишга анча вақт сарф бўлгани туфайли Карина Дрокс-

форд- Хаусга соат бешларда қайтди. Гарриет уни кечки овқатга уйига таклиф этди.

— Мен дўстларимни ҳам таклиф этдим, — маълум қилди у, — сиз билан граф ҳам қаторимизга қўшилсангиз хўп соз бўларди-да.

Каринанинг юзида шубҳа аломатлари пайдо бўлди.

— Графнинг кечқурунга мўлжаллаган режалари қандай, билмайман...

— Мен ҳар иккингишни ҳам кутаман, — деди Гарриет, — фақат граф сизни қайгадир олиб бормоқчилиги ҳақидаги хабарни етказиш учун хизматкорингизни юбориб ўтирманг. Балки у сиз билан уйда холи қолиб овқатланишни маъқул кўрар?

— Агар у... уйда овқатланмаса-чи?— қатъиятсизлик билан сўради Карина.

Гарриет унинг саволидан ажабланди, аммо биров жим қолиб, кейин сўзида давом этди:

— Ундай бўлса бир ўзингиз келаверинг. Меҳмонларим орасида бўйдоқ йигитлар ҳамиша топилади. Кейин биз Ламли хонимнинг уйига борамиз. Унинг уйида малҳам учун ажратилган зал бор.

Гарриет Кортнининг уйидаги меҳмондорчилик пайтида Карина ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ хурсанд эди. У уй бекасининг ўнг томонидан жой олди, қаршисига эса башанг кийинган, гапга чечан ёш йигитни ўтказиб қўйишди. Йигит тезда Карина билан гапга киришиб кетди. Биринчи овқатни еб бўлишгач, Карина ортиқча ийманиб ўтирмай, кўпчиликнинг кулгусига қўшилганини ҳамда суҳбатдошларга ҳамфикр эканини англаб етди.

Гарриет башорат қилиб айтганидек, унинг кўйлаги барчанинг эътиборини тортди. Бунинг устига Роберт Уэйд Каринанинг илтимосини кутиб ўтирмай, пўлат сандиқдан зебу зийнатларни олган эди, уларни кўриб қизнинг кўзлари косасидан чиқиб кетаёзди. Улар турфа хил қиммагбаҳо тошлардан ясалган эди, Карина оқ рангли кўйлагининг тўрларига ярашиб тушишини ҳисобга олган ҳолда, гавҳар тақинчоқларни танлаб олди. Энди майда юлдузчалар шаклида йўнилган, гавҳар доначаларидан ясалган марварид унинг бўйнида ярақлар, тошбақа косасидан ясалган тўғнағичга қадалган яна олгита юлдузча сочларида яшнар эди.

Карина яна узун қўлқоплари устидан кенг билакузугини ҳам тақиб олди, лекин онасининг бир йўла кўплаб зеб-зийнатларни тақиш одобсизлик ҳисобланади, деган ўғитини ёдда тутган ҳолда узугини ва тўғнағичини тақмай, уларни бахмал ғилофда қолдирди.

— Сен эртақлардаги маликаларга ўхшаб кетибсан! — бир оз асабийлашган Карина бир ўзи Керзон-стритдаги 25-уйга келганида уни қарши олган Гарриет ана шундай дея хитоб қилди.

— Мен доимо Дроксфорднинг диди юксаклигига қойил қолардим, — деди майор Жозелин Кортни, — лекин энди сиз, соҳибжамол графиняни кўриб тан бераман — non-pariel¹.

Унга жавобан Карина жилмайган эди, юзидаги кулгичлари ўйнаб кетди.

Тортилган таомлар еб бўлиниб, эркаклар меҳмонхонадаги аёллар сафига қўшилишгач, Гарриет Грасвенор хиёбонидаги Ламли хонимнинг ҳашаматли уйига бориладиган пайт келганини маълум қилди.

Бу хонимнинг қабул маросимлари — гарчи улар эл оғзига тушган бўлса-да, фақат яқин кишиларгагина мўлжалланган, деб бўлмасди. Лекин табиийки, Карина бу ҳақда беҳабар эди.

¹ Non - pariel — тенги йўқ (фр.)

Гавҳару дурлардан ясалган зебу зийнатлар билан хўп безанган қоматдор, барваста Ламли хоним Гарриетни қувонч билан кутиб олди. Кейин эса гарчанд графнинг уйланганини эшитиб ниҳоятда ажабланган бўлса-да, аммо янги меҳмон – графиня Дроксфордни қабул қилаётганидан беҳад хурсанд эканини пайсалга солмай, барчага маълум қилди.

Тахминан бир соатлардан кейин янграётган оркестр мусиқасидан, башанг кийинган, савлатли эркак ва аёлларнинг говур-ғувуридан Карина боши айланаётганини ҳис қилди. Гарчи Гарриет унга меҳмонларни таништирган бўлса-да, бироқ Карина уларнинг исмини эслаб қоладиган аҳволда эмасди.

Бироз гарангсиган Карина диванда ўтирар, теварагига тўпланган дўстлари даврасида бамисоли чипор қушчадек чигирлаётган Гарриетнинг гапларига қулоқ соларди. Шу пайт у бўйдор, кўриниши ёқимтой жентльмен унга яқинлашаётганини пайқаб қолди. Каринанинг назарида ҳар қандай даврада, хатто одамлар гавжум бўлган жойда ҳам бундай йигит безътибор қолмасди. Фақатгина у башанг кийингани, зоҳиран чиройли ва бенуқсон бўлгани учунгина эмас, унда қандайдир қувноқлик ва хушчақчақлик сезилиб турарди. Шунга қарамай, Карина ўзининг тажрибасизлиги билан шуни ҳам аниқладики, бу одамда аёлларга ёқадиган хислатлардан ташқари, қароқчиларга хос дағаллик ҳам сезилиб турарди.

У Гарриетдан ниманидир ўтиниб сўраётгани билиниб турарди, Гарриет эса қаршилиқ қиларди. Ниҳоят, у Гарриетни кўндирди, шекилли, улар биргаллашиб Карина томонга қараб кела бошлашди.

– Мен хато қилаётганимни тушуниб турибман, лекин сэр Гай Меррик сиз билан таништиришимни талаб қилиб туриб олди. Мен унга сиз Лондонга яқинда келганингизни, ҳали танишишга бироз эрта эканини айтдим. У эса менга дўқ-пўписа билан мен учраштирамасам бошқа одам топишини айтди. – У шу тариқа сэр Гайга ёвқараш қилиб айтди: – Шунинг учун Дроксфорд хоним, рухсатингиз билан пешонамга тўппонча тиралган ҳолда сизни сэр Гай Меррик билан таништирмоқчиман. Ўзимнинг қўп йиллик тажрибамдан шуни айтмоқчиманки, у – ҳавойи, қиморбоз ва умуман сиз билан танишиш учун энг нолойиқ жентльмендир!

– Сизга катта ташаккур Гарриет, айниқса, “мақтовларингиз” учун, – деб ҳазиломуз таъзим қилди сэр Гай.

– Унинг ҳеч бир айтган сўзларига ишонманг, хоним.

Шу сўзларни айтганича, Гарриет дўстлари ёнига қайтиб кетди.

Сэр Гай диванга Каринанинг ёнига ўтирди-да, унинг қўлини лабларига босди.

– Сиз билан танишганимдан ниҳоятда хурсандман, Дроксфорд хоним.

– Нега мен билан танишишни жуда хоҳлаб қолдингиз? – қизиқиб сўради Карина.

– Мен ҳаётимда учратган энг гўзал фариштасиз десам, гапларимга ищонасизми?

– Йўқ! – кесиб ташлади Карина. – Ишонмайман, аммо бу сўзларни эшитиш менга ёқди. – Сэр Гайнинг ҳайрат билан қарашини кўриб яна қўшиб қўйди: – Шу бугунги кечагача менга ҳеч ким бунчалик мулозамат қилмаган эди. Гапларингизнинг биронтасига ишонмасам-да, уларни эшитиш менга ҳузур бағишлади.

– Ростдан ҳам ҳеч ким сизга хушомад қилмаганми? Шу пайтгача қаерда эдингиз? – ишонқирамай қайта сўради сэр Гай.

- Қишлоқда эдим, – жавоб қилди Карина.
- Тушунишимча, Дроксфорд сизни ўша ердан топган-а? – қизиқсиниб сўради у. – Жин урсин! Аммо, ҳайрон қоладиган жойи йўқ, унинг доим омади чопган.
- Сиз эрим билан танишмисиз? – қизиқиб сўради Карина.
- Уни болалиқдан биламан, лекин эътиборингиз учун айтиб қўяй, у менинг азалий душманим бўлади.
- Душман? – қулоқларига ишонмай сўради Карина.
- Ҳа, душман, – таъкидлади сэр Гай. – Биз бир-биримизни асло кўролмаимиз, айниқса, ҳозирги дамда ундан илгаригидан ҳам кўпроқ нафратланяпман.
- Нима учун? – соддалик билан қизиқди Карина.
- Чунки у сизни биринчи бўлиб топди, – тушунтирди сэр Гай.
- Нима бало, менга тегишяпсизми? – деб, кулгичларини кўрсатиб илжайди Карина.
- Сэр Гай бундай соддадил саволга бир зум ҳайрон бўлиб, кейин хохолаб юборди:
- Менимча ҳам шундай бўлса керак.
- Ундай бўлса, мени огоҳлантириб қўйишингиз лозим эди. Сизнинг охирги кесатиқ гапингизни қандай тушунишим керак? Кўриб турибсиз-ку, мен ҳали тажрибасизман.
- Бу менинг энг севган рангим, айниқса, гап сизнинг чиройли кўзларингиз ҳақида бўлса, – деди сэр Гай.
- Ана, мен шуни назарда тутувдим. Сизнинг жавобингиз доим тайёр, мен эса оқибатда ўзимни нотавондек ҳис қиляпман, нима жавоб қилишни ҳам билмай қолдим, – деди ҳаяжонланиб Карина.
- Шунчаки чиройли бошчангизга келган истаган фикрингизни гапираверинг, – таклиф қилди сэр Гай.
- Ҳалиям мен шундай қиляпман, – тан олди Карина. – Аммо биламанки, Кортни хоним айтганидек, бу феълим билан ўзимга бир талай муаммолар орттириб олсам керак.
- У ҳолда бундай аҳвол менинг иштирокимсиз бўлмаслигини хоҳлардим.
- Карина мулойимгина кулиб қўйди:
- Ҳарҳолда менга тушунтириб беринг, нима учун эрим билан бир-бирингизни ёмон кўрасизлар?
- Бунинг тарихи жуда узун, – гапни четга буриб жавоб қилди сэр Гай. – Аминманки, вақти келиб эрингиз буни ўзи гапириб беради. Ҳозирча эса сизни огоҳлантириб қўйишга ижозат беринг, Дроксфорд хоним, Альтонга бизнинг танишганимиз, албатта, ёқмайди. Кейинчалик янаям яқинроқ танишишимизни ўйласа, жони чиқиб кетса керак.
- Наҳотки у сизни шунчалик ёқтирмайди? – ажабланди Карина.
- Бунга сабаблар бордирки, ёқтирмайди! Лекин шунга қарамай, ҳаётимда биринчи марта сиз билан яқинроқ танишиб дўстлашмоқни хоҳлаяпман.
- Карина ялт этиб кўк кўзларини унга қаратди:
- Менга ростданам яқин дўст бўлишни таклиф этмоқчимисиз?
- Ҳа, бошланишига шундай, аммо у ёғи қандай давом этишига кафолат беролмайман, – кулимсираб жавоб қилди сэр Гай.
- Очиқчасига жавоб қилганингиз учун раҳмат.
- О, мафтункор Дроксфорд хоним, менга дўст бўлишни истайсизми? – тўғридан-тўғри сўради у. – Ҳеч бўлмаса, то буни бизга

тақиқлаб қўйишгунга қадар. Аминманки, бир кун барибир тақиқлаб қўйишади.

Каринанинг юрагини бир муддатга қўрқув босди, гўёки графнинг жаҳлини чиқарадиган бирон ножўя ҳаракат қилаётгандек. Кейин эса лаблари қип-қизил бўялган Сибли хонимни ва Бонд-стритда графнинг ёнида бир зум кўрган тим қора сочли дилбар аёлни эслади. Қизиқ, граф заргарлик дўконидан Фелицита Коруин хонимга нима олиб берганикин? Граф истаганча дўст орттираверади, Карина эса аралашмасликка сўз берган. Нима бўпти, ахир унинг ҳам дўст орттиришга ҳаққи бор-ку!

У ўгирилиб, сэр Гайга кулиб боқди:

– Модомики, сиз ҳақиқатан шуни хоҳлаётган экансиз, мен сиз билан дўст бўлишга розиман, сэр Гай.

У Каринанинг қўлини аста ўпиб қўйди.

– Сиз билан дўстлашишни қанчалик истаётганимни айтиш учун бироз муддат керак. Ҳозир эса, ижозатингиз билан ўзимнинг баъзи ўкинчларимни сизга сўзлаб берсам, – деди у.

– Албатта, мен сизни эшитишга тайёрман, – деб ваъда берди Карина бироз ўнғайсизлик билан. Чунки унинг нигоҳи ўзгача эди, қўллари ҳам ҳали қўйиб юбормаган эди.

– Сиз жуда гўзалсиз. Шунчалик мафтункорсизки, шу тобда кўз ўнгимдан ғойиб бўлиб қолишингиздан жуда қўрқяпман! – деди чуқур ҳаяжон билан сэр Гай.

Карина эндигина чуқур нафас олган эди, шу тобда уларни кимдир чақириб қолди.

– Меррик, қимор ўйнагани борасизларми, – сўради эркак овози. – Сизлар учун ҳурматли меҳмонларга аталган ўриндиқлар тайёрлаб қўйилган.

Карина сэр Гай ушлаб турган қўлини тез тортиб олди.

– Сизлар ўйнасангиз, мен томоша қилиб туришим мумкин, – деди Карина.

– Юринг, сиз албатта ўйнашингиз керак! – қатъият билан гапирди сэр Гай.

– Мен ахир ўйнашни билмайман-ку?! – тан олди Карина.

– Ундай бўлса ўзим сизга ўргатаман, – деди у ва оҳиста қўшиб қўйди:

– Бошқа нарсаларни ҳам.

Давоми бор

Станислав ГОВОРУХИН

Халқни эҳтиётлаш

1992 йилнинг декабри. Нью-Йорк. Мен эндигина Аляскадан қайтиб турган пайтим (у ерда кино суратга олгандим), бироз тумовлаб қолганман. Бир ётганимча сигарет ҳиди анқиган меҳмонхона бўлмасида ўзимга келдим. Меҳмонхона Нью-Йоркнинг энг ташландиқ жойида — Бродвей ва 42-кўчанинг гадойлар ҳамда фоҳишалар биқсиб ётган жирканч бурчагида жойлашган.

Тўшақда чўзилиб, китобларга кўмилганча ётибман, бу ердаги рус дўкони ҳали бизга етиб бормаган китоблар билан тўла экан. Маъданли ичимликни шишаси билан кўтарарканман (лоҳаслигимни босиш учун), телефон жиринглаб қолди:

— Салом, сиз билан Наталья Дмитриевна Солженицина гаплашмоқда.

Нақ телепатиянинг ўзи. Чунки мен айна пайтда Солженицин қандай қилиб изига тушган айғоқчиларни адаштиргани, КГБнинг тажрибали ёлланма қотилларини доғда қолдиргани ҳақидаги қизиқарли детективни ўқимоқда эдим. (Кези келганда айтиб ўтайки, шу кунгача “Эманни сузган бузоқча” асари жозибаси, воқеаларининг таранглиги билан мен билган детективлар орасида алоҳида ажралиб туради.)

— Станислав Сергеевич, — давом этди Наталья Дмитриевна, — сиз Америкада бўлганингизда бизни кига кириб ўтишга ваъда бергандингиз...

— Тўғри... — чайналдим мен. — Мен буни шунчаки лутф деб ўйлагандим... “Вақтингиз бўлса, бир кириб ўтинг”, деб манзират қилишади-ку одатда.

— Йўқ, йўқ. Александр Исаевич шунчаки манзират учун гапирмайди...

— Мен бу ерда бироз тумовланиб ҳам қолдим...

— Мен сизни ҳозироқ даволайман. Дорихонага киригиз... Айна пайтда тумовдан ажойиб дорилар чиққан...

Ва у мени даволай бошлади. Кунига икки-уч мартадан сим қоқиб, соғлигимни суриштириб турди, кейин уларни кига — Вермонтга қандай боришимни тушунтирди.

Очигини айтсам, жойимдан қўзғалгим йўқ эди. Ахир, улугъ ёзувчига рўбарў бўлишни, унинг қўлини миннатдорлик билан сиқишни ким ҳам истамайди, бироқ... Бу ерда, Нью-Йоркдаги гайри фикрлилар давраларида менга у ҳақида аллам-балоларни гапириб беришган эди: унинг феъл-атворида тоқат қилиб бўлмас эмиш ва қатор-қатор телекамералар ўрнатилган баланд деворлар ортида яшармиш... Ўзи билан қамоқхонада ўтирган одам бир амаллаб унинг ҳузурига кириб борганида у унга бор-йўғи ўн беш дақиқа вақт ажратган эмиш...

Мен бу гапларга гоҳ ишониб, гоҳ ишонмасдим. Ахир, шунақаси ҳам бўлади-ку баъзан: истейдод зўр, лекин феъл-атвор тоқат қилиб бўлмайдиган даражада... Бироқ бунинг бошқа бир жиҳати бор... Мен кўпинча одамлар ҳақида шундоқ хулоса чиқараман: менга хотинингни кўрсат, сенга кимлигингни айтиб бераман. Бу борада янглишмайман. Баъзан шундай гап қулогингга чалинади: “Ўзи-ку тилла одам, фақат хотини ярамас-да”. Бу гирт нотўғри. Агар шундоқ бўладиган бўлса, бу феълдан унинг ўзида ҳам бир тутим бор; бекорга айтишмайди-ку, ахир “хотин ва эр — иккиси бир гўр”, деб.

Мен эса Солженициннинг хотинини яхши кўриб қолишга ҳам улгурдим. Ҳозирча — телефон орқали. Кейинчалик — ўзини кўрганда. Мана, орадан неча йиллар ўтган бўлмасин, менинг Наташага меҳр-муҳаббатим ортса орткики, сира камайгани йўқ.

Қисқаси, мен чипта сотиб олдим-да, йўл-йўлакай гул учун қайрилдим, кейин америка “кукурузниги”га ўтириб, бир соат-бир ярим соатдан сўнг Вермонт штатидаги Кавендишда ҳозир бўлдим. Мени Наталья Дмитриевна кутиб олди ва биз вермонтлик зоҳиднинг қароргоҳига йўл олдик.

Мен Нью-Йоркда эшитанларимнинг барчаси ғирт уйдирма эканлигига амин бўлдим. Айниқса “баланд деворларга ўрнатилган телекамералар”... Уларнинг ўрнига мен йиртқичлар ўтмасин учун тутиб қўйилган симтўрларни кўрдим: улар айрим жойларда ер бағирлаб қолганди, демак бу ҳудудга Канада томондан баъзан бўрилар ўтади.

Биз уйга етиб келдик. Мени Иртиш лақабли пахмоқ қора кучукча қаршилади. Оиланинг кенжатоийи Степка, бирам ажойиб аёл – Наташанинг онаси, Солженициннинг қайнонаси – Екатерина Фердинандовна (уни у Катенка деб таништирди) пешвоз чиқишди.

Иш хонақоҳи – кабинет аталувчи уйчадан Александр Исаевич чиқиб келди. Кўйлақчан, юпқа пайпоқда (кўчада қор ёғар, ажабтовур изғирин эди); ёқимли табассум билан (унинг кўзлари кулиб турарди), жисмонан чайир кўринарди (спорт билан ҳеч қачон шуғулланмаганди), навқирон, ғайратли, хушқомат – қадди-баста йигитлардан қолишмасди. Ушанда у 74 ёшда эди.

– Катенка, – мурожаат қилди у Екатерина Фердинандовнага, – тушлигингиз қачон?.. – Кейин менга юзланиб деди, – тушликкача жиндек ишлашингиз ҳам мумкин...

Биз кабинетга кўтарилдик. Столлар, столлар, столлар. Ҳар бири устида майда ҳарфлар билан қаламда ёзилган қоғозлар, китоблар, маълумотномалар...

– Тарихнавис ёзувчига столлар керак бўлади, – тушунтирди Александр Исаевич. – Мен буни “Қизил гилдирак” устида ишлаётганимда англаб етдим. Шунда ҳамма нарса қўл остингда бўлади, керакли китоб ёки маълумотномани ахтариб жавонларни титкиламайсан. Ҳикоя эса... Ҳикояни мен тизамда ҳам ёзишим мумкин.

Хонага разм соламан – диван ҳам, каравот ҳам йўқ. У қаерда дам олади? Кунига 14 соатлаб ишлаб, наҳотки бир неча дақиқага ором олиш учун оёқ узатиб олмаса...

– Йўқ, мен ишлаётган вақтимда ҳеч қачон чўзилмайман. Мабода толиқсам оромкурсида... мусиқани кўйиб, жиндек мизғийман...

– Қанақа мусиқаларни тинглайсиз? Ишлаётганингизда қайси мусиқа сизга кўпроқ ёқади?

– Ҳар хили. Мумтозлари, албатта. Айниқса Шуманни ёқтираман...

– Сайрга ҳам чиқасизми? Бу ерда ўрмонлар ажойиб экан...

– Йўқ. Деярли йўқ. Бу мени чалғитади. Доим оёқнинг остига қарашга тўғри келади – ҳар қадамда дўппайган илдишлар, кўлмаклар... Мана бу ойнаванд айвонда баъзан юриб қоламан – у ёққа-бу ёққа...

Мен айвонга назар ташладим. Етти қадам олдинга, етти қадам орқага.

– Бу нақ қамоқхонадагидек, – дейман.

– Мен бунга кўникиб кетганман, – хохолайди.

Кейин биз ишга киришдик. Икки кун давомида у менга рус тарихи бўйича маъруза ўқиди. Қани ким мақтана олади, менга тарихдан улуг рус ёзувчиси маъруза ўқиган деб? Ҳам улуг тарихчи-олим! Менинг эса бунга ҳаққим бор.

“Биз йўқотган Россия” номли фильмимни суратга олаётган эдим, менга айтилган пайтда бу маърузалар айниқса асқотадиган бўлди! Биз асосий диққат-эътиборни феврал инқилобига қаратдик. Эндиликда Октябр инқилоби содир бўлмаганлиги ҳаммага беш қўлдек аён. Большевикларга ҳокимиятни забт этиш шарт бўлмаганди – у кўчада улоқиб ётарди. Буюк мамлакатни хароб қилган бешафқат, қонли, қаттол инқилоб 17-йилнинг февралда бўлиб ўтганди.

У беназар мураббий эди. Туғма муаллим – Рязань мактаби ўқувчиларининг оғизларини очганча уни қандай тинглаганликларини тасаввур қиламан. У ёрқин, ифодали, ишончли далиллар билан гапирарди.

– Ҳаммаси давлат асослари – дин ва полицияни йиқитишдан бошланди. Бунда, айниқса бизнинг зиёлиларимиз камарбаста бўлдилар. Эслаб кўринг, рус адабиётининг энг салбий персонажлари кимлар эди? Рухоний ва миршаб! Ҳатто Пушкинда ҳам бор бу: “Бор эди рухоний – далли-девона, силлиқ пешона...”

Дин пешволарига бўлган бу ҳурматсизлик инқилоб арафасида ўзининг авж пардасига кўтарилди. Мана, сизга бир мисол. Қишлоқ кўчасидан поп ўтиб

бормоқда. Уни узоқдан кўрган болалар темирчи ёнига югурадилар ва тақани оловда қип-қизил бўлгунича қиздиришиб, кўчадаги тупроққа ташлаб қўядилар.

Поп эса — содда деҳқон эмасми. Унинг турмушида асқотиб қоладиган нарсани кўриб қолганда эгилиб олмасдан, лоқайд ўтиб кетиши мумкинми? Бозиллаган қўлига пуфакчалар тошиб кетади — бундан болалар хахолашади. Катталарнинг ҳам оғзи қулоғида...

Соат бирларга яқинлашганда менинг муаллимим сабоғини тўхтатди.

— Сайр қилинг, чекиб олинг... Йигирма дақиқадан кейин қайтаман...

Мен хонада айландим, стол устига батартиб тахланган қоғозларга кўз югуртирдим... Қандай бахт! Мен ёзувчи ижодхонасининг нақ меҳвариди эдим... Наҳотки у ҳаммени бу ерга қўйса? Тагин эсимга нью-йорклик уйдирмачиларнинг Солженицин ҳақидаги алмойи-алжойи фишқ-фужурлари тушди. Сўнграқ, Солженицин публицистикаси билан танишгач, мен бу нафрат табиатини теран англадим. Буларга унинг жавоби эди. У ҳам аяб ўтирмаган. Уларнинг турли анжуманлар, йигинларга таклифларини у қабул қилмаган. Уларнинг ҳақоратомуз тажовузларига жавоб қилмаган (жавоб қилган бўлса кейинроқ ҳаммасига бир йўла қойилмақор қилиб жавоб қилганки, бу рус публицистикасининг энг ёрқин саҳифаларини ташкил қилади); у ўз юртини шундоқ қийин пайтларда ташлаб, Россияни тарк этганларни умуман тушунмасди (у ерда уларга ҳар қанча қийин бўлмасин).

У эса ўзгача яшаб, ўзгача йўл тутди: Нобель мукофотини олиш учун боргани йўқ, чунки қайтишга қўймасликлари мумкин эди; ҳар қалай шу гапни кўп тақрорларди: “Мен Россияни фақат кўлимда кишан билан тарк этаман”. Деярли шундоқ бўлди ҳам.

Мен хона ичида юрарканман шу ҳақда ўйлардим — эсимга ўзимизнинг можароқашларнинг унинг йирик асари ҳақида айтган таҳқиромуз маломатлари тушди. Мана, у жавонда турибди, — “Қизил гилдирак”, унинг уй босмахонасида терилиб, Парижда чоп этилган тап-тайёр ўн-ўн икки жилди.

— Александр Исаевич, ўзингиз яхши тушунасиз... ҳозир халқ енгил нарсаларни ўқийди... Бу семиз китобларни кимнингдир бошдан-охир мутолаа қилишини тасаввур қилиш мушкул...

— Жудаям яхши тушунаман, — кулади у. — Ўқиши шарт ҳам эмас! Сизга ҳам маслаҳат бермайман. Бироқ... Сиз майда ҳарфларда терилганларини албатта ўқиб чиқишингиз керак, — улар хужжатлар. Олдий китобхон масаласига келсак... Кимдир ўқиб чиқади... Кўпчилик эса, албатта, ўқимайди. Бироқ келгусидаги тарихчи — Феврал инқилоби тадқиқотчиси бу иш олдидан лоқайд ўтмаслиги шак-шубҳасиз. Акс ҳолда унинг тадқиқоти ҳечам тўқис ва росмана иш бўлолмайди...

Бироқ бу суҳбат кейинчалик, менинг Вермонтга иккинчи бор келганимда кечади. Ҳозир эса... Эшик очилиб, қаламда ёзилган қоғозча билан Солженицин кириб келади... Негадир чехраси тунд — Москва радиосини эшитган экан, билсам... Рўпарамга ўтириб, ёзиб олган қайдларига қараб, сўнгги кунда Ватанда нималар содир бўлганлигини гапира бошлайди...

Мен ўшандаёқ — биринчи келганимда унинг Россияда нималар бўлаётганлигини ипидан-игнасиғача билишидан лол қолган эдим. Мен пойтахтда яшаб туриб, ҳар куни янги газетани варақлаб, радио эшитиб, телевизор кўриб, бунинг устига — мамлакат бўйлаб кезиб (ҳафта сайин менга сафар чиқиб турарди), 18 йилдан буён Ватандан четлаштирилган одам билганларининг ярмисини ҳам билмас эканман.

Кейин биз Екатерина Фердинандовна тайёрлаган тушликни, тўғрироғи кечки таомни тановул қилдик — соат беш-олтилар бўлиб қолган эди, ташқари қоронғилашганди. Жуда оддий ва мазали рус таоми. Фақат ароқ Данияники — рус ароғи Вермонтда йўқ. Бир қадахдан ичдик. Кечқурун алламаҳалгача Наташа билан ошхонада ўтирдик, фарбчасига тайёрланган таомлардан тотиндик. Александр Исаевич хонасига йўл олди ва унда чироқ ёнди.

— Нима у, яна ишламоқчимми?

— Йўғ-а... Ишга тайёргарлик кўради: режа тузади, кўчирмалар қилади. Ўқийди...

Эрталаб ундан бу қадар ишчанлигининг сири нимада, деб сўрадим. Кунига ўн икки-ўн тўрт соатлаб, тинимсиз, байрамларсиз, дам олиш кунисиз ишлаш осонмас...

– Уйқу, – жавоб берди Александр Исаевич. – Фақат уйқу. Мен тўйиб ухлайман...

Мен унинг кечқурун чой ҳам ичмаслигига эътибор қилдим. Доғ сув, шақиллаб қайнаган доғ сув – стаканда тагчаси билан – чойдек ичади. Ун бирда ўринга кирган бўлади. Китоб билан... Соат еттида туради, саккизда – иш столида бўлади.

Александр Исаевич менга ўз “дала-ҳовлиси”ни ҳам кўрсатди. Тик адир остида, уйдан юз қадамлар нарида булоқ қайнаб турибди; ундан оққан сув мўъжазгина кўлга ҳам айланган. Унинг қиргоғида эски кулба турибди, ўтинхона тахлит. Александр Исаевич ўзига тақия ясаб олиб, сув бўйига гўладан стол ва курси бунёд қилган ва бутун ёзни тушликка ҳам бормай шу ерда ишлаб ўтказган; эрталаблари муздек сувда чўмилирди... Бу унингча “дала-ҳовли гашти” эди.

– Бир куни ишлаб ўтиргандим... Бирдан кўзим тушиб қолди: чакалакзордан иккита ит чиқиб келарди. Бирам ғалати итлар... Қарасам – бўрилар!

– Кейин у ердан буткул кўчдингизми?

– Йўқ, ишда давом этдим, фақат ўзим билан тўшпонча олволадиган бўлдим...

Мен Нью-Йоркка отланарканман, Наташа ва Екатерина Фердинандовна билан “йўл оёғи” қилаётганимизда, Солженицин турли-турфа китобларни тутқиза бошлади:

– Мана буни сиз ўқишингиз керак. Мана бунисини – сўзсиз! Мана буни зерикканингизда мутолаа қиласиз.

Мен муқовага кўз югуртирдим: “А.Солженицин. Публицистика”. Мен бу китоб номини кўп бор эшитиб, кўзим билан кўрмаган эдим... Унда “Маърифатбозлик”, “Бизнинг плюралистлар” сингари машҳур мақолалар борлигини билардим...

– О-о, Александр Исаевич! – дейман. – Дастхат ёзиб беринг, илтимос!

У китобни олиб, меҳмонхонага кириб кетди ва бориб кичкина курсига ўтирди. Китобни очиб, ниманидир ёзаркан, ўйланиб қолди... Биз Наташа иккимиз ошхонада гаплашиб турибмиз; мен кўз қирим билан уни қузатаман.

Мана, яна у ёзмоққа тугинди... Тагин ўйланиб қолди. Мен нима деб ёзмоқчи эканлигини тасаввур қилишга уринаман. Қандайдир тилак ё истак... балки Россияга боғлиқ гапмикин...

Александр Исаевич қўлимга китобини тутқазди... Мен уни халтамга жойлаб қўйдим, қўлини сиқиб хўшлашдим, Екатерина Фердинандова билан ўпишиб хайрлашдим... Сўнг Наташа иккимиз машинага ўтириб, аэропорт сари ошиқдик – вақт зиқ эди... Сўнг мен Бостонда рейсни алмаштириб, Нью-Йоркка учдим. “Ла Гуардия” аэропортида мени дўстларим кутиб олишди, биргаликда япон ресторанига кирдик... Уларга Солженицин ўз китобига мен учун дастхат ёзиб берди дея мақтанганим эсимда... Тунаш учун дўстларимдан бириникига бордим; мени тонгда уйғотишиб, бир амаллаб Москва учоғига етказиб боришди...

Учоқда ўтирган кўйи ўзимни ўзим сўкаман: эҳ, каллаварам, халтадаги китобни-ку олиб қўйсам, ҳозир ўқиб ўтирган бўлардим... Ҳаммадан муҳими – унинг нима деб ёзганлигига қўнглим ниҳоятда интиқ эди...

Қисқаси, Москвадаги хонадонимга етиб боргач, мен ечинмай туриб, халтани очиб, китобни олдим-да қуйидагиларни ўқидим: “Станислав Сергеевичга ҳурмат билан Солженицин”.

Кейинчалик мен Наташадан сўрадим:

– У нима ҳақида узоқ ўйланиб қолганди?

– Биласизми, Слава, – у менга тушунтира бошлади, – унинг учун ўзга бир одамга қай тарзда – қандай ҳуқуқ билан мурожаат қилмоқлиги жуда муҳим. Айтайлик, сизнинг таниш-билишлигингиз яна давом этадиган бўлса ва у сизни кўпроқ билса, “чин юракдан” ёки шу сингари бошқа ниманидир ёзган бўларди...

Нима ҳам дейсан... Солженицинлар – мана шунақа.

Биз, албатта, мудҳиш хабарга тайёр эдик – кейинги икки-уч йилда у ўзини ёмон ҳис эта бошлаган эди. Унинг ўзи ҳам замин юзини муносиб тарк этишга руҳан тайёр эди. Барибир – бошга тўқмоқ ургандек бўлар экан...

Илиқ денгиз соҳилида ётганимда – менга қўнғироқ бўлиб қолди... Эртаси тонгдаёқ Москвада ҳозир бўлдим.

Уни Улуғ урушнинг қатнашчиси, жанговар офицер сифатида ҳарбийларга хос ҳурмат-эҳтиром билан қузатишди. У билан видолашишга иккала президент

ҳам келди. Кўчани унинг номига қўйишди. Тақдир ҳазилини қаранг: Катта Коммунистик проспектини коммунизм гўркови номи билан аташди. У чўлтоқ коммунизм таназзулини олдиндан кўрган ва уни тезлаштиришга бор имконини ишга солганди.

91-йил августида унинг ягона хати келиб, унда “Эврилиш инқилоби билан табриклайман” деган қутлов сўзи бор эди. Бу калимани у кейин бирор марта ишлатмаган. Бинобарин коммунизм интиҳоси 1991 йилнинг 21 август куни билан муҳрланган. Бироқ Солженицин бунақа “эврилишни” орзу қилмаганди. Янги “озод” Россия шунақанги мудҳиш қиёфа касб этади деб ким ўйлабди! Муҳим лавозимларни яна ўша коммунистларнинг ўзи эгаллашди. Улар бунча буқаламун бўлмаса! Қиёфасини ўзгартирганлар дафъатан демократларга айландилар. Энг юксак тахтга Сиёсий бюро аъзолигига номзод ўтирди, вилоятларни обком котиблари ўзлаштирдилар... Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган талон-тарожлик бошланди...

Россия бундай кулфатни 17-йил февралда бошидан кечирган эди. Феврал инқилоби табиатини яхши ўрганган Солженицин воқеаларнинг бундай тус олишини олдиндан кўриши ҳам мумкин эди. Бироқ ақли бовар қилмаганди — наҳотки улар тарих сабоқларини мутлақо унутсалар? Муқаддас китобда айтилмаганми, ахир: “Оллоҳ шунни уқдиради: ўз йўлингизда тўхтанг ва қадимгилар йўлини сўранг, қайси бири тўғри бўлса, ўшандан юринг”.

Йўқ, тўхташмади, сўрашмади, ўтмишга қайрилиб боқишмади. Лекин у 91-йил августига қадар рус жамиятини ҳалокат йўлига ўтишини тўхтатиш борасида огоҳлантириб бонг урган эди. У мўъжазгина (қаттасини доҳийларимиз англашга ожизлик қиладилар деб) ва ихчамгина “Россияни қандай қилиб ободонлаштиришимиз мумкин” деган китобини ёзди.

Бунга шунчаки истехзо билан қарашди. Бутун бошли китобдан янги сўз — “ободонлаштириш” ўзлашди, холос. Бу сўз рус тили луғатидан мустаҳкам ўрин олди. Мана, шундан буён йигирма йил ўтибдики, ҳамон “ободонлаштирмоқдалар”. Айниқса китоб биздаги юқори давраларда истехзога дучор бўлди. “Узининг Вермонтида туриб, у нимани ҳам кўрарди?” Гўё “улкан нарса йироқдан яхши кўринади” деган калимани мутлоқ эшитишмагандек. Горбачёв, ўзининг эътирофига кўра, китобни қўлига қалам олиб икки марта ўқиб чиққан. Бироқ ҳеч нарсани ўқмаган ва қабул қилмаган.

Мен зиёлиларимизга бу рисолани бутунги кунда ўқиб чиқишларини маслаҳат берардим. Албатта, кеч, — йўл қўйилмаслиги мумкин бўлган хатоликлар барчаси содир бўлган. Бироқ ўзларининг ким эканликларини билишга восита бу.

Шундан икки жумла: “Интизом ва ҳалолликсиз шахсда ҳам, давлатда ҳам эркинлик бўлиши мумкин эмас. Айниқса демократик тузум кучли қўлни тақозо қилади, токи у давлат рулини тўғри йўналишга бура олсин”.

О, бизнинг зиёли оммаимизнинг жўрликда жар солганини кўрсангиз: “У “кучли” қўл тарафдори, демак диктатурани истайди!”

Балки китобдаги энг муҳим гаплардан бири ушбудир:

“Агарда миллатнинг руҳий қуввати сўнган бўлса, ҳар қанақанги давлат тизими ва ҳар қанақанги саноят ривожини ўлимдан қутқариб қололмайди, зеро, ўзаги чирик дарахт йиқилади. Ана шунда юзага чиқадиған эркинликлар орасида виждонсизликнинг олий мавқега кўтарилиши шак-шубҳасиздир”.

Мана, ўн етти йилдирки, бизнинг жамиятимиз бош миллий гоё нимада эканлигини идрок этишга интилмоқда.

Солженицинни ўқисалар бўлмайдами! Унинг жамики мақолалари, жамиятга, унинг илғор отряди бўлган зиёлиларга, мамлакатлар йўлбошчиларига мурожаати битта гоё билан — халқни эҳтиётлаш гоёси билан суғорилган.

Бундан ортиқ мўътабар ва эзгу гоё борми? Яна қанақанги мақсад жамиятни — йўлбошчилар ва фуқароларни чинакамига жипслаштира олади? Тушуниб етишмади, қабул қилишмади. “Халқни эҳтиётлаш” дегани нимаси? Янги доҳийларда “халқ” деган тушунча қардан бўлсин? Улар учун инсон — бир хомашё. Бу ёғига ҳисобни билсанг, бўлди. Сталиннинг саноғи миллионлаб эди. Уларники — минглаб. “Ислоҳот”ларнинг жами оғирлиги халқ елкасига тушди. Йўлбошчиларнинг жамики хатолари халқ қони билан ювилди. Қанчалаб инсонлар нобуд бўлмади бу тавқи лаънат олган 90-йилларда! Урушдан, очликдан, ҳаётдаги алғов-далғовлардан. Аҳоли нуфуси йилига миллион кишига камайиб борди! Маънан ўлим топганларни айтмайсизми?! Буниси ундан даҳшатлироқ. Ҳеч ким сезмаган ҳолатда, қисқа муддатда (бор-йўғи ўн йил ичида) маърифатли зиёли мамлакат — Ер куррасининг

олтидан бир қисми! – маънан қашшоқ муҳитга айланди-қолди. Бу ҳолнинг умумбашарият ахлоқига таъсир ўтказиши муқаррардир ва ўтказа бошлади ҳам...

Мен унинг ҳали Вермонтдалигида бизнинг ишларимиз ҳақида шу қадар кўп билишлигидан ҳайратланганлигимни таъкидлаган эдим. Ватанга қайтиб, у бутун Россияни кезиб чиқди, раҳбарлар билан эмас – оддий одамлар билан учрашди, минглаб хатларни ўқиди (поёнсиз мамлакатнинг турли бурчакларидан унга ёзишарди), у халқнинг жами ташвиши ва кулфатидан хабардор эди, унинг нима билан нафас олишини, нимага умид қилишини, ҳокимиятдан нимани кутишини биларди.

Бир замонлар Вас. Ключевский шундай деганди (ёдимда қолгани): “Россия тарихида ибратли мисоллар кўп эмас... Бироқ биз шунчалар кўп хатоликлар қилганмизки, яхшироқ бўлишимиз учун уларни тақорламасликнинг ўзи кифоя”. Ж.Оруэлл бу фикрни бундан-да ёрқинроқ ифодалаб, ҳикматли гап даражасига кўтарган: “Ўтмишга эга бўлган инсонгина кедажакнинг соҳибидир”.

Солженицин ҳақида гапирганда у “кедажакка қалит бўлган” ушбу ҳикматларни ўзида мужассам этган эди дейишимиз мумкин. Хуллас, у муҳожирликдан ватанга нафим тегади деган катта умид билан Россияга қайтган эди.

Кераги бўлмади.

Маълум бир пайт у телевидение орқали чиқишлар қилди. Энг муҳим муаммолар ҳақида, жумладан, ўқитувчи турмуш тарзи ҳақида гапирди. Ўзи Худо берган ўқитувчи эди, шу боис мамлакатимиздаги ўқитувчилар аҳволини яхши биларди. Унинг фикри солда эди: ўқитувчиси қашшоқ мамлакатнинг яхши яшашга ҳаққи йўқдир. Мен унинг бирорта сўзини ўтказиб юбормай, ютоқиб тинглардим.

Уни эфирдан четлаштиришди. Зерикарли, рейтингни паст эмиш.

Яхши эсимда: ўшанда телеэкрандан киборлар даврасига яқин бир сайроқи суҳандон аёл чиқиб шундай деганди (сўзма-сўз келтираман): “Эшитинглар, қандай гоёни илгари суряпти бу мияси суюлган қария!”

У “халқ хизматкорлари” олдида чиқишга розилик берди (балки уларга бирор нарсани уқтиришга эришар) ва Давлат Думаси минбарига кўтарилди. Уни эшитишмади – кулишди, баланд овозда бир-бирига гап қотишди, зал бўйлаб юришди...

Унинг кераги бўлмади... Саройга кераги бўлмади. Кимларнинг маслаҳатларига қулоқ осмадик биз ўша пайтда! Сакслардан, Сорослардан, Биллардан, Гельмутлардан йўриқ олмай бир қадам ҳам босганимиз йўқ... Фақат бир инсоннинг – маслаҳатини, ёрдамини, иштирокини биз миннатдорлик билан қабул қилишимиз керак бўлган инсоннинг кераги бўлмади.

Мен яқиндагина Питердан қайтдим. Айтишларича, Александр Исаевичга сўнги бор ҳурмат бажо келтирилган қуни Питер китоб дўконларидан унинг китобларини шипириб кетишибди. Бу яхшилик аломати – демак, жамият соғломлашмоқда. Демак, Солженицин ҳали керак бўлади! Демак, унинг учун – улуг фуқаро учун ўлим йўқ. Зеро ер юзида тер тўкиб заҳмат чеккан, ўзидан яхши ном қолдирган ҳар бир зотга ўлим йўқдир.

Сўзимни Россия президентига шундоқ мурожаат билан яқунлагим келди: миллий гоёни ахтариб ўтирманг, у бор ва ундан яхшисини ўйлаб тополмайсиз.

Бу ушбудир:

Халқни эҳтиётлаш.

“Литературная газета”нинг шу йил
16 сентябр (№36) сонидан олинди.

Русчадан
Мирнўлат МИРЗО
таржимаси

Уильям ШЕКСПИР

Макбет

Шеърый трагедия

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР:

Дункан — Шотландия қироли

Малькольм }
Дональдбайн } Унинг ўғиллари

Макбет }
Банко } Дункан лашкарбошилари

Ленокс }
Росс }
Ментис } Шотландия зодагонлари

Ангус }
Котнес }

Флиенс — Банконинг ўғли

Сивард — Нортемберлен гумаштаси, англиз саркардаси

Ёш Сивард — Сиварднинг ўғли

Сейтон — Макбетнинг гумаштаси

Макдуфнинг ўғли

Англиялик шифокор

Шотландиялик шифокор

Сержант

Саркор

Чол

Макбет хоним

Макдуф хоним

Сарой хоними — Макбет хонимнинг канизакларидан

Геката

Учалвасти

Банко арвоҳи ва бошқа руҳлар

Лордлар, дворянлар, офицерлар, солдатлар, қотиллар, хизматкорлар ва чопарлар.

Воқеа Шотландия ва Англияда бўлиб ўтади.

*Рус тилидан
Рамз БОБОЖОН
таржимаси*

Инглиз адабиётининг буюк намоёндаси Уильям Шекспирнинг (1564–1616) ўнлаб асарлари Ф.Фулом, К.Яшин, Уйғун, М.Шайхзода, Т.Тўла, Қ.Мирмухамедов сингари адиблар ва таржимонлар томонидан ўзбек тилига ўгирилган.

Дунё драматургиясининг шоҳ асарларидан бири бўлмиш «Макбет» трагедиясини Ж.Камол – инглиз тилидан, Саъдулла Аҳмад рус тилидан таржима қилиб китобхонларимизга тақдим этишган. Зеро, буюк асарларга турли замонларда янги-янги таржимонлар қўл уриши дунё адабиётида тез-тез учрайдиган ҳол.

«Макбет»нинг ушбу таржимаси Ўзбекистон халқ шоири Рамз Бобожон томонидан амалга оширилган. Асардан парча эълон қилинмоқда.

1-ПАРДА**1-САҲНА**

Дашт. Момақалди роқ.
Уч алвасти кириб келади.

Б и р и н ч и а л в а с т и

Балки учрашурмиз ёмғир ёққан тун,
Момақалди роғу чақмоқлардан сўнг?

И к к и н ч и а л в а с т и

Учрашурмиз учов жанг тугаган чоғ,
Бир тараф галаба қозонгач мутлоқ!

У ч и н ч и а л в а с т и

Ҳали ёйилмасдан оқшом шафағи...

Б и р и н ч и а л в а с т и

Қайда учрашурмиз?

И к к и н ч и а л в а с т и

Йўнғичқазорда.

У ч и н ч и а л в а с т и

Ҳали кун ботмасдан,
қош қораймасдан,
Унда учратурмиз Макбетни дарҳол!

Б и р и н ч и а л в а с т и

Мушук миёвлади — жўнамоқ керак!

Ҳ а м м а а л в а с т и л а р

(Баравар)

Кетдик, қуриллади чўлқурбақа ҳам!
Эзгулик, ёвузлик сарҳади ўчсин,
Учамиз қўланса, бадбин бўй аро!

(Фойиб бўладилар)

2-САҲНА

Форрес бўсағасидаги лагерь,
Саҳна ортида — жанг шовқини.

Қирол Дункан, Малькольм, Дональбайн, Ленокс кириб келадилар. Уларнинг қаршисидан қонга беланган сержант чиқади.

Д у н к а н

Ким бўлди экан бу қонга беланган?
Исёнкорлар билан жанг тафсилотин
Сўйлаб берар, балки...

М а л ь к о л ь м

Бу, ўша сержант,
Тутқунликдан мени айлаган халос,
Бурчлиман қошида, — Салом, мард дўстим!
Қирол билмоқ истар, жанг майдонини
Сен ташлаб чиққанда, айҳаннос солиб,
Кимнинг қўли баланд эди?

С е р ж а н т

Номаълум.

Бир-бирин бўғзига чанг солган ғаним
Икки жангаридек билмасди шафқат.
Кўзига қон тўлган машъум Макдональд
Туғилган кунидан руҳида мараз,
Ғарбий ороларнинг барисидан у —
Ирланддан пиёда лашкар ёллабди.
У ёвуз ортидан, лабида кулгу —
Фортуна бузуқ ҳам келиб, қўллабди.
Аммо беҳудадир. Шараф фарзанди,
Жасур Макбет эса (шу номга лойиқ!)
Шамширин ўйнатиб борарди дадил,
Қонли қасос дуди анқиб турарди —
Сотқинга бир ўзи келди юзма-юз.
Қўлин ҳам олмади, видолашмади,
Вужудин қоқ икки бўлиб ташлади,
Бошин хочга илиб қўйди баралла!

Д у н к а н

О жасур жигарим! Ардоқли вассал!

С е р ж а н т

Бироқ қуёш баъзан юз кўрсатар-у,
Кемаларга тўфон-ҳалокат йўллар...
Бинобарин, бизнинг офатга ногоҳ
Шодлик тамал бўлди. Шотланд қироли,
Билиб қўй: мардлик-ла ҳақиқат бирга,
Бир ерга таяниб чекинтиролдик —
Ирландларни, учиб келган бўлса ҳам.
Ва Норвег қироли вақт-ғаниматда —
Қаноти синмаган кучларин эса,
Биз томон ташлади.

Д у н к а н

Улар қошида
Макбет, Банко ҳоли не кечди экан?

С е р ж а н т

Чумчуқ қаршисида тургандай бургут,
 Арслон қуёни кўрган бамисол!
 Ҳа, шундай! Дубора ёғдирдилар ўт,
 Дубора зарб еди душман беомон.
 Ўз қайноқ қонида ювинмоқми, ё —
 Гольгофни тикламоқ истарми улар,
 Билмадим... Ҳар қалай кўрмакка муҳтож,
 Ҳолдан тоймоқдадир — ўртар жароҳат...

Д у н к а н

Ўзинга муносиб жароҳатинг ҳам:
 Ўктамлик белгиси... Табибни чорланг!

(Сержант кетади)

Ким ташриф буюрди?

М а л ь к о л ь м

Муҳтарам зот Росс.

(Росс кириб келади)

Л е н о к с

Ошғич аломати кўзида ёнар,
 Кутилмаган хабар келтирар балки.

Р о с с

Паноҳингда асра қиролни, раббим!

Д у н к а н

Йўл бўлсин, қаёқдан?

Р о с с

Давлатпаноҳим,
 Файфдан... унда пора бўлган норвег ялови
 Мисоли елпуғич лашкаринг учун!
 Норвег қироли ҳам, тўда дарғаси,
 Кавдор ҳокими ҳам, ҳамма-ҳаммаси.
 Юз тубан кетдилар бизга ташланиб...
 Жанг эса чўзилди, Беллон эркаси —
 Макбет қалқонини тутди кўксига,
 Пулат шамширини ўйнатиб дадил,
 Мағлуб этмагунча разил норвегни...
 Қисқаси — тору мор этилди ганим.

Д у н к а н

Мислсиз зўр омад!

Р о с с

Норвег қироли,
 Свенон — битимга келмоқни сўраб,
 Ўликларни кўмиб улгурмасданоқ —
 Бизга ўн минг доллар нақдгинани у
 Сент-Кольм оролида тўлади сўзсиз.

Д у н к а н

Энди насли Кавдор хиёнат қилмас.
 Қани, бор, исённи тинчит бутунлай!
 Макбетни зафар-ла муборакбод эт!

Р о с с

Бажонидил! Адо этурман, адо...

Д у н к а н

Макбет улуғланди душманни енгиб.

(Ҳамма тарқалади)

3-САҲНА

Йўнгиққазор дашт. Момақалди роқ. Уч алвасти кириб келади.

Б и р и н ч и а л в а с т и

Қаерлардан сўрай сени, эгачим?

И к к и н ч и а л в а с т и

Чўчқалар қийранди, ошгандан кучим.

У ч и н ч и а л в а с т и

Ўзинг-чи, эгачи?

Б и р и н ч и а л в а с т и

Кемачи қайлиғи қошига бордим,
 Шақиллатиб каштан чақарди тишда,
 «Менгаям бер» дея унга ёлбордим,
 «Йўқол, ажина!» деб қаргади ичдан,
 Эри Алеппога кетди кемада,
 Аммо, мен панжара ортида шу он
 Думсиз каламушдай турмай бир ерда
 Ортидан борардим, борардим ҳамон...

И к к и н ч и а л в а с т и

Сенга ўз шамолим этаман тортиқ.

Б и р и н ч и а л в а с т и

Ташаккур, эгачи.

У ч и н ч и а л в а с т и

Бундан ҳам ортиқ —
Меникин олақол,

Б и р и н ч и а л в а с т и

Бас, энди, етар,
Қанча мард бўлса ҳам, беҳуд, бекадар,
Ё румпельни нечоғлик бурсин,
Қани, энди қутулиб кўрсин!
Қуруқ бир боғ пичан сингари
Бўлса ҳамки, уйқудан маҳрум —
Тентирагум тун-кун сарсари,
Соя каби жим...
Уч бора йигирма етти —
Ҳафта сузар бетиним.
Кема ҳалок бўлмаса ҳам
Портга пачоқ қайтгуси...
Мана, бунга боқ, бўтам!

И к к и н ч и а л в а с т и

Нима у?

Б и р и н ч и а л в а с т и

Бармоқ. Лоцман борди кема суриб,
Сув остига кетди кириб...

(Саҳна ортида ноғора овози)

У ч и н ч и а л в а с т и

Ноғора овози эшитилмоқда,
Демак, Макбет қирол томон шошмоқда.

Ҳ а м м а с и

Опалар, шошайлик тезроқ,
Қим сувдан-у, ким ердан, бироқ
Ўраб олса, бизни уч бора
Кошкийди, сеҳрли доира:
Уч бора уч — тўққиздир,
Икки ўн беш — ўттиздир...
Тўхта! Бошланди жоду.

(Макбет билан Банко киради)

М а к б е т

Бундан ҳам даҳшатли, шонли кун борми?

Б а н к о

Ҳей, Форресгача ҳали олисми?
 Кимлар бу, қуришқоқ; ёввойи вужуд?
 Замину замонда бўлмагай бундоқ,
 Найлай! Кўз ўнгимда кўриб турибман.
 Айтинг, инсонмисиз, инсу жинсми ё?
 Саволим англаган ўхшайсиз гўё,
 Босиб бармогингиз дўрдоқ лабларга,
 Кампир деб, атардим бўлмаганда гар —
 Соқолларингиз.

М а к б е т

Жавоб беринг, кимсиз?

Б и р и н ч и а л в а с т и

Гламисс пушт-паноҳи Макбетга шараф!

И к к и н ч и а л в а с т и

Кавдор пушт-паноҳи Макбетга шараф!

У ч и н ч и а л в а с т и

Бўлажак қиролга — Макбетга шараф!

Б а н к о

Макбет, титраб кетдинг, қўрқасан наҳот,
 Уларнинг ёқимли сўзидан?! Бўлингиз иқрор,
 Сизлар инсу жинсми ё тирик жонзот.
 Эшитиб турибди салом ўрнига —
 Улуғвор унвон-у, шон-шараф, виқор,
 Шоҳона умид ва ниятдан ваҳи!
 У-ку ҳаяжонда. Нега, демайсиз —
 Менга лоақали бир оғиз сўз ҳам!
 Ҳолбуки, айтмоққа қобилсиз, уруғ —
 Ерга сочилганда, қай бири унар,
 Қай бири унмайди, сири нимада?
 Қани, очиб кўринг тақдирим фолин —
 Гарчи газабингиз, ҳимматингиз ҳам
 Мен учун бир пул!

Б и р и н ч и а л в а с т и

Шараф сенга!

И к к и н ч и а л в а с т и

Шараф сенга!

У ч и н ч и а л в а с т и

Шараф сенга!

Б и р и н ч и а л в а с т и

Сен Макбетдан, пастсан, аммо буюкроқ.

И к к и н ч и а л в а с т и

Ҳам, бахтсизсан, ҳам бахти бисёр.

У ч и н ч и а л в а с т и

Қиролмассан, қироллар этурсан ато,
Яшасин, тоабад Макбет ва Банко!

Б и р и н ч и а л в а с т и

Макбетга, Банкога шон ила шараф!

М а к б е т

Ҳали, ҳамма гапни айтмадингиз сиз,
Жодугар баччалар. Мен – Гламисман,
Гарчи отам Синел қазо қилса ҳам,
Аммо, Кавдормасман. Кавдор ҳокими,
Ҳамон тирик, жони фароғатга ёр.
Шотланд қироллиги осонми менга,
Кавдор бўлмоқдан нақ! Қайдан топдингиз –
Тутуруқсиз бу гапни? Айтингиз, нечун –
Қақраб ётган даштда йўлдан тутдингиз
Бўлмағур сўз билан? Берингиз жавоб!

(Алвастилар ғойиб бўлади)

Б а н к о

Улар пўпанаклар, худди сув каби
Ердан бунёд топган. Лек, қани улар?

М а к б е т

Шамол уфургандай ҳавога кетди
Уларнинг турқию атвори. Афсус!

Б а н к о

Биз чиндан кўрдикми уларни шу пайт?
Таомил этдикми масти гиёҳни,
Зотан таъсирида қолмадикмикан?

М а к б е т

Наслу насабинг-ла боқий қирол – сен.

Б а н к о

Сен эса, сен кўзинг тириклигида!

М а к б е т

Насли Кавдор мисли шундайми? Ростми?

Б а н к о

Худди шундай. Кимдир келмоқда.

(Росс ва Ангус киради)

Р о с с

Макбет,
Мислсиз галабанг ҳақида мужда
Қиролнинг кўнглини шод қилди гоят.
Жангга кира олдинг яккама-якка,
Ғаддор исёнкорни қилолдинг мағлуб,
Унинг кўзларида сокин бир ҳайрат...
Дункан хабар топди норвеглар сафин
Қандай ёриб кирдинг қўрқув билмасдан
Ўша ганимат кун, ганимат онда!
Унинг чопарлари елдиридан тез –
Елиб-югурдилар қирол ёнига.
Тахт қошида ҳамма сенинг шаънингга
Олқишлар ўқиди, эй, тахт таянчи!

А н г у с

Сендан миннатдордир ҳокими мутлақ,
Ҳақ ният ярим мол, мукофот – кейин...

Р о с с

Келгуси эҳтиром юзасидан у
Насли Кавдор билан муборакбод эт, –
Деб менга буюрди. Қутлуғ, бу унвон!
У энди сеники! Шон-шавкат сенга!

Б а н к о

(Ўзини четга олиб)

Наҳотки, рост чиқса шайтон айтгани?

М а к б е т

Аммо, Кавдор тирик. Нечун ўзганинг
Кўйлагин киймоқлик?

А н г у с

Гарчи, у тирик,
 Лекин боши узра ҳукми муаллақ,
 Жонидан у жудо бўлур. Билмадим,
 Норвег-ла тузганми битим, иттифоқ
 Ёки бузгунчи-ла тил бириктириб,
 Ўзгалар билан у топишдими ё
 Она юртин ҳалок этмоқлик учун?!
 Ҳар қалай фош бўлди сотқинликда у.
 Инқирозга ногоҳ юз тутди, таслим!

М а к б е т

(Ўзини четга олиб)

Мен насли Гламис, насли Кавдорман,
 Кейин эса қирол.

(Росс ва Ангусга)

Сизга ташаккур!
 Заҳматингиз учун!

(Банкога секин)

Ҳўш, ишондингми,
 Тахтни олишига авлодинг, энди,
 Мени Кавдор атаб юрганлар ўзи
 Тож раво кўрдими?

Б а н к о

(Секин Макбетга)

Эҳтиётлик шарт!
 Кавдордан сўнг тахтни қўмсаб қолмоқлик
 Хоҳиш уйғонса гар, мен учун даҳшат:
 Тез-тез фалокатга дуч келмоқдамиз...
 Кечанинг қўрқинчли қуроли эса,
 Басир кўзингизни очгудай бўлар,
 Лекин, икки оғиз дўстлар луқмаси
 Чалғитгудай яна муҳим ишлардан.

(Росс ва Ангус билан шивирлашади)

М а к б е т

Рост чиқди икки фол ва икки фараз,
 Гўёки, ҳукмдор салтанатининг
 Фожиасига у бир жуфт дебоча,

(Росс ва Ангусга)

Ташаккур, жаноблар. Минг раҳмат сизга!

(Ўзини четга олиб)

На эзгу, на ёвуз туйғу нишони —
 Самовий бу чорлов. Ёвузлик бўлса —
 Омад гаровини йўлларми эди?..
 Ҳақиқат учи бу! Мен насли Кавдор.
 Ҳолбуки, эзгулик етаклар ногоҳ —
 Сўнгсиз хаёлларга, ўйларга мени..
 Сочларим тик турар, юрагим эса
 Кўкрак қафасимга санчиб урилар —
 Бундай хаёллардан... Билсанг, мабодо,
 Даҳшат кучлироқдир аслида, бундан..
 Қотиллик ҳақида ўйга ботдим-у,
 Мана, шу таклифдан қалқиб кетди қалб,
 Ақлимни маҳв этди нотаниш туйғу —
 Умримни чулғади бўм-бўш хаёллар...

Б а н к о

Нақадар ташвишда, ҳаяжонда у!

М а к б е т

(Ўзини четга олиб)

Майли, тақдир ўзи ваъда этиб тож —
 Ўзи кийдирсин.

Б а н к о

Янги лавозимда
 Янги либос кийган каби ўзини —
 Ноқулай сезмоқда...

М а к б е т

(ўзини четга олиб)

Не бўлса, бўлди!
 Вақтни судрамоққа қодир эмасмиз.

Б а н к о

Мансабдор зот, сенга муштоқмиз!

М а к б е т

Кечирим сўрайман, толиққан ақлим —
 Хотиротлар гирдобиди... Начора!
 Заҳматингиз битдим, дўстлар, қалбимга,
 Зеро, ҳар кун ўқий... Кетдик қиролга,

(Секин Банкога)

Неки, содир бўлди – ўйлаб кўр барин,
Кейинча хотиржам, ақлни пешлаб,
Гаплашиб оламиз, фикрлашамиз!

Б а н к о

(Макбетга яқин)

Жуда соз.

М а к б е т

(Секин Банкога)

Ҳозирча тилинг тий. Кетдик!

(Кетадилар)

4-САҲНА

Дункан, Малькольм, Дональбайн, Ленокс ва мулозимлар кириб келадилар

Д у н к а н

Қатл этилдими, Кавдор? Бизнинг элчилар
Қайтмадимикан ё?

М а л ь к о л ь м

Давлатпаноҳим,
Ҳа, улар қайтмади, аммо, бир гувоҳ –
Менга сўзлаб берди қатл ҳақида...
Бўйнига олмиш у сотқинлигини,
Қилмишидан бўлиб қаттиқ пушаймон,
Сиздан афу сўрабди, жон бера туриб, –
Яшагандан кўра минг бор афзалроқ!
Жон беришни кўп вақт машқ қилган каби
Ўлим топмиш гўё арзон-гаровга,
Беҳуд нарсадан воз кечгандай худди,
Воз кечиб умридан.

Д у н к а н

О, биз, одамлар,
Қалбни уқолмаймиз боқиб юзларга:
Мен ана, шу вассал садоқатига
Кўр-кўрона имон келтирардим, ҳа!

М а к б е т, Б а н к о, Р о с с в а А н г у с л а р кириб келишади

Менинг олижаноб пушти камарим!
Ҳали гарданимда ётар зўр гуноҳ,
Юксак парвозингга етмоққа ожиз

Ҳар қанча саховат қанотлари ҳам.
Шундай иш қилдингки, хизматинг учун
Миннатдорлик ўзи қилгусидир кам...
Айтиб қўяқолай: сен адо этган —
Бурчни тақдирлаш-ла оқлаб бўлмайди.

М а к б е т

Бурчга садоқатли бўлмоқнинг ўзи
Катта мукофотдир. Қиролнинг иши—
Қабул қилмоқликдир хизматларини
Тахту салтанатнинг фарзандларидан.
Биздан лозим, фақат, давлатпаноҳнинг
Меҳрини қозонмоқ...

Д у н к а н

Азиз меҳмоним!
Сени парваришлаб ўстиргайман мен,
Ўн гулингдан, энди, бири очилди.
Олижаноб Банко, сен ҳам яқин кел,
Хизматларинг ҳаққи, бағримга босай! —

Б а н к о

Ҳаракат биздан-у, барокат сиздан.

Д у н к а н

Пири бадавлатман, шудрингдай қалқиб,
Йилтиллаб, ўзини кўз-кўз қилгудай
Фарзандлар, дилбандлар, мансабдор шахслар,
Унутманг, жойингиз — тахтнинг ёнида...
Ота мерос эса азалий қонун,
Тўнғичим Малькольм бугундан бошлаб,
Кемберленд шаҳзодаси эълон қилинди.
Аммо, ёлғиз эмас шараф йўлида,
Қимки, муносибдир, юлдуз сингари —
Ўзин юксакликда этар намоён.
Дўстликни янада тобламоқ учун
Инвернесда бўлурмиз Макбетга меҳмон.

М а к б е т

Сиз учун хизматдан дам олмоқ мушкул,
Ўзим бора қолай, чопар ўрнида...
Бундан шод бўлади ёстиқдошим ҳам,
Қалбдан қабул қилгай ташрифингизни.

Д у н к а н

Менинг, эй бебаҳо, софдил Кавдорим!

М а к б е т

(Ўзини четга олиб)

Мен учун Кемберленд шаҳзодаси – гов!
 Қулашим ё яксон этмоғим керак!
 Нур тўкманг, юлдузлар, кўкдан беҳуда
 Макбетнинг тубсиз бу қаро фикрига.
 Нигоҳим, сўн, майли, қўлларим агар –
 Адо этолмаса, қасд қилган ишдан!

(Кетади)

Д у н к а н

Ҳа, соҳибдил Банко, у беҳад жасур,
 Уни олқишламоқ – мен учун хузур.
 Бизни ҳурмат билан кутмоқ истаган –
 Кишининг ортидан борайлик энди,
 Нақадар бебаҳо дўст ва жигарбанд!

Бурғу овози. Ҳамма йўлга тушади

5-САҲНА

Инвернес. Макбет қасри. Мактуб ўқиган ҳолда
 Леди Макбет кириб келади

М а к б е т х о н и м

«Мен уларни тантанавор куним учратдим ва тезда ишонч ҳосил қилдимки, улар илми инсон ва ақли имкониятларидан юксак. Улардан тузукроқ сўраб-суриштириш иштиёқи билан ёнардим, аммо, ўша заҳоти ҳавога айланиб, сингиб кетишди. Қирол чопарлари келиб, аллақандай инсу жинс айтган, ҳатто, «Бўлғуси қирол Макбетга шон-шараф!» деб, олқишлаганларидан сўнг насли Кавдор унвони билан табриклаганларида гангиб қолган эдим. Сени нақадар қутлуғ шон-шавкат кутаётганидан беҳабар, шодлигинг улушидан бебаҳра қолмагил деб, сенга ушбуни маълум қилишни ўз бурчим деб билдим, буюклигимнинг дахлдори бўлмиш жонгинам, буларнинг барини юрагинга муҳрлаб қўй ва ҳозирча хайр!»

Ҳа-да, Гламис ҳам, Кавдор ҳам сенсан,
 Буюргай дилдаги олий мансаб ҳам...
 Фақат қўрқаманки, она-табиат
 Меҳр сути билан сени боққандир.
 Қисқа йўл – йўл эмас! Буюклик сари
 Сен ҳам интиласан, хаёлингда тонг.
 Аммо, ёвузликдан ҳазар қилиб сен
 Ҳалоллик-ла унга эришмоқчисан.
 Бу қалтис ўйинда – ҳақ-ҳалол ўйнаб,
 Алдоқ билан ютмоқ бўласан кимни?!
 Тингла: «Уддаласанг, бари сеники!»

Истакдан кучлироқ унинг даҳшати.
 Аммо, адо эт! У томон шош, шошил!
 Ўз руҳим жо этай жону дилинга!
 Тожу тахт йўлида учраган говни
 Ўтли забоним-ла этажакман даф!
 Ахир, уни тақдир, самовий кучлар —
 Ато этаётир, ўзи сен учун,
 Макбет!

Хизматкор киради

Х и з м а т к о р

Қирол тунда бўлур бу ерда.

М а к б е т х о н и м

Эсингни едингми?! Шундай бўлганда,
 Олдинроқ бохабар этарди хожанг.

Х и з м а т к о р

Аммо, шундай бекам, у йўлга чиқмиш,
 Чопар юборибди бизга эртароқ.
 Қувди-қувди қилиб, ҳаллослагандан —
 Тили шишиб, зўрға оғзига сиғар.

М а к б е т х о н и м

У билан машғул бўл, муҳим бир хабар —
 Келтирибди бизга,

Хизматкор кетади

Ҳатто қарга ҳам,
 Дункан бевақт, бехосият йўлга чиққандан,
 Дево-тошда қағиллайди томогин қириб.
 О, ажал руҳлари келинг, келинг мен сари!
 Бир аёл деб, боқманг менга. Бошимдан-оёқ —
 Ёвузликни сингдиринг зуд, ҳатто, қонимни —
 Қуюлтиринг. Меҳру шафқат йўлин беркитинг,
 Пушаймоним саси ила токи табиат
 Ҳал этажак дадиллигим белин букмасин!
 Ёпишингиз кўкрагимга, сут эмас, ундан
 Очкўзлик-ла сўриб олинг кўнгилчакликни,
 Қотилликнинг кўз илғамас иблислари, сиз,
 Қайда хизмат қилмадингиз ёвузлик учун,
 Қоронғу тун тушган тамуғ дудларин сочиб,
 Токи пичоқ кўрмасин ўз жароҳатини.
 Токи само илғамасин зулмат бағридан,
 Қичқирмасин «тўхта!» дея.

М а к б е т киради

Буюк Гламис!
 Соҳибқирон, голиб Кавдор, бўлғуси қирол!

Шу кунгача жисмим бору исмим йўқ эди,
 Ҳозир эса келажак-ла яшамоқдаман,
 Вужудимни руҳлангириб номанг.

М а к б е т

Севгилим,
 Дункан тунда келар бу ерга.

М а к б е т х о н и м

Қачон?
 Қай вақт жўнаб кетар?..

М а к б е т

Эртага тонгда.

М а к б е т х о н и м

Бундай бўлмас абад «эртанинг» тонги!
 Азизим, бир маъшум китобга ўхшар —
 Юзларинг, кўзларинг... лекин ўқиш осон...
 Сен барчани алдаб яшамоғинг шарт
 Барча каби. Нигоҳинг, сиёқинг, аммо,
 Кўринмоғи лозим гулдек беғубор.
 Гўё илон бўлиб, меҳмонни қутгил,
 Ҳамма жойда менга суянгил, ҳатто
 Тунда рўй беражак мислсиз ишда.
 Токи тожу тахтдан бўлиб баҳраманд,
 Хушвақт ўтсин кунлар...

М а к б е т

Бу ҳақда — кейин.

М а к б е т х о н и м

Чеҳранг очиқ бўлсин, одатдагидан,
 Шубҳали туюлар хафақон одам,
 Қолган-қутганлари менинг бўйнимда.

6-САҲНА

Макбет қасрининг олд томони,
 Бургу овозлари. Машғалалар.

Дункан, Малькольм, Дональбайн, Банко, Ленокс,
 Макдуф, Росс, Ангус ва мулозимлар кириб келишади.

Д у н к а н

Кўркам жойда экан бу қасри олий,
 Ҳисларни эркалар ҳатто, ҳавас ҳам,
 Шунчалар ҳузурбахш,

Б а н к о

Табиат маъсуд,
Ёзда бу саройнинг пештоқларига
Уяларин қўймиш меҳмон-читтаклар...
Зеро, истиқомат қиларкан улар
Само тинчлигидан берурлар дарак.
Бино йўқки, бурчи, девор қирраси –
Қушлар уясига макон бўлмасин:
Англадим, читтак ҳам уя қўяди
Қайда ҳаво тоза...

Макбет хоним кириб келади

Д у н к а н

Мана, бека ҳам!
Гарчи, такаллуфлар келса ҳам малол,
Миннатдорлик ила қабул қиламиз.
Алқанг яратганни, ҳатто,
Сизга ташвиш ортгирсак ҳам.

М а к б е т х о н и м

Бизларнинг хизмат
Гарчи тўрт бор ортиқ бўлганида ҳам,
Ҳеч гапмас буюк бир шараф қошида,
Мадомики, лойиқ кўрмиш ҳукмдор,
Буюрмоғи билан бизнинг кулбага ташриф...
Нажиб тантилиги, жўмардлик учун
Тангрига минг қатла шукур айтгаймиз.

Д у н к а н

Насли Кавдор қайда қолди, билмадим?
Биринчи бўлиб биз келмоқлик учун
Изма-из қувдигу, ета олмадик –
Учқур чавандозга. Устига-устак
Муҳаббат ундарди уни олдинга,
На чора! Орқада қолдик, шу алпоз –
Меҳмон бўлиб келдик сизга, жон бека!

М а к б е т х о н и м

Биз – сизнинг хизматда, шундай деб, билинг,
Мана, шу дастурхон, бору йўғимиз,
Ҳаммаси-ҳаммаси сизга аталган,
Ҳаттоки, жонимиз...

Д у н к а н

Барака топинг,
Соҳиби хонадон сари борайлик,
Қўлингизни беринг, у бизга маъқул,

Уни тақдирлайди ёрқин истиқбол,
Марҳамат, ардоқли бека!

(Кетишади)

7-САҲНА

Макбет қасри. Бурғу овози, машғалалар. Саҳнадан соқий,
идиш-товоқ кўтарган хизматкорлар ўтадилар. Кейин М а к б е т киради.

М а к б е т

Оҳ, барчаси кошки, топса шу билан барҳам,
Сўнгги бўлиб қолса эди... Ёвузликни гар,
Ҳамда унинг оқибатин кўра олсайдик –
Омад бизга ёр бўларди ва бир зарб билан
Шу ердаёқ ҳаммасини этар эдик ҳал.
Чексиз йиллар денгизининг оқимларида
Келажакни ким ҳам ўйлаб ўтирар эди?
Аммо, бизни суд кутмоқда шу дунёдаёқ...
Қонли сабоқ фалокатдек қайтиб келгуси –
Ўргатганнинг ўз бошига нақ шаксиз қасос
Бизлар оғу қўшган ўша қадаҳни олиб,
Бешафқатлик ила тутгай ўз-ўзимизга.
Қирол бунда, икки бора соқчилари кўп...
Менинг бурчим – қариндош ё аъени сифат
Уни барча балолардан ҳимоя этмоқ.
Уй эгаси қотил йўлин тўсмоғи керак,
Меҳмонига кўтармасдан у ўзи пичоқ.
Дункан ўта шафқат билан ҳукм юритди,
Салтанатнинг атрофида тарафдорлари –
Фариштадай пок-покиза, оламни чорлар
Ноҳақ, машъум ўлим учун олмоққа қасос,
Беғуноҳ бир гўдак учун ачинган мисол.
Совуқ шамол олиб келган нохуш хабардан
Кўзга қалқир ногаҳоний ҳалқа-ҳалқа ёш,
Селдай қуйиб, этар балки ер билан яксон,
Ва ўшанда барбод бўлар қатъияти ҳам,
У эгарга мағрур кўниб, менинг, эҳтимол,
Ўз шаънимни оқламоққа етарми қурбим?!
Отиб ташлар ёнбошига.

М а к б е т хоним кириб келади

Хўш, не гап унда?

М а к б е т х о н и м

У кечки таомни этар тановул,
Нега ташлаб чиқдинг?

М а к б е т

Мени сўрадимми?

Макбет хоним

Албатта.

Макбет

Шу ишни кўяйлик. У мени –
Шундай тақдирлади, элнинг кўзида
Мен шуҳратнинг заррин либосин кийдим.
Шу янги либосда юргим келмоқда –
Улоқтириш ўрнига.

Макбет хоним

Наҳотки сенинг –
Умидларинг сархуш эди, гўёки ҳозир
Ҳушёр тортиб ва гезариб аланглагайсан,
Илгариги қатъиятинг, жасоратингдан –
Мен, севгингни қўёлмайман энди юқори!
Қўрқоқсанми хаёлингда юз берган ишга –
Эндиликда ҳаётингда амал қилгани?
Ё шунчаки лаззатлардан воз кечолмайсан,
Ё «қўрқоқлик» туйғулари сендан устунми?
Ёки танбал ҳақидаги матал сингари:
«Берса, ейман, бермаса-чи, ўламан!»

Макбет

Етар!
Инсон ҳадди сиққан ишга менинг ҳаддим бор,
Ваҳшийларга ҳавола ундан ўзгаси!

Макбет хоним

Наҳот режаларинг пуч чиқди сенинг?
Режа билан инсонлигинг этгандинг исбот.
Эндиликда юксак бўлар, етса жасорат,
Ҳозир турган жойингдан нақ жилолсанг нари.
Сен қулай бир шароитни изладинг, мана,
Шароит ҳам ўз-ўзидан бўлди-ку пайдо.
Энди эса чекинасан. Гўдак эмизиб –
Кўрганман мен ва биламан унинг лаззатин.
Айниқса, у талпинганда кулиб сен томон.
Аммо, ҳали тиш чиқмаган оғзидан унинг –
Кўкрагимни тортиб олиб, ўз қўлим билан
Ёрар эдим бошин уриб, мабодо, сендай
Қасам ичган бўлсам...

Макбет

Агар, эплотмасак-чи?..

Макбет хоним

Нега?
Қатъиятинг тордек таранг тут, –

Бас, Дункан уйқуга кетгани заҳот
(Йўлда толиққан у, ҳадемай ухлар)
Зўр шаробга тўйдиурман мен —
Икки хизматкорни, уларнинг хуши
Буг каби тўзиган идрок қасрида.
Сўнг барҳам топади, идрок ўзи ҳам.
Чўчқа уйқусидай уйқуга ботиб,
Мурдага айланар тарракдай қотиб,
Шаробхўр хизматкор — нафси бузуқлар.
Биз эса ағдариб барин уларга,
Қиролни не қилсак — шундай қиламиз,
Гуноҳимиз юкин улар кўтаргай!

М а к б е т

Фақат бир ўгил туғиб берсанг бас,
Ўгил яратгуси тизгинсиз, бебош —
Сенинг табиатинг. Ким, шак келтирар,
Уйқудаги сармаст хизматкорнинг
Қўлларин биз қонга бўясак агар,
Ханжарларини ҳам.

М а к б е т х о н и м

Ҳеч ким, ҳеч қачон!
Ҳамма ишонади, кўз-ёш қиламиз —
Ўликнинг устида...

М а к б е т

Менинг аҳдим шу:
Даҳшатли одимга шайман, шайландим.
Меҳмонлар кўнглини овлайлик, қани,
Дил ғайрин яширсин юзда табассум!

(Кетадилар)

Кушон салтанатидаги ислохотлар

Буюк Кушон салтанатининг хазина даромадлари

Истиқлол шарофати билан Ўзбекистоннинг кўҳна тарихини холис ўрганиш учун катта имкониятлар очилди. Мамлакатимизнинг узоқ ўтмишига доир номаълум саҳифалар тарихчи олимлар томонидан чуқур ўрганилмоқда, айниқса, Ўзбекистоннинг антик давридаги иқтисодий, савдо ва хунармандчилигига доир маълумотлар халқимизда катта қизиқиш уйғотмоқда. Жумладан, Ўзбек давлатчилиги тарихида муҳим рол ўйнаган Кушон салтанатининг тараққиёт босқичлари кўп вақтгача номаълум эди. Уни илмий асосда ўрганиш бундан атиги 100 йил муқаддам бошлангани маълум. Дунёнинг турли бурчакларидан кўплаб топилган тангалар ва ноёб ҳайкалчалар Кушон маданиятини ўрганишда катта илмий ва амалий аҳамият касб этди. Жаҳон тамаддунининг йирик ўчоқларидан бири бўлган Кушон салтанатининг маркази Ўзбекистон ҳудудида жойлашгани бугунги кунда дунё олимлари томонидан эътироф этилмоқда.

Милоддан аввалги 200 йилларда Грек-Бақтрия, Хитой ва бошқа йирик давлатларнинг тажовузига қарши Ўзбекистон ҳудудида бир неча кичик хонлиқлар ўзаро бир иттифоққа бирлашган эдилар. Бу бирлашмага Кушон иттифоқи деб ном берилган. Бирлашма аъзолари ҳарбий мудофаа кўшинлари доимо шай туриши учун аскар ва маблағлар билан марказга ўз улушларини кўшар эдилар. Хужумлар кўпинча Хитой ва Грек-Бақтрия давлатлари тарафидан амалга оширилгани туфайли иттифоқ кўшинлари ҳозирги Фарғона ва Қашқадарё вилоятларидаги қишлоқларга жойлаштирилган. Бугунги кунда ҳам ҳар икки ҳудудда мавжуд бўлган Косон номли шаҳарчалар ана шу тариқа майдонга келган. Иттифоқ газнаси Самарқанд шаҳрида истиқомат қилувчи подшоҳ саройи яқинидаги қалъада сақланган. Иттифоқ газнасига тўланадиган аъзолик бадаллари пулдан ташқари оғлиқ аскарлар, озиқ-овқат, чорва молларидан иборат бўлган. Милоддан аввалги 50-йиллар ва милоннинг I асридан то V асригача 5 та хонлиқдан иборат бирлашган иттифоқ аста-секин кучайиб борган. Улар – Хоразм (хитой солномачилар таърифига кўра Хюми), Шош, Сирдарё (Шуми), Самарқанд, Бухоро (Кушон), Кеш, Термиз (Хисе), Фарғона водийси – Даван (Думи) деб номланган. Асосий ядро Кушон хонлиги бўлиб, кейинчалик бу ҳудудда Кушон давлатига асос солинади. Кушон салтанати катта ҳудудларни бирлаштиргани ва шунга яраша аскарлар, мол-мулкка эга бўлганлиги, иттифоқ аъзоларининг «фаррос» – аъзолик бадаллари Кушоншаҳр газнасига келиб тушгани учун у бора-бора ҳукмрон кучга айланган. Бош ҳукмдор Кудзула Кадфиз шоҳлар-шоҳи – «Ябғу» унвонига сазовор бўлган. Буюк тилшунос Маҳмуд Кошгарий асарида ҳам изоҳланган «Ябғу» атамаси Кушон тангалари орқали бизгача етиб келган. Бу муҳим далил Кушонлар асосан туркий халқлар бирлашмасидан иборат бўлганлигини кўрсатади. Кудзула Кадфиз юқоридаги беш хонликни бирлаштириб, сиёсий ҳокимиятни эгаллайди. Кудзула Кадфизнинг сиёсий-иқтисодий ислохотлари туфайли тараққий этган бу қулдорлик давлати Ўзбекистон ҳудудида юксак даражага кўтарилган Уйғониш даврининг ибтисодидир. Кушон шоҳи кейинчалик кўшни ҳудудларга юриш уюштириб, Хиндистоннинг шимоли-ғарбий қисмини забт этади. Амударё бўйлари, Қобул, Қандахор, Парфия, Афғонистон ва Кашмирни қўлга киритади. Шу тариқа Кушонлар сулоласи даврида Ўзбекистон давлатчилиги биринчи бор йирик

салтанат-империя босқичига кўтарилади. Милоннинг I-асри бошларига келиб, Кушон давлати ўз аҳамиятига кўра Рим билан рақобатлашадиган энг қудратли ва забардаст давлатлардан бирига айланади. Ўзбекистон ҳудуди Кушон салтанати даврида жуғрофий тузилишига кўра беш округ — хонликка ва 350 дан зиёд шаҳар, қалъаларга бўлинган. Ҳар бир шаҳарнинг ўз ҳоқими бўлган. Иттифоқ аъзолари ичида Кушон шоҳининг маъқеи ошган сари бошқарув маркази Иттифоқ пойтахти — Самарқанд шаҳри атрофида тўпланади. Денгиз ва қуруқликдаги ҳарбий кучлар, сарой бошқарув идораси, шаҳар миршаблари ва қози калонларга иттифоқ газнасида тўланадиган харажатлар кейинчалик Кушон шоҳи харажатлари туркумига киритилади. Грек-Бақтрия давлатчилиги даврида мавжуд бўлган солиқлар ислоҳ қилинади. Асосий солиқлар меҳнат, даромад ва мулклардан ундирилар эди. Кушонлар сулоласи даврида бевосита ва билвосита солиқлар, йиғимлар ва бож тўловлари жорий этилган. Молия ишлари Рим империясида ўрнатилган тартиблар асосида олиб борилган. Бевосита солиқлардан меросдан ундириладиган 5 фоизли солиқ, қулларни сотиб олиш ва сотиш савдосидан ундириладиган 4 фоизли солиқ, Кушон давлати ҳудудидан ўтадиган карвонлардан ундириладиган савдо ва бож солиқлари салтанат бюджетига иккинчи ўринда турган. Биринчи ўринда ер солиғи ва киши бошидан ундириладиган жон солиғи турар эди. Солиқлар иттифоқ аъзоларидан имтиёзли равишда ундирилса, қарам, тобе мамлакатлар ва ҳудудлардан ясовуллар, оқсоқоллар назорати остида тўпланади эди. Ҳиндистон, Афғонистон, Кашмир, Қандаҳор, Банорас, Шибиргон, Амударёнинг ўнг ва сўл қирғоғига жойлашган давлатлардан олинadиган солиқлар миқдорини аниқлаш учун бу мамлакатларга солномачилар, ҳисобчилар, иқтисодчилар юборилган. Улар фойдаланиладиган ерларнинг ҳисоби, оилалар сони, мол-мулклар миқдори, ҳар бир хонадонга қарашли қуллар, йўллардаги работлар, карвонсаройлардан тушадиган тушумларни ҳисоб-китоб қилишиб, бош хазинабон ҳузурига даромадлар руйхатини етказишар эди. Сўнг барча қарам мамлакатларнинг ҳудуди, жуғрофий тузилиши ҳисобга олинган ҳолда умумий солиқ миқдори аниқланиб, Кушон шоҳи номидан иш юритилар эди. Ундириладиган умумий солиқ миқдори Доро I давридаги сатрапияларга белгиланган пул ҳажмига тенг келар эди. Ривож топган қулдорлик давлатини сақлаб қолиш учун тинимсиз урушлар олиб бориб, янги қуллар, ўлжа, аскарларни қўлга киритиб туриш шарт эди. Ҳарбий юришлар тўхтатилиши муносабати билан Кушон давлатининг ягона ҳукмдорлиги сусайиб, ҳарбий юришлардан тушадиган қуллар ва ўлжалар сони қисқара бошлайди. Мамлакатда иқтисодий ислохотлар ўтказиш ва Кушон давлатининг маъқеини кўтариш зарурияти туғилади. Кудзула Кадфизнинг ўғли Вима Кадфиз отаси ўлимидан кейин иқтисодий ва ижтимоий ислохотлар ўтказди. Бу даврда Кушонлар давлати Покистон ва Ҳиндистоннинг марказий вилоятларини босиб олган ва Вима Кадфиз шаънига Ҳиндистоннинг Матхура шаҳрида тош ҳайкал қад кўтарган эди.

Кушонлар ўз маъқеларини кучайтириш учун салтанатда ижтимоий-иқтисодий ва савдо ислохотлари ўтказишга киришадилар. Бунинг учун пул ислоҳоти, йўл ислоҳоти, қурилиш ислоҳоти, иқтисодий ислохотлар (солиқларни тартибга солиш), тоғ конларини ишга солиш, ҳарбий ислохотлар, алоқа ислоҳоти, карвонларни тузиш, бошқариш ислоҳоти, деҳқончилик, чорвачилик ва ҳунармандчиликни ривожлантириш ислохотлари, бундан салтанат миқёсида ижтимоий, маданий-маърифий ислохотлар (маданият-маърифат, савдо агентларини, молия кадрларини тайёрлаш) амалга оширилади. Саррофлар, солиқ йиғувчилар, хазинани иқтисодий тарафдан бошқарувчиларни тайёрлаш учун мактаблар, мадрасалар қурилади. Бой, зодагонлар, ҳарбийларнинг фарзандларини алоҳида ўқитиш ишлари йўлга қўйилади. Бундан ташқари, ҳунармандчилик, тўқув, тикув, заргарлик, ҳайкалтарошлик каби жуда кўп тармоқларнинг ривожланишига йўл очилади. Уқув хоналари, дастгоҳлар, ўқитувчилар тайинланади. Устахоналар Ҳиндистон, Афғонистон, Рим, Парфия, Грециядан олиб келинган юқори малакали мутахассислар билан таъминланади. Ҳарир ипак, чит, жун газламалари, либослар, тиллақош ёки тоғлар ва турли хил анжомларни тикувчи,

тўқувчи, ишлаб чиқарувчи цехлар, артеллар ишга тушади. Карвон йўллари устида шаҳарлар, работлар қурилиб, бепоеён далаларга сув чиқазилади. Пахта далалари, тутзорлар барпо этилиб, қайта ишлаш корхоналари қурилади, натижада ана шу даврда ҳам Ўзбекистон пахтаси ва ипаги «Буюк ипак йўлининг» асосий маҳсулотига айланади. Хуллас, бир сўз билан айтганда, эллин (Греция), кушон (Ўзбекистон), ҳинд (Ҳиндистон) қўшма маданияти ривожланади ва Буюк санъат намуналари яратилади (Холчаён, Далварзинтепа, Айритом, Термиздан топилган санъат обидалари, улкан Будда ҳайкаллари эсланг). Кадфиз II савдо-сотик монополиясини кенг йўлга қўйиш ниятида пул ислоҳоти ўтказилади. Олтин тангалар зарб этиб, ташқи савдо ишларини йўлга қўяди. Савдода жорий этилган олтин тангаларнинг оғирлиги 8 граммни ташкил этиб, улар Рим тангаларининг оғирлигига тенг келар эди. Кушон тангалари – динор (1 динор 8 грамм олтинга тенг бўлган) зарб этилган. Римда ҳам, Кушонларда ҳам бундай олтин тангаларнинг нархи жуда баланд бўлган. Катта тижорат ишлари олиб борадиган савдогарлар бу тилла тангаларни халқаро савдода ишлатганлар. Кушон салтанатининг халқаро савдода қатнашиши ва унда етакчи ўрин эгаллаши бундай тангаларни зарб этиш заруриятини тугдирган. Кушон салтанатини Кадфиз II бошқарган даврда марказлашган ягона пул тизими йўлга қўйилган. Кушоншаҳарга жаҳон мамлакатларидан мол-мулк оқиб келар эди. Шу билан бирга улкан бож солиқлари ҳам юзага кела бошлади. Пул алмаштириш тadbирларини амалга ошириш жараёнида Кушон савдогарлари, саррофлари ва банкирлари катта фойда кўрар эдилар. Улар алмаштирадиган тангалар чет эл савдогарлари орасида катта ишонч қозонган эди. Шу билан бирга Кушон давлати ихтиёрида либерал савдо ҳуқуқи бўлиб, чет эл савдогарлари ва молия ходимлари қаттиқ муҳофаза қилинар эди. Кушон салтанатининг Марғинон, Андукон, Элатан, Кеш, Сўғд, Дами, Наутака, Эрши, Кабадиён, Гавшун, Исковот, Даҳбед, Ромитан, Бешкент, Хартум, Лангар, Кушон, Нуқработ, Шош, Урганж, Варданзи, Корабағиш, Қўнғирот, Шофиркон, Сардоба, Туячи, Тошработ сингари донги кетган шаҳарларида жуда кўп моллар сақланадиган кичик шаҳар-қалъалар бўлган. Бу шаҳарларда турли-туман устахоналар, саррофхоналар, банклар, нотариал идоралари, меҳмонхона ва карвонсаройлар чет эл савдогарларига тинимсиз хизмат қилиб турган. Хорижий савдогарлар молларини сотиб бўлгандан кейин қайтишда янги мол олиб кетишлари мумкин эди. Кушон салтанатига келган савдогар молини сотиб бўлиб, ўрнига энг соф мол – олтин ва кумуш танга олиб кетишига рухсат бериларди, чунки ҳамма ерда Кушон тангаларини юқори нархда сотиш имкони бор эди. Кушон салтанатидаги пул ва пул муомаласини кузатар эканмиз, унинг икки хил рол ўйнаганини кўраемиз: 1) пул савдо жараёнларини амалга оширишда воситачи; 2) пулнинг ўзи савдо объекти сифатида хизмат қилади. Бозорлар – чет эл тижоратчилари билан савдо-сотик музокаралари олиб борадиган жой бўлиб, катта савдогарлардан ташқари жуда кўп майда савдогарлар, юк ташувчилар, кичик дўконларда иш юритувчилар, савдо расталари ва дўконларини бошқарадиган ва ижарага берадиган ижарахўрлар ҳамда ҳар хил хунармандлар, нонвойлар, деҳқонлар, боққоллар, устахоналар қошидаги майда савдогарлар билан ҳаммавақт гавжум бўлган. Уларнинг фаолияти даражасида даромаддан солиқ белгиланган бўлиб, у бозор иқтисодчилари томонидан йиғиб олинар ва подшоҳ газнасига сафарбар қилинар эди. Салтанатнинг ички савдосида қатнашадиган бозорлар алоҳида савдо расталаридан иборат бўлиб, уларда турли маҳсулотлар қаторида қуллар ҳам сотилар эди. Кушон салтанатига қарам мамлакатлар ягона бошқарув тизими орқали бошқарилган, ягона давлат тили ва ёзуви ишлатилган. Бундан ташқари, салтанатда ягона алоқа тармоғи йўлга қўйилган. Эски карвон йўллари тикланиб, ёнига янгилари қўшилган ва халқаро савдонинг ривожланиши учун мўътадил шароит туғилган.

Кушонлар даврида ўтказилган пул ислоҳоти, бевосита солиқ сиёсати ва савдо-сотикнинг ривожланиши натижасида Ўрта Осиё, Ҳиндистон, Афғонистон ва бошқа қарам давлатларда катта-катта шаҳарлар барпо этиш имконияти пайдо бўлади. Кушон давлатидаги барча йирик шаҳарларда гўзал

иншоотлар, саройлар, ибодатхоналар, турли сайлгоҳлар, ҳашаматли бинолар қурилган. Кушон салтанати катта ва кичик вилоятлар, дашт ва тоғ олди кўчманчилари билан савдо-сотиқ муносабатлари олиб борган, уларнинг иқтисодийтини кенгайтиришга қаратилган тадбирларни амалга оширган. Салтанат ичида янги вужудга келган қулдорлик давлатлари билан бир қаторда натурал хўжаликка асосланган кўчманчи қабилалар ҳам мавжуд эди. Уларнинг моддий аҳволини яхшилаш учун ягона иқтисодий тизим барпо этиш, иқтисодий носозликни йўқотиш керак эди. Бунинг учун ягона солиқ тизими орқали бошқарув сиёсати эҳтиёткорлик билан амалга оширилган. Бу борада Буюк ипак йўлининг аҳамияти беқиёс даражада катта бўлди, чунки Кушон салтанатининг барча ҳудудларида пахта, ипак, жун ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кенг кўламда ва катта миқдорда ривожланди ва жаҳон савдосининг асосий маҳсулотига айланди. Шу билан бирга махсус шаҳар кўринишидаги қишлоқлар барпо этилиб (Элатан, Айбар, Байбар, Эрши, Зандона, Марғинов, Дами, Наутака ва бошқалар), улар доимий деҳқончилик ва хунармандчилик маҳсулотлари билан солиқ ёки ўлпон тўлар эдилар. Доимий ўлпонлар отлар, олтин ва қумуш буюмлар, олтин қуми, темир, мис, қорамол шаклида ҳам ундирилган эди. Солиқларни ҳисоблаш ва ундириш тартиби ҳақида етарли маълумот йўқ, лекин айрим археологик топилмалар (Нисса) мавжуд. Солиқлар маҳаллий оқсоқоллар билан биргаликда ундирилган. Солиқлар кўпчилик ҳолларда туманлар бўйича белгиланиб, энг муҳими, тўловчиларнинг хусусиятлари (ернинг сифати, сув билан таъминланиши, иқлимий, мавсумий хусусиятлари) эътиборга олинган. Ташландиқ, ишлатилмаган, қуруқ, шўрхок ерларни ўзлаштирган деҳқонларга дон, сигир, от, хачир, пул бериш орқали ёрдам кўрсатилган. Кимки янги каналлар қазиб, ариқлар орқали далаларга сув келтирса, янги ерларни ўзлаштирса, 5 йилга солиқлардан озод қилинар эди. Сугориш тизимини кенгайтириш учун солиқ тадбирлари ҳам кенг қўлланилган. Ҳар ўчоқдан бир киши йилига 20 кун сугориш иншоотларини тозалаш ва таъмирлаш учун қатнашиши шарт эди, қатнашмаганлар мардикор ёки пул тариқасида ўз улушларини қўшишлари керак бўлган, ирригация ишлари чўзилиб, 40–50 кунлаб ҳашарда қолиб кетган одамларнинг оилалари барча солиқлардан озод қилинар эди. Нисса ҳужжатларини таҳлил қилиш, солиқ йиғиш (натура ҳолидаги солиқ) ва маҳсулотларни асрашга кўпдан-кўп амалдорлар жалб қилинганлиги ва солиқларни қабул қилувчи хазинабон ишлаб турганлигидан дарак беради. Битиклардаги ёзувлар солиқ тўплаш бўйича катта девон бўлганлигини тасдиқлайди. Кушон шоҳи хазинасига вилоятлардан келиб тушган ҳар бир маҳсулотнинг ўз жойи бўлиб, уларни алмаштиришга йўл қўйилмасди. Ҳар бир нарса ўз пайти ва ўз жойида сарф бўлиши керак эди. Хазинанинг асосий манбаларидан бири – савдо тармоқларидан тушадиган тушумлар бўлган. Божхона тўловлари ва солиқлари Буюк ипак йўлининг тахминан 60 км масофага тенг жойидаги шаҳарларда ва йўллар туташган жойларда олинар эди. Шунини айтиш керакки, чорвачилик ва зироатдан келадиган даромадлар хазинага тўла миқдорда ўтмас эди, чунки бу солиқнинг асосий қисми натура билан олиниб, сипоҳийлар, қўшинлар ва сарой хизматчиларининг озиқ-овқат таъминоти, от-улов имкониятларини енгиллаштиришга сарфланар эди. Ўзбекистоннинг молия тарихи бўйича йирик тадқиқотчиси, профессор Х.Собировнинг илмий асосланган таҳлиллари асосида қилинган ҳисоб-китобларимизга кўра, салтанат хазинасига йилига савдо божларидан 75 тонна соф олтин миқдорига тушум келиб турганлиги аниқланган.

Рим салтанати ва Кушон давлати ўртасида халқаро элчилик ва савдо алоқалари кенг ривож топган. Клавдийлар ҳукмронлик қилган даврда Римда қулдорлик авжига чиққан бўлиб, Тиберий (14–37 й.) императорлиги замонида Рим давлатининг асрлар оша орттирган мулки – олтин дирҳамлар бой зодагонларнинг қимматбаҳо жиҳозлар билан уйларни безатиши, кийинишига, ҳашаматли саройлар, қасрлар қуришга, уларни дабдабали жиҳозлашга, катта тўй-тантаналар, турли маросимлар ўтказишга сарфланарди. Барча зебу зийнатлар Кушондан келтирилган эди.

Кушонларнинг кўп сонли яхши қуролланган қўшини салтанат таянчи ҳисобланган. Ҳисоб-китобларимизга кўра, салтанатнинг умумий ҳарбий қудрати фақат Ўзбекистон ҳудуди бўйича (вассал мамлакатлардан қўшиладиган аскар ва қуллар ҳисобга олинмаган тақдирда) 450-600 минг аскар ва 200 минг нафар отлични ташкил этган, уларни сақлаш учун ҳар бир иттифоқ аъзоси — Хоразм, Канка, Чоч, Кеш, Даван хонликлари йилига 130 талант -3300 кг олтин миқдорда аъзолик бадали тўлаганлар. Масалан, Хоразм тўлайдиган аъзолик бадали Доро I замонида тўланган талантларга тенг келар эди. Доронинг иқтисодчилари барча иқлимий, иқтисодий, ер, сув, мулк ва демографик захира-ларни қаттиқ интизомга бўйсундирилган ҳисоб-китобларга кўра аниқлашган эди. Буни грек олими Аристид ҳам тасдиқлаган. Аммо Доро I замонидаги солиқ ва хирож йиғиб олувчи хасис сатраплар халқни қийнаб, ўз улушларини кўпайтирар эдилар. Кушон салтанати хонлари бу борада одиллик билан иш юритганлар. Кушон шоҳи газнасига тушадиган йиллик даромад Доро I нинг йиллик даромадидан 36,6 ғойиздан ортиқ бўлган. Антик даврдаги Ўзбекистон ҳудудида яшаган аждодларимиз олижаноб ва тинчликсевар бўлганлиги тўғрисида жуда кўп далиллар мавжуд. Иқтисодий ислохотлар Кушон салтанати ва унга вассал- феодал қулдорлик давлатлари мустақамланишига ёрдам берди. Солиқлар, давлат даромадлари ҳукмрон синф вакиллари боқишга, шаҳарлар ва бинолар барпо этишга, маданият, маърифат, савдо ва ҳунармандчиликни юксак даражада ривожлантиришга, деҳқонлар ва халқни қийнамайдиган йўллар билан фаолият юргизишга ёрдам берувчи восита сифатида Кушон давлатида равақ топди. Кушоннинг тинчликсевар мамлакат бўлганлигини Канка олдида қад кўтарган ажойиб баланд бино исботлайди. Маълумотларга кўра, у Хитой солномачисини лол қолдирган, ушбу бинонинг шимол тарафидаги деворида рангли бўёқлар билан Хитой императорлари, шарқ тарафида —Турк хонлари ва Ҳинд зодагонлари, ғарб тарафида — Форс ва Рим давлатларининг шаҳаншоҳлари тасвирланган. Академик В.В.Бартольд хитой солномачиси хабарини таҳлил қилиб, Самарқандга яқин ерда жойлашган Кушон салтанати қароргоҳи ёнида қад кўтарган бинони қуйидагича тасвирлайди: «Битта бинонинг тўрт чеккасида Рим, Форс, Ўрта Осиё, Хитой ва Ҳиндистон давлатларининг ҳукмдорлари тасвирланган обида ҳеч бир давлатда бўлмаганлиги аниқ». Кушон салтанати милоннинг I асрида савдо-сотикда, сиёсат майдонида, жаҳон маданияти ва маданий алоқаларида юқори ўрин эгаллаганлиги ҳар жиҳатдан ибратли ҳодисадир. Бу салтанат тарихига доир ёрқин саҳифаларни ҳар томонлама холис ва ҳаққоний ёритиш олимларимиз олдидаги улкан ва олижаноб вазифалардан биридир.

*Зухра СОБИРОВА,
иқтисод фанлари номзоди,
Ўзбекистон Фанлар Академияси
мукофоти совриндори*

Муштарак тақдирлар

XX аср бошларида Эрон ва Туркистоннинг ижтимоий-сиёсий ва маданий алоқалари

Ўтган асрнинг бошларида Туркия, Эрон, Ҳиндистон ва араб мамлакатларида ҳам миллий инқилобий ҳаракатлар пайдо бўлди. Уларнинг таъсирида Туркистонда ҳам мазкур мамлакатлар, жумладан, Эрон билан ижтимоий-сиёсий ва маданий алоқалар кучайди. Худди шу даврда, 1908 йилги Эрон инқилобидан кейин, Бухоро ва Туркистонда Калькутта шаҳрида нашр этилаётган “Ҳаблул матин”, Мисрда чиқа бошлаган “Чехранома” каби форс тилидаги илгор фикрли газеталар ҳамда Зейнал Обиддин Марагонийнинг “Иброҳимбекнинг саёҳати” романи кенг тарқалди. Айниқса, “Иброҳимбекнинг саёҳати” романида Эрон шоҳларининг мамлакатдаги зулм ва зўрликлари, давлатни идора қилиш усулидаги бошбош-доқдиқлар оқибатида мамлакат бошига тушган оғир кулфатлар аёвсиз фош қилинган эди.

Бу роман Эрондагина машҳур бўлиб қолмай, балки Бухорода ҳам кенг тарқалган ва амир истибдодига қарши бўлган илгор фикрли ёшларнинг дунёқарашига кучли таъсир кўрсатган эди. Бу ҳақда кекса адиб Садриддин Айний шундай ёзади: “Рус-япон уруши бошланди. Бу уруш сабабли ора-сира чиқиб тургон “Таржимон” газетаси Бухорога келиб тарқала бошлади. Ҳиндистондан “Ҳаблул матин”, Мисрдан “Чехранома”, “Парвариш” деган форсий газеталар келиб, уруш хабарлари учун газета ўқимокчи бўлганларга бошқа фикрлар ҳам берарди.

Лекин аҳвол бундай турмади. 1905 йилдан 1908 йилга келиб аҳвол ўзгарди. Ушбу икки йил муддатда Қозон, Истанбул, Миср, Ҳиндистон матбуоти Бухорода яхшигина ривожланди. Хусусан, бу борада форс тилидаги “Саёҳати Иброҳимбек” Бухорога тарқалди. Ушбу китоб Эрон аҳволига доир ёзилган бўлса ҳам танқид қилинган жиҳатлари айнан Бухорода ҳам бор эди. Шунинг учун китобнинг мутолааси ҳам Бухорода баъзи фикрларнинг ўзгаришига сабаб бўлди”.

Эрон ҳаётига доир воқеалар фақат Эрон матбуоти ва адабиётларидан ташқари Тифлисида чиқа бошлаган озарбайжон ҳажвий журнали “Мулла Насриддин” орқали ҳам Бухоро ва Туркистон аҳолисига етиб кела бошлайди. Журнал саҳифаларида босилган Эронда ҳукм сурган шоҳлик зулми ва Русия ҳамда Англиянинг бу ердаги маккорона колониал сиёсатини аёвсиз фош этувчи асарлар босилди. Жумладан, Жалил Муҳаммадқулизоданинг “Эронда инқилоб”, А.Ҳақбердиевнинг “Оға Муҳаммад Гажар” асарлари, Мирза Алиакбар Собир, Муҳаммад Ҳоди шеърлари ҳам Бухоро ва Туркистондаги тараққийпарвар адибларнинг мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий ва маданий аҳволга танқидий назар ташлашга ундади. Жумладан, 1911 йилда Сидқи Рухулло бошчилигидаги озарбайжон артистларининг Бухоро ва Самарқандда кўрсатган театр ўйинлари пайтида озарбайжон драматурги ва жамоат арбоби Наримон Наримоновнинг Нодиршоҳ ҳақидаги тарихий драмаси қўйилиши катта маданий ҳодисага айланди. Унда ўрта аср Эрон салтанатидаги фожиали аҳволни кўрсатиш орқали янги Эрон подшоси Муҳаммад Али ва Бухоро амири Амир Олимхоннинг ярамас усул-идораси, халққа нисбатан жабр-зулми мазкур мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий аҳволини тобора оғирлаштирганга ишора қилинган эди. Бу асарлар ўз навбатида Бухоро ва Туркистонда фаолият кўрсатаётган Бехбудий, Айний, Фитрат, Саидризо Ализода каби маърифатпарвар адибларнинг ижтимоий-сиёсий қарашларига таъсир этмай қолмайди. Жумладан, Фитрат 1911 йилда Туркияда ўқиб юрган вақтларида Истанбулда форс тилида

ёзган “Мунозара” (1911) публицистик асарида Бухоро амири Олимхоннинг мамлакатдаги идора усули яроқсизлигини ва у амирликнинг иқтисодий-ижтимоий ва маданий жиҳатдан орқага кетишига сабаб бўлаётгани, нодон, жоҳил амир амалдорлари, мутаассиб дин арбобларининг қиёфаларини аёвсиз фоз қилиб ташлайди. Улар ҳақиқий исломдан мутлақо беҳабарликлари туфайли муқаддас исломни оёқости қилаётганликларини афсус ва надомат билан кўрсатиб беради. Фитрат мазкур асарида Эрон инқилобчилари Сатторхон ва Боқирхонларни, Туркия инқилобчилари Анварбек ва Ниёзбекларни чуқур ҳурмат билан тилга олиб, уларни мамлакатнинг ислоҳоти ва мустақиллиги учун ҳақиқий курашчилар сифатида олқишлаш орқали улардан ибрат олишга даъват этгандек бўлади. Масалан: “Фаранги (мударрисга): —Зеро, бу замон маданият замонидир. Маданият дегани мувозанат (ўзаро бир-бирига ёрдамлашиш) демакдир.

Тасаввур қилинг: Ниёзбек, Анварбекларнинг Истанбул Машрутаси (Конституцияси) учун қилган меҳнатлари тараққийпарварлик бўлмай, нимадир. Эрон машрутасини сўраб чиққан Сатторхон ва Боқирхоннинг ўз жонини қўлларига олиб, ҳар тарафга югуришлари элнинг осойишталиги учун бўлмай, нима эди”.

“Ай, гафлатдагилар! Токайга тажохул? Инсонни гариб кунга солдинг.

Ай, беҳабарлик водийсининг гумроҳлари, магар қисқа муддатда Арабистондан тортиб, то Ҳинд, Тотористон, Туркистон, Рум, Эрон, Андалузни маданият нури билан равшан этган бу ислом эмасмиди? Ислом маданияти қани? Илмга нима бўлди?”¹

Бу асар кейинчалик Ҳожи Муин томонидан туркийга ҳам таржима қилиниб, алоҳида китоб шаклида Эрон, Афғонистон, Туркия ва ички Россиядаги Қрим, Татаристон ва бошқа ерларга тарқалади. Булардан ташқари Афғонистон, Туркия, Ҳиндистон каби Эронга ҳам Бухорода нашр этилаётган янги туркий ва форсий адабиёт ҳамда газеталар етиб боради. Бу ҳақда кейинчалик Ҳожи Муин Шукруллаев ўзининг “Самарқанд матбуоти тарихи” (1925) мақоласида шундай хотирлайди: “Эрон газеталарининг Техронда чиққан “Тарбият” билан, Калькуттада чиққан “Хаблул матин”ни биз фақат рус-япон уруши вақтларидагина кўрдук. Бу рўзномалар бунда баъзи Эрон савдогарлари орқали олинар ва тарқатилар эди. “Оина” мажмуаси Туркистондан бошқа Татаристон, Қоқоз, Афғонистон, Эрон, Туркия ва Мисрга тарқалар ва ҳар ерда суюб ўқишар эди.

1919 йилда вилоят фирқа кўмитаси томонидан ҳафталик форсча “Шуълайи инқилоб” мажмуаси чиқарилиб, унинг муҳаррирлигига Саидризо Ализода тайин этилди. Бу мажмуа Бухоро, Эрон, Афғонистонгача тарқалар эди. Мажмуанинг доимий ёзишувчилари Саидризо билан Айний афанди эдилар”.

Самарқандда Маҳмудхўжа Бехбудий томонидан туркий ва форсийда нашр этила бошлаган “Оина” (1913–1915) журнали анча машҳур бўлиб, журнал саҳифаларида Туркистон ва Бухоронинг иқтисодий-ижтимоий ва маданий-адабий ҳаёти билан бирга Хитой, Ҳиндистон, Афғонистон, Туркия, Россия, Эрон ҳаётига доир ҳам турли қизиқарли материаллар босилиб турарди.

Журнал ўзининг “Эронда” номли мақоласида мамлакатда тинчликни таъминлаш учун ўзининг расмий жандарм солдатлари сонини кўпайтириб, уларни мамлакатнинг турли вилоятларига тарқатажаги, уларга кўмондонлик қилиш учун Сибирия ва Англиядан бир қанча офицерлар таклиф қилинажаги хусусида ёзади:

“Эрон давлати мамлакат осойишига маъмур жандармларни 25 минг нафарга етказмоққа қарор бербудур. Алар энди мунтазам аскарлар ўрнини олиб, Эрон ичидаги барча вилоятларга тақсим бўлиниб борурлар. Мазкур жандармаларга кўмондонлик ва машшиқлик қилмоқ учун Сибириядан бир неча зобит муаллим келтирмоқликка қарор бербудур” деб ёзади (Қаранг: “Эронда”, “Оина” журнали, 1914 йил, 31-сон). У ўзининг “Эрон жаридалари” мақоласида Эронда аввал таъқиб этилган айрим матбуот нашрлари қайта чиқа бошлаганлигига тўхтаб ўтади.

Маърифатпарвар Саидризо Ализода 1917 йилги февраль инқилобидан сўнг муваққат ҳукумат даврида Туркистондаги мавжуд иқтисодий танглик, халқнинг оғир аҳволи, ҳукумат маҳаллий идораларининг бепарволиги, савдогарларнинг эса бу ғам ва ташвишлардан бегоналиклари ҳақида ачиниб ёзади. (Масалан, “Боғишамолда очлик”, “Хуррият” газетаси, Самарқанд, 1917 йил, 3 июл ва ҳоказо) У 1916 йилда ўзбекча “Агент телеграфлари”, 1917 йил февралдан сўнг

¹ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. Биринчи жилд, Тошкент, «Маънавият», 55, 87-88-бетлар.

форсий “Варақайи телеграф” варақаларини чиқаради, улар Туркистон ва Бухоро ҳамда Эрон ва бошқа жойларга ҳам тарқалади. Ўзи Самарқанддаги янги усул мактабларда муаллимлик қилиб, улар учун “Алифбо” китоби ҳам ёзади.

Туркистонда ўқиган эронлик маърифат шайдолари айрим хабар ва мақолаларни Бухородан Қоҳирада форс тилида чиқадиган “Чехранома” газетасига юбориб турганлар. Жумладан, улардан бирида “Табризда шу кунларда бойлар чайқовчилик билан шугулланиш билан банд, бу ерда эса на бир мактаб, на бир газета, на бир тараққиёт бор”, деб ёзган эди. Эрон инқилоби арафасида эълон қилинган шунга ўхшаш мақолаларнинг ўзиёқ ўша вақтларда Туркистонда яшаб турган Эрон фуқаролари ўз мамлакатларининг шоҳлик тизими ва империалистик мамлакатлар қарамлигидан қутқариш борасида қанчалик қайгурганлигини кўрсатади.

Эрон инқилоби энгилгандан кейин қўлаб мужоҳид ва фидойилар Ўрта Осиё ва Кавказ ортида паноҳ топдилар. Масалан, 1912 йилда Тошкентга Эрондан келган эронлик фуқароларнинг сони бу ердаги бошқа хорижликларга қараганда кўп эди. Шу билан бирга Туркистон ва Бухоронинг Эрон билан 1905–1917 йиллар орасида бўлган ижтимоий-сиёсий ва маданий алоқалари чоризмнинг Туркистондаги мустамлака бошқарув идорасини тобора ташвишга сола бошлади. Жумладан, бу ҳақда Туркистон генерал-губернаторининг идора бошқармаси, ҳатто 1905 йил биринчи рус инқилобига қадар ҳам Туркистонга Калькуттадан келиб турган форс тилидаги илғор фикрли “Ҳаблул матин” ҳақида фикр сўраб миссионер Н.П.Остроумовга 1902 йил 7 мартда шундай мактуб йўллади: “Николай Петрович жаноби олийлари, Бухородаги сиёсий агентликнинг бошлиғи генерал-губернаторимизга мактуб йўллаб, Калькуттада форс тилида чиқадиган “Ҳаблул матин” газетаси Туркистонда тақиқланганми ёки йўқлигини аниқлаб беришни сўраяпти.

Эрон инқилоби бостирилгандан кейин анча йил ўтгандан кейин, 1916 йил феврал ойларида ёзилган Россия сиёсий агентлигининг Бухородаги айрим махфий хатларида ҳам Эрон билан Туркистон ўртасида бўлаётган ўша вақтдаги айрим алоқалардан чўчиш, уларни Россиянинг Эрон ва Туркистондаги сиёсий манфаатларига зид деб баҳолаш, бу борада зудлик билан чоралар кўриш лозимлиги тақлиф қилинади. Бу ҳақда 1916 йил 23 февралда Ашхобод шаҳридан жаноб Ротмейстр Фиркс мутлақо махфий тамгаси остида, ўз хўжайини, ички ишлар министри ўртоқ Беленковга шундай ёзади: “Агентура маълумотларига қараганда, 1915 йилда Бухородаги форс агенти Миралихоннинг яширин хабарига кўра, Боку орқали Қорабоққа кўп форслар келишган. Ҳозир бизнинг қўшинларимиз Эрон ҳудудига кирган эканлар ва русларнинг Эронга таъсири шунчалик кучая бошлаган экан, Эрондаги Россияга нисбатан очиқ норози бўлганларни банди қилиб, уларни казаклар қўли билан у ердан чиқариб юбориш пайти келди. Бундан ташқари, мен яна шу нарсани ҳам тақлиф қилишга ботинаманки, ҳозирги пайтда аҳвол Каспийорти вилоятидан Ашхободдаги форс савдо агентлигини тугатиб юборишга тўла имконият беради”.

Туркистоннинг Эрон билан бўлган бундай ижтимоий-сиёсий ва маданий алоқалари, 1917 йил феврал инқилоби ва Октябр тўнтаришидан кейин, айниқса, совет ҳокимиятининг дастлабки йилларидан бошлабқ янги бир ижтимоий-сиёсий ва гоъвий йўналишга дучор бўлди.

1917 йил феврал инқилобидан сўнг Туркистонда ҳам мустақиллик ва эркинлик учун кураш ҳаракатлари жонланиб кетди. Шу муносабат билан Самарқанддаги “Хуррият” газетаси, Тошкентдаги “Улуғ Туркистон” (1917–1918) ва бошқа матбуот саҳифаларида мазкур гоълар тарғиб ва ташвиқ қилинди. Ҳатто шу даврларда Эронда Россия элчиси вазифасида ишлаб турган ватандошимиз самарқандлик Абдураҳим Фарҳодийни ҳам Туркистондаги миллий мустақиллик учун кураш ишларига раҳнамо бўлишга даъват этувчилар бор эди:

Россиядаги 1917 йил Октябрь тўнтаришидан кейин ўрнатилган большевиклар ҳокимияти умуман бутун мазлум мустамлака Шарқи каби Эронга нисбатан ҳам ўзининг янги гоъвий-сиёсий маслагини ўтказиш йўлларини излай бошлади. Шу мақсадда 1919 йилда “Шарқда байналмилал тарғибот кенгаши” тузилди. Бу кенгашнинг гоъвий-сиёсий таъсирида Туркистонда ҳам Эрон билан ҳам янгича ижтимоий-сиёсий ва маданий алоқалар йўлга қўйилди. Самарқандда чиқа бошлаган форс тилидаги “Шуълайи инқилоб” (1919–1920 йиллар), Тошкентдаги “Шарқ” (1919), “Инқилоб” (1922) каби журнал саҳифаларида босилган С.Айний,

Н.Тўракулов, С.Ализода, Фитрат, Иброҳим Тоҳирӣ, Чўлпон ва бошқаларнинг мақолаларида Афғонистон, Ҳиндистон, араб мамлакатлари, Туркия каби Эрондаги ижтимоӣ-сиёсий аҳвол ва бу ерлардаги миллий мустақиллик учун бўлган ҳаракатлар кенг ёритилиб, уларга хайрихоҳлик изҳор этилди. Айниқса Фитрат ва Чўлпоннинг мақолаларида собиқ Россия ва Англиянинг Эронга нисбатан тугтан мустамлакачилик сиёсатлари, Эрон миллий истиқлолчилари ва ватанпарварларини қатли омга учратиб, мамлакат мустақиллигига қилган таҳдидлари ва бу йўлда Муҳаммад Али каби қўғирчоқ шоҳлардан фойдаланганликларини кескин танқид қилиш руҳи алоҳида бўртиб туради. Жумладан, Чўлпоннинг “Эронда гуруҳ жанжаллари” (1923) мақоласида Эрон шоҳи Муҳаммад Алининг ўз халқига нисбатан сотқинлиги, Россия, Англия ҳукуматларига малайлик қилиб, мамлакат ва халқ моддий бойликларини уларга талатиб қўйганлиги қаттиқ танқид қилинади. Шоир Эрон миллий истиқлолчилари Одесса шаҳрига қочганлигини ҳажвий бўёқларда беради.

Совет давлатининг дастлабки йилларида Туркистон билан Эрон орасида бўлиб турган ижтимоӣ-сиёсий ва маданий алоқалар коммунистик режимнинг гоъвий назорати кучайиши билан аста-секин сўна бошлади. Бора-бора Туркистонда фаол иш олиб борган ўзбек ва тожик тараққийпарвар зиёлилар чет эл агенти, Туркия, Афғонистон ёки Эроннинг жосуслари бўлган, Туркистонда совет тузумига қарши ташвиқот олиб борган деган сохта айб билан қатагон қилиб юборилди.

Жумладан, Саидризо Ализоданинг оғир қисмати бунга яққол мисол бўла олади. У 1913–1915 йилларда “Оина” журналида, 1917 йилда “Хуррият” газетасида Маҳмудхўжа Бехбудий, Ҳожи Муинлар билан, 1918 йилда “Шуълайи инқилоб” журналида С.Айний, Ҳожи Муин ва бошқалар билан бирга самарали иш олиб борди. Маърифатпарвар Туркистонда ўзбек ва форс тилида чиқадиган матбуот нашрларида фаолият кўрсатиш билан бирга, бу маҳаллий нашрларнинг хорижий Шарқ мамлакатларида, жумладан, Эронга тарқалишида, шунингдек, чет эллардаги илғор матбуотнинг Туркистонда кенг ёйилишида муайян роль ўйнаган эди. Адиб 1938 йил 5 февралда қамоққа олинади. Унга Самарқанддаги эронийлар маҳалласида советларга қарши тарғибот-ташвиқот олиб борган чет эл жосуси, жадид деган сохта айблар қўйилади. С.Ализода бу айблар асосизлигини исботлашга уринади. Жумладан, 1939 йил 3 мартда бўлган терговлардан бирида ундан Самарқанднинг Боғишамол мавзеидаги эронликларни Эрон фуқаролигига ўтишга ёрдамлашганман деб кўрсатма беришни талаб қилишади. Шунда у терговчига: “Мен совет ҳукуматига қарши хат ёзганим йўқ ва маҳаллий эронийларни ҳам Эрон фуқаролигига ўтишга илтимос қилган эмасман” деган қатъий рад жавобини беради.

Саидризо Ализода Ички ишлар халқ комиссарлигининг 1941 йил 16 сентябрдаги мажлис қарори билан советларга қарши тарғибот олиб борган чет эл разведкаси агенти сифатида 5 йилга қамоқ-сурғунга юборилади. У 1945 йил 24 декабрда Россиянинг Владимирск шаҳридаги қамоқхоналардан бирида вафот этади.

XX аср бошларида Туркистон билан қўшни мамлакатлар орасидаги маданий, ижтимоӣ-сиёсий алоқалар мавзуи ҳали чуқур тадқиқ этилган эмас. Бу борада кўпдан-кўп ҳужжатлар, ўқилмаган саҳифалар ўз тадқиқотчиларини кутиб турибди. Тарихимизнинг номаълум саҳифаларини ўқиш ва холис ёритишдек қутлуғ анъана давом этмоқда.

*Шерали ТУРДИЕВ,
Филология фанлари номзоди*

Кўхна муаммонинг замонавий талқинлари

Адабий жараён шундай ҳодисаки, тадқиқотчи унинг турфаликлариغا кўникмоғи, қутилмаган ўзгаришларга тайёр бўлмоғи лозим. Бугунги адабиётга бундан ўн йиллар аввалги қараш билан ёндашиб бўлмаганидек, олиб борилаётган тадқиқотларда ҳам маълум маънода бир хилликдан қутулиш борлигини сезиш қийин эмас. Узоқ йиллар давомида бадиий тадқиқ доирасидан четда турувчи мавзулар ҳам бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолди. Ана шундай мавзулардан бири бадиий адабиётдаги ҳаёт ва ўлим муаммоси масаласидир. Ўлим муаммоси – кўхна мавзу. Бу муаммога қадимдан турлича ёндашилган. Ҳатто ёндашув диний жиҳатдан ҳам ўзаро фарқланади. Одамларнинг турмуш тарзидаги, қарашларидаги эврилишлар, ҳаёт ва инсон моҳиятини англашга уринишлар бадиий адабиётда акс этмоқда, адабиётшуносликда ҳам тадқиқ қилинмоқда. Бадиий адабиётда ўлим ва у билан боғлиқ ҳодисалар ҳақида фақат бугун гапирилаётгани йўқ. Мумтоз адабиётимиздан ҳам бунга талай мисоллар келтиришимиз мумкин. Манбаларга қарасак, ўлимнинг ислом дини нуқтаи назаридаги соф илоҳий ва сўфиёна талқинларидан илгарироқ, монийлик ва буддавийлик дини таъсири остидаги талқинларига ҳам дуч келамиз. Монийлик оқими адабиётида “Ўлим тасвири шеъри”да одамларнинг ўлимдан кейинги ҳаётини акс эттирувчи лавҳалар мавжуд. Демак, инсон қайси динга итоат қилишидан қатъи назар, ўлим мавзусига бот-бот мурожаат қилаверади. Чунки ўлимни эслаш инсонни руҳан сокинлаштиради. Одам ўз аслини билиб, аслига интилиб яшайди. Ўлимни эслаш инсонлик қиёфасини сақлайди. Модмики, туғилиш, яшаш ва ўлим инсон қисматидаги битик экан, инсон моҳияти шу уч жараёнда жам бўлар экан, бу мавзулар ҳақида адабиётшунослик нуқтаи назаридан ҳам илмий тадқиқотлар олиб бориш жоиздир.

Туркий адабиётда Исломдан олдин буддавийлик дини таъсири остида яратилган асарларда ўлим қайта-қайта туғилишда восита деб қаралгани учун у ваҳимали эмас, уни оддий ҳолат сифатида қабул қилишган. Албатта ўлимни оддий ҳолат деб англаш учун буддавийликнинг тўрт муҳим босқичини билиш зарур бўлган. Бу тўртга босқични маҳаяна таълимоти ўзида мужассамлантиради. Хусусан, мазкур ҳолат туркий адабиётда илк бор “Олтин ёруқ” дostonида учрайди. Маҳаяна таълимоти билан тасаввуфий қарашлар ўртасида ўзаро ҳамоҳанглик бор. Бу ҳамоҳанглик, хусусан, жисмни эмас, қалбни поклаш зарур, деган қарашларда уйғунлашади. Монийлик оқимига оид шеърларда нариги дунёда инсон тортажак азоб-уқубатлардан огоҳлантириш мавжуд. Бунинг учун инсон бу дунёда ўлимга тайёр бўлмоғи лозим. Монийлик оқимига хос хусусият шуки, моддий олам моний жамоаси учун ёвузлик маконидир. Сабаби, тана севгиси моддий оламдаги бойликларга ружу қўйишга олиб келади ва бу рухий оламдаги бойлик – нурдан узоқлашишга сабаб бўлади, яъни худо унутилади. Моддий оламдаги бойликларга ружу қўйишнинг оқибатлари моңийларнинг тавбаномаси ҳисобланган “Хуастуанифт”да аксини топган. (Қаранг: Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари, 1-жилд. “Фан”, Т., 2003). Шунга ўхшаш фикрлар христиан динида ҳам ифода этилган. “Мен гуноҳкор бўлиб дунёга келганман, онам мени гуноҳ ичида туққан экан” (Забур, 50:7) дейилган қараш Фарб адабиётининг кўп намуналарида акс этган. Шу боис мазкур фикрларни тарғиб қилувчи бир неча фалсафий оқимлар юзага келган ва улар ўз адабиётларини ҳам яратганлар. Фарб адабиёти ўлимни натижа ёки ниҳоя деб ҳисоблайди. Шунинг учун ўлим аксар ҳолларда бутун даҳшати билан қаҳрамон изгироблари мисолида намоён бўлади. Ҳаёт ва ўлим муаммоси исломият оламида ўзгача ечим топган. Ўлимнинг исломий талқинлари хусусида Абу Ҳомид Ғаззолийнинг “Ўлимни

эслаш” ва “Ўлимдан сўнг” китоблари бизга тўла маълумот беради. Умуман, ислом дини ўлим талқини бобида рад қилиб бўлмайдиган далилга эга. Бу “Қуръони Карим” ва пайгамбаримиз (с.а.в.) суннатлари асосидаги ҳадислардир. Ҳаётнинг қадрига етиш, Яратганнинг неъматларидан ўринли ва оқилона фойдалана олиш баробарида инсоннинг ўз моҳиятини англаб яшаши Ислому динининг асосларидандир. Мумтоз адабиётимизда ўлимга муносабат соф исломий талқинларга таянганлигидан уни абадий дунёга робита деб билишади. Ва ўлим унчалик ваҳима ҳам эмас, чунки чин маънодаги мусулмон одам ўзини бўлғуси синовларга ҳозирлаб боради, бу ҳозирлик унинг кундалик ҳаёти, нияти, аъмолида бир бутун ҳолда жам бўлади.

Хуллас, исломгача бўлган давр адабиётида ўлимнинг буддавийча ва монийча, талқини учратамиз. Юсуф Хос Ҳожиб (XI аср) ижодидан бошлаб ўзбек мумтоз адабиётида ўлимнинг исломий талқинларини кузатиш мумкин. Собиқ совет мафқураси устуворлигида кечган XX аср ўзбек адабиёти намуналарида эса ўлимнинг ҳаётбахш фожиага айлантирилганини кўрамыз. Бу давр адабиётида ўлимга нисбатан инсон ҳаётининг жисмоний якуни деб қаралган ва шундай талқин қилинган. Шу боис унинг руҳоний жиҳатлари, хусусан, ўлимнинг якун эмас, абадий дунёга робита эканлиги эътибордан четда қолган. Инсон ҳамиша ҳаётга ташна. Турмуш ташвишларидан эзилган одам ҳам ўз ихтиёри билан ўлимга рози эмас. Чунки бу дунё яшамоқ учун инсонга ҳада этилган. Бундай умумий ҳолат шўро бадий адабиётида ўзининг кенг ифодасини топган. Ҳатто қаҳрамон ўлими ҳам халқ манфаати йўлида хизмат қилиши лозим деб талқин қилинган. Сабаби, адабиёт ўта ижтимоийлашган даврда алоҳида шахслар руҳиятидаги эврилиш жараёнларига эътибор қаратилмади. Адабиёт ижтимоий ҳаётнинг инъикоси сифатида социалистик давр ойнаси бўлиб хизмат қилди. Бадиий адабиётни ёппасига оммалаштириш натижасида алоҳида одамлар қисмати деярли назардан четда қолди. Шунга қарамай, XX аср ўзбек адабиёти биз учун ҳаёт ва ўлим масаласининг ёритилиши борасида катта манба беради. Чунки инсон ҳаётига оид ранг-баранг талқинлар тириклик ва ўлим муаммосининг XX аср ўзбек адабиётида туган ўрни ҳақида муайян ва қатъий хулосалар чиқаришга асос беради. Илмий тадқиқотларда бадиий адабиётдаги шахс билан боғлиқ руҳоний масалалар алоҳида эстетик ҳодиса сифатида ўрганилиши лозим.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, айна мустабид тузум даврида адибларимизнинг ўзлигига содиқ қолиб яратган асарлари бор. Улар ҳали ҳам севимли асарлар сирасидан ўрин олиб келяпти. Бундай асарларни кўплаб ёзувчилар ижодида учратиш мумкин. Биз мақола давомида мазкур мавзунинг Абдулла Қодирий, Абдулла Қаҳҳор, Одил Ёқубов ижодидаги бадиий талқини хусусида сўз юритамиз.

Абдулла Қодирийнинг ҳаёти ниҳоятда суронли бир даврда кечганига қарамай, ундан бизга бой адабий мерос қолди. Шўро ҳокимиятининг нотўғри сиёсати туфайли қамоқхона азобларига дучор бўлган адиб: “Кўнгилда шамси губороти, тескаричилик мақсади бўлмаган, содда, гўл, виждонлик йигитга бу қадар хорликдан ўлим тансиқроқдир. Бир неча шахсларнинг орзусича, маънавий ўлим билан ўлдирилдим. Энди жисмоний ўлим менга кўрқинч эмасдир”, деган эди. Абдулла Қодирий ҳаётининг энг оғир паллаларида, даҳшатли қийноқларда ҳам ўз имонидан, динидан юз ўгирмаган шахс сифатида тарихда қолди. Уша даврда кўпчилик мафқуранинг зуғумларидан, бевақт ўлиб кетишдан кўрқиб, Ислому динига қарши турган, динни қораловчи асарлар ёзиб, жонини сақлашга интилганда, ўтмишга эскилик сарқити деб қарай бошлаган бир пайтда у “мозийга қайтиб иш кўриш хайрлидир”, деб билди ва ўзбек китобхонларига биринчи ўзбек романи бўлмиш “Ўткан кунлар” асарини тақдим қилди. Абдулла Қодирий ҳеч қачон эътиқодидан кечмаган. Унинг характеридаги жасурлик, бир сўзлилик қаҳрамонларига ҳам кўчган. Хусусан, “Ўткан кунлар” романида Отабек ўлим хавф солиб турганига қарамай виждонсизлик қилмайди, хонга ялтоқланмайди:

“Қушбеги ўзининг ёзилиб қўйилган ҳукмномасини қўлига олиб ўқишга ҳозирланди. Ҳамма тип-тинч, ерга қараган эди:

“Менким Марғилон ҳокими Ўтаббой қушбеги ўз ҳукмимни хоқон ибн хоқон жаноби олий Худоёрхон исми шарифлари номидан эшиттираман...”

Худоёр исмини эшитгувчи аёнлар унинг таъзими учун ўринларидан туриб яна ўтирдилар.

Кушбеги ҳукмини ўқиди:

“Эътимодлик бир кишининг шаҳодатига биноан тошкентлик Юсуфбек ҳожининг ўғли — Отабек, бу кунда хонимизга қарши бош кўтарган Азиз парвоначи ва ўз отасининг ваколатлари билан Марғилон келиб, бу ердаги фуқароларни ҳам хон жанобига қарши оёқлантирмоқчи бўлган. Отабекнинг бу ҳаракати улулгамир бўлган жанобга боғлиқ бўлиб, уни, яъни Отабек Юсуфбек ҳожи ўғлини ўлим жазоси билан жазолаш тақозо этадир. Иккинчи, Отабекка бу йўлда кўмакчи бўлиб юрган Марғилон фуқароси Мирзакарим қутидор ҳам шу жазога сазовор тугиладир..

— Ҳақсиз жазо! — деб Отабек кулимсираб қўйди..

Қутидор бўлса чин ўлик тусига кирган эди”.

Романнинг бошқа ўрнида Отабек Худоёрхон ва унинг қайинотаси Мусулмонкул билан тўқнаш келади.

“Отабек ҳудайчи орқасидан кириб хонга таъзим қилди ва қўл боғлаб тўхтади. Отабек Мусулмонкул отини, унинг йиртқичлигини яхши билса ҳам, аммо ўзини кўрмаган, шунинг учун хоннинг ёнидаги хоқонга илтифот этмади. Унинг бу илтифотсизлиги Мусулмонкулга асарсиз қолмади-да, аччиғи устига аччиқ, кек устига кек қўшилди ва шулар ичидан ясалиб чиққан бир истеҳзо илжайиши ва бир товуш билан:

— Менга қаранг, бек йигит, — деди. Отабек ўзига қарагач, — сиз ким бўласиз? — деб сўради. У ҳануз бояғи масҳара ҳолатда эди.

— Мен Отабек!

— Дунёда Отабекдан кўпи борми, сиз қандай Отабек?

— Отабек Юсуфбек ҳожи ўғли!

— Ҳа-а-а шундоғ денг-чи... Тошкентлик Юсуфбек ҳожиким, Азизбегимизнинг гумаштаси бўлган зоти шарифнинг ўғиллари?

Отабек бу чўлтоқ супургини таниди ва унинг истеҳзоларини пайқади. У бундан сўнгги кўргилигини тамом маъноси билан англаб, маъносиз бу саволларга жавоб бериб ўтиришдан сукутни хайрлик топди. Гўё ўзининг бу сукути билан Мусулмонкулга маънолик бир жавобни ифода қилар эди. Чиндан ҳам Мусулмонкул бу сукутдан таҳқирланди, туғуни кўкка кўтарилар экан, бақирди:

— Нега жавоб бермайсан?

— Сиз мени қандай таниган бўлсангиз — бўлингиз, мен ўшандоғ кишининг ўғли! — деди бек. — Мен билан отам сиз билан кушбегига бир неча турли бўлиб танилсак-да, ўз виждонимиз олдида бир турлигинадирмиз! Шунинг учун сиз тилаган тарафингизга ҳукм қилингиз-да, буйруғингизни бераверингиз!

Мусулмонкулнинг юзидаги бояғи аччиғлар ерини бир завқланиш вазияти олди. Кулимсираш ичида Отабекни кузатар экан:

— Дов юрагинг бор экан, йигит... Ҳайфки, гуноҳинг бўйнингда, — деди ва чақирди, — жаллод!”

Абдулла Қодирийнинг қаҳрамонлари ўлим олдида довдирамайди, чунки чин мусулмон учун ўлим хавfli эмас. Эртами-кечми инсон ўлимга маҳкум, шундай экан, виждонга хилоф иш тутиб эмас, очиқ юз билан ўлим топишнинг ажри хайрли. Буни Қодирий ҳар вақт ҳис қилган, шу боис ўзидаги ҳиссиётлар қаҳрамонларига ҳам кўчиб ўтган. Ўлим олдидаги жасоратни ёзувчининг “Меҳробдан чаён” романида ҳам учратамиз:

“Даҳлиздаги Анвар биринчи хонадаги аёённи ҳайратга солиб, иккинчи танобийнинг бўсағасида, жаллодлар ўртасида тўхтади ва хонга таъзим адо қилди.

Рақибни бу қадар жасоратда кўрган Худоёрнинг киприк остлари учиб, соқол туклари силкинди ва бир оз сўз тополмагандек тамшаниб турди.

— Сен бизга хиёнат қилдинг, ит увли!

Анвар бош иргатди.

— Иқрорман.

— Тузимни унутдинг!

— Тонмайман!

— Иқрорсан, тонмайсан, ўбдон иш! — деди заҳарханда қилиб хон, — ўлудан ҳам қайтмайсан!

— Мен сиздан марҳамат сўраб келган эмасман! — деди илжайиб Анвар, — ўзимни ўлимга бериб, бир гуноҳсизни қутқариш учун келганман!

Ҳамнишинлар лабларини тишладилар. Худоёр истехзоли кулди.

– Пусулмончилик қигонсан-да!

– Албатта! – деди Анвар, – бошқалар киши гуноҳи учун гуноҳсизни тутиб, пусулмончиликдан чиққач, мен пусулмончилик билан ўлишни ўбдон билдим!

Бу жавоб Худоёрни қип-қизил тусга қўйиб, манглайида терлар кўринди, газаб ўти аланга олди.

– Сенинг қигон ишинг пусулмончиликда борми, ит увли?!

– Мусулмончиликда юзлаб хотин устига, бир камбағал уйланмоқчи бўлган қизга ҳам зўрлик борми, қиблаи олам!

– Чиқар буни, жаллод!!!

Жаллодлар ҳаракатландилар.

– Ханжаримиз қонсираган!

Анвар бош чайқаб кулди.

– Гуноҳсизни менинг кўз олдимда банддан озод қилинмас экан, Анварни бу ердан чиқара олмаслар, қиблаи олам, – деди ва ўзини ташқарига торта бошлаган жаллодларни арслонларча силтаб юборди. – Сизда адолат борми, жаноб!

Кўрқинч бу ҳайқириқ Худоёрни инсофга келтирди”.

Абдулла Қодирий асарларида ҳаёт ва мамот масаласи ёритилган лавҳалар шиддатли акс этади. Унда соф исломий ақидалар остида тарбия топган миллат зиёлилари адолат учун курашади. Ҳатто ўлим ҳам уларга кўрқув сола олмайди. Ҳақсизликка қарши бундай жанговарлик Қодирий табиатида хос эди. Шу боис ҳам 1926 йили “Йигинди гаплар” мақоласи учун қамалганда, сиёсий айблар ва дағдагалардан чўчимай, ўз шаънини ҳимоя қилади. “Мен тўғрилик орқасида бош кетса, “их” дейдирган йигит эмасман”, – дейди.

Агар Қодирий ижодида ҳаёт ва мамот муаммоси кескин зиддиятлар орқали берилса, Абдулла Қаҳҳорнинг “Сароб” романида биз бошқа ҳолга дуч келамиз. “Сароб” адибнинг ҳаётлик чоғида уч бор нашр қилинган ва ҳар сафар муайян ўзгаришларга учраган. Романнинг илк наشري ва 1967 йилги наشري ўртасида бош қаҳрамон ўлими билан боғлиқ талай фарқлар кўзга ташланади. Бунда давр сиёсатининг адиб ижодига таъсири сезилса-да, ёзувчи ижодий тамойилининг ўрни ҳам муҳим бўлганини назарда тутиш лозим. Романда XX асрнинг 20-йилларидаги зиддиятли ижтимоий-сиёсий ҳодисалар, мафкуравий тўқнашувлар билан бирга ана шундай талотўплар орасида қолган инсоннинг зиддиятли тақдири, унинг руҳий жиҳатдан емирилиши, ниҳоят аросатдаги одамнинг ўлими билан боғлиқ лавҳалар қаламга олинган. Роман бош қаҳрамони Раҳимжон Саидийнинг ҳаёти ижтимоий таназзуллар ичида кечганлиги учун у шахс сифатида ўз ўрнини топа олмайди. Раҳимжон Саидий Отабек ёки Анварга ўхшаб мустаҳкам эътиқод эгаси эмас, бунинг сабаби биринчи галда ижтимоий ҳаётдаги сиёсий талотўплар ва, албатта, оилавий муносабатлардаги номувофиқликларга боғлиқ. Инсоннинг қадр-қиммати, аввало, оилада белгиланади. Оилада қадр топмаган инсон ўзгалар олдида ҳам қадрсизланади. Носоғлом муҳит, бегона оила, норасо хотин, ўзгаларга қарамлик, асосийси, ёлғизлик Саидийни адо қилди. Натижда одамлардан кутгани меҳр-оқибат ўрнини уларга нисбатан чексиз нафрат, туганмас адоват эгаллайди. Бу ҳислар биринчи галда унинг ўзини емириб битиради. Шу тариқа бу дунёнинг ташвишларига ўлим барҳам беради, бир сўз билан айтганда ўлим қаҳрамонга нажот бағишлайди.

“Сароб”да ҳаёт ва мамот муаммосининг ижтимоий-руҳий жиҳатларига эътибор берилган бўлса, Одил Ёқубовнинг тарихий романлари – “Улғбек хазинаси” ва “Кўҳна дунё”да шахс қисматининг табиий-руҳий томонларига урғу берилади. “Улғбек хазинаси” ва “Кўҳна дунё” романини музайян қилган ҳодиса романдаги ҳаёт ва мамот муаммосининг бадиий ифодасидир. “Кўҳна дунё” романи азалий муаммоларни ёдга солади. Бу ўлим ва у билан боғлиқ масала. Асар фалсафий мушоҳадаларга бой. Романда учта тарихий шахс – Маҳмуд Ғазнавий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино кечмишлари орқали тарихий манзаралар гавдлантирилади. Ёзувчи асосан Беруний ва ибн Сино шахсига урғу берганидан Маҳмуд Ғазнавий образи ҳам шу икки қаҳрамон характерини очишга қаратилади. Аммо учала образни туташтирадиган асосий масала ҳам борки, у билан бутун асарнинг пафоси очилади. Бу роман саҳифларида кўрқинчли

ваҳимадай изғиб юривчи ўлим шарпасидир. Шоҳ Маҳмуд Ғазнавийнинг касали туфайли саҳнага бирин-кетин қаҳрамонлар кириб келаверади. Уларни ана шу ўлим ваҳимаси бир-бирига боғлаб туради. Баъзан ёзувчи ўлим ҳақида тўхталар экан, асар моҳиятидан келиб чиқиб унга исёнкорона тус беради. Бу, айниқса, Ибн Синонинг ўй ва мушоҳадалари мисолида кўринади. Ёзувчи Маҳмуд Ғазнавий образи орқали ҳаёт ва мамот муаммосининг шиддатли тус олишига эътибор қаратади. “Кўҳна дунё” романида асар қаҳрамонларини битта нуқтага жамлаган восита Шоҳ Маҳмуд Ғазнавийни муттасил таъқиб қилувчи ўлим ваҳимаси бўлса, “Улуғбек хазинаси”да ҳаёт ва мамот масаласи билан боғлиқ икки нарса етакчилик қилади. Биринчиси – Мирзо Улуғбекнинг изтироблари, иккинчиси – Абдуллатифнинг ўлим олдидаги руҳий ҳолатлари. Ота ва ўғилнинг изтироблари гарчи уларга ўлим соя солиб турган бўлса-да, бир-бириникидан тубдан фарқ қилади. Мирзо Улуғбекни ўлим кўрқитмайди, балки у бутун умр қилган меҳнати жоҳиллар томонидан топталишидан, нобакор ўғилнинг кейинги ёзуғидан ташвишга тушади. Абдуллатифни қийноққа солган нарса бевақт ўлиб кетиш хавфи. Романда Абдуллатифнинг руҳан емирилиш сабаблари ёрқин тасвирланган. “Шаҳзода юрагини чангаллаганича кўзини юмди, лекин зарҳал ҳарфлар билан битилган сирли мисралар худди бояги қонли калладай кўз олдида кетмай, оловдай ловуллаб турарди. Шаҳзода дилига даҳшат солган бу икки байтни охиригача ўқидими, йўқми, ўзи ҳам билмас эди. Лекин ундаги “Падарқуш, тожу тахт, олти ой...” деган сўзлар худди қиздирилган темир билан ўйиб ёзилгандай миясини жаз-жаз куйдириб, нигоҳи олдида ял-ял ёниб турарди: “Падарқуш...тожу тахт... олти ойдан ошмайду...”

“Унинг тахтга ўтирганига неча ой бўлди?.. Шаъбон оғи эди. Бу кун раббийул аввал... олти ой... бўлмиш!”...

Шаҳзода турган жойида гиламга тиз чўкиб, саждага бош кўяркан, кўксидан ачиқ фарёд аралаш бир нидо отилиб чиқди:

“Осий банданга ўзинг шафқат қилгайсен, эй парвардигори олам! Ва лекин ёзуғим недур? Қудратингга шак келтириб, ҳақ йўлидан тойган ул бетавфиқ галаи сакларни қатли ом қилганимми? Бединлар битган макруҳ китобларни ўтга ёққанимми?.. Осий банданга аён қил, ёзуғи недур унинг, недур?”

Шаҳзода ер ўпганича истиғфор айтиб, раҳм-шафқат тилар, юм-юм йиғлаб, телбаланиб алланималарни сўзлар эди...”. Ёзувчи Абдуллатифнинг салбий жиҳатларини бўрттиришга интирмайди, у ўзининг ҳақ деб билган ғоясининг қурбонига айланганини кўрсатиб беради.

Адиб ҳар икки романида инсон ўлим деб аталмиш манзилга ҳамиша ҳам тайёр бўлавермаслигини, инсон ўзининг савоб ва гуноҳларидан ҳеч қачон ажралиб кетолмаслигини бадиий бўёқларда, ёрқин руҳий кечинмалар, кескин диалоглар остида бера олган.

Инсон ҳамиша покланишга эҳтиёж сезади. Ундаги эстетик эҳтиёжлар адабиёт ва санъат воситасида қондирилади. Бадиий адабиётда ёритилган ҳаёт ва мамот муаммолари эса инсоннинг руҳий-маънавий покланиши сари йўллайди. Эҳтиёжнинг қондирилиши ўқувчини руҳан сокинлаштиради. Руҳан соғлом ва сокин инсон атрофга ўзгача нигоҳ билан боқади. Бу нигоҳ инсонни кундалик ҳаётини ташвишлардан, унинг ортидаги озурдаликлардан халос қилади. Шу тариқа адабиёт кўнгил маҳзанига айланиб бораверади.

*Хуршида ҲАМРОҚУЛОВА,
Низомий номидаги
ТДПУ докторанти*